

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Юрій Шилов

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
в контексті світової цивілізації

Навчальний посібник

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

ББК 63.3(4УКР)41я73
Ш59

Рецензенти: *А. В. Панібудьласка* — канд. іст. наук, доц.
Є. Д. Петренко — канд. іст. наук
В. П. Каленяк — д-р філософії

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 3 від 28.03.07)

Шилов Ю. О.

Ш59 Давня історія України в контексті світової цивілізації: Навч. посіб. — К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — 280 с. — Бібліогр. : с. 180–183.

ISBN 966-608-703-0

Давня історія — це період від зародження цивілізації (державності) до кінця античності (давньої історії європейської цивілізації). У Європі цей період охоплює XIII ст. до н. е. — V ст. н. е.: від Троянської війни до падіння Римської імперії. Вихід Русі (як Україну здебільшого називали до XVIII ст.) на історичну арену датують початком середньовічної історії, коли східні слов'яни прийняли християнство. Проте історична пам'ять слов'ян сягає часів існування мамонтів, які зникли в Європі близько 11 тисячоліть тому. У навчальному посібнику викладено давню історію слов'ян та їхніх пращурів (7000–6200 рр. до н. е. — 430–988 рр. н. е.) на підставі знаних нині джерел — і відомих здавна, і відкритих в останні роки.

Для студентів, науковців і всіх, хто цікавиться витоками української — слов'янської — європейської — індоєвропейської — загальнолюдської цивілізації.

ББК 63.3(4УКР)41я73

ISBN 966-608-703-0

© Ю. О. Шилов, 2008
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

Вступ

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Україна завершила свою давню історію (близько 7000 р. до н. е. — 430 р. н. е.) під назвою Русь. До Русі Праукраїнська держава та її складові мали назви Арсанія, Дандарія, Оріяна, Аратта та ін. Їхні культури, як згодом і культура України, стали частиною надбання загальнолюдської *цивілізації* тобто *державності*.

Будь-яке явище слід вивчати всебічно і глибоко. Це стосується також цивілізації. Розуміння її складників викривлено внаслідок занепокоєності, політичної залежності науки, національних традицій тощо. Це, зрештою, негативно впливає на людство загалом, оскільки неправильно зображена науковцями картина буття закладає хиби політичного курсу, що далі призводить до смертоносних конфліктів. Україна не є винятком. Над знаннями про її історію та культуру тяжіють застарілі доктрини, які упродовж тисячоліть формувалися внаслідок панування чужинських влад та ідеологій варягів, татар, поляків, росіян, євреїв... Настав час досягнути істини — задля блага не лише українців, а й згаданих та інших народів.

Нині в академічній історіографії співіснують — деколи переплітаючись — дві традиції, які умовно можна назвати офіційною та народницькою.

Перша трактує історію у межах класових формацій: рабовласницької, феодальної, капіталістичної. Її ідейно-методологічні засади базуються на відповідних творах: Біблії, давньогрецьких “Іліаді” Гомера й “Історії” Геродота, “Повісті врем’яних літ” православного монаха Нестора тощо. На ці джерела опираються історіографії і “богобоязних” часів царату, й “історичного матеріалізму” радянських років. У незалежній Україні “демократичні” видання історії країни продовжують дотримуватися офіціозу. Йому притаманно відтворення давньої історії переважно за археологічними даними — тобто за тими речовими залишками, які можуть віками зберігатися в землі. Але ж вони лише частина джерелознавчої бази, до складу якої входять також дані інших допоміжних дисциплін історичної науки:

етнографії, лінгвістики, антропології, археоастрономії та ін. Їхні матеріали теж містять інформацію про минуле, — проте не в уламках посуду тощо, а в існуючому побуті, мові, людському єстві, взаєморозташуванні небесних світил.

Друга традиція відтворення минувшини спирається на історичну пам'ять народу, закорінену в докласовій, обцинній формації. У ній ще не існувало релігійних і політичних обмежень, і це вимагає від дослідників адекватного ставлення до фактів, правильної їх систематизації та висновків. Тут на перший план виходять не археологія (речознавство) й антропологія (що вивчає останки пращурів), а лінгвістика (мовознавство) разом із етнографією — описом і дослідженням народних традицій. Істина понад усе! Вона неначе міст між минулим і прийдешнім, тому її не можна ламати на угоду сьогоденним потребам держави. Навчальний посібник “Давня історія України в контексті світової цивілізації” дотримується народництва.

Дві окреслені традиції відображають так зване двоєвладдя (з відповідними ідеологіями, або “вірами”), яке встановилося на Русі від часів вокняжіння варягів і зберігається, як пережиток, донині. А тоді на одвічну (від 7000–5400 рр. до н. е.) обцинну державність пращурів, очолювану жерцями, нашарувалася вторинна (від 862 р.), класова державність під проводом воїнів. Це були князі прибалтійських слов'ян, загони яких мандрували торговельно-військовим шляхом “із Варяг в Греки” (між узбережжями Балтики та Візантії), допоки не “угніздилися на престолах у Києві” — в центрі того шляху. Це було закономірне у тогочасному розвитку суспільства. Варяги-чужинці укріпили свою владу візантійським християнством, оскільки не змогли обґрунтувати своєї узурпації рідною вірою мешканців. На цій ідеології сформовано офіційну історію... Найголовніше завдання нашої книги — повернути пріоритет народній (=обцинній) історії, а також знати протиріччя між нею й офіціозом.

Наш посібник призначений для підготовки студентів — майбутніх фахівців, які вмітять правильно оцінити, скерувати, організувати політичні курси, обираючи їх оптимальні течії. Це будуть фахівці-патріоти, які визначатимуть місце й перспективи держави в контексті розбудови щасливого майбуття всього людства.

Навчальний посібник розроблено на основі наукових досягнень вітчизняних та іноземних істориків, культурологів, філософів, а також інших гуманітарних і природознавчих наук. Акцент зроблено на найменш вивчений, проте політично і релігійно найбільш викривле-

ний період виникнення й засадничого формування цивілізації (=державності), — так зване язичництво ('народність' або 'націоналізм').

Основні завдання посібника:

- розширити й поглибити знання студентів з історії України, індоєвропейської спільноти народів, Євразії та Європи;
- показати взаємозумовленість обсягу та якості наукових джерел для висновків і реконструкції минувшини;
- проаналізувати взаємозв'язок наукових картин і політичних доктрин, послідовність розвитку тих та інших;
- закласти основи розуміння сучасності та передбачення майбуття на засадах минулого, а також об'єктивного історизму;
- формувати етнічну та національну свідомість;
- утверджувати патріотизм, конструктивний щодо іноземного оточення та інтересів.

Усі народи — брати у своїх "мовних сім'ях" (яких мовознавці-лінгвісти налічують на Землі близько 2500), родичі у спільноті землян. І кожен народ несе відповідальність не тільки за гармонійне співіснування з іншими народами, а й за власне становище у загальнолюдському організмі. Такий стан речей повинен відповідати всесвітньому *Інформаційному ПОЛЮ*, яке пращури з давніх-давен вважали *Все-знаючим БОГОМ*.

I. Передмова

ДАВНЯ ІСТОРІЯ ЗАГАЛОМ І УКРАЇНИ ЗОКРЕМА

1. Початок історії та його дослідження

Історія — це *вчителька життя*. Так повчали пращури, маючи на увазі *розповіді* про минулі події. Проте первинне значення слова **історія** — це *(богодане) знання, наука (загалом), (істинна) інформація* [Трубачев О. Н. Труды по этимологии. Слово · История · Культура. — М., 2004. — Т. 1. — С. 411].

Державна (цивілізована) минувшина Греції, де вперше була написана “Історія”, розпочалася з Троянської війни кінця II тис. до н. е. Її вважають початком європейської історії — минувшини, відображеної в писемних пам’ятках. Дописемне минуле — доісторичне, або первісне. Дані про нього містять перекази й міфи, етнографічні та лінгвістичні пережитки, археологічні пам’ятки, антропологічні останки тощо. Спираючись на відповідні наукові дисципліни, які вивчають речовинні, мовні, побутові, посмертні залишки, історична наука може проникати до витоків людства.

За сучасними даними, перехід мавпи до людини розпочався в Північній Африці 2,5 млн р. н. Близько 1 млн р. н. перші люди — неандертальського типу, який передував сучасному — з’явилися на території України (Закарпаття, с. Королеве; Подністров’я, с. Лука-Врублевецька; Донеччина, м. Амвросіївка). Приблизно 40 тис. р. н. відбувся перехід до кроманьонського (нині пануючого) антропологічного типу, який десь через 20 тис. років почав розмежуватися на негроїдну, монголоїдну, європеїдну раси. За визначенням П. Андерхілла та ін. антропологів, близько 80 % європейців походять від спільних пращурів тодішньої епохи *палеоліту* (‘давнього каменю’, з якого виготовляли знаряддя праці), які 24 тис. р. н. поділилися на три основні групи. Дві з них зосередилися на землях майбутніх Іспанії та Балкан, а третя — України. Нашадки останніх переважають нині в центрі, на сході й північному заході Європейського континенту... Здебільшого то була *праісторична* (або *доісторична, дописемна, первісна*) минувшина.

А від легендарного народження Ісуса Христа прийнято — в християнських країнах — вести відлік років “нашої ери”.

Хронологія праісторії та й давньої історії досить умовна. Археологи визначають її за “атомними годинниками” (напіврозпадом вуглецю С-14 та інших радіактивних ізотопів у кістках, дереві тощо), за типологічними подібностями до якомусь уже датованих виробів, за астрономічно-календарними позначками. Останнім методом, а також датами в писемних свідченнях користуються історики. Датування минулих подій дослідники постійно уточнюють, тому наведені в цій та й в інших книгах дати певною мірою умовні.

Давня історія почалася від винайдення писемності й започаткування цивілізації (‘державності’). Вважають, що давня (“антична”) історія Європи розпочалася на теренах Греції й Італії і що вона охоплює XIII ст. до н. е. — V ст. н. е.: від облоги Трої до падіння Риму. На території України й Росії період давньої історії прийнято датувати від VII–IV ст. до н. е.: поява в Північному Причорномор’ї міст греків-колоністів та виникнення під їх впливом рабовласницької держави Скіфії. Вихід Русі на історичну арену датують здебільшого початком *середньовічної історії* (V–IX ст.), коли східні слов’яни прийняли християнство й церковну писемність.

Все ж, існування високорозвиненої давньоруської писемності засвідчено отцями церкви (“Паннонське життя” св. Кирила) за 130 років до хрещення Русі. Згодом у слов’янських літописах і німецьких хроніках згадують язичницькі “черти і рези” та руни. Знахідки таких досить довгих й інформативних написів почали публікувати наприкінці XVIII ст. Їх знаходили на території від пониззя Ельби до Північного Кавказу [А. Готтліб, І. Гюльдештедт та ін.]. Згодом було відкрито писемність русенів-етрусків [Ф. Воланський, Є. І. Классен, О. Д. Чертков], а також величезний обсяг священних міфів, епосу та билин, легенд і переказів, казок і пісень. Можливо [А. И. Асов. Книга Велеса. — М., 2000], на рубежі XVIII–XIX століть до Санкт-Петербурга була повернена з-за кордону та частина бібліотеки київського князя Ярослава Мудрого (1019–1054), яка становила частину приданого його доньки Анни — королеви Франції. Оpubліковано список назв того зібрання, відомого нині за кільканадцятьма цитатами, “Гімном Бояна” IV ст. і, вірогідно, “Патріарсями” (знаними під умовною назвою “Велесова книга”, дощечки якої знайдено 1919 р. у селі Великий Бурлюк на Харківщині). Можна погодитися з істориками й мовознавцями [Ю. П. Миролюбов, Б. І. Яценко та ін.], що Велес-кни-

га — джерело для науки не зовсім надійне. Але це стосується багатьох писемних пам'яток минулого, створених за законами не наукової, а релігійної сфери культурутворення.

Зазначені факти призвели до того, що вже від початку XVII ст. науковці, іноземні та вітчизняні, почали вважати слов'ян більш древніми. До історіографії було залучено свідoctво вавилонського історика Бероса (350–280 рр. до н. е.) про *найдавніші у світі скіфські книги*, — за якими, напевно (записаними на звороті Золотого Руна), давньогрецькі герої-аргонавти плавали на острові Ею (перед Боспором Кіммерійським; нині Керченська протока). Наприкінці XIX ст. дослідники звернули увагу на спорідненість слов'янської *Самовіли* із малоазійською *Сібллою*. Обидвох богинь вважали хранительками Святого Письма. Греки (які вважали, що Сіблла дитина Зевса) та римляни (які упродовж V ст. до н. е. — V ст. н. е. зберігали “Книги Сіблли” як свою найбільшу святиню) тексти ті втратили. А от споріднені із ними ***Веда та Ясна (пра)слов'ян, що сягають VII–VI тис. до н. е., існують донині*** [див. публікації 1874, 1881, 2003 рр.]. Вони близькі до Святого Письма, яке мають індійські й іранські нащадки аріїв, а також до ісландських *Едд*. Монографія А. Г. Кифішина “Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э.” [М.; К., 2001] містить розв'язок таємниці найдавнішої в світі писемної традиції саме слов'ян: найперший літопис було започатковано на землях майбутньої України (у печерах Кам'яної Могили поблизу сел. Мирне Мелітопольського р-ну Запорізької обл.), населення якої залишається, в основному, місцевим ще від часів палеоліту. Тоді тут творив реальний праісторик Каскісім (‘Мандрівна Мураха’) — можливий прапращур і Пеласга, Атланта, аргонавта Ахілла та інших із роду Мирміксів (‘Мурахи’).

“Давня історія України” — перший навчальний посібник, що систематизує такі дані: й давно відомі, й відкриті останніми роками. Його можна вважати альтернативним до “Давньої історії України” [К., 1995]. Той офіційний підручник, написаний провідними фахівцями Інституту археології Національної Академії наук України з позиції їхньої наукової дисципліни, охоплює час від появи людини до Київської Русі включно. Факти й історіографія, на яких засновано наш посібник, в тому підручнику не розглянено; звідси — різниця двох наукових концепцій: повної та обмеженої ідеологічними настановами.

Слід підкреслити, що спроби археологів обмежити, а то й скрити відкриття істориків — явище поширене не лише в Україні. От що пише про сучасних дослідників Єгипту англійський історик Д. Рол (2002): “Такий жорсткий і дивний етикет чітко показує рівень спеціалізації й кастової обмеженості мислення, які панують в наші дні на ниві досліджень культур давнього світу. Дуже жаль, що найдосвідченіші археологи не бажають визнати, що саме цей консервативний підхід до історії, скутий усілякими обмеженнями, продиктований обережністю й спеціалізацією, і є основною причиною повільного розвитку (як фінансового, так і інтелектуального) цієї дисципліни”. Справа в тому, що археологія — це лише одна з дисциплін загальноісторичної науки. Відаючи речовинними залишками минувшини, археологи вважають себе в цій царині не тільки головними, а й єдиними, обмежуючи доступ до вивчення “своїх” пам’яток представникам інших дисциплін: лінгвістам (мовознавцям), етнографам (описувачам народів) та ін.

Проте відтворення минулого, з’ясування процесу й законів історії може бути успішним лише за умови синтезу даних усіх вищевказаних дисциплін науки історії. Особлива “методологія історичного матеріалізму” тут не обов’язкова: достатньо мати за взірць роботу слідчих-криміналістів. Фахівці — які поєднують у собі потрібні для цього хист, вишкіл, знання — трапляються рідко. Таким дослідником в Україні був В. М. Даниленко (1913–1982), співробітник ІА АН УРСР. Під час його тривалої хвороби рукопис монографії “Етногенез славян” було викрадено колегами разом із безцінним зібранням писемних пам’яток, яке починалося шумерськими табличками і закінчувалося автографами перших київських князів. Схожа доля спіткала й “Космогонію первобытного общества” (завершено 1965 р.), проте цей рукопис В. М. Даниленка вдалося знайти та видати [К., 1997; М., 1999]. Щасливіше склалася творчість російського археолога-етнографа-історика Б. О. Рибаківа, автора монографій “Язычество древних славян”, “Язычество древней Руси”, “Рождение Руси” [М., 1981, 1987, 2003] та ін.

Час і умови **закінчення давньої історії України** особливих суперечностей не викликають. Це падіння Риму в 455–491 рр., тобто кінець античної історії. Із цим періодом гіпотетично збігається певний період життя Кия, легендарного засновника Києва (334 або 430 р.). Можна погодитись на надійнішу дату — кінець династії Киян (862 р.)... Інша справа — початок історії. Його остаточно не встановлено не тільки для слов’ян, а й для європейців, для людства загалом.

Отже, давню, або античну історію Європи прийнято починати від Троянської війни, що відбулася десь в останній чверті II тис. до н. е. Причому час існування й місцезрозташування Трої європейці надовго забули. Сучасні історики (насамперед археологічні розкопки Г. Шлімана — 1871–1890 рр.) поновили ту пам'ять. Проте й вони не цілком достовірні. Чи дійсно Троя була розташована на місці того пагорба малоазійського берега протоки Дарданелли, який турки називають Гіссарлик? Племена греків, які тоді почали гуртуватися в окремих народ, воювали між собою за це місто близько 1250 чи у 1030–1020 роках до нашої ери? І чи дійсно жив Гомер (Омір — ‘Сказитель’), є він автором чи лише упорядником поеми “Гліада” (від назви міста Іліон, яке після 800 р. до н. е. здійнялося на руїнах колишньої Трої)? Роки та місце життя його також втрачено. Мало того, мудрі греки не знали точно: походять вони від пеласгів чи ні?.. Така ось *вчителька життя*, тобто історія, суджена Європі та її історикам 25 останніх століть. Суджено також традицію: вважати греків зачинателями писаної історії європейської цивілізації-державності. Ця традиція освячена релігією, політикою й залежною від них наукою, — проте достовірності фактам таке освячення не додало. А факти, як ми щойно пересвідчилися, досить хиткі.

Батьком історії греки величали Геродота (484–430? рр. до н. е.). На його думку, Греція була настільки молодша від Єгипту, що навіть її боги прийшли звідтіля. Платон (427–347 рр. до н. е.), співвітчизник Геродота і *батько науки*, залишив нащадкам легенду про Атлантиду. Її розказали його прадідові жерці Єгипту, наголосивши на загибелі тієї острівної країни буцімто 10 тисячоліть тому. Дата теж легендарна, оскільки Платон був представником лише п'ятнадцятого покоління від часів Атланта, засновника своєї держави. З позиції демографії, цей родовід започатковано на межі II–I тис. до н. е. Історія Єгипту розпочалася двома тисячоліттями раніше. Трохи давніше (3400–3100 рр. до н. е.) виник Шумер, з якого прийнято нині починати історію загальнолюдської цивілізації. Наукові (а не легендарні, як для Атлантиди) датування початків інших цивілізацій-держав ненадійні. За єврейсько-грецькою Біблією, й світ виник всього лише в 3483–6984 (за підрахунками різних теологів) роках до Різдва Христового (до н. е.). Це протирічить даним біології, антропології, археології та інших наук. У протилежну крайність впадає індоарійська традиція, відводячи Золотій, Срібній, Мідній, Залізній югам (‘поколінням’) людства 4.320.000 років разом. Це також далеко від дійсності.

На такому ненадійному тлі всесвітньої історіографії вражає глибина історичної пам'яті Веди та Влес-книги слов'ян. Останню було завершено 879 року, це Священне Писання неодноразово згадує про 20-тисячолітню давнину! Вона підтверджується кількома незалежними джерелами.

Так, на Київщині позаминуло століття було записано легенду про 196 (нині вже 198) років існування світу. Повністю із інформацією про тисячоліття із Влес-книги збігся нещодавно розшифрований найдавніший у світі літопис Кам'яної Могили (на Запоріжжі). Тут поряд із зображеннями мамонтів записано їхню назву, яка згодом стала іменем Бога-громовика *Ішкура*. Так його називали в Аратті й Шумері, а слов'яни досі згадують *мамонта* під іменем *Ящер*. Цей зв'язок у народі забувся, але його було відновлено дослідженнями кількох вчених: Б. О. Рибаківа, В. О. Сафронова і Н. О. Ніколаєвої, А. Г. Кифішина та ін. Оскільки ж мамонти вимерли в Європі близько 14 тисяч років назад, то прапращури слов'ян вже тоді існували.

Ключ до розгадки давнини історичної пам'яті слов'ян нескладний. Досить порівняти їх *спогади про 21–20-тисячолітню минулину з найбільшим похолоданням 20–17 тисячоліть тому*. Тоді внаслідок якихось геокосмічних подій змістилися полюси, і північний розмістився в Ісландії. Товща льодовика заввишки майже два кілометри просунулася майже до пониззя Дніпровських Порогів і зупинилася за 200 км від Кам'яної Могили. Така катастрофа спонукала людей фіксувати вагомі події, — мабуть, щоб передбачити подібне в майбутньому. Так виникли найперші календарі та пранаписи, тобто літописи. Цю традицію збережено і в народній творчості, і в легендах та Святому Писанні пращурів наших, тому що вони є народом місцевим — ще від часу, коли почалося формування людини кроманьйонського типу. Українці є прямими нащадками корінного населення (до-, прото-, пра-, -слов'ян) своєї землі. Етнокультурне ядро українців збереглося, попри всякі міграції певних оболонок і частин того ядра й щеплення до нього прийшлих народів. Народів із таким глибоким корінням на Землі небагато.

Далі побачимо, що *державність пра-Русі (<Арсаній<Борусії-<Оріяни<Аратти) розпочалася близько 7000–6200 рр. до н. е., — оце і є початок давньої історії Русі.*

2. Проблема походження слов'ян

Чому саме слов'яни зберегли у своїй етнокультурі відомості про витоки загальнолюдської цивілізації? І чому ці хранителі посідають останнє місце в ієрархії цивілізованих народів Європи? До постановки, а тим більше відповіді на ці запитання історична наука йшла довго і важко.

Перш ніж заглибитися в історіографію, дамо визначення простим поняттям, які релігією, політикою, наукою (й культурою загалом) за останні 2500–1000 років дуже завуальовані й тим самим ускладнені.

Кожна родина, рід, плем'я, народ, сім'я народів, людство загалом проходить у своєму розвитку певні етапи. Зазвичай вони позначені зміною главенств і назв. От був колись Іван, господарство добряче налагодив, побудував хату — таку міцну та простору, що й правнука Степана у ній дочекався. І можна того Степана вважати нащадком Івана, а можна — осібно: бо від різних батьків, і зовуть їх по-різному, й обличчям та звичаями вони відрізняються, й віки не такі; до того ж один одного не полюбують — цураються так, що вже в різних хатах живуть (Степан навіть до сусіднього села переїхав, у прийми пішов). Приблизно так було, наприклад, з пеласгами, еллінами, візантійцями, греками. Для цих чотирьох визнають, що вони — етапи розвитку народу, в яких на перший план виходили різні племена, території, устрої тощо; причому “прадід” (пеласги; “Іван” з нашого прикладу) дожив до “правнука” (греків; “Степана”) й деякий час із ним, гноблячи його, співіснував... Слов'яни теж мають родовід, схожий до описаного. Проте церковна, а за нею політична та наукова історіографія вимагають обмеження, відмови слов'ян від своїх пращурів: русенів, борусів, енетів, сколотів, оріян, араттів. Першопричина такої дискредитації, як зазначено вище, й розглядатиметься далі — занадто глибокий і міцний корінь явища, що сягає не тільки дохристиянських, а й доробовласницьких засад, протилежних засадам Візантії, Риму, Еллади. Отож від них — від давньогрецьких *батьків історії* та візантійських *першосвятителів* — і повелося: приписувати славу одвічних сколотів прийшлим скіфам тощо; вивчати корінь слов'ян від Різдва Христового, і не глибше.

Зрозуміло, що слави слов'янам така “загальноєвропейська, міжнародна, всесвітня” ідеологія не додала. Але не додала вона й життєспроможності людству. Від епохи Відродження й досьогодні стає дедалі зрозуміліше, що таке відрізання кореня минувшини стимулює

знесення й вимирання народів. Ідеологічне викривлення правдивих засад європейської й загальнолюдської цивілізації призводить до того, що всі культуротворчі доктрини, розбудовані на цьому “кривому дзеркалі Істини”, стають отруйними і спричиняють революції та війни. А вони призвели в ХХ ст. до того, що чисельність носіїв європейської етнокультури зменшилася з половини населення Землі до сьомої-восьмої його частини; існування цієї смертоносної тенденції ще упродовж 50 років залишить лише двадцятку частину... Отже, розбудова української національної ідеї сумісна з гаслом: **розкриваючи власну історію — посприяємо людству!**

Це гасло вправове наведені свідoctва про початок писемної історії людства. Попри окреслені вище обмеження, світова історіографія зберегла дані про надзвичайну глибину етногенези слов'ян. Праісторика Каскісіма (не пізніше ХІІ–VІ тис. до н. е.), а також визнаних від V–ІІІ ст. до н. е. “батьків історії” — грека Геродота й вавилонянина Бероса — згадували. Надалі римський історик Помпей Трог визначив (близько 7 р. н. е.) *сколотів* “найбільш древньою нацією”. Такий родовід підтверджує спорідненість давньоруського богатиря *Тарха Тарховича* з міфічним прабатьком скототів *Таргітаєм* та ще з індоєвропейськими (хетто-лувійськими) *Тарху-Тархунтом* тощо. Етнокультура скототів ближча не до скіфської (за Геродотом), а до етнокультури *кіммерійців*, — яких “Велесова книга” вважає “отцями нашими”. Цієї ж думки дотримувалися асирійські, а згодом арабські автори, називаючи кіммерійців *мандами* (відомі тут також вождь *Мадій* і династія *Русів*), а слов'ян — *мадая*. Ті ж автори називали русичів *арсами* або *артами*. У цьому етнонімі, як і в назві селян-*оратаїв* (*орачів*) бринить відлуння найдавнішої держави *Аратти* (>*Арти*>*Арсанії*, як називали Русь іранці й араби). Історик готів Іордан (VІ ст.) не сумнівався, що слов'яни — нащадки співіснуючих з ними, але давніших за походженням *венедів*. На цьому ж заснований вислів “слов'яни суть нарці” київського монаха Нестора-літописця, автора “Повісті врем'яних літ” (завершено 1113 р.). Норік — то створена *венедами* у Середньому Подунав'ї держава часів панування тут Риму. Проте перші згадки про (*г*)енетів сягають ще дотроянських часів — деь ХVІІІ–ХVІІ ст. до н. е. Переселення численних родів енетів з руїн Трої призвели до того, що певний час *Енетією* звалася майбутня Європа. А енети троянця *Енея* заснували в італійській Етрурії місто чи державу *Расію*, населення якої називали *расенами* та *русенами*. Їх, більш відомих під назвою *етруски*, Стефан Візантійський ще на початку середньовіч-

чя зачислав до слов'ян. Русени-етруски (на культурі яких піднявся Рим) — це пізні відгалуження пеласгів, основи етнокультури Греції. Їх спорідненість (у XVIII і попередніх століттях до н. е.) зі слов'янами не викликає сумніву, оскільки самоназва пеласгів — *лелеги* ('лелеки') — перекладу на українську мову не потребує, як і чимало їхніх імен: Палажка, Галя, Гамалія, Гайман...

Після хрещення слов'ян антично-ранньовізантійська історіографія їхнього родоводу була перервана. Першим поновив її, залучивши енетів-русенів-етрусків до слов'янської етногенези, італієць Мавро Орбіні. Його книга (1601 р.) була перевидана в 1722 р. у Санкт-Петербурзі під назвою "Історіографія почаття імене, славы і расширения народа славянского и их царей и владетелей под многими именами и со многими царствиями, королевствами и провинциями". Цей напрям підтримали француз П.-Ш. Левеск, росіяни В. М. Татіщев і М. В. Ломоносов. 1837 року в Празі й Москві вийшли "Славянские древности" словака П. Шафарика, який виводив коріння слов'ян із борисфенитів, будинів, неврів, ставанів, венедев античних часів. Тих самих поглядів дотримувались О. Д. Чертков і Є. І. Классен, які видали упродовж 50-х років XIX ст. кілька монографій, де було опрацьовано теорію спорідненості (г)енетів-венедев з ра(у)сенами-етрусками, доведено близькість їхніх мов і писемностей до слов'янської, показано причетність усіх цих народів до Трої. Надалі — під тиском християнської, а згодом марксистської ідеології — офіційні історики "прийняли як аксіому" те, що походження, мову й писемність споріднених між собою пеласгів та етрусків з'ясувати буцімто неможливо. Тобто історію цих пращурів греків і римлян було відмежовано від історії слов'ян. Із цієї позиції зроблено штучний поділ минувшини (г)енетів-венедев [Ю. В. Павленко. Праславяне и арии. — К., 2000]: «мовний ареал "А"» простежується від IV–III тис. до н. е. і віддається іллірійцям, італікам, кельтам; нашим же пращурам залишено послід від герmano-балто-слов'янської спільноти, що «вийшла з ареалу "В"» лише у другій половині I тис. до н. е. — першій половині I тис. н. е. Але є й такі вчені [М. Бор, Й. Шавлі, П. В. Тулаєв, Ю. О. Шилов], які не зважають на ідеологічні упередження й продовжують історіографічну лінію Трога — Стефана — Орбіні — Ломоносова.

Наприкінці XVIII ст. лінгвісти й історики Англії, Франції, Німеччини, Росії почали розробку ще одного напрямку, що дав ключ для розв'язання і попереднього. Було відкрито "індоевропейську мовну спільноту", з якою спочатку ототожнили *аріїв* індійських Вед. Зго-

дом до неї зараховано й інші мови народів Європи, почасти Малої Азії, Палестини, Ірану, Центральної Азії, *Індії*. Основою відкриття стала ведична література останньої, створена на санскриті (‘штучно створеній’ мові брахманів) арійськими племенами, які переселилися сюди з Європи в середині II тис. до н. е. Розпочався науковий пошук прабатьківщини аріїв, і вже 1820 року німецький географ К. Ріттер звернув увагу на пониззя Кубані: на античну (С)*Індіку*. У 60-х роках XIX ст. сербський етнолог С. І. Веркович записав від болгарів-помаків Родопських гір пісні “Веди словена”, божественною хранительською яких вважали Самовілу (див. вище). Розповідали, що ця священна книга була записана на дощечках і шкірах, спалених згодом попами та муллами. Проте традиція вивчати тексти напам’ять зберегла цю найдавнішу з Вед індоєвропейських народів (існують також чотири індоарійські *Веди*, дві ісландські *Еди*, *Авеста* древніх іранців). Перший том відтвореної книги її відкривач опублікував у Белграді (1874), другий — у Санкт-Петербурзі (1881). Петербурзьке видання здійснено під опікою Олександра П. Після вбивства царя дослідження ведичних коренів слов’янства було припинено через втручання ідеологів церкви й політики. Відтоді цю тему в офіційній історіографії закрито. Проте 2003 року в Москві розпочато нове видання слов’янської Веди. Більш відома історія знахідки (1919) й публікації “Велесової книги” (1953). Із цима двома творами нашого Святого Писання споріднена значна частина величезного фольклору: міфи, обрядові пісні, билини тощо (зібраних свого часу Я. Головацьким, І. Нечуй-Левицьким, М. Драгомановим, Д. Яворницьким, Ю. Миролубовим, О. Воропаєм та ін.). Від 1997 р. виходять карби, збережені попередниками Л. Безклубого й А. Скульського — сучасних хранителів прадавнього Козацького Звичаю.

Третій важливий напрям відкриття глибини історії слов’ян через їх належність до ядра “індоєвропейських народів” було розпочато археологами на межі XVIII–XIX ст. А у 1889–1891 рр. румунський дослідник Г. Буцурану провів розкопки поселення біля с. *Кукутені* (під містом Ясами), що згодом дало назву надзвичайно яскравій археологічній культурі. Український (чеського походження) археолог В. В. Хвойка у 1893–1899 рр. відкрив її продовження біля *Трипілля* (село на Київщині). Трохи згодом він та філолог І. О. Лінниченко поставили питання про наявність у трипільській археологічній культурі письма. Таку писемність було дійсно відкрито у 1963–1965 рр. в Тертерії (Румунія) місцевим археологом Н. Власою, а німецький

лінгвіст А. Фалькенштейн довів її протошумерську належність. Витоки цієї, найдавнішої в світі писемної традиції почали відкривати ще 1837 року в гротах і печерах *Кам'яної Могили* (біля м. Мелітополь на Запоріжжі). Її письмо, а також шумерські аналоги до міфологічних зображень вперше описано в монографії В. М. Даниленка “Кам'яна Могила” [К., 1986]. Після 1989–1992 рр. у цій царині працювали археологи Ю. О. Шилов і Б. Д. Михайлов. Перший залучив до роботи професійного шумеролога А. Г. Кифішина, який підготував у Москві монографію “Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э.” [К., 2001]. Серед висновків книги такий: “Троя II–IV формує особисту культуру, диференційовану від праслов'янської, що виросла разом із нею зі спільного кореня (про що свідчить той самий ритуальний календар), але користується все ще древнім протошумерським письмом, як, очевидно, і праслов'янська” культура.

Четвертий напрям пов'язаний із двома попередніми. Відкривши на рубежі XIX–XX ст. трипільську археологічну культуру, В. В. Хвойка висунув версію: її носії були *аріями* (до них тоді зводили “індоєвропейців”) і пращурами слов'ян-українців. Надалі перелік витоків в українській Наддніпрянщині справжніх аріїв звужували дослідники різних країн: англієць Г. Чайльд, поляк Т. Сулімірський, австрієць П. Кречмер, болгарин В. Георгієв, українці В. Даниленко, Ю. Шилов, С. Наливайко; росіяни О. М. Трубачов, В. О. Сафронів, Б. О. Рибаків. Підсумкову монографію “Прародина ариев” [К., 1995] киянина Шилова підтримали москвичі — лінгвіст Трубачов та археолог Рибаків. Треба пам'ятати настанову Рибаківа [з передмови до кн.: Кикешев Н. И. Воззвание к славянам. — М., 1998], зроблену на підставі “Прародины ариев” Шилова та “Indoagica в Северном Причерноморье” Трубачова: “Предки арійців жили у Подніпров'ї. У слов'янській міфології є бог Сварог. А на санскриті “сварга” — небо. Маємо всі підстави припускати, що “Рігведа” зародилася на берегах Дніпра. У руському літописі згадується слово “останці”. Це ті, хто залишився жити, хоча племена відправилися до Індії. Мій заклик до українців: займіться вивченням санскриту, за мовними ознаками віднайдіть серед своїх племен “останців” і відновиться зв'язок часів”. Цей зв'язок автор збірника наукових статей “Indoagica” [М., 1976–1999] знайшов через “індійське” відгалуження арійської (“індоіранської”) спільноти, продовження якого відкрив у середовищі *кіммерійців*. Їх же називає “отцями слов'ян” і Влес-книга. А попередні спроби дослідників [див.:

Б. А. Рыбаков. Геродотова Скифия. — М., 1979] поглибити історію слов'ян через “іранське”, *скіфське* відгалуження аріїв були менш продуктивними.

Спираючись на ці та інші дослідження, Ю. О. Шилов запропонував (1992 р.) теорію найпершої держави Аратти (розквіт якої відомий науці від кінця XIX ст. під умовною назвою “трипільська археологічна культура”), сусідки й союзниці аріїв. Із Аратти виводив себе Шумер [Д. Рол, 2002; ін.], була відома вона також в Індії [С. Наливайко, 2004]. Такого ж висновку, хоча й в інший спосіб, дійшли в 20–70-х роках минулого століття Л. Ведделл і Л. Силенко. Перший довів спорідненість шумерської мови з арійською, другий залучив сюди ще й українську (слов'янську).

3. Сучасний стан розробки проблеми

Нині в академічній науці співіснують і протистоять два напрями обґрунтування й розв'язання проблеми давньої історії Русі. Спільні витоки обох губляться у свідченнях істориків раннього середньовіччя: Стефана Візантійського, Йордана, Костянтина Багрянородного, Нестора та ін. Вони розповідають про досить сформований народ під назвою “слов'яни”. Далі наукові напрями розходяться. Один обмежується, образно кажучи, вивченням “правнука”, а інший напрям вбачає в *сл(а)ов'янах* лише пізній прояв “родини від прадіда” (див. вище), попередниками якої були скоти й венети (обидва, до речі, також ‘*славні*’ — але більш давніми мовами), боруси та оріяни (звідки й донині — *русичі*). Глибше починається така близькість “індоєвропейських народів”, де праслов'ян відрізнити від, наприклад, прааріїв не легше, ніж сучасних українців від білорусів.

До того ж, культура III тис. до н. е. й попередніх тисячоліть суттєво відрізнялася від звичної нам. У ній не було чіткого розмежування і панувало образно-інтуїтивне світосприйняття (яке нині найбільше збережене дітьми, селянами й митцями); натомість нині переважає поляризація і панує логіко-аналітичне світорозуміння, яким археологи та інші дослідники намагаються досягнути те, що мало зовсім іншу якість. Звідси описані вище негаразди, що закономірно виходять за межі науки й набувають політичних, а далі й суто побутових виявів. Почасті їх розкрив найвидатніший мовознавець кінця XX ст. академік О. М. Трубаčov [Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004. — Т. 1. — С. 375–377, 422–433].

Панує застаріла науково-політична доктрина про “спільну ко- лиску росіян, білорусів, українців у Київській Русі”, про спільну давньослов’янську мову та інші прояви культури, розділ згаданих на- родів після татаро-монгольської навали. Ця доктрина сформувалася на підставі офіційно визнаних писемних джерел, які зберегли церква й держава лише після хрещення Русі (988 р.). Проте дослідження іс- торії мови — її лексики, етимології тощо — вказує на індоєвропейські та давніші глибини 5–10-тисячолітньої й більшої давнини. Причому навіть гіпотетична “прамова пранароду” складалася із діалектів родів і племен — а всі вони час від часу то зближувалися, то розходилися, то змішувалися з чужинцями. У цих природних пульсаціях й обертах іс- торичного процесу постійно співіснували три основні “лексичні стра- ти: локальнодіалектне — загальнонародне — наддіалектне”, верховну з яких опікували жерці. Ця “первісна інтелігенія” творила мову нових технологій і суспільних явищ, жертвоприношень богам і міжетнічних спілкувань. Такою стала *‘штучно створена’* мова індоєвропейських (зокрема арійських) народів *санскрит*; такі ж наступні писемні, цер- ковні, літературні мови, зокрема давньоруська, що так обмежує пере- січних науковців у їхніх занадто офіційних дослідженнях.

Наш навчальний посібник написано з позиції непересічного, а тому й неофіційного академічного напрямку, видатними представника- ми якого у другій половині ХХ ст. стали В. М. Даниленко, Б. О. Рибак- ов (офіційно визнаний на найвищому рівні також), О. М. Трубачов, А. Г. Кифішин та інші. Основою “Давньої історії Русі” є монографії (наукові книги) “О языке пелазгов, населивших Италию, и сравне- ние его с древнеславянским” О. Д. Черткова, “Язычество древних славян” та “Язычество древней Руси” Б. О. Рибакова, “Этногенез и культура древнейших славян” О. М. Трубачова, “Истоки язычест- ва Руси” М. О. Чмихова, “Венеты: наши давние предки” Й. Шавлі, “Истоки славянской и евразийской мифологии” В. О. Сафронова та Н. О. Ніколаєвої, “Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — ІІ тис. н. е.” та “Истоки славянской цивилиза- ции” Ю. О. Шилова, “Начало Руси” А. Г. Кузміна, “Священна країна хліборобів” В. Ф. Мицика та інші, які було видано в Москві й Києві упродовж останніх 25 років. Окремі положення вже опубліковано в ін- ших навчальних посібниках та підручниках: Ю. О. Шилов. Праісторія Русі — України [К.; Хмельницький, 1998; М., 1997, 1999 — рос. мо- вою]; С. О. Черепанова. Проблема людини в українському мистецтві [Л., 2001]; О. А. Білоусько. Україна давня: Євразійський цивілізацій- ний контекст [К., 2002]; С. М. Вовк, Ю. О. Шилов, С. І. Наливайко.

Сторінки історії та культури Праукраїни. Кн. 2, 3 [Чернівці, 2003, 2004]; О. А. Білоусько, О. Б. Супруненко. Давня історія Полтавщини. Пробний підручник для 6 класу [Полтава, 2004].

II ЛІТОПИС ШУ-НУН

1. Кам'яна Могила — прадавній Шу-Нун

На Приазовському узвишші, між Донецьким кряжем і Дніпровськими порогами, височать серед трав поодинокі гранітні пагорби. Ці пагорби, а також *кургани* українці називають *могилами*. Але ці пагорби — витвори не прашчурів, а самої Землі.

Серед тих залишків стертого часом гірського хребта виділяється Кам'яна Могила, що на березі річки Молочної. Цей пагорб — застигле жерло гейзера або “грязьового вулкану”. Він бив тут (поблизу сучасного селища Мирне Мелітопольського р-ну Запорізької обл.) мільйони років тому. Коли гейзер ще діяв, поступово стихаючи, то цементував дрібненький золотавий пісок. Так утворилася кругла брила діаметром близько 200 і заввишки до 15 метрів. Води пра-Молочної, повноводої після таяння Льодовика (який лише 200 км не дійшов до Кам'яної Могили) й вітри сточили ту брилу, зробивши її схожою до бджолиних сотів. Приблизно 15 тисячоліть тому річка поменшала й кам'яний острів перетворився на прибережний пагорб. Мисливці за мамонтами обрали його числені печери та гроти для своїх ритуалів. А поруч виникло жрецьке, напевно, поселення. Жреці робили тут неабияку справу! Вони накопичували знання про довколишній світ; знання, необхідні для правильного розуміння життя та смерті, задля передбачення майбутніх подій.

Потребу у пророцтвах спричинили геокосмічні катастрофи 20330–17138 рр. до н. е. (за М. О. Чмиховим), через які сталося різке похолодання XVIII–XV тис. до н. е. (за геологічними та іншими даними). Товща льодовика просунулася аж до середини Дніпровських порогів. Все це призвело до вимирання мамонтів, основної здобичі тогочасних мисливців. Останні в Європі скупчення цих тварин були зосереджені в пониззях Дніпра. Відповідно зріс авторитет свя-

тилища біля Молочної — *Нун-Бірду* ('Володарки Степу'), як її тоді називали.

Застиглий "вулкан" передав святилищу особливу енергетику, що жевріє в Могилі донині. Тоді або дещо пізніше вона — за гіпотезою А. Г. Кифішина — називалася *Шу-Нун*, 'Закон Володарки (світу)'. Її пісковикові порожнечі були значно численніші, ніж порожнечі в гранітних узвишсях. До того ж тутешні печери та гроти були зручнішими тим, що надавали можливість видряпувати на пісковику малюнки й позначки, на граніті зробити їх важко. Сукупність вказаних обставин призвела до того, що до Шу-Нуну потяглися жрецькі делегації зі святилищ від Алтаю до Піренеїв. Поступово, через зменшення цієї мисливської території, жерці-правителі різних її місцевостей зносили до святилища над Нун-Бірду копії своїх найважливіших нотаток, а місцеві мудреці переносили їх з принесених шкур на стіни й стелі підземель. Тут накопичили перші кам'яні "книги"-скрижалі. Для цього вибирали невеличкі природні камені, дещо підправляли їх і покривали малюнками, календарними й іншими пам'ятними позначками. Знайдено також виточені з каменю таблички (в Аратті й Шумері їх ліпили з глини).

Археологи дослідили 65 місць (печер, гротів, навісів, оброблених плит, вівтарів) і понад 160 скрижалей. Виділено 7 історичних періодів, які розпочалися ХХІІ (за визначенням археолога Б. Д. Михайлова) або ж у ХІХ–ХІІ (за шумерологом А. Г. Кифішиним) тис. до н. е. і завершилися І тис. н. е. Упродовж ХІІ–VІІІ тис. до н. е. тут сформувалася протошумерська писемність і майже до кінця ІІІ тис. до н. е. уклали найдавніший у світі літопис. Копії його уривків виявив Кифішин серед перших писемних пам'яток Анатолії, Зауралля, Месопотамії.

2. Дослідження Кам'яної Могили

Б. Д. Михайлов, від 1983 р. директор Державного історико-археологічного музею-заповідника "Кам'яна Могила", опублікував легенди, що засвідчують розуміння дивовижного пагорба людьми середини ІІ тис. н. е.

Найдавнішу легенду зберегли чи створили українці. Мабуть, то були козаки або чумаки, які зупинялися тут по дорозі до Криму... Кажуть, що цю кам'яну брилу витяг із річки старший брат-велетень. Він потай поклав її на стежині, якою родина ходила до води. Через той

камінь мав перечепитися молодший брат, а вийшло — спіткнулася його дружина. Нещасна жінка розбилась насмерть. Тому уламки розколеної брили назвали Кам'яною Могилою, а озеро біля неї (яке нині заповнюється лише під час повені) — Красним, від крові тієї красуні... У цій легенді міститься відлуння рубежу материнського й батьківського ладу: матриархату і патріархату. Тоді в індоєвропейській спільноті народів було закладено спорідненість слів *мага* (іран.), *магла* та *могила* (укр.), *магулле* (албан.), *магура* (румун., укр.), *мегарон* (грец.). Перше з них означало 'печера', наступні — 'пагорб' і 'могила', останнє — 'храм'. А найдавнішим було, мабуть, пращумерське *ме-гал* — 'велике призначення'.

Друга легенда — із часів розвиненого патріархату. Її створили чи зберегли татари. За цією легендою, Камінь-гору (Таш-юнь) склав богатир Богур. Гора мала стати такою, щоб від берега річки було видно степи. Виконуючи це повеління Аллаха, будівничий хотів Його обдурити: нашвидкоруч, нещільно складав камені, які носив здалеку. За це Аллах покарав *Богура*: споруда розпалася, заваливши собою *богатиря* (< арій. *балга-тур* 'сяюча гора' > укр. *Богатир* із Савур-могили, рос. Святогор-*богатирь*). Маємо тут відлуння якогось землетрусу, що дійсно розколов найбільші брили Могили.

Першим, хто звернув на неї просвітницьку увагу й узяв під охорону, був генералісімус О. В. Суворов. "*Чудо природи*", — так позначив її полководець на своїй військовій мапі. 1778 року він заснував біля Могили поштову станцію, а при ній — козачий пост. Саме це зберегло пам'ятку від розбору її на будівельне каміння в перші десятиріччя освоєння Новоросії — Південної України, відбитої тоді у татаро-турецьких загарбників.

1837 року, коли в Російській імперії проводили першу реєстрацію старожитностей Північного Причорномор'я, академік П. І. Кьопшен зазначив: "Кам'яна Могила... В одному місці поміж скель, покритих мохом, є проміжок, схожий на вулицю, два або три аршини завширшки. Тут колись був вхід до печери, в якій один із моїх провадирів, який у дитинстві був пастухом і відпочивав тут з друзями у спеку, бачив на стінах написи, серед яких один був завдовжки майже аршин, а то й більше, становлячи один рядок. В інших місцях було позначено окремі слова".

Більш-менш регулярне дослідження зображень Кам'яної Могили розпочали в 1889 р. Тоді М. І. Веселовський, професор Петербурзького університету, записав у своєму археологічному щоденнику, що

місцеві селяни “почали виривати пісок з печер і у пошуках кладу, підривають її порохом”. Іменем Імператорської археологічної комісії вчений заборонив ці неподобства. Він також заявив про наявність на каменях викарбуваних “фресок”.

Від 1932 р. Кам'яну Могилу, кургани та поселення біля неї почали вивчати співробітники Мелітопольського історико-краєзнавчого музею. Найвидатнішим дослідником Могили був В. М. Даниленко. Наприкінці 30-х років ХХ ст. він брав участь в Азово-Чорноморській експедиції Інституту історії матеріальної культури Всеукраїнської академії наук. Експедицію очолював О. М. Бадер. У повоєнні роки він став професором Московського державного університету та співробітником Інституту археології АН СРСР, а Даниленко — співробітником київського ІА АН УРСР.

Київський інститут доручив у 50-х роках ХХст. М. Я. Рудинському керівництво експедицією. 1954 року розпорядженням Ради Міністрів Української РСР територію Могили оголошено заповідником, підпорядкованим Академії наук УРСР. Час від часу на Кам'яній Могилі працювали В. М. Даниленко і В. М. Гладилін. Останній очолював експедицію на початку 60-х років. Тоді ж до досліджень прилучився Б. Д. Михайлов. На початку 70-х він працював в експедиції Даниленка, а від 1983 р. очолював її сам. 1986 року пам'ятка отримала новий статус — Державний історико-археологічний музей-заповідник “Кам'яна Могила”. Проте вона заслуговує на статус Національного заповідника та включення до списку ЮНЕСКО Найважливіших святинь усіх часів і народів.

Результати описаних вище робіт підсумовано в численних дослідженнях, зокрема в монографіях Рудинського й Даниленка, які мають однакову назву “Кам'яна Могила”, й видані в Києві у 1962 і 1986 роках. У другій з них вперше доведено наявність зображень мамонтів, вказано на відповідності деяких малюнків до міфів Месопотамії, а також підтверджено давнє припущення про існування написів. У спеціальній статті Б. Д. Михайлова, опублікованій у 1992 р., наведено 32 рядочки й зроблено спробу порівняти їх із письмом Фінікії й Криту II тис. до н. е. Здогадка О. М. Бадера про зв'язок писемних знаків Могили із Шумером не була опублікована.

Схожі знаки, тотожні найдавнішим письмам шумерів, відкрито румунським археологом Н. Власою та німецьким шумерологом А. Фалькенштейном у Подунав'ї в 1963–1965 рр. Крім того, Ю. О. Шилов опублікував у 1989–1990 рр. розгадки двох шумерських міфів із

Могили та сусідніх курганів. Міфи було зображено в малюнках, але дослідник припустив наявність записів. Це припущення підтвердив московський шумеролог А. Г. Кифішин.

На початку 1994 р. Шилов показав Кифішину публікації Даниленка, Михайлова і власні, а шумеролог пригадав свою давню розмову з Бадером. Учені дійшли висновку, що Кам'яна Могила — найперший (принаймні серед відомих сьогодні) архів планети! Згодом Кифішин з'ясував виникнення на цих теренах писемності. Вона виникла на території майбутньої Франції майже 37 тисячоліть назад, разом із людиною сучасного вигляду. Згодом культуротворчий центр пересунувся на територію України. Тут 14–10 тисячоліть тому жерці Кам'яної Могили сформували найдавнішу в світі писемність. Відтоді занотовано було імена БОГА-Творця Енліля, героя-царя Гільгамеша та ін., міфи про діяння яких вдалося відкрити Ю. О. Шилову. А відкриття А. Г. Кифішина засвідчено монографією “Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII тыс. до н. э. — II тыс. н. э.” [К., 2001]. Книга спирається на вказані вище праці Рудинського й Даниленка, а також на дві монографії Михайлова, видані у Запоріжжі 1994 і 1999 року. У них є покликання на розшифровки текстів “кам'яних книг”, зроблені Кифішиним. Але в нещодавно виданій монографії того ж Б. Д. Михайлова “Петрогліфи Кам'яної Могили” [К., 2004] таких покликань вже немає.

3. Історію поглиблено на 15 тисячоліть

До відкриття літопису Шу-Нун вважали, що *історія — записана на мінувшина людства* — почалася в Шумері наприкінці IV тис. до н. е. Юдейські автори перших розділів Біблії вважали, що й світ виник лише за півтисячоліття до того. А в літописі Кам'яної Могили (Шу-Нун), за визначеннями шумеролога-мовознавця А. Г. Кифішина, є свідчення про 11582 рік, а згадки сягають аж XIX тисячоліття до н. е. Остання дата збігається з історичною пам'яттю “Велесової книги”. Вона, напевно, є спадкоємицею літопису Шу-Нун — ‘Закону Володарки’ світу. Це припущення спирається на знахідки (С. Ж. Пустовалова) у курганах поблизу Могили найдавнішого складового та літерного письма троянського типу початку II тис. до н. е. — коли на цих теренах занепало основне, прашумерське літописання. Останні ж зображення й знаки Могили — від арійських (середина II тис. до н. е.) й до християнських (кінець I тис. н. е. — збігаються за часом

із основним текстом Влес-книги. У цей період у степах Північного Причорномор'я на стелах, посуді, зброї робили написи мовами русенів-етрусків (за Є. І. Класеном та ін.) та індоаріїв (за В. Кульбакою і В. Качуром). Писемність Священної книги слов'ян схожа до тієї та іншої, а також до знаків Шу-Нун.

Витоки писемних знаків А. Г. Кифішин виявив у 49 печерах Франції та Іспанії. Звідтіля, на думку дослідника, копії найважливіших позначок упродовж XIX–XII тис. до н. е. було поступово перенесено до Кам'яної Могили. Тут опрацювання копій і наступних місцевих позначок сприяло (у VIII–VII тис. до н. е.) виникненню писемності. Її найперші рядки академік Кифішин прочитав так:

У Праведні роки Ішкур (був) великим суддею Ашнани [Ашнана — богиня зерна. Ішкур — Бог-громовик араттів і шумерів — це втілення Мамонта, згадки про якого у фольклорі слов'ян зберігаються під іменем Ящер].

Мамонт — (це) Ніндара [богиня Безодні, пізніше уподібнена до Свині].

Ніндара — (це) Свиня // Табличка Каскисіма [найдавнішого літописця].

Масло Суду Води [можливо, Потопу?].

Сухур-алаль ['Короп-владика', допотопна першоістота].

*Уту-пайль мандри пізнав, Інанна (їого) любить. Намтар повернувся. [Намтар у шумерів — Бог долі. Інанна — одна із Праматерів, втілена в планету Венера; прообраз української *неньки*, російської *няньки*, грузинської *Нани*. Уту-пайль — 'Сонце-цар'.]*

Це, очевидно, конспекти якихось міфів і легенд, що мають календарне підґрунтя. Колись вчені їх розшифрують. Для децю пізніших часів Кифішин запропонував кілька пояснень. Про це у наступних розділах.

III

ЗАРОДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1. “Велика неолітична революція”

Європейські сучасники мамонтів епохи палеоліту (‘древнього каменю’ первісних знарядь) були найкращими мисливцями. Але через

вимирання цих велетенських тварин людям довелося змінювати своє господарство. У X–IX тис. до н. е. відбувся перехід до епохи мезоліту (‘середнього каменю’). Між Карпатами й Прибалтикою сформувалася найуспішніша культура мисливців за оленями. Археологи-речознавці умовно називають цю культуру *свідерською*, а лінгвісти-мовознавці — *євразійською* (європейсько-азіатською).

Учені поступово розкривають мову цієї людності. Так, текст № 48/А (VII тис. до н. е.) Кам’яної Могили є концептом міфу про шлюб БОГА-Творця Енліля з праматір’ю Нінліл; витоки тексту — у протонаписах № 52/8 (XII тис. до н. е.), які є копією з печери Лес-Камбарелес (XIV тис. до н. е.) у Франції. Отже, охоплено мовотворчі періоди від епохи мисливців за мамонтами й оленями до епохи перших скотарів і хліборобів. Стають зрозумілими також самоназви населення, про що буде сказано нижче.

“Свідерці”, чи то “євразійці”, полюючи на прудких тварин, уперше винайшли лижі й сани, лук та стріли, а також приручили помічників — вовків. З них було виведено собаку, найпершу свійську тварину. Наступними стали дрібні копитні, яких люди навчилися ловити й утримувати про запас, на випадок невдалого полювання.

Ставши найпершими скотарями (проте не покинувши мисливства), “свідерці-євразійці” настільки забезпечили себе засобами існування, що численність їх значно збільшилася. Почалося розселення — і по Європі, і в далекі краї. Частина переселенців дійшла до Алтаю, заклавши там основу майбутніх угорських, фінських, тюркських народів. Інші пішли північним і південним узбережжями Чорного моря.

Воно було тоді ще ізольованим, як досі Каспійське й Аральське моря. Ці три водоймища, а ще нинішнє солоне озеро Балхаш, утворилися внаслідок танення Льодовика, що відходив тоді щоразу даліше на північ. Оскільки між Чорним і Каспійським морями довгий час існувала широка Маничська протока, то рух від Карпат майже не досягав Кавказу. А от між Чорним і Середземним морями протоки тоді ще не існувало — і переселенці дісталися аж до Сінаю.

А там у ті ж IX–VIII тис. до н. е. відбувався перехід від збиральництва до хліборобства. Лижі в тих теплих краях були непотрібні, полювали мало, тому прирученням тварин займалися менше і винайшли не лук, а пращу. Зате мали постійні селища, укріплені від хижаків і загарбників. Одне з них — Ієрихон (на території сучасної Палестини) — можна вважати за найдавніше прамісто. Воно було

оточене муром і мало башту, його загальна площа становила 3 гектари.

Наприкінці VIII тис. до н. е. прийшли “свідерці” захопили Ієрихон. Вони асимілювали місцеве населення “натуфійців” (або “афразійців”) і запозичили у них навички найдавнішого хліборобства, а згодом стали засновниками так званої тахунійської археологічної культури. Це були **доіндоєвропейці** — пращури найпотужнішої серед існуючих нині “мовних спільнот” (яких є близько 2500), тобто споріднених між собою народів. Слід зауважити, що “до- і прото-індоєвропейці”, незважаючи на запозичення від культури “афразійців”, зберегли притаманні своїм основним пращурам вшанування оленів та більш давньої Праматері часів існування мамонтів [за визначеннями В. М. Даниленка, 1965–1999; В. О. Сафронова і Н. О. Ніколаєвої, 1999; А. Г. Кифішина, 2001].

Існують відомості про самоназву “тахунійців-доіндоєвропейців”. Найдавніше малоазійське населення “(...)індоєвропейців” називалося *хатти*, що перегукується з *кет(ам)и* Сибіру, нащадками розглянутих вище “свідерців-євразійців”. Не виключено, що первинна територія цих переселенців із Північного Прикарпаття була розташована в спільній долині рік *Хатанга*, *Кета*, *Котуй* Красноярського краю [М. І. Кікешев, 2003]. Отже, є підстави вважати “доіндоєвропейців” хатами, а наступних “прото- і пра-індоєвропейців” — хаттами. Їхні прямі малоазійські нащадки-“індоєвропейці” мали назву *хетти*. В Європі здебільшого відомі *гети* та *готи* — найпізніші ланки цього етноісторичного ланцюга [А. Г. Кузьмін, 2003]. Хатти дожили до появи останніх зі своїх спадкоємців. У Малій Азії та Європі ці пращури згадувалися до II ст. н. е., а на Кавказі прямими нащадками хаттів є абхазі, адиги та кабардинці.

На території нинішнього турецького селища Чатал-Гуюк “тахунійці” заснували прамісто площею 14 га. Тут мешкали жерці, правителі місцевих хліборобів-скотарів. А за межами цього центру тодішньої пращівілізації розгорталися відповідні зміни — і господарчо-побутові, і соціально-етнічні. Культура так званого *твімсяця первинного хліборобства* (уздовж південних узбережь Чорного, Каспійського, Аральського морів, захоплюючи землі Палестини) вже в VII–VI тис. до н. е. почала поширюватись за свої природні кордони. Вона стрімко охопила Південну й Центральну Європу, Середню Азію, — а в V–IV тис. до н. е. покотилася обширами Єгипту, Китаю та Індії, Західної Європи. Мисливство і збиральництво становили привласнююче (від природи) гос-

подарство. Скотарство та хліборобство, що походять від двох попередніх, — це вже господарство *відтворююче (природні ресурси)*. Цей перехід називають “Великою неолітичною революцією”.

Революція — це швидка зміна якості в еволюційному, тобто повільному, розвитку будь-яких значних явищ у природі чи суспільстві. *Неоліт* — назва також умовна, похідна від латинських слів ‘новий’ (тобто найпізніший) і ‘камінь’.

Велика неолітична революція (термін англійського археолога Г. Чайлда) — це не тільки **перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства**, а й переддень кінця трьох епох каменю: палеоліту, мезоліту, неоліту. Наприкінці ВНР люди виробляли знаряддя також із міді, — почалося становлення її епохи, “енеоліт”. Ця епоха розгорталася разом із поширенням глиняних опалених горщиків. Отже, людство перейшло від виключного користування речовинними проявами матерії до їх перетворення у гончарстві й металургії.

2. Виникнення “індоєвропейців”

Близько 7000–6200 рр. до н. е. настала така посуха, що населення Шу-еден-на-Кі-дуг’а, яке мешкало поблизу сучасного Чатал-Гуюка, вирішило переселятися. Безперечно, за 300 років існування праміста виснажилися довколишні лани й пасовиська, а кількість населення збільшилася. Ці люди не могли вже прогудуватися на своїй прабатьківській землі.

Жерці-правителі розіслали експедиції на пошук нових земель. Обстежили, мабуть, землі до Палестини і далі, а також у сторону Закавказзя. Про ті експедиції нічого не відомо. Простежено поки лише одну — на північ, до Кам’яної Могили.

Ці посланці могли б обрати береги Тритонського озера та річки Тритон, які були розташовані на місці сучасного Мармурового моря й Боспорської протоки. Але місцеві жителі їх, напевно, не прийняли. Те саме сталося із посланцями у пониззя Дунаю, що впадав тоді в Адріатичне море. Тоді експедиція рушила до святилища Шу-Нун — ‘Зако-ну Володарки (світу)’, де мешкали найавторитетніші жерці-правителі Північного Причорномор’я. Там, у Шу-Нуні, питання про розселення стражденного населення було вирішено позитивно.

Сліди експедиції, а ще більше — переселення до Наддніпрянщини вихідців із Малої Азії, виявив В. М. Даниленко [1969, 1999] серед зображень Кам’яної Могили та знахідок на поселенні поблизу

неї. Тут трапилися уламки кам'яних посудин, схожих до знайдених і у прамісті поблизу Чатал-Гуюка. На першому є також кістки собак, овець та кіз, а найбільше (не менше 180 тварин) — корів і биків, тобто великої рогатої худоби. Мабуть, тут її вперше почали розводити. Згодом біля селища Василівка Запорізької області археологи дослідили два тогочасні могильники. Вони містили кістяки і місцевих нащадків мисливців за мамонтами, і вихідців зі Східного Середземномор'я — можливо, саме з праміста поблизу Чатал-Гуюка.

Наявність цієї експедиції була підтверджена дослідженнями А. Г. Кифішина [2001] написів Шу-Нуна, тобто Кам'яної Могили. Учений звернув увагу на спорідненість початку літопису з написами на зображенні Праматері чатал-гуюкського храму 23/VII (за англійським археологом Дж. Меллартом, який дослідив це місто жерців і датував зазначений храм 6200±97 р. до н. е. Тепер ця дата може бути поглибленою на 700–900 років). Таке могло статися лише за умови, що храм було збудовано на честь повернення посланців із Шу-Нуна, хранителі якого дозволили скопіювати свій ‘Закон Володарки’ і навчили пришельців писемності (або ж послали з ними до Шу-едена свого освіченого представника). Та копія засвідчила укладання дружньої угоди між нащадками єдиного колись народу “свідерців-євразійців”, який розселився вздовж протилежних узбережь Чорного моря.

Відновлення родинності ознаменувало перехід причорноморської частини колишніх “євразійців” на **протоіндоєвропейську** стадію розвитку. “Протоіндоєвропейцями” стали ті племена, які — услід за своїми мандрівниками — вперше дійшли від земель Чатал-Гуюка до берегів Дніпра і почали змішуватися з місцевими родичами. Ці носії споріднених *буго-дністровської* та *сурсько-дніпровської* археологічних культур (виявлених В. М. Даниленком) від кінця VII тис. до н. е. були найпершими хліборобами-скотарями Східної Європи. Майже 800 років вони жили на північно-східній околиці культури Чатал-Гуюка, яка почала насуватися із Малої Азії на Балкани, перетворюючись тут на культуру *лінійно-стрічкової кераміки*. Її археологічні пам'ятки відомі нині від Франції до України, де зосереджені на заході Волині й у верхів'ях Дністра. Середня річна температура перевищувала тоді сучасну на 2 °С, опади — на 100–150 мм; зими були м'якші, а літа менш спекотливі й більш вологі.

Коли в 5650–5000 рр. до н. е. (або років на 700 раніше) надійшла друга хвиля переселенців, що розпочала (у вигляді культури Вінча) “індоєвропеїзацію” Європи, — то центр посунувся від Дунаю до

Дніпра, набуваючи вигляду *трипільської* та споріднених із нею археологічних культур *праїндоевропейців*. Склалася така ситуація: останні відступали в Північне Причорномор'я під тиском *індоєвропейців* Південної і Центральної Європи, а в їхньому спільному тилу (в Малій Азії) залишалися ще й “протоіндоєвропейці” із самоназвою *хатти*. Носії цих археологічних культур селилися за Дунай, переймаючи буго-дністровську культуру, племена якої ставали місцевим підґрунтям для формування “трипільців” або ж сторонилися від цього загального процесу і на певний час ставали його консервативними залишками. Навіть якщо визнати (за М. Ю. Відейком та ін.) зникнення буго-дністровської культури за століття до появи на її місці трипільської, то все ж залишається генетично пов'язана з першою сурсько-дніпровська культура середин VI-IV тис. до н. е. (поселення якої, за В. М. Даниленком і Б. Д. Михайловим, досягали Кам'яної Могили і котловини Азовського моря). Розселення малоазійських племен відбувалося і в протилежному напрямку, зокрема в Закавказзя, де вони створили куро-аракську та інші культури своєрідних “прото- і праїндоевропейських” типів.

Щоб правильно зрозуміти описану вище ситуацію, слід ще раз звернутися до прикладу родини, до складу якої входять дід, його син і онук. Дід — це “протоіндоєвропейець”, батько — “праїндоевропейець”, онук — “індоєвропейець”. Роки життя кожного з них будуть різні, але буде період, коли вони житимуть разом. Та й після смерті діда щось від нього в нащадках залишиться. Це речі зрозумілі. А от радянська історіографія намагалась впровадити схему: коли “син” (комуністична формація) народився, то “батько” (капіталізм) одразу ж помер, і нічого спільного у них немає. Таке хибне міркування характерне й для багатьох сучасних дослідників. Їм не зрозуміло, як це “трипільці” (середин VI—III тис. до н. е.) могли співіснувати зі своїми попередниками “бугодністровцями” та “сурськодніпровцями” (кінець VII—V тис. до н. е.), а “індоєвропейці” родичатися з неіндоєвропейцями (консервативними “прото- і праїндоевропейцями”)?

Відновлення спорідненості між південними й північними, а також західними, які не є предметом нашого розгляду, нащадками єдиного колись народу “свідерців-євразійців” означувало остаточний перехід на нову стадію їхнього розвитку. Мовознавці умовно називають її “(пра)індоєвропейською”. Надалі розглядатимемо державотворче ядро цієї спільноти. Воно, будучи начебто єдиним за своєю етнокультурою — *араттською* (“кукутенсько-трипільською”), до кін-

ця зберігало співіснування двох своїх антропологічних складових: “протоєвропеїдної” і “середземноморської”. Цим антропологічним (‘людським’) типам певною мірою відповідають “протошумерська” та “протохаттська” мовні спільноти, співіснування яких відкрив А. Г. Кифішин (і підтримав М. І. Кікешев) у найдавніших назвах місцевостей України. Перші, будучи “чорноголовими” (аборигенами, а згодом носіями буго-дністровської та лінійно-стрічкової культур), мешкали спочатку на півночі Східної Європи, на Волинсько-Подільському та Придніпровському узвишсях, а потім були почасті асимільовані, почасті ж витиснені “білоголовими” хаттами (носіями культури Кукутені-Трипілля) на узбережжя Північного Причорномор’я.

Ще більше розмаїття простежують археологи, антропологи, лінгвісти у складі *арійської* спільноти (“курганні культури”), яка була немовби степовою оболонкою лісостепового ядра араттів. Та рухлива оболонка північнопричорноморського центру індоєвропейської цивілізації VI–III тис. до н. е. забезпечувала йому далекі зв’язки. Арійська кіннота, а також оріянські кораблі майже не залишали археологічних слідів просування племен, а тим паче малих експедицій — схожих до тієї, яка приблизно у 7000–6200 рр. до н. е. започаткувала цивілізацію людства. Все ж видатному археологу В. М. Даниленку вдалося віднайти такі сліди: це “конеголові скіпетри”, а також формування археологічних типів “азово-чорноморської лінії розвитку степового енеоліту”. Б. Д. Михайлов (учень Даниленка) виділив і класифікував зображення кораблів на Кам’яній Могилі.

Офіційна наука незалежної України намагається вибудувати іншу схему “індоєвропеїзації” території країни й усієї Європи. Спочатку була прийнята запронована Л. Л. Залізнякам [1994, с. 84–91] схема прасемітської (походженням із Близького Сходу) належності Трипілля і всіх хліборобських культур VII–V тис. до н. е., висока культура яких посприяла згодом зародженню індоєвропейців середньостогівської археологічної культури “в степах та лісостепах між Дністром та Нижнім Доном”. Після критичних зауважень [Ю. О. Шилов, 1996–1999], співробітники Інституту археології НАНУ припинили відверте приписування Трипіллю семітської належності, але продовжують писати про його “неіндоєвропейство” і дотримуються концепції Залізняка, ігноруючи іншу наукову позицію Б. В. Горнунга [1963], Б. О. Рибаківа [1965, 1981], В. М. Даниленка [1965, 1974, 1999], Ю. О. Шилова [1995–1999, 2002–2004] та ін. Так, в “Етнічній історії давньої України” [П. П. Толочко та ін., 2000, с. 28] сказано про

взаємодію на теренах України у IV тис. до н. е. “трьох великих етнічних масивів — прафінно-угорського, пізньоіндоевропейського та трипільсько-кукутенського”. Перші два відомі лінгвістам й етнологам, а третій — категорія суто археологічна, у цьому переліку штучна, як і спроба вигадати [В. В. Отрощенко, там само, с. 26] неіснуючі “висновки антропологів щодо переважання (у населення трипільської культури — *Ю. III.*) середземноморського та вірменоїдного типів, довгоголових чи круглоголових, але неодмінно з великими горбати-ми носами”.

Висновки антропологів [С. П. Сегеда, там само, с. 253–254] свідчать про інше. Черепи людей із двох могильників часу раннього та середнього Трипілля “характеризуються рисами протоєвропеїдного типу”, а з третього — “рисами давньосередземноморського типу” (вихідці із протоіндоевропейського Чатал-Гююка? — *Ю. III.*). Про єдиний, на кілька десятків інших, непевний череп із вірменоїдними рисами мова не йде. А про пізньотрипільські поховання могильника біля с. Вихватинці (над Дністром) сказано так: “Чоловічі черепи належать до давньосередземноморського, а жіночі — “пом’якшеного” варіанту протоєвропейського типу, поширеного серед східних сусідів трипільців”. Провідний антрополог Сегеда робить слухний висновок, що “трипільські племена (...) відіграли важливу роль у формуванні генофонду пращурів українського народу” [ЕТЦ, 1, с. 477 та ін.].

Всупереч цьому археологи М. Ю. Відейко та Н. Б. Бурдо, редактор і секретар видання [Там само, с. 474–475], допускають фальсифікацію графічних реконструкцій зовнішнього вигляду людей із зазначеного могильника: після сучасної комп’ютерної обробки — “реконструкції” набули семітських рис, непритаманних оригіналам роботи (1954–1958 рр.) видатного антрополога М. М. Герасімова [В. М. Массон та ін., 1982, с. 222–223].

Такі ось баталії відбуваються в академічній науці задля розкриття (а з протилежного боку — приховування) історичної Істини та формування культури й ідеології новітньої України.

3. Індоевропейська цивілізація

Дозвіл на копіювання найдавнішого у світі літопису Шу-Нун і перенесення тієї копії до Шу-еден-на-Кі-дугу (“Закон степу Землі благої” — так прочитав А. Г. Кифішин назву праміста біля Чатал-Гююка) — це *найперша серед відомих науці міжнародних писемних*

угод. Оскільки ж писемність є найвизначнішою ознакою цивілізації, тобто державності, то можемо вважати цю угоду **початком земної цивілізації**. Маємо й дату події: **6200+97 (+ 700–900) рік до н. е.** (так датують храм 23/VII, де було вміщено копію). Відома також назва держави, що втілила в собі початок цивілізації: **Аратта**, ‘Полум’я змінене’, або ‘Країна під сонцем’ (‘Країна хліборобів’ надалі).

Найперше назву *Аратта* (за А. Г. Кифішиним) було позначено червоною фарбою на черепі мамонта зі стоянки XVIII–XII тисячоліть до н. е. біля с. Межиріч, між Россю й Росавою. Тоді то була не держава, а лише обжита мисливцями територія між Карпатами й Кавказом, Дунаєм і Волгою. Близько 7000–6200 рр. до н. е., цю традицію було поновлено, вона набула нової якості — державотворчої. Зв’язок між верхньопалеолітичною *пра-Араттою* та її спадкоємницею найбільш очевидно простежується у спадкоємності праматері Інанни, мамонта-громовика Ішкура, ‘Місяця’-Сіна, творця Енліля та ін. Перші ідеограми цих аратто-шумерських Богів з’явилися серед магічних знаків франко-кантабрійських печер, на стоянці біля с. Мізін (Чернігівщина), у гротах Кам’яної Могили, де серед написів VI–IV тис. до н. е., є згадки про початок *держави Аратти*. Такі згадки трапляються також серед написів керешської археологічної культури Подунав’я, що змінила культуру лінійно-стрічкової кераміки. У праїндоевропейській верстві (V–IV тис. до н. е.) фракійської лексики зберігся термін –o(u)gas зі значенням ‘місто; фортеця’.

Отже, вже “протоїндоевропейці” створили першу в світі державу — Аратту. Подальші розселення вихідців із малоазійського Чатал-Гююка призвели до перенесення центру Аратти з берегів Дунаю (археологічна культура Кукутені) ближче до Дніпра. Тут, зокрема у Києві й Трипіллі, наприкінці XIX ст. було відкрито північно-східний кордон цього історичного явища. Відтоді змінилося вже кілька поколінь археологів-трипіллєзнавців. Вони нагромадили вилучезну кількість наукових джерел (горщики і статуетки, повністю чи частково розкопані оселі та поселення), уклали схеми знахідок і мапи розселення, зробили висновки про розвиток господарства й суспільну структуру, виробили періодизацію та хронологію. Тривають дослідження мови й етнічної належності людей Кукутені–Трипілля. Їх первинна належність до праїндоевропейської спільноти зберігалася й надалі, але щоразу помітніше розчинялася впливами й притоками “їндоевропейців” Вінчі, Ленделя та інших археологічних культур. Проте Аратта залишалася ядром, коренем індоевропейського світу.

Розглянемо кілька показових даних про те, що Аратта була прабатьківщиною (пра)індоєвропейських народів, зокрема слов'ян.

Реконструкція мови “трипільців”-араттів [Ю. Л. Мосенкіс, 2001; М. І. Кікешев, А. Г. Кифішин, 2003] свідчить, що у ній були й такі суто українські слова: *батько, Бескиди* (частина *Карпат*), *Буг, велет, віл, Ворскла, горіх, горобець, Дитятин, Дунай, жито, Казатин, Ка(ль)нів, кермо, колиба, комора, Купайла, Лебедин, лемко, Марена, магура й могила, мідь, мураха, о(ги)р(ь)* (кінь), *(с)тівати, Псел, равлик, рус(ин), Славятин, теля, (хала)буда, хліб, Хотин, цап, чоботи, щупак, Яготин* та ін. Знайдених і прочитаних безперечних написів дунайської дніпровської Аратти-I небагато [А. Г. Кифішин, 1990; ЕТК І, 2004; В. Ф. Мищик, 2006]. Серед них є такі відомі слов'янам-українцям слова, як *гана* (гон, поле), *Інанна* (неня, панна, Гана), *Енліль* (Лель).

Мовні й етнологічні зв'язки простежуються також у інших Араттах, лексика яких відома не тільки за написами, а й за літературними пам'ятками. Для закавказької Аратти-II й похідного від неї Шумеру [Д. Рол, 2002] це *Астарта* й *Інанна* (неня та Гайстер — ‘Венера’), *Йамку* (міфічний Іма чи Яма), *Кійан* (Київ), *Кіш* і *Сурікаш* (‘стан Сур’ї), *рагаба* (руга, платня воїнам-русам), *Савадан* (‘збір данини’), *Табриз* (Таврида), *шухадал* (рибалка, ловець щук і судаків). А для пенджабської Аратти-III відомі навіть українські паралелі. С. І. Наливайко [2004] вважає, що залишками цієї держави є археологічна культура Мохенджо-даро, яку індійські фахівці пов'язують із українським Трипіллям.

Серед археологів нечасто трапляються учені, які через археологічні знахідки правильно розкривають історію. Таким дослідником був В. М. Даниленко, фахівець надзвичайно широкого діапазону. Даниленко зумів упродовж 50–70-х років минулого століття віднайти кілька визначальних напрямів у суто археологічних дослідженнях, які призвели до історизації теми. Нині ці напрями визнано й розвинено багатьма дослідниками. Проте загальний рівень навіть найкращих сучасних археологів-трипіллязнавців не відповідає потребам історичної науки. Так, М. Ю. Відейко у книзі “Трипільська цивілізація” [К., 2003] спочатку пише про “ряд блискучих цивілізацій” часів Трипілля, “що дали початок сучасній цивілізації Європи”. Отже, якщо *цивілізація*, то мусить бути ‘*держава*’. Це різномовні слова — синоніми; до того ж, у сучасній Європі додержавних країн не існує. Далі автор підсумовує: суспільство “трипільської цивілізації” “достатньо тривалий час йшло шляхом створення цивілізації, але з невідомих причин так і

не завершило його створенням державності”. Отакої: шлях творення створеної-таки “цивілізації” тривав *достатньо*, але створенням “державності” *не завершився*... Такий виклад проблеми не є науковим, дослідницьким.

Версію про те, що “археологічна культура Кукутені–Трипілля” насправді була дошумерською Араттою, опублікував шумеролог-мовознавець А. Г. Кифішин (1990 р.). Далі Ю. О. Шилов підтвердив цю тезу лінгвістичними, археологічними, етнологічними даними, пов’язав із відомою вже історією й довів версію до рівня гіпотези (1995), а згодом — і теорії (2002). У ній, зокрема, визначено: розселення “індоєвропейців” з дунайсько-дніпровської (трипільської) Аратти-I призвело до виникнення форпостів цієї найпершої у світі держави як у Закавказзі (Аратта-II), так і в Пенджабі (Аратта-III). Дві останні держави дослідили Д. Рол [1998, 2002] і С. Наливайко [2000, 2004]. Знані також *Бгарата* (самоазва Індії), *Субарта* хурритів, *Уратту* ванів та ін., *Артана* русенів-етрусків, *Ортополіс* греків, *Артаплот* і *Оратів* українців, *Арати* середньовічних іранців і русичів, вірменська *Артаані* тощо. Спільним є те, що всі названі держави й міста заселяли нащадки індоєвропейської спільноти народів, отже, засновано ці міста й держави у часи дошумерської ще першо-Аратти: — “трипільської археологічної культури”, яка майже безперервно упродовж VI–III тисячоліть до н. е. була центром “індоєвропейзації” Європи та Азії. Її прямим спадкоємцем можна вважати *країну Арс(т)анію зі столицею Арт(с)ою* у складі Русі, як писали про них арабські мандрівники IX–XI ст.

Отже, Аратта проіснувала на Правобережжі української Наддніпрянщини сім тисячоліть. Нещодавно А. Г. Кифішин виявив у прадавніх назвах України численні залишки міфоригуальної системи назв мовою протохаттів, споріднених із сусідніми протошумерами. Звідтіля беруть свої назви сучасні Бовшев, Дашев, Кашев, Козятин, Сухи-Обич, Тершев, Хотин та ін. Напевно, їх заснувало населення найдавнішої Аратти, яке пам’ятало ще традиції “євразійців”, не припиняло контактів із Малою Азією і започаткувало прашумерів, а ще — праслов’ян.

Міграції “трипільців” чи інших племен не обов’язково були пов’язані з тотальними переселеннями. Були й мандри поодиноких людей або невеличких груп жерців, спроможних спричинити величезні культурні зрушення — навіть без переносу горщиків і знарядь зі своєї батьківщини. Про таких мандрівників, незрозумілих вже за

античних часів, з недовірою розповідає давньогрецький “батько історії” Геродот [Історія IV: 13–16, 32–36]. Із схожою мандрівкою, що призвела до виникнення близько 7000–6200 рр. до н. е. найпершої у світі держави Аратти, ми вже ознайомилися. Від двох інших залишилися араттське й шумерське поховання, оточені спільною огорожею в основі Великоолександрівського кургану [Ю. А. Шилов, 1995], а також могила під плитою з шумерським написом біля с. Надеждіно неподалік від Кам’яної Могили [Б. Д. Михайлов, 1999; А. Г. Кифішин, 2001]. Існування таких зв’язків відкрив В. М. Даниленко вже в 50-ті роки ХХ ст., коли трипільську археологічну культуру не ототожнювали ще з Араттою, а замість Шумеру дослідники вели мову про його окремі міста-держави та інші “цивілізації Месопотамії”.

Далі ми переконаємося, що вузлами взаємозв’язків між індоєвропейськими Ар(а)т(т)ами стали не тільки етнокультурні традиції переселенців, а й розбудована ними система святилиць-обсерваторій. Вони виникли — як супутники міст-держав Аратти — в Дніпро-Дунайському регіоні й упродовж V–I тис. до н. е. були поширені в усьому індоєвропейському світі. Нині найбільш відомі серед них — споруди британського Стоунхенджа й зауральського Аркаїма, а також араттського Мецамора. В Україні та Індії (де їх споруджують донині) збереглася прадавня назва — *майдан*, співзвучна із давнім *айдана* іранців. Це були своєрідні “науково-дослідні станції”, де працювала інтелектуальна еліта тогочасного людства. Там, крім календарно-обсерваторної та географічної справ, велися, напевно, й інші роботи: селекційні, технологічні, мовознавчі, літописні. Очевидними результатами такої роботи, окрім самих майданів, є ‘штучно створена’ мова *санскрит* для міжнародних спілкувань, а також відповідні мандри жерців-гіперборейців [Геродот. Історія IV, 13–16, 32–36]. Розбудовою системи майданів переконливіше, аніж походженням від “індоєвропейського пранароду”, можна пояснити існування дуже далеких і давніх культурних збігів від Британії до Індії, від Скандинавії до Палестини. Іноді ці збіги (наприклад, між українським Трипільям і китайським Янь-Шао) проявляються і в найбільш шанованій археологами кераміці.

Індоєвропейська Аратта — найдавніша у світі *цивілізація* — мала загальноновизнані ознаки *державності*. Такими ознаками вчені вважають відтворююче господарство, розвинене до відокремлення ремесел від сільськогосподарської праці; існування обміну й торгівлі; суспільну ієрархію з поділом на працю виробничу (що сягає гончарного і ме-

талургійного перетворення речовини) та правлячу (із відповідними засобами: календар і писемність); існування міст і монументальних споруд; мову міжплеменних спілкувань і самоназву. В Аратті все це існувало і було досить поширеним. Слід наголосити на важливій особливості цієї держави: “суспільна ієрархія” не набула тут *рабовласницького* змісту та форми, які були характерні для наступних цивілізацій Сходу і Заходу. **Держава Аратта зберігала общинний лад, притаманний попереднім** (додержавним, або нецивілізованим, первісним) суспільствам.

IV АРАТТА — НАЙПЕРША ДЕРЖАВА

1. Основи державності

Назву держави Аратти прочитав шумеролог-мовознавець А. Г. Кифішин серед написів Кам’яної Могили та Подунав’я VI–IV тис. до н. е. Дещо пізніша глиняна табличка з Горбунівського поселення, розташованого аж у Південному Заураллі. Ця табличка є копією частини тексту з “Грота Бика” (центрального святилища Могили), скопійованого також для святилища 23/VII Чатал-Гуюка. Ось ці тексти в їхній можливій послідовності:

Уту предків перших (людей) судив — (це) першолюди Півночі. [...] (На пагорбі) Дуку утуги Аратти (біля) Древа Правителів Сина МЕ людей Спареними МЕ судили.

(За наказом) утугів Аратти Ламар (у) 80 (році) правителів судить.

Вівця схоплена жерцем Аратти.

Коли Уту Лірою в Аратті заволодів — Думузі до Ніназа у провалля насіння направив.

Ці календарно-міфологічні тексти можна розтлумачити так:

За часів Льодовика першолюдей судило Сонце... Пізніше людей судила — на Білому Пагорбі біля Древа Правителів, від імені Сина Буття та ще й Двічі-Буттям [тобто найвищим судом — Ю. III.] — демони Аратти [а не Сонце — Ю. III.].

За наказом демонів Аратти у 80 році [за якимось літочисленням — Ю. Ш.] правителів судив Бог-Захисник.

Верховний жрець Аратти приніс у жертву візцю.

Коли Сонце вступило над Араттою в сузір'я Ліри, тоді вмираючий-і-воскресаючий Бог — пастух Думузі ('Син покинутий'; 'Пращур') посіяв насіння у борозну [тобто засіяв поле — Ю. Ш.] під покровительством 'Владики семені пізнання' (Нін-а-зу).

Із цих розшифровок чотирьох текстів робимо кілька висновків.

По-перше, Аратта продовжила давню культуротворчу традицію, яка охоплювала територію від Піренеїв і Карпат — до Анатолії й Алтаю. Але державний лад, що прийшов на зміну первісності часів Льодовика, став протилежністю її додержавному устрою. Найвищих суддів-утугів, які діяли від імені всесвітніх законів, і яких вважали втіленням Божественної Істини, почали пов'язувати вже не зі світлом, а з темрявою — із демонами. Проте, цим підкреслено не зло Закону, а Його надлюдську силу. І справді, державний лад, навіть найкращий, є насильством порівняно зі свободою додержавного ладу. Основне завдання будь-якої держави: зняття протиріч, що стають вибухонебезпечними. А такі протиріччя почали накопичуватися (спочатку між суспільством і природним середовищем його існування, далі — між багатими й бідними племенами тощо) внаслідок Великої неолітичної революції — переходу від привласнюючого до відтворюючого господарства (від мисливства й збиральництва — до скотарства і хліборобства). Цей перехід відображено в четвертому тексті. Виникнення державності-цивілізації стало основним результатом тієї революції.

По-друге, суд у Аратті був досить людяним, бо відбувся під покровительством Бога-захисника Ламара. Його ім'я споріднене з Араттою: обидва походять від 'Полум'я', — воно хоч і небезпечне, але переважно корисне.

По-третє, державний лад Аратти передбачав Верховного Жерця — якого, по-четверте, вважали втіленням Бога-пращура Думузі.

Існування державного ладу в *Аратті* засвідчують прадавні, напевно, найперші назви цього історичного явища. Хаттська назва державності — *Кал-лам-АСУ*: 'Бик-полум'я-БОГ', "спільнота під покровительством вогненного БОГА-Тельця" (>*Яр-Тура*). Слов'яни зберегли ці назви в *Аріті* та *Калиці* "Веди словена" й *Колуні* (>*Голунь*) "Велесової книги"; у *Колі* козацьких заповітів і в сучасних *Коломиї*, *Кальневі*, (о)*колиці* й *клуні* ('сховище' збіжжя та ін.). Пеласги й греки (що знали *Гелон*) переклали цю праназву відповідно до свого міфічного

Таврополіса ('Туром-Тельцем захищене' місто-держава), з яким була одвічно пов'язана *таврійська* богиня *Артеміда* (< *А(ра)ти м(атір) Іда*) *Тавропола*.

Децо пізніша і вже індоєвропейська (а не праіндоєвропейська) назва *государство*. Цей термін можна розкласти на словосполучення '*го(вяд) (А)СУ дар(уюче) (супіль)ство*': "*супільство*, спроможне приносити *корів у жертву БОГОВІ*". На час і аратську специфіку *государства* вказують не тільки назви БОГА й великої рогатої худоби, але також її приручення в археологічних культурах, які генетично передували трипільській. Причому "дарування Богів" були складником релігійної ('правлячої') системи, що успадкоємила традиції протошумерів і протохаттів VII–IV тис. до н. е. Про неї розповідають кілька священних пісень "Веди словена".

Ведичний термін *держава* (від санскритського *диржя-ва*: 'довжиною володіти') виник пізніше й означає "простягання території". В Аратті вона, на думку А. Г. Кифішина, була заснована на ритуальних ланках "Чотирикутника" (предтеча арійської *Вари* та наступної Скіфії), осмисленого у його природно-екологічному та людино-супільному аспектах. Кути тієї території були розташовані біля сучасних сіл Полунічне (Львівщина), Полуденне (Черкащина), Полутори (Тернопільщина), Полум'яте (Луганщина). Останній пункт пов'язаний, мабуть, із затопленою Азовським морем котловиною, яку греки вважали 'Непроглядним' Аїдом, потойбічним краєм своїх пращурів. Навколо третього зосередилося найбільше (23) міст Аратті. В ареалі двох перших пунктів досі існують населені пункти з децо ослов'яненними протошумерськими назвами: Урич, Урож та ін. А "на Закарпатті поряд стоять Лагаш, Ур і Урук, — у ритуальному зв'язку, так само, зрештою, як у Шумері" [М. І. Кікешев з покликаннями на Кифішина; 2003].

Наведені висновки підтверджуються переказом, збереженим козацьким родом одесита Л. Безклубого: "Наша держава називалась Скупою Краю, пов'язаних Словом, літ тому 5190, як вона постала. Населяли чорнухи деревляні (опалені дерева), кіми, анти, рокси, беренди, татрани, ольбери, топчаки, ревуги, шельбири — рій родів козацьких, а разом — вкраїнці, бо в Краю предків жили, опороженому Могилами Святими. Тисячі років проіснувала Скупа Вкраїнська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слова, Звичаю та землі своєї тримались". [О. Косуха. Вільний спосіб життя. — Київ, 2005. — С. 54].

Підкреслено ті реалії, які відповідають трипільській археологічній культурі IV тис. до н. е. Особливе значення мав тоді усатівський варіант (за назвою села Усатова біля Одеси) трипільської культури, відомий нині історикам як Оріяна — контактна зона арагтів і аріїв.

Реаліям Аратти-“Трипілля” відповідає кілька ознак переказу. По-перше, згадка про *тисячі років* існування (які на теренах України мали лише населення Аратти-Арти-Арсанії VII тис. до н. е. — I тис. до н. е.). По-друге, передуючий *кім(ерійц)ям* етнонім ‘опалені дерева’ може бути зіставленим як із *Йогницею* “Веди словена” та *огнищами* “Велесової книги”, так і зі звичаєм “трипільців” періодично спалювати-оновлювати свої дерев’яні поселення. По-третє, *опорожненим Могилами Святими* — курганами оріян та аріїв — міг бути лише Край арагтів, які курганів-могил не будували.

Чимало дослідників, від В. В. Хвойки до В. М. Даниленка і В. Ф. Мицика, визнають існування в Трипіллі (тобто в Аратті) писемності. Позиція М. Ю. Відейка [2003] не певна: “Існувала об’ємна система з глиняних жетонів — для обліку, подібна до давньосхідної. На аналогічній базі у другій половині IV тис. до н. е. склалася протописемність шумерів — найдавніша серед нині відомих у світі. Однак саме в цей час трипільське суспільство потрапило в кризу”, тому його “орнаменти, знакова система поступово пішли в небуття”; і це за умови, що “староєвропейська писемність на 2000 років давніша за шумерійську”, яка існувала вже в VI тис. до н. е. Пояснити таке роздвоєння позиції Відейка неважко. Коли цей дослідник переказує висновки М. Гімбутас — тоді він “за” писемність (не Трипілля, щоправда, а розгляненої американською дослідницею сусідньої Вінчі); коли ж підходить до необхідності визнати правоту зазначених вище співвітчизників — тоді він “проти”. До того ж Відейко намагається порівнювати непорівнюване: писемність *общинної* Аратти, коли священним словом вважали усне, — і бюрократичні записи *рабовласницького* Шумеру. Перша традиція й досі збережена в Бгараті-Індії, — вглиб тисячоліть тягнеться щоразу тонша вервечка небалих нотаток на папері, листі, кістках або глині; величезні ж тексти понині вчать напам’ять і передають із покоління в покоління. А друга традиція, що поширилася з Шумеру в Єгипет і далі, від самого початку була втілена в грандіозні архіви “глиняних книг” тощо.

У 1990-му і наступних роках шумеролог-мовознавець А. Г. Кифішин зробив кілька перекладів досить виразних написів на керамічних виробках культури Кукутені-Трипілля. Серед них є згадки про

Праматір-нею із Близнятами (...це друге святилище близнят Інанні) і, можливо, про “Всесвітній потоп”, насланий ‘Долею’ — посланцем Енліля (*Намтар суд Води (на) рід людський постійно лє*). В інших текстах Подунав’я — теж аратських, проте без зазначення назви країни — згадуються жриці. Їхні суспільні повноваження значні, а суть ототожнена з Богинями:

Жінка Воїнів’ возвеличила (=спалила — Ю. Ш.) воїнів Святилища Вогню, не давши (їм) вийти із (палаючого) Святилища.

Отже, воїни в Аратті були підлеглими жриць і жрецької касті. Представники останньої також були підпорядковані законам, за якими (згідно з написами на трьох табличках із жертовника Тергерії, в Румунії):

За наказом бога Шауе [Ша-у-е: ‘Розум старійшин храму’] старійшину ритуально спалено. Це десята (жертва). Сорокове княжіння.

Людські жертвоприношення Аратти були необхідним елементом її державного ладу. Елементом страшним для нашої сучасної моралі. Проте він був пов’язаний не із людиноненависництвом, а зі **Спасительством**. **Його суть полягала у знятті протиріч аж до основного — протиріччя між життям-смертю-життям**. Що ж робити: людина смертна, це природний закон. Аратта мужньо стояла на цьому і схожих законах (яких європейська культура, від античних часів, бо-язко намагається уникнути або нерозумно підігнати під гасло “людина — мірило речей”). Тому жерці-правителі Аратти, справжні *слуги народу*, вміли навіть власною смертю прислужитись суспільству. Справедливо вважали, що добровільна (з більш-менш виразною примусовістю, регламентованою традиційним обрядом) смерть одинаків доцільніша, ніж загибель тисяч людей у військових сутичках, які тоді теж були регламентовані й мали характер не нищення супротивника, а демонстрації сили вождів чи героїв, — тобто були спрямовані на зняття суспільних і міжетнічних протиріч.

Лани та поселення не вічні також, тим паче, що будинки Аратти були, в основі своїй, дерев’яними і через 50–100 років вимагали перебудови. Через такий самий проміжок часу виснажувалися людьми довколишні землі. На залишені місця не поверталися, землеробство було екстенсивним. 250–300 років, за підрахунками фахівців, потрібно було “трипільському” населенню для того, щоб почалося розселення. За визначенням демографів, кількість частково співіснуючих поколінь — 3 на 100 років. Отже, четверте покоління мешканців вибирало собі поблизу місцину й піднімало там цілину, будувало новий *кал-ламасу*,

переганяло туди худобу й перевозило реманент. А старе місто й довколишні села приводили в ритуальний порядок — спалювали під час переселення. То була пожертва богам та, водночас, найвищий прояв Спасительства. Окрім господарчо-побутових цілей, досягали, напевно, основної — суспільної. Такими періодичними самоспаленнями — не тільки “градів і весей”, а й себе та інших добровольців — жерці-правителі Аратти тримали в енергетичній напрузі народ, не даючи йому деградувати в тодішньому “Золотому віці”.

Описаний звичай став основою індоарійського вчення про *День Брахми*. За ним, Всесвіт виникає із ‘Вогненного Зародку’ Хіраньягарбхи, проходить через чотири ‘великі покоління’ *махаюги* (від щасливого “золотого” до страшного “залізного”), а потім згорає-оновлюється у всесвітній пожежі — після якої починається новий *День*. Відповідний міфоритуал простежено в кількох курганних групах української Наддніпрянщини, зокрема на півострові Чонгар (у Сиваській затоці Азовського моря), де поселення араттів передувало курганам аріїв. Зазначене вчення досі живе у Бгараті (Індії) як спадок від Аратти. На Русі, де Арта-Арсанія проіснувала до IX–XI ст., ця традиція трансформувалася згодом у звичай самоспалення рідновірів і старообрядців, залишилася в освяченні “піднятої цілини” та “процанні з Матерою” (за назвами відомих романів Шолохова й Распутіна). У кіноромані Довженка “Поема про море” є сцена впорядкування селянами хат, що ось-ось мають зникнути під хвилями дніпровського водосховища — чергової “стройки Комунізму, світлого майбуття всього людства”.

Описана вище індоєвропейська система святилищ-обсерваторій була не тільки державною, а й міжнародною системою регуляції економічних, суспільних, етнічних та інших взаємозв’язків, — аж до всесвітніх засад буття-й-небуття.

Долаючи тогочасні протиріччя, жерці-правителі Аратти спромоглися упродовж майже чотирьох тисячоліть — VII–III тис. до н. е. — зберігати обцинний, докласовий лад у своїй найпершій у світі державі. Аратту — та й державність такого, дорабовласницького, типу — відкрито лише нещодавно. Вона, а отже, витоки цивілізації загалом, була невідомою засновникам теорії історичного матеріалізму. Маркс, Енгельс, Ленін неправильно вважали, згідно з уявленнями свого часу про “найперші” рабовласницькі країни, що державність-цивілізація заснована на класовому розбраті суспільства, експлуатації народних мас можновладцями, нищівних війнах. Відкриття

общинної (*‘комуністичної’*, французькою мовою) держави Аратти, до того ж найдавнішої у світі, якісно змінює розуміння підвалини цивілізації: вона заснована на **свободі, братерстві й рівності** – які є нормальним станом суспільства, а от рабовласницька й наступні класові формації є лише викривленими надбудовами цієї основи.

В Європі (не кажучи про інші континенти) общинна державність проіснувала разом із класовою до XVI–XVIII ст. включно. Причому безпосередня традиція Аратти простежується в 12 містах-державках “чорнолісців”-сколотів, а також русенів-етрусків; натяки на неї є в арабських описах руської Арт(с)анії IX–XI століть. Народну владу на чолі з одвічним *Віче* було скасовано у Новгороді в XVI ст., за правління Івана Грозного. А в Запорозькій Січі – “першій демократичній республіці новітньої Європи” – козацька *Рада* перестала існувати лише 1775 року... Надалі цю традицію (запорозьку, не знаючи вже про араттську) намагався відтворити Батько Махно та деякі інші ко-
муністи; по суті її відтворено нині в Скандинавських країнах.

2. Розквіт Аратти

Виникнувши близько 6200 р. до н. е. (або давніше на 700–900 років, за іншою системою археологічного датування), держава *Аратта* розташовувалася спочатку ближче до малоазійського *Шу-еден-на-Кі-дуга* (сучасного Чатал-Гююка), аніж до наддніпрянського *Шу-Нуна* (Кам’яної Могили). Її найдавніша історія пов’язана з археологічними культурами Подунав’я: Кереш, Старчево, Боян, Прекукутень. Надалі центр Аратти почав пересуватися ближче до Дніпра, і цей рух та розквіт відомий археологам як формування культури Трипілья (за назвою села біля Києва, де її виявили розкопки В. В. Хвойки у 1893–1899 рр.).

Початок просування датують нині близько 5400 р. до н. е. (або пізніше на 700–900 років) й визначають (за В. М. Даниленком) як подальший розвиток буго-дністровської культури. А та виникла внаслідок розгляненої вище експедиції жерців-правителів у 6200±97 (+ ≈800) р. до н. е. “Буго-дністровці” розвідали й обжили землі, нові для вихідців із Шу-еден-на-Кі-дуга; за ними рушили “кукутенці-трипільці”. Вони прийшли у Дунайсько-Дніпровське межириччя з уже розвиненим господарством, металургією, будівництвом.

Які причини змусили Аратту зміщувати свій центр від Дунаю до Дніпра? Не торкатимось поки проблеми геокосмічних катастроф і

погіршення клімату, а згадаємо лише один їхній наслідок. Між 5650–5000 рр. до н. е. (чи років на 700 раніше) припинили існування Шведен та інші значні поселення “праіндоєвропейців” Малої Азії. У той час звідти пішла на Балкани нова хвиля переселенців, відома лінгвістам й археологам як індоєвропейська культура Вінча. Зрозуміло, що вона потіснила Аратту.

Дослідники визначають три основні етапи розквіту Аратти, яку прийнято (у 1893–1992 рр., між відкриттями її залишків і самоназви) умовно називати “Трипіллям”, або “трипільською археологічною культурою”. Нині відомо 2042 її пам’яток, понад 1800 з яких — поселення [ЕТЦ, 2004].

Найдавніші поселення **I етапу** з’явилися близько 5400 р. до н. е. на південному сході Трансільванії, в молдавському Прикарпатті та в долинах лівобережних притоків Дунаю; надалі вони поширилися до Південного Бугу. Разом із “трипільцями” поширилася металургія міді, витоки якої йшли з Малої Азії та Балкан й існували завдяки родовищам Карпат і Волині. Існують дані про виникнення орного хліборобства (хоча домінувала мотична обробка землі) та виноградарства. Вирощували в основному три сорти піввчистої пшениці і голозерного ячменю, а також горох; використання диких рослин — голозерної пшениці, проса, вівса, віки — було пов’язано зі скотарством і, можливо, селекцією. Садівництво представлене аличою, сливою, абрикосом. Тваринництво було придомно-пастушим. Тримали велику й дрібну рогату худобу, свиней, собак, коней — упряжних і верхових. Не занедбали “трипільці” прадавнє мисливство та збиральництво.

Археологи знайшли понад 200 поселень раннього етапу Аратти. Вже тоді переважали прямокутні наземні житла площею до 50–140 кв. м. За даними кінця I та наступних етапів, будинки склалися з дерев’яного каркасу, стіни — із колотих дрючків або плетені з лози, горизонтальні стелі, горище й двосхилий дах, покритий соломою, очеретом або дерном; опалювали печами й відкритими вогнищами. Із середини й зовні будинки обмазували замісом з глини й полови, а потім білили і фарбували червоним, рудим та іншими кольорами, якими розписували також кераміку (кінця цього етапу, коли переважав врізний орнамент). Печі були купольними, без димарів; біля печей розташовували хрестоподібні та інші вівтарі, глиняні лави і вимостки, кам’яні зернотерки та керамічний посуд; дерев’яних меблів археологи не виявили. Будували окремі сушилки для зерна, комори й льохи. Схожі будівлі дотепер трапляються в глухих селах України

й Молдови. Особливостями ж тодішніх були вівтарі перед вогнищами, господарчі ями та круглі віконця (напевно, з висувними рамами, затягненими міхурами тварин). Основною особливістю кінця I етапу стала двоповерховість будинків, які іноді мали ще й напівпідвальний поверх з майстернями, пекарнями тощо. Господарчим також був перший поверх, де тримали худобу; мешкали переважно на другому [Зиньковский К. В., 1983; Корнієнко Л. П., 1994; Шмаглій М. М., 2001].

Будівлі, яких було більше двадцяти, розташовували в ряд понад річковими кручами й захищали ровами та валами. З'явилися й кругові планування. Площа поселень сягала 10 га. У будинках мешкали, напевно, сім'ї — від одного до трьох поколінь. Поселення складалися із садиб, родинних і ремісничих “кутків”, були будівлі для громадсько-ритуальних зібрань. Проте виразних храмів (для вшанування жерцями певних богів) та палаців (будинків можновладців) немає, а це вказує на обцинний лад. Більша чи менша заможність родин — яку можна визначити за розмірами житла, набором і якістю посуду тощо — можна пояснити закономірною градацією дружності, працьовитості, громадського поділу праці, суспільної ієрархії людей. Виразних підстав для висновків про класове розшарування немає.

Крім поодиноких жертвоприношень у будинках під родинними вогнищами поховань цього та наступного етапів не виявлено. Винятком є лише група з 17 осіб, яка загинула під обвалом печери Вертеба (с. Більче-Золоте, Верхня Наддністрянщина). Небіжчиків, вірогідно, спалювали та розвіювали над річками й ланами, як дотепер це роблять у Бгараті (Індії).

II етап розпочався близько 4600 р. до н. е. Територія, побут, господарство змінилися мало. Утвердилося орне (дерев'яними ралами й виведеними в Аратті волами) хліборобство, яке довго потім залишалося найрозвиненішим у всьому світі. Провідною серед трьох видів пшениці стала двозернянка, поширилося вирощування плівчастого ячменю. Порівняно з I етапом склад зернових культур змінився мало. Двозернянка — плівчата ярова пшениця. Зберігали й сіяли її колосками, загортаючи в землю сохою. В Аратті винайшли вози. Дерев'яні вироби не збереглися, але уявлення про них можна скласти на підставі глиняних моделей коліс, саней, човнів, крісел, будинків тощо. Поширилося ткацтво, навіть узорчате. Виникли обцинні центри із виготовлення кераміки.

Значно збільшилася кількість поселень та їх площа — до 40, іноді до 100–300 га. Вже за цією ознакою можна вести мову про міста Аратти (бо “протоміста” біля Іерихона й Чатал-Гуюка мали лише 3 і 14 га), де переважали двоповерхові будинки. Міста мали правильне, переважно концентричне планування. Садиби склалися з трьох будівель і господарчих ділянок. Характерні забудови трьома округлими вулицями з площею посередині, де зганяли худобу, проводили народні зібрання та ін. Схоже призначення, але передусім календарне, мали *майдани*. Ці святилища-обсерваторії супроводжували, за даними аерофотозйомки [К. В. Шишкін, 1964], чимало поселень. Понад 40 міст мали захисні рови та вали. Захисну стіну (насамперед від хижаків, а не від ворогів) створювали, як правило, об’єднанням зовнішніх стін крайньої вулиці.

Житлові умови, спорідненість кварталів, побут залишаються майже колишніми; розвивається суспільне життя. Площа громадських будинків перевищує 300–1000 кв. м, не поступаючись “величиною громадським спорудам доби енеоліту у Месопотамії” [ЕТЦ, 1, с. 338]. Відомі кілька глиняних моделей таких “храмів” межі II–III етапів (більшість зберігається нині в приватних колекціях С. М. Платонова та О. С. Поліщука). В оздобленні цих споруд виражене календарне підґрунтя: річний цикл з особливим пошануванням Місяця й Тельця. М. Ю. Відейко, загалом не визнаючи зв’язків Аратти-“Трипілля” з Шумером, погоджується з тим, що “давні європейці були якимось чином ознайомлені з архітектурними, культурними та релігійними традиціями далекої Месопотамії”. В обох регіонах у V–III тис. до н. е. зводили схожі храми, знані в першому як “будинки народження” богині Нінтур. Передумови виникнення її культури дослідив А. Г. Кифішин у придніпровському Шу-Нуні серед написів кінця VII тис. до н. е. То ж звідкіля й куди йшли основні культурно-історичні впливи? Відповідь однозначна: із дунайсько-дніпровської Аратти — у напрямку месопотамського Шумеру.

III етап розпочався в 3500 р. до н. е., а закінчився близько 2750 (2200, за найпізнішим датуванням) р. до н. е. Клімат та пограниччя степів і лісостепів стають схожими до сучасних. До складу зернових долучається просо. Поселення Аратти простяглися до морського узбережжя сучасної Одещини та до лісів пониззя При’п’яті, до долин правобережного Дністра та лівобережної Десни. А центр держави зосередився в майже замкнутому межиріччі Південного Бугу, Собу, Росі, Синохи. Тут розташувалися 23 найбільші міста-держави Арат-

ти. Їх виявили у 60-х роках ХХ ст. пілот-геодезист К. В. Шишкін і археолог М. М. Шмаглій. Цей учень В. М. Даниленка першим серед колег Інституту археології Академії наук УРСР погодився перевірити й визнати аерофотознімки “великих поселень” або “протоміст” (так досі називають їх співробітники ІА НАНУ, не наважуючись остаточно відмовитись від настанов “історичного матеріалізму”, за якими перші міста та державність на території України виникли лише у середині I тис. до н. е., внаслідок колонізації Причорномор’я рабовласниками Греції).

Міста Аратти, поблизу нинішніх сіл Майданецьке і Тальянки в Тальнівському районі Черкаської області, досягли 300–450 га! (Шумерське місто-держава Ур досягне такої площі лише наприкінці існування Аратти. Щоправда, щільність населення там була вища ніж араттська у 3–6 разів.) Причому більше з цих міст складалося із приблизно 2700 будинків, де мешкало 14175 людей, які обробляли 4252 га посівних культур (за підрахунками В. А. Круца). Менше місто населяло 6–9 тис. людей, які годувалися з поля площею 1800–2700 га (за М. М. Шмаглієм та М. Ю. Відейком). Обриси цих міст були схожими на людську стопу та пташине яйце. Ці фігури відображають міфи про Прайяце Всесвіту та Слід *Вишну* — досі шановані у Бгараті-Індії. Та й назва *Вишнопіль* — сусіднього із Тальянками села — збереглася, можливо, від часів існування зазначеного полісу. В інших містах простежуються спіральне, радіальне, хрестовиде планування вулиць. Такі фігури могли асоціюватися з образами зміїв-хранителів (Шеша і Вала), а також Сонця. Згадка про такі міста та поселення збереглася в козацькому переказі про Скупу Краю “чорнухів деревляних” (див. вище): “Селились “од воза” однією вулицею крученою, кожна станиця була як столиця, ніхто не грабував і за те собі кращої не будував, усі жили сильно і щасливо, пісень плакальних не було, смерті не боялись”.

Поєднання міста, кількох довколишніх сіл чи сезонних хуторів і одного або більше святилиць-обсерваторій (*майданів*) означає *полісний* тип державності, — як його називали пеласги та греки. Раніше хатти називали його *кал-ламасу* (див. вище про походження слов’янських *Калиця, Колунь, Коло*), шумери — *у(н)ру*, а середньовічні русичі — *град* і *весі*. Що місто — то й держава! Поліси-‘захисти’ Аратти визнавали свою спорідненість — про це свідчить схожість культових статуєток, орнаментів тощо, — але дотримувалися незалежності від сусідів. Таке етнодержавне об’єднання можна вважати федеративним. Його традиція відома історикам — вона існувала в 12 містах-державках, вибудува-

них скелетами української Наддніпрянщини одночасно з русенами італійської Етрурії... Слід підкреслити, що поліси зі складом “місто, село, майдан” проступають лише на деяких аерофотознімках у розшифровці пілота-картографа Шишкіна. Археологи такі комплекси досі не дослідили. А із численних майданів частково розкопані лише поблизу с. Козаровичі (під Києвом) та с. Маяки (Одещина), проте їх астрономічні обстеження ще не зроблено. Це споруди кінця існування Трипільля, хоча їх поява у придунайській культурі мальованої кераміки Лендель на рубежі VI–V тис. до н. е. дає підстави сподіватися на відповідне датування найдавніших майданів України.

Детального аналізу потребує кераміка Трипільля, що досягла найвищого розквіту — як і описані вище міста — на початку III етапу. Для виготовлення кераміки було впроваджено гончарне коло, яке відіграло допоміжну роль. Бо (за етнографічними даними про нащадків арабів та аріїв) священним вважали лише посуд, виліплений вручну. “Збільшується кількість керамічних центрів та стандартизація продукції. Багато спеціалізованих поселень працюють на обмін. Гончарство виходить за межі общинного ремесла” [ЕТЦ, 1, с. 299]. Посуд майже перестали оздоблювати прокресленими візерунками, його почали розписувати різнокольоровими фарбами. Окрім символів Сонця й Місяця, пір року, дощу та світла, характерні також міфологічні образи і персонажі: Праматір, танцюристки, титани, змії, Телець, Пси, Овен, Небесні Олені. Схожих змін зазнали культові статуетки жіночих, за нечисленими винятками, божеств: це вже не завжди Праматір з головою змії або черепахи, — поширені також фігурки з портретним обличчям. Парні зображення жінки й дівчини у розписі посудин та у скульптурках слід трактувати як втілення *матері й доньки*: напевно, *Інанні* та *Марени*. Перше ім'я, споріднене з українською *венькою*, прочитують дослідники на кераміці Кукутені–Трипільля, а також на брилах Кам'яної Могили. Друге ім'я збігається із критською *марнан*–‘дівчиною’ та латинською *Марина*–‘Морською’. Який зв'язок між цими словами — не цілком зрозуміло. Можливо, ‘Чиста’ — і тому гідна бути принесеною (на жертву) Богові. Опудало *Марени* на Купальське свято слов'яни кидають у воду, арабти ж свої статуетки ламали.

На людиноподібних фігурках і посудинах трапляються зображення деталей одягу, який можна порівнювати з традиційним вбранням українок і молдаванок [А. П. Погожева, 1983; З. Васіна, 2003]. Проте є суттєва відмінність, почасти збережена дотепер населенням Бграти. Це — розпис, або татування облич. Схожі знаки, а також сліди

жіночих і чоловічих зачісок — серед яких найцікавішими є “козачі оселедці” — їх відбитки збереглися також на черепах із курганів і могильників “усатівської культури пізнього Трипілья” (на Одещині). У лісо-степових ареалах Аратти виявлено одвічний, напевно, обряд спалення небіжчиків. Перепалені кістки почали хоронити на кладовищах.

Найкращі зображення кораблів на Кам'яній Могилі порівнюють із месопотамськими, єгипетськими, критськими. Перевагу слід надати першим, на яких шумери потрапили до Єгипту і Сирії (за Д. Ролом). Пов'язувати перших мореплавців Північного Причорномор'я з аріями (носіями ямної археологічної культури) немає фактичних підстав, а от із араттами — є. Це може підтвердити кам'яний якір, знайдений на поселенні в Усатові, а також зв'язки тогочасних металургів із середземноморським узбережжям Малої Азії, де кораблі оріан (приморських араттів) могли зустрічатися з шумерськими та ін.

Історія III етапу Аратти межиріччя Дністра та Дніпра пов'язана із Шумером межиріччя Євфрату та Тигру. В обох державах одночасно виникають і зникають великі міста, зміцнюється й занепадає державність. На це звертають увагу навіть ті науковці, які не визнають трипільської археологічної культури за державу Аратту, із якої походить найдавніший Шумер. Розглянемо факти цього взаємозв'язку перед вивченням подальшої історії Аратти — Арт(с)анії — (Бг)Ар(а)ти.

3. Аратта, Шумер та Бгарата

Вище вже зазначалося, що початок східноєвропейського Трипілья (близько 5400 р. до н. е.) збігся із другою хвилею переселення пращурів індоєвропейців Малої Азії на Балкани. У той самий період відбувся великий парад планет (5434 р. до н. е., за М. О. Чмиховим), що змінив сонячну активність і тим спричинив, напевно, грандіозний землетрус. Внаслідок цього утворилася Боспорська протока (5550±20 р. до н. е., за Б. Балардом), яка поєднала ізольоване до того Чорне море із Середземним. Рівень першого, за підрахунками американських учених, піднявся на десятки метрів. Вода поглинула майже 300 км низького північного узбережжя (високе південне постраждало менше), і утворилося Азовське море. Були затоплені найродючіші чорноземи пониззя Дунаю, Дністра, Дніпра, Дону, Кубані. Цілковірогідно, що їхні приморські долини були тоді заселені ще дотрипільськими, “буго-дністровськими” та іншими протошумерами (за А. Г. Кифішиним), а, може, й частиною пращурів “куро-араксів”. Які допотопні пам'ятки лежать під багатомет-

ровими мулом, піском та водою — археологи довідаються нескоро. Порівняння культур України й Месопотамії та проміжних зон (того ж Трипілля — з Убейдом і Уруком) поки що дуже приблизне. Тим паче, що “Всесвітній потоп” шумерів і виникнення із того *‘потопу’* їх *уну* (> уру < у(о)рас < Аратта) сталися 3300–3100 рр. до н. е. [М. О Чмихов, 1990; Д. Рол, 2002]. Можливо, йдеться про кілька схожих катастроф. Так, міфологія греків, а також археологія Троади й Криту знають три великих Потопи, — один із них антично-вавилонська традиція пов’язує із шумерським. Нині доцільно дотримуватися передостанньої з наведених дат, яка збігається з найбільш прийнятним датуванням переходу Аратти до III етапу свого розвитку і з виникненням Шумеру. Можна вважати, що раптове зростання міст обох держав було зумовлене переселенням племен із затопленої території, а невиразні (але все ж існуючі) подібності між речами, господарством тощо — як раптовістю Потопу й швидкою втечею людей, так і екологічними відмінностями Месопотамії і Південної України.

Загалом, із потопами чи Потопом 5550–3100 рр. до н. е. можна пов’язувати численні згадки у написах Кам’яної Могили VI–IV тис. до н. е. про *Морську Безодню* і *Суд Води* [А. Г. Кифішин, 2001]. Його археологічним відображенням можна вважати ритуально-обрядовий комплекс № 65 того ж часу, нещодавно досліджений Б. Д. Михайловим біля підніжжя Могили. Під трьома потужними пластами піску та двома прошарками мулу знайдено жертвник із ознаками допотопного ‘Коропа’-Сухур (відомого за більш реалістичним ідолом із запорозького острова Хортиця, а також за міфами Шу-Нун і Шумеру). Біля цього жертвника були фалічна та дві інші стели, кам’яна голова й кістки бика, крем’яні вироби і три плитки з “письменами” (визнаними археологом Михайловим, попри його замовчування відкриттів шумеролога Кифішина). А ще в обох регіонах — а на Кавказі й донині — був відомий герой Гільгамеш, пов’язаний із Потопом. У шумерському місті-державі Уруці середини III тис. до н. е. його вважали п’ятим володарем післяпотопної династії, яка вийшла з Аратти. А у літописі VI–IV тис. до н. е. Кам’яної Могили про Гільгамеша сказано таке:

(За наказом) демонів Аратти (у) 80 році [якогось літочислення. — Ю. III.] *Бог-Захисник правителів судить. Думузі* (‘Пращур’) *для Суду Води 40 ослів призначив і 40 колісниць* [возів чи волокуш? — Ю. III.] *найкращих. Жребій колісниць найкращих — (відповідно) знанню Морської Безодні — мертвих перевозити. Колісниць-птиць (були ще у)*

Гільгамеша і Абукуна [“Сім’я поверженого Тельця” — Ю. Ш.], *прави-теля, що має Древо Бика*.

Є тут також свідчення про переселення потерпілих у болота ме-жірччя Тигру й Євфрату, про обживання тих боліт і заснування там міст-держав Шумеру. Розшифровано тексти, які засвідчують, що 5069 р. до н. е. в Наддніпрянщині утворився *Дім Імдугуда* — на протипагу *Дому Барагесі*, заснованому переселенцями до шумерської Месопотамії. Біженці з затопленого Приазов’я уклали ритуальний канон, за яким народи Близького Сходу жили до початку I тис. до н. е.; автори біблійної Тори використали його, зокрема, для підсилен-ня власної легенди про вихід з Єгипту [А. Г. Кифішин, 2000].

Деякі серед згаданих текстів, зображення ковчегів на Кам’яній Могилі, легенди Сходу про порятунок від “Всесвітнього потоцу” на горі Арарат або в горах між Тигром та Урмією вказують на відповід-не переселення із затопленого шельфу Північного Причорномор’я та котловини Азовського моря. Це переселення відбувалося двома взаємопов’язаними шляхами.

Початок першого шляху (згідно з дослідженнями А. Г. Кифіши-на та ін.) простежується серед протошумерських старожитностей Дунайсько-Дніпровського регіону і виходить на східне узбережжя Південного Причорномор’я. Звідтіля найдавніші шумери *Аруни Зал-ти* — ті, які вийшли із *‘Середини Моря’* — “з півночі на південь, при тісній взаємодії з носіями пулурської гілки куро-аракської культури” почали заселяти Месопотамію. Вони тяжіли до Тигру, первісна назва якого — Ідігна — успадкоємила праназву Південного Бугу. Із цим пере-селенням пов’язане, вірогідно, зображення в Кам’яній Могилі ковчегів та судна месопотамського (єгипетського, за Б. Д. Михайловим) типу.

Другий шлях був складнішим. Він пов’язаний з іншим відгалу-женням куро-аракської археологічної культури, носіями якої були *маннеї* (‘люди’) — плем’я народу хурритів (<араттів?). Історію їхніх пращурів і прабатьківщини, можливість переселення з узбережжя Чорного моря через Араратську до Араттської долини Д. Рол не роз-глядає. Свій аналіз дослідник розпочинає з появи у VI тис. до н. е. предків цього племені в гірській долині на південь від озера Урмія. Від назви Ур-*Маннеї* утворилася назва *Вірменії*. А долина-еден нази-валася Араттою. Оскільки звідтіля походять уявлення про біблійні ‘Рай’-*Едем* і післяпотопний *Аратат*, то назва *Аратта* виникла тут не раніше VI–IV тис. до н. е. Мабуть, це була Аратта-II — форпост задніпрянської Аратти-I, що походила від задунайської Аратти-0. Приблизно від 4000, а може, ще від 4500 р. до н. е. манеї пішли з гір у

пониззя Месопотамії, — рідко заселені (від кінця VII тис. до н. е.) аборигенами культури Убейд, — несучи туди нові мову, людський тип, етнокультуру, назву *арратів* як позначення для найкращого.

Маннеї зберегли притаманне найдавнішим пращурам “індоєвропейців” шанування Праматері, яку називали *Інанна*. Шумеролог Д. Рол виводить її ім'я із *Нун-Анна*, ‘Володарка Неба’ (Венера). Відповідна ідеограма зображена на першому зі згаданих вище письмен поблизу обрядового комплексу № 65. Отже, підтверджується висновок А. Г. Кифішина про появу богині в Шу-Нун, Кам'яній Могилі. Надалі ж, згідно з дослідженнями його британського колеги, шумерські мореходи поширили культ цієї Богині до Єгипту і Ханаану, де вона називалася Ізіда й *Астарта*. Останнє ім'я можна трактувати як індоєвропейське ‘Богиня з *Аратти*’. На її українській прабатьківщині залишилися виразні сліди шанування протошумерами і навіть протохаттами (носіями свідерської, буго-дністровської й лінійно-стрічкової археологічних культур) також Бога місяця Сіна.

Щодо хурритів загалом, то вони були дещо споріднені з картвелами (пращурами іберів Грузії й Іспанії), але значно більше з хаттами (пращурами “індоєвропейців”). Їхні племена селилися від Малої Азії до Північного Кавказу включно, а деякі роди проникали аж до Дунаю — замикаючи Циркумпонтійську зону ‘навколо Понту (Чорного моря)’. Найвиразніші роди хурритів залишили знаменитий Майкопський курган і низку поховань у курганах неподалік с. Старосілля Великоолександрівського району Херсонської області. Хурритську належність цих пам'яток з'ясував Ю. О. Шилов за особливостями ритуальних календарів, серед яких уперше проступає образ Сур'ї. Прямими нащадками закавказьких арратів вважають себе сучасні курди.

Сурікаш батьківщини *хурритів*-маннеїв — це величезне родовище вохри: червоної фарби, яку широко використовували індоєвропейці в поховальних та інших обрядах. Звідси, очевидно, пішли *сурік* і *Сур'я* — верховний Бог ‘*Сонця*’ найдавніших слов'ян, а також аріїв та індіців. А прародитель (прообраз біблійного Адама, за Д. Ролом) місцевого населення називався Алулім — ‘Червона земля’. Його батько Алалгар — першопредок зі “Списку шумерських царів”. Їхнього сина й онука, який започаткував похід до Північної Месопотамії, у детальнішій вавилонській “Генеалогії династії Хаммурапі” названо *Йа-ам-ку-уз-зу-ха-лам-ма*. Початок цього багатоскладового імені відповідає індоєвропейській першолюдininі *Йамі* (*Іма* “Веди словена”, *Яма* індоарійських Вед і “Велесової книги”). Нащадок ‘Йами’ спус-

тився з гір на південь Месопотамії, де заснував на початку V тис. до н. е. перше місто шумерів Енкі — ‘Дім (над) потоком споруджений’. Його Бога-покровителя Енкі (Еа, чи не з однойменного острова біля Керченської протоки? — Ю. Ш.) вважали сином Енліля. Такий самий взаємозв’язок між цими богами простежуємо в написах Кам’яної Могили, де вони згадані (іноді поряд) від кінця VII тис. до н. е.

Після тих першолодей жив Убартуту, якого Д. Рол порівнює з Зіусудрою шумерів, прототипом грецького Девкаліона та єврейського Ноя, — які пережили насланий Енлілем потоп. *Яфета*, сина останнього з цих патріархів, дослідник слушно зіставляє з грецьким *Іапетом*. Слід також порівняти їхніх родичів [А. Г. Кифішин, 1990]: допотопних Еноха й Інахоса, післяпотопних *Сіма* і *Сіме*. Ці та інші збіги вказують на часткове використання авторами Тори більш давніх, причому інотнічних (індоевропейських та ін.) джерел. Передостаннього серед названих пращурів Д. Рол вважає прямим міфічним пращуром шумерів. Їхні міста *Урук* та *Ур*, безпосередньо пов’язані з *‘Потопом’*, виникли близько 4000 і 2900 років до н. е.

Другим правителем Урука став Енмеркар, прадід славнозвісного Гільгамеша. Спорудивши величний храм Енкі в Еріді, цар-жрець вирішив возвести не менший в Уруці — на честь Енліля, якого колись “все благочестиве людство, весь світ спільною мовою щиро восхваляв”. Підтримку в будівництві мала надати Аратта, де Енліля шанували, можливо, під іменем хатто-хеттського Лельвана (близького і місцевим *ванам*, і слов’янському *Лелю*). Проте на чолі іранської Аратти стояла богиня Інанна. Ця гірська прабатьківщина Урука відмінна від дунайсько-дніпровської Аратти з її пра-Інанною, бо “схожа до отари, яка розбрелася; її шляхи — ворожа земля”. Але й тут аратти мали коней, давно вже приручених у Північному Причорномор’ї, — а от шумери користувалися лише віслюками. Та й “винайдену” Енмеркаром писемність жрець Аратти легко прочитусь — бо знає від своїх наддніпрянських пращурів, справжніх її винахідників.

*“Іннін” усіх законів, світла Інанна
до Аратти, країни чистих обрядів мене привела,
у горах перед нею наче браму поставила, —
то як же Аратта може покоритися Урукові?
Аратта (Гора) — це герой, насичений мудрістю;
вона подібна до вечірньої зорі, що йде до свого дому
і відганяє темряву перед своїм лицем.*

Аратта згадана ще в трьох шумерських поемах, де діє той самий правитель Урука.

Із поеми “Енмеркар та верховний жрець Аратти” помітне збереження останньою деяких обцинних традицій. Те, що Шумер став державою рабовласницькою, зумовлено, насамперед, *меліоративною системою землеробства*. У болотах та спекотних долинах Сходу іншим бути він не міг — і суспільства прив’язували себе до землі каналами та ариками. Для їх будівництва, підтримки в робочому стані, а також для захисту від розбрату, потрібна була жорстка влада, яка й згодом набула рабовласницьких форм. Аратта ж могла без такої системи обходитися, а тому зберігати обцинний лад, — адже обшири найкращих чорноземів майбутньої України, її помірний клімат і достатня волога давали змогу триматися *переложної системи землеробства*. Воно не дуже прив’язувало суспільства до оброблених ними ланів, а ще й давало змогу знімати зростаючі протиріччя за допомогою розселення, навіть без війн із сусідами. Спочатку вільної землі було вдосталь, але на III етапі розвитку Аратти землі стало не вистачати. Тим паче, що найкращі чорноземи у пониззях рік від Дунаю до Кубані поглинуло море.

Вище наведені дати потребують уточнення. Надійніші датування Кифішина записів у архіві Кам’яної Могили таких подій.

У 2782 р. до н. е. святилище відвідали жерці із найпівнічнішого міста Шумеру, яке називалося так само, як тоді Могила: Шу-Нун, ‘Закон Володарки (суцого)’. Із цим візитом можна пов’язати поховання куро-аракської та трипільської археологічних культур в основі Великоолександрівського кургану (Херсонщина, межиріччя Інгульця та Дніпра). У 2535 р. до н. е. було завершено літопис Дому Імдугуда, який перед цим 10 років сперечався із Домом Барagesі. Це не заварило шумерам відвідати північний Шу-Нун через 5, а потім ще через 13 років. У другому випадку було залишено писемну згадку про правителя (?) *Шару*. Це ж ім’я викарбувано на надгробку жертвоприношення з кургану біля с. Надєждіно. Шумерська міфологема про людський, смертний низ Бога місяця *Шару* збіглася з міфоритуалом поховання: до вапнякових голови й тулуба людиноподібного ідола було долучено останки таза та ніг жертвовної людини... У 2369–2261 рр. до н. е. Шумер опинився під владою семітського Дому Аккада. У XXIII ст. до н. е. відбулися походи військ Саргону та Нарамсіну в сторону Закавказзя, а частини хурритів і аріїв Північного Причорномор’я — назустріч агресивним засновникам Вавилонського

царства. Із цими походами пов'язана поява в курганах біля с. Старосілля Великоолександрівського р-ну поховань “старосільського типу алазано-беденської культури” із Закавказзя (за Ю. О. Шиловим).

Такі події могли підштовхнути правителів придніпровської Аратти до розпуску її міст і повернення до попереднього — додержавного, проте також общинного — ладу, який важче було перетворити на рабовласницький. Тобто Аратта могла зважити на негативний досвід розвитку державності похідного від неї Шумеру — і відмовитися від його шляху. Початок такої відмови простежується від XXVIII ст. до н. е., коли було спалено останнє велике місто Аратти, — вона почала втрачати вигляд “Трипілля”. Воно упродовж XXVIII–XXIII ст. до н. е. трансформувалося у софіївську, середньодніпровську та інші археологічні культури.

Люди, які повернулися назад із походу проти аккадської експансії, принесли на територію придніпровського Шу-Нун “*Поему про Гільгамеша*”. У Шумеро-Аккадському (або Ранньовавилонському) царстві цю поему склали, на основі попереднього епосу, близько 2200 р. до н. е. Своєрідними зображеннями центральних епізодів твору було прикрашено два горщики катакомбної археологічної культури [Ю. О. Шилов, 1995]. Їх поблизу виготовлено в ХХІІ ст. до н. е. аріями Наддніпрянщини, а знайдено сучасними археологами в підкурганних похованнях біля сіл Василівка та Вознесенка (між Дніпром і Молочною, над якою височить Кам'яна Могила).

У вирі тих подій III тис. до н. е. могла виникнути й пенджабська Аратта-III. Відомий індолог С. І. Наливайко [2004] простежив її паралелі як з археологічною культурою Мохенджо-даро (яку індійські фахівці схильні порівнювати з Трипіллям), так і з українською етнологією. У “Махабхараті” (VIII: 27, 30 та ін.) племена Аратти називаються *сіндгу-сувіри*, *бахліки* та ін. У землях бахліків стоїть місто *Кундін* й тече ріка *Апага*; відомі правителі *Бгішмака*, *Бгурішравас*, *Пар'яшравас*. Арійські автори пенджабської редакції епосу засуджують звичаї араттів, зокрема належність їхніх людей до каст за здібностями, а не від народження. До того ж аратти вживають хмільні напої з борошна, а потім танцюють і співають (у вінках!) — навіть на похоронах; їдять ті нечестивці яловичину, часник і млинці, — причому навіть “з дерев'яного й глиняного посуду” (а от арії призвичаєні вже до місцевого звичаю їсти з тарілок із пальмового листа). Інша назва Аратти Пенджабу — це Араштра, ‘Не(добра) країна’. Араби знали ‘Країни’-Раштри як у Бгараті (Індії), так і на Русі (з її Артою-Арсанією). Досі

течуть тут ріки з назвами, схожими до назв бгаратської Апаги (Апока в Криму; Апака й Опока — притоки Сейму і Дністра). Були також племена *сіндів*, *сіверців* і *болоховців*. Земля останніх донині має міста *Кудин* і *Переяслав*; не забуто також ім'я *Борислав*.

У часи середньовіччя Болоховщина охоплювала верхів'я Тетерева й Південного Бугу, куди прадавня трипільська археологічна культура поширилася лише наприкінці свого існування, в середині IV–III тис. до н. е. Тоді ж існувала пенджабська культура Мохенджодаро. Не виключено, що вона була створена переселенцями із наддніпрянської Аратти-I. Це переселення могло проходити через споріднену Аратту-II, на шляху до якої лежало дві *Синдіки* — у низзях тодішніх Дніпра та Кубані. Останню територію — сучасний Таманський півострів — ще й за часів Русі вважали дівідщиною *сіверців* (колишніх *сувірів* і *кіммерійців*, за С. І. Наливайком). Саме тут, очевидно (якщо не на території майбутньої Черкаської області), побували арабські мандрівники IX–XI ст., які Арту й Арсанію — столицю й князівство — ототожнювали із назвою всієї Русі. Для іранців й арабів русичі були *арт(с)ами* — '*оратаями-орачами*', як величали себе й давньоруські селяни.

V

АРИАН, РОДИЧ І СУСІД АРАТТИ

1. Хто такі арії

Назву аріїв, цих прадавніх племен, пов'язують нині з Другою світовою війною. "Істинними арійцями" нарекли свій народ фашистські ідеологи "Третього Рейху". Але ця самоназва заснована на півправді, яка гірша від брехні.

Назву *арії* вчитали англійські дослідники Вед, священних книг Індії, наприкінці XVIII ст. Поступово з'ясувалося, що арійські племена прийшли до Індії в середині II тис. до н. е. звідкись із Європи. До пошуку їхньої прабатьківщини приєдналися вчені різних країн. Спочатку особливих успіхів досягла німецька наукова школа (що й було згодом використано фашистами). Її представники вже на початку XIX ст. здійснили класичний переклад найдавнішої з чотирьох Вед,

яка зветься *Rigveda* — ‘*Річ відати*’, або ‘Священне знання’. Німецькі ж дослідники Р. Рот та О. Бетлінгк видали в Петербурзькій академії наук семитомний словник *санскриту* — ‘штучно створеної’ мови арійських *брахманів-жерців*. За А. Шлейхером, нащадками загадкових аріїв стали не тільки німці, а й також деякі народи Індії й Ірану, древні греки, італійці, слов’яни, литовці. Ці висновки підтвердили знахідки слов’янської *Веди* й ісландської *Едди* (про що було сказано вище). Досягнення німецького арієзнавства позаминулого століття визнають у науці понині. Але є суттєва поправка: корені окресленої спорідненості пращурів сучасних народів учені вбачають нині не в аріях, а в умовно названій “індоєвропейській мовній спільноті”. Історики вважають її чи то пранародом, чи то співіснуванням кількох споріднених народів, серед яких були тоді (у V–II тис. до н. е.) й арії.

Вище ми з’ясували, що ядром “індоєвропейців” стала Аратта, створена в Причорномор’ї близько 7000–6200 рр. до н. е. нащадками мисливців за мамонтами. То була держава осілих хліборобів і скотарів, які досягли найвищого розвитку десь у 5400–2750 (-2200) роках до н. е. між Дунаєм і Дніпром. Щодо аріїв, то ними стали кочові скотарі-хлібороби, спільнота яких (також індоєвропейського походження) почала формуватися вздовж степових кордонів Аратти не пізніше V тис. до н. е.

Відкриття справжньої, Наддніпрянської прабатьківщини аріїв розпочав німецький географ К. Ріттер. 1820 року вийшла його праця, де вперше звернено увагу на спорідненість назв *Індії* та *(С)Індіки*, як називали місцеві племена й тогочасні греки пониззя Кубані. А в публікації 1943 року австрійський мовознавець П. Кречмер долучив до цього вивчення ще й більш давню *Сіндику* — в пониззі Дніпра. Саме тут була розміщена, згідно із болгарським ученим В. Георгієвим, прабатьківщина “індо-іранців” (як умовно почали називати аріїв після війни). Упродовж 1975–1999 рр. такі дослідження підсумував російський мовознавець О. М. Трубачов у низці статей, які ввійшли до його книги “*Indoarika в Северном Причерноморье*” [М., 1999]. Розробляючи далі цю тему, український індолог С. І. Наливайко [К., 2000, 2004] довів належність *Дандарії* — ‘Жезлоносої Арії’ між пониззями Дніпра та Кубані — до прабатьківщини аріїв. Їхні найдавніші, доіндійські санскритичні написи на горщиках зрубної археологічної культури Донеччини середини II тис. до н. е. нещодавно почали відчитувати фахівці [В. Кульбака і В. Качур, 1998]. Можна припустити, що походження цієї писемності — відгалудження від протошумерської писем-

ності Кам'яної Могили, а продовження — у давньоруських “Київських глаголичних листках” та у своєрідному письмі “Велесової книги”. У ній згадано і часткове переселення слов'ян (оріян і борусів) разом із аріями до індійського Пенджабу, і Віче аріїв (“Глс Аріув”: Глас, Голос Арійський), яке дало змогу тим слов'янським родам повернутися назад, у Наддніпрянщину. Союз самих аріїв, які переселилися до Індії (Бгарати), склався з п'яти племен: *пуру, яду (сатвати, данави), турвашу, ану, друх'ю*. Про них розповідається в Рігведі й “Махабгараті”. С. І. Наливайко вказує на їхню глибоку спорідненість із згаданими у літописах *полянами, ятвзягами (судовити, дайнови), туровцями, антами, дрегвою (дрезовичами; древлянами)*, частина яких залишилася на своїй прабатьківщині “і взяла участь в етногенезі балтійських та слов'янських народів, серед них і українського”.

Такий мовознавчий пошук арійської прабатьківщини. А про що свідчать археологічні реалії?

Спочатку археологи підлаштовували свої висновки до висновків мовознавців: порівнювали з вірогідними аріями археологічні культури різних ареалів і часів. Безперечно арійськими вважали найдавніші кургани, кістки коней біля людських поховань, наявність червоної фарби, існування кремації небіжчиків, кам'яні та бронзові сокири човновидої форми, зображення свастя. Походження цих ознак німецькі дослідники намагалися вивести із території майбутніх німців. Але в 50-х роках ХХ ст. В. М. Даниленко відкрив появу курганів та ін. у Степовій Наддніпрянщині. Формування аріїв розпочалося, на його думку, в тій “азово-чорноморській лінії розвитку степового енеоліту”, яка пов'язала Трипілля з цивілізаціями Месопотамії. Дещо іншої думки були попередники Даниленка: чесько-український археолог В. Хвойка, англійський — Г. Чайлд, польський — Т. Сулімирський. Перший ототожнював з аріями відкрити ним трипільську культуру, два інші — “культуру скорчених і пофарбованих кістяків”, як називали тоді поховання ямної й катакомбної культур зі степових курганів епохи міді та бронзи. Надалі американська дослідниця М. Гімбутас назве ті ж поховання у ямах, катакомбах і зрубках “курманною культурою”. На думку Ю. О. Шилова [1979, 1995, 2004], арійська спільнота виникла на основі сурсько-дніпровської культури (6050–5300 рр. до н. е., за новітніми датуваннями) і первинно визначилася в наступній середньостогівській (за Д. Я. Телегіним; азово-дніпровській, за В. М. Даниленком) культурі, із якої похідні ямна та наступні катакомбна й

зрубна археологічні культури. Попри цей багатоетапний генетичний стрижень, арійську спільноту відобразили ще кілька культур: дніпро-донецька, новоданилівська, нижньомихайлівська, кемі-обинська та ін. В. О. Сафронов [1989] визнав ямну археологічну культуру характерною для іранського відгалудження аріїв (“індо-іранців”, за В. Георгієвим та ін.). А індійським відгалудженням він вважав дніпро-кубанську культуру, що сформувалася навколо відкритого Шиловим “старосільського типу алазано-беденської культури” хурритів, деякі роди яких прийшли до Дніпра із Закавказзя внаслідок північного походу військ шумеро-аккадського владика Саргона I. Сафронов теж писав про цей похід та його впливи на історію Кавказу.

І Сафронов, і Шилов послуговувалися у своїх дослідженнях висновками Трубачова. Другий із цих археологів продовжив ще й напрям Даниленка [викладений у книзі “Космогонія первобытного общества”. — К., 1997; М., 1999]. Даниленко та Шилов, спираючись на методи семіотики, науки про знакові системи, розшифрували міфи носіїв кількох археологічних культур України. Порівнявши свої розшифровки з міфами, зафіксованими у священних книгах та фольклорі давніх народів, дослідники зробили певні висновки про взаємозв'язки археологічних культур та історичних народів. Шилов відкрив витоки *Rigvedi* — збірки священних гімнів, що супроводжували курганні обряди на Нижньодніпряньській прабатьківщині аріїв, які остаточно впорядкували ці тексти вже в Індії. Ці дослідження дали підстави визначити, які саме археологічні культури були арійськими, що таке спільнота арійських племен, а також виявити відображені в степових курганах V–II тис. до н. е. етнокультури хаттів, хурритів, пеласгів, гіксосів.

Монографія Ю. О. Шилова “Прародина ариев” [К., 1995] отримала кваліфіковану підтримку провідного лінгвіста-арієзнавця О. М. Трубачова [Вопросы языкознания. — М., 1996, № 3], а також голови археології слов'янських країн Б. О. Рибаківа [вступне слово до книги М. І. Кікешева “Воззвание к славянам” (М., 1998)].

Ці ґрунтовні наукові розробки дають підстави вважати, що проблему арійської прабатьківщини з'ясовано. Простежено, як арії й започаткована ними *Rigveda* формувалися в пониззі Дніпра та в сусідніх регіонах упродовж V–II тис. до н. е.; як потім, після розселень за Кавказ і Урал та часткового переселення аріїв до Індії, традиція їхньої прабатьківщини проіснувала в українській Наддніпрянщині аж до

Дандарії й Дандаки II–IV ст. н. е., навіть до IX–XIII ст. (за С. І. Наливайком).

2. Рання історія аріїв

У Північному Причорномор'ї, між пониззями Дніпра та Кубані, залишилося чимало мовних і писемних пам'яток *Дандарії* — прабатьківщини *аріїв*. Їхні ж археологічні пам'ятки дали матеріал для розшифровки міфоритуалів, які засвідчують виникнення в українській Наддніпрянщині V–II тис. до н. е. збірки священних текстів *Рігведи*, записаної згодом в індійському Пенджабі, куди в середині II тис. до н. е. переселилася частина арійських племен. Було, напевно, переселення й частини араттських племен — на одне–два тисячоліття раніше.

У верхів'ї Дніпровських порогів розташована потужна геомагнітна аномалія. Тут — на правобережній стороні переправи через Дніпро, поблизу сіл Раківка та Дерейвка, археологи дослідили поселення пізньої середньостогівської культури з численними кістками приручених коней. А на протилежній стороні, вздовж лівого берега гирла Псла, знайдено (Ю. О. Шиловим, О. Б. Супруненко й І. М. Кулатовою) найдавніші, серед досліджених археологами, кургани. У народі їх називали Цегельня, Стовбувата Могила, Кормилиця. Перший із них, біля с. Підлужжя, заклали ранні “середньостогівці”, нащадки носіїв сурсько-дніпровської культури (спорідненої з Араттою через “буго-дністровців”, про що сказано вище).

Спочатку на місці Цегельні існувало докурганне святилище у вигляді змієвидого рівчака з ямою-яйцем біля хвоста. Це відповідає основному, новорічному міфів Рігведи: змії *Врітра* охороняє зародок світоладу *Валу*. Змія годували — звідси кістки коней та інших істот, а також уламки керамічного посуду. Він переважно середньостогівський, але трапилися також уламки горщиків розвиненої дніпро-донецької культури. Обидва комплекси кераміки фахівці пов'язують із I–II етапами трипільської культури. Отже, носії середньостогівської та дніпро-донецької етнокультур співіснували тут на рубежі VI–V тис. до н. е. Саме вони становили основу *арійської* спільноти племен. А ось навколо Кам'яної Могили такої спільноти тоді ще не було: Б. Д. Михайлов простежив на поселені біля с. Семенівка послідовну зміну носіїв трьох зазначених вище культур.

Наступне святилище Цегельні складалося не тільки зі “змія-з-яйцем”, а й містило порожню могилу для випростаного небіжчика (що характерно для пізньої дніпро-донецької, або постмаріупольської культури); все це було перекрито первинним курганом. А його найперша досипка (з ознаками *йогічного міфоритуалу Кундаліні, Іди, Пінгали*) перекирла яйцеподібну могилу з ембріонально скорченим небіжчиком та дерев'яною чашею, що можна визнати належністю до трипільської або ж нижньомихайлівської культур. Виразні поховання й уламки кераміки останньої, разом із пам'ятками середньостогівської й дніпро-донецької (або постмаріупольської) культур, представлено й біля основи Стовбуватої Могили. Тут також яскраво відобразився міфоритуал *Врітри-і-Вали*. Надалі на цій території з'явилися відповідники до образів Змія-вседержителя *Шеші* та пов'язаного з ним БОГА-Творця *Вішну*. Керамічний горщик із первинного святилища Кормилиці має риси трипільської та нижньомихайлівської культур. Його можна визнати *аратто-шумерським*. Обряд і кераміка тогочасного та наступного поховань Кормилиці належать представникам пізньої дніпро-донецької й ранньої середньостогівської культур V тис. до н. е. Цей комплекс можна порівняти з надзаплавним курганом поблизу Кам'яної Могили. Центральне дніпро-донецьке поховання супроводжувалося тут двома людськими жертвоприношеннями на честь “воїна, який загинув у військовій сутичці з сусідніми племенами” (за Б. Д. Михайловим). З основою попереднього кургану цю пам'ятку зближують також жертвоприношення людської голови, кам'яні перекриття, антропоморфна стела й кромлех. У Кормилиці в основному арійському міфоритуалі представлені ще змієборець *Індра* та його покровитель *Вішну*.

Другою половиною IV тис. до н. е. можна датувати основу згаданого вище Великоолександрівського кургану. Матеріали його, Високої Могили й інших курганів неподалік сусіднього Старосілля розкривають історію арійської спільноти до кінця III тис. до н. е. Більшість населення аріїв — це носії ямної археологічної культури, похідної із середньостогівської та споріднених із нею типів дніпро-донецької (так само вважав В. М. Даниленко). Проте керівниками спільноти аріїв були вихідці з Аратти й Шумеру (конкретніше — із утвореної ними всіма Оріяни), які створили нижньомихайлівську культуру, яка разом із ямною переросла у кемі-обинську (названу так А. О. Щепинським, за кримським курганом Кемі-оба). Це був союз аріїв із брахманами *аратто-оріянського* походження. Вони шанували календар ‘Місяця’-

Сами й створили на ньому міфоритуал *Адітів*: Праматері сушого та її синів і онуків, які впорядкували Всесвіт. Але наприкінці XXIV ст. до н. е. “кемі-обинців” було потиснено “старосільцями” — й утворився, відповідно, *арійсько-хурритський* союз.

Згадаймо, що перший Великоолександрівський кромлех оточував два поховання куро-аракської й трипільської культур, які різною мірою були пов’язані з *хаттами*, праїндоевропейцями малоазійського походження. *Хуррити*, які походять із етнокультурної лінії перших, пов’язали закавказьку Аратту з її надніпрянською прабатьківщиною. Причому “старосільці” другої половини III тис. до н. е. можна вивести із жерців “роду Фари” (за В. О. Сафроновим), похованими у Майкопському кургані. Батьківщина цього роду — постраждалого від північної експансії Шумеро-Аккада — сусідила з горами Тавра, розташованими на шляху між Таврисом, закавказькою Араттою-II та азово-причорноморською Тавридою. Прийшли хуррити-“старосільці” принесли культ *Сур’ї*, найвищого сонячного Бога. Вони спонукали аріїв поновити їх древній шлях до Месопотамії — для відсічі семітам-аккадцям Саргона-I і його спадкоємцям. Брахмани теж взяли участь у цьому поході, про що свідчать їхні особливі гробниці поблизу Нальчика й Новосвободної. З ними пов’язано поховання неподалік с. Костянтинівка біля Кам’яної Могили, а також деякі знахідки й зображення в ній.

Після повернення із походу хуррито-арійський союз створив не тільки фортецю біля майбутньої Михайлівки (Ново-Воронцовського р-ну Херсонської обл.), а й катакомбну археологічну культуру, що змінила ямну. Проте обом наприкінці III тис. до н. е. було притаманне шанування *Пушана* — знавця щасливих шляхів, покровителя роду, втілення чоловічої наснаги й живлячої сили Сур’ї. Цей перехід теж добре простежується в курганах біля Старосілля. А в катакомбі № 11 із кургану № 2 біля с. Вознесенки (неподалік від Могили) знайдено описаний вище горщик, оздоблений зображеннями на тему *шумеро-аккадської*, тобто ранньовавилонської “Поєми про Гільгамеша”. Є підстави вважати, що цей художній твір вплинув на початок оформлення Вед аратто-арійських брахманів, а також на споріднений із ними індоевропейський епос “Гераномахія”. А від двох останніх тягнуться спільні корені як до індоарійської “Махабгарати”, так і до давньогрецької “Іліади” [О. Н. Трубачев, 1999; Ю. О. Шилов, 2002; С. І. Наливайко, 2004].

Менш виразно простежується утворення інгульської археологічної культури. Її носії також ховали своїх небіжчиків у катакомби, але

іншої конструкції: не прямокутні, а круглі. Скорчене положення небіжчиків змінилося тут випростаним, а посуд став схожим до попереднього посуду Оріяни. Із частини її населення, напевно, й походять “інгульці”. До того ж їх міфологія відійшла від арійсько-хурритської й наблизилася до *пеласгійсько-грецької*. Так, у кургані № 1-II поблизу с. Каїри Горностаївського р-ну Херсонської обл. досліджено три поховання XVIII ст. до н. е., які втілювали міфорутиали найдавніших із відомих науці *Зевса, Аполлона, Гад*. А серед інгульських поховань наступного століття чимало найперших ознак культу *Діоніса*, молодшого брата Аполлона. Особливо виразні вони в ареалі Кам'яної Могили. Вона містить у собі ілюстрації й суто арійських міфів: основного та пов'язаних із БОГОМ-Творцем *Вішну*, із конеподібними близнюками *Ашвінами* та їхніми колісницями тощо. Наявність останніх зближує “інгульців” також із *гіксосами*, відомих своїм вторгненням до Єгипту близько 1700 р. до н. е. Це підтверджують відповідні знахідки, зокрема амулет у вигляді жука-скарabeя із інгульського поховання № 8 кургану № 1 поблизу Вознесенки.

Міфорутиальні предтечі грецького культу Діоніса простежуються також у культурі багатопружкової кераміки, яка прийшла на зміну інгульській у XVII–XVI ст. до н. е. Але надалі в ній та в зрубній і сабатинівській археологічних культурах XV–XII століть до н. е. знову почали домінувати паралелі із індоарійською Рігведою. Міфорутиал її “Шлюбного гімну” за участю нареченого *Соми*-‘Місяця’ й нареченої *Сур'ї*-‘Сонця’ відображено у верхній досипці Високої Могили біля Старосілля. Проте будова цієї досипки відповідає комплексу із трьох алтарів ‘слухати’-*шрута*, які досі споруджують у Бгараті (Індії) перед виконанням гімнів Рігведи. Отже, завершаючи Високу Могилу, місцеві брахмани підсумували ведичні сюжети, напрацьовані під час її розбудови упродовж двох тисячоліть.

Останній виразний прояв основного ведичного міфу — про *герця зміеборця Індри із Вітрюю за володіння новорічним зародком Валою* — виявлено в могильнику № 12-I біля с. Каїри. Цей могильник білозерської археологічної культури належав раннім *кіммерійцям* межі II–I тис. до н. е. Проте поряд були розташовані кургани аріїв і пелазгів, а також пізніх кіммерійців і ранніх *скіфів*. У цих пам'ятках простежено, як основний арійський міфорутиал зазнав трансформації впродовж VI–V ст. до н. е. в *еллінський* міф про *Геракла* та *зміену богиню Гілеї* (Дніпровських плавнів), від шлюбу яких народилися пращури *Агафірс, Гелон, Скіф*. У кургані № 2-I такий міф найбільш

виразно відображено у могилі царівни: біля входу до її катакомби поховали юнака з парою вуздечок під головою. То “Геракл” прийшов до печери “Богині” за своїми кіньми!

Успадкування набутоків *арійських брахманів* наступними народами Північного Причорномор’я — *сарматами, печенігами й половцями*, а також *слов’янами* (зокрема, *українськими рахманами*) — археологічно можна припускати за матеріалами поселень і могильників поблизу Кам’яної Могили й Старосілля, а також на Чонгарському півострові (у Сиваші) та ін. Так, на арійсько-гіперборейському кургані Гарман (*Чонгар*) влаштували печенізько-половецький могильник, серед виробів якого були також давньоруські речі. Могильник завершив окремих курган-святинище XII–XIII ст., людське жертвоприношення та кам’яний ідол якого можна вважати відлунням арійської традиції. До того ж назва півострова пов’язана з арійським плем’ям *чангар* (‘провіювач зерна’; ‘чужинці’), яке досі компактно проживає в індійському Пенджабі й обрядово шанує гірмани (*укр.* гармани, ‘токи’ для провіювання зерна тощо). Відомо, що за печенізьких часів частина племені *чангар* (>*чингян*>*циган*) повернулася до Європи... До цієї теми повернемося під час розгляду індоєвропейської династії Киян.

3. Від Аратти й Оріяни — до Дандарії й Арсанії

Розквіт Аратти у вигляді трипільської археологічної культури припинився у 2750–2200 рр. до н. е. Різноманітні тлумачення “зникнення Трипілья” узагальнив нещодавно М. Ю. Відейко [ЕТЦ, 1, с. 510–522]. Дослідник слушно розглядає цю археологічну культуру в контексті історії Старого Світу, доводить безпідставність гіпотез про руйнацію цивілізації степовими кочівниками, а також міжусобними війнами. Він вбачає першопричину в господарчо-екологічній кризі. Суттєва зміна комплексу ознак Трипілья призводить до зміни його похідними культурами (усатівською, софіївською тощо), “які у свою чергу змінюються культурами шнурової кераміки, ямної спільності”.

Отже, етнокультурної пустелі на Провобережжі після вгасання трипільської археологічної культури не утворилося. Провідний антрополог С. П. Сегеда доходить висновку, що “трипільські племена (...) відіграли важливу роль у формуванні генофонду пращурів українського народу — автохтонного етносу Півдня Східної Європи, фізичні риси якого почали формуватися задовго до появи слов’янства на іс-

торичній арені” [ЕТЦ, 1, с. 477]. Упродовж III тис. до н. е. державна система Аратти різко деградує (через відмову від самоспалення оновлення полісів, складного будівництва жител і міст, розписування кераміки тощо), але її традиція зберігається (через майдани, “Веду словена”, фольклор та ін.) в межах того ж таки общинного ладу. Пригадаємо, що на рубежі XXIV-XXIII ст. до н. е. *праіндоєвропейський* (за своїм походженням) Шумер та інші цивілізації Месопотамії захопили пращури арабів (тобто *семіти*) на чолі з Саргоном I, засновником Аккадської династії. Можливо, саме ця подія остаточно підштовхнула *правителів придніпровської Аратти розпустити її міста й повернутися до попереднього — додержавного, але теж общинного — ладу, безпечною щодо перетворення на рабовласницький*. Так Аратта могла врахувати негативний досвід розвитку державності Шумеру — і відмовитися від його шляху. До того ж, знову сталися землетруси й потопи (за геологічними даними — у 2450–2350 рр. до н. е., за біблійними — у 2379–2355 рр. до н. е., за античною традицією — у 2136 р. до н. е.). Ці катастрофи жерці-правителі сприймали мабуть, як знамення, що могли впливати на їхні доленосні рішення. Необхідно пам’ятати, що ті мудреці якісно відрізнялися від правлячої воєнщини наступних Боспору, Скіфії та інших рабовласницьких держав.

Припинення (близько 2200 р. до н. е. або дещо раніше) періодичного самоспалення й поновлення полісів Аратти збіглося в часі з походами XXIII ст. до н. е. військ Саргона та Нарамсіна в сторону Закавказзя, а частини племен (хурритів і аріїв, носіїв “старосільської” та “ямної” культур) Північного Причорномор’я — назустріч цим агресивним засновникам Вавилонського царства. Значно збільшилися переселення у Центральну Європу та навпаки; так виникають культура Баден, з одного боку, і середньодніпровська — з іншого. За О. Л. Монгайтом та ін., відбулася остаточна “індоєвропеїзація” Європи і, відповідно, переростання *хаттів* у *хеттів*. Південніше від середньодніпровської культури поширилися споріднені з нею й Усатово степові археологічні культури — буджацька й інгульська, які є синтезом найпізнішого Трипілья і місцевих “ямників” і “катакомбників”. Ці археологічні культури постараттських, арійських та інших індоєвропейських племен також містять риси, характерні для попередніх культур.

Ядро арійської спільноти сформувалося у середньостогівській і ямній археологічних культурах, проте зазнало впливу взаємозв’язків

Аратти з похідним від неї Шумером. Ці одвічні (ще від малоазійських Ієрихону та Шу-едену VIII–VI тис. до н. е.) зв'язки активізувалися в середині IV тис. до н. е.; вони пролягли від правобережжя Дніпра до пониззя Месопотамії й пройшли через землі різних племен. Серед останніх переважали рухливі степові скотарі індоєвропейської спільноти: нащадки сурсько-дніпровської культури провісників (разом із носіями буго-дністровської культури) Аратти дунайсько-дніпровського межиріччя. У цей час ті дві культури перетворилися на середньостогівську та трипільську, а від початку III тис. до н. е. із тих утворилися ямна й усатівська археологічні культури. І якщо “середньостогівці” та “ямники” стали основним етнокультурним масивом формування *аріїв*, то “трипільці” й “усатівці” — каталізатором цього формування. Чому? А тому, що, проходячи “азово-чорноморською лінією” від Дніпра до Месопотамії (за В. М. Даниленком), нечисленні експедиції з Аратти до Шумеру (та навпаки) мали подбати про свою безпеку серед безлічі місцевих племен. Зрозуміло, що **пройти через чужі землі за допомогою військової сили мандрівники не могли, вони мандрували під захистом святості, як усюди шановані мудрі жерці-правителі Аратти**. Так було започатковано верству мандрівних жерців-брахманів (‘тих, які моляться’). Вони першими торували “азово-чорноморську лінію розвитку степового енеоліту”.

Визначивши цю “лінію”, або шлях, В. М. Даниленко пов’язав із ним перших вершників *новоданилівського типу азово-дніпровської (середньостогівської) археологічної культури*, а також носіїв *усатівського варіанта пізнього Трипілля* і *нижньомихайлівського типу* того ж варіанта. Нині ці визначення уточнено. Середньостогівське походження “новоданилівців” не безсумнівне, особливо з огляду на приручення коня ще до часів Трипілля, у середині VIII тис. до н. е. (за О. П. Журавльовим). Новоданилівську культуру вершників — речі яких пристосовані до мандрів і мають характерні ознаки як трипільської, так і куро-аракської й майкопської культур — доцільно вважати відображенням верстви, що передувала брахманам Кемі-обі. У пошуках витоків “кеміобинців” у середовищі “нижньомихайлівців”, споріднених із “новоданилівцями”, останніх двох слід вважати залишками населення із затоплених морем земель; ця людність здійснювала (як провідники, посланці) зв'язки між Араттою-I, її закавказьким форпостом Араттою-II і Шумером — тобто між носіями трипільської, куро-аракської, урукської культур.

“Усатівці”, або приморські *аратти* були значною мірою споріднені зі “середньостогівцями”, “новоданилівцями” та ранніми “ямниками”, — тобто з найдавнішими *аріями*, які почали формуватися навколо пізніх араттів (особливо ж тих, які підтримували стосунки з *шумерами*). Умовна назва перших походить від села Усатово під Одесою, де досліджено велике поселення, могильник і скупчення ранніх курганів. Територію усатівської культури між Дніпро-Бузьким і Дністровським лиманами можна ототожнювати з Оріяною (за Влес-книгою та “Махабгаратою” в трактуваннях С. І. Наливайка й Ю. О. Шилова). **Оріяни** — це приморські *аратти* з домішкою степових *аріїв*.

Археологи визнають спорідненість “усатівців” із “нижньомихайлівцями”, які отримали свою умовну назву за нижнім пластом поселення поблизу с. Михайлівка Ново-Воронцовського р-ну Херсонської обл. Воно виникло над однією з переправ через Нижній Дніпро. Серед уламків посуду першого поселення було чимало *хуррити-шумерських* (майкопської археологічної культури близькосхідного походження) — але їх майже всіх викинули розкопщики, які неправильно визначили ті уламки як сарматські (тобто пізніші від інших уламків на три тисячоліття). Схоже трапилося і під час розкопок верхнього пласту (шумерського часу) поселення біля Кам’яної Могили. Але згодом археологи навчилися визначати такі знахідки. 1990 року було знайдено поселення початку III етапу Трипілля (Аратти), залишене мандрівниками на Чонгарському півострові біля Криму. А незадовго перед цим на березі Інгульця у Великоолександрівському кургані розкопали поховання вихідця з найдавнішого Шумеру, до якого підхоронили вихідця з Аратти-I другої половини IV тис. до н. е. Такі поховання та деякі речі трапляються від Південного Бугу до Закавказзя, — де на південь від озера Урмія була розташована Аратта-II.

Виразними свідченнями найпізнішого зв’язку зазначених держав є вищезгадані ілюстрації до “Поєми про Гільгамеша”, а також верхнє поселення неподалік Михайлівки. Воно, вже третє, було побудоване на руїнах поселень нижньомихайлівської та ямної культур. Це була найдавніша кам’яна фортеця Східної Європи кінця III тис. до н. е. Фортецю побудував союз “ямного” і “старосільського” племен, що повернувся з походу проти північної агресії шумеро-аккадського царя Нарамсіна. Цей союз створили *арії* і *хуррити*. У XVIII–XVI ст. до н. е., хуррити на чолі з аріями заснували на півночі Месопотамії державу *Мітанні*. Цю назву О. М. Трубочов пов’язав із *меотами*, вихідцями з берегів *Меотиди* (майбутнього Азовського моря). Тож не

виключено, що “Михайлівська фортеця” стала початком Мітанні, яку поглинула згодом Ассірія.

На початку II тис. до н. е. у степах між Бугом і Кубанню — *Gitanica*-ми античних, напевно, й арійських часів — поширилися носії інгульської археологічної культури. За їх найвиразнішою ознакою — використанням незвичних тоді ще на Близькому Сході коней (грец. *іккос* та *гіпос*), а також колісниць — цих войовничих кочовиків могли прозвати *гіксосами*. У XVIII ст. до н. е. їхні племена досягли Єгипту й володіли ним майже до кінця XVI ст. до н. е. Зберігаючи залежність від Оріяни, а отже, від ядра індоєвропейської спільноти, археологічні пам’ятки “інгульців” та етнолінгвістичні дані гіксосів виказують зв’язки їх носіїв із найдавнішими *слов’янами*, *пеласгами* та *греками* (які, належачи до “індоєвропейської спільноти”, були тоді досить близькими). Через носіїв наступної культури багатопружкової кераміки взірці мікенської культури останніх двох етносів могли потрапити до зауральського Аркаїму. З цієї ж причини курган 1550–1450 рр. до н. е. поблизу с. Бородино Одеської області сконцентрував у своєму похованні речі місцевого виробництва з безсумнівними ознаками культур Алтаю, Кавказу, Причорномор’я й Егейї [Т. Б. Попова, 1983].

Ассірія упродовж VIII–VII ст. до н. е. відбила навалу *кіммерійців*, які походили з арійської прабатьківщини. Вони були прямими нащадками Оріяни. Про це свідчить, зокрема, згаданий вище могильник біля Каїр. Він, окрім суто кіммерійських матеріалів, містив чимало й фракійських. *Фракійці* були нащадками гетів (від яких углиб тисячоліть тягнеться спадкоємність від хеттів і хаттів) та пращурами румун і молдаван, частково болгар, які й нині населяють Одещину разом із українцями та ін. Оріяна згадана у “Велесовій книзі” давніх *слов’ян* у зв’язку з міграцією частини пращурів під проводом аріїв (*Глс Аріув, арстїї* тощо) із української Наддніпрянщини до індійського Пенджабу (*Пендебу іньського*), а також поверненням звідтіля. Напевно, пізніші оріянці та хтось із отих поверненців підсилилися у Північному Причорномор’ї IX–VI ст. до н. е., у Дандарію.

Цю ‘Жезлоносну Арію’ (а також таврійську Дандаку), що зберігала тут традицію арійської прабатьківщини, згадують античні автори упродовж VI ст. до н. е. — IV ст. н. е. Академік О. М. Трубачов [1999] звернув увагу на те, що кордони Дандарії були не чіткі, вони пролягали між пониззями Дніпра та Кубані (тогочасні Борисфен і Гіпаніс, які мали й спільну назву — (С)Інд), охоплюючи також узбережжя Криму (Тавриду). Отже, останні згадки про *аріїв* на їхній прабатьків-

щині припадають на переддень Київської Русі й започаткування українського козацтва, яке зберегло чимало арійських прізвищ, легенд і звичаїв. З'ясувавши це незалежно від Ю. О. Шилова [1998 та ін.] і В. О. Кобилюха [2003], С. І. Наливайко [2003, 2004] простежив індоарійські традиції в культурах *печенігів* і *половців* IX–XIII ст. Існування *козаків* у цей час вже не викликає сумнівів.

Араби, спираючись на традицію Ірану (< Арі-ан, 'Країна аріїв'), називали русичів *арт(с)ами*. І лише після IX–XI ст. арабські мандрівники перестали згадувати у своїх книгах про давньоруську Арту-Арсанію. Аль-Істархі засвідчив:

Руси. Їх три групи. Одна їх група найближча до Булгару, і цар їхній сидить у місті, що називається Куйаба [Київ — Ю. Ш.], і він більший від Булгару. І найбільш віддалена з них група, що зветься Славія [Волинщина? — Ю. Ш.], і (третья) група їх, що зветься Арсанія [Черкащина? — Ю. Ш.], і цар їхній сидить у Арсі. І люди для торгівлі прибувають в Куйабу.

Що ж стосується Арси, то невідомо, щоб хто-небудь із чужинців досягав її, оскільки там вони (мешканці) вбивають всякого чужого, який приходить до їхньої землі. Лише самі вони спускаються по воді й торгують. Але не повідомляють нікому нічого про дла свої й про свої товари і не дозволяють нікому супроводжувати їх і входити до їхнього краю. І вивозяться з Арси чорні соболи та свинець [який наявний в уранових родовищах Наддніпрянщини. — Ю. Ш.].

Деякі дослідники вважають цю загадку країну прямою спадкоємцею центру прадавньої Аратти, який був розташований поблизу Умані сучасної Черкаської області. Інші ж локалізують Арту-Арсанію на Таманському півострові, вважаючи її предтечею Тмутороканського князівства Русі. Не виключено, що цих країн було дві (можливо, Арта й Арсанія) — згідно з описаною вище традицією дублювати у пониззі Кубані ті етноісторичні процеси, які відбувалися у пониззі Дніпра.

Римляни, а за ними візантійці зберігали пеласгійсько-русенську загадку про центр розселення народів (точніше, індоєвропейської спільноти). Якщо — за Помпеєм Трогом, автором "Всесвітньої історії" — скототи (прямі нащадки дніпровсько-дунайських араттів, давні слов'яни) були "найдавнішою нацією", то, напевно, від них (чи, вірогідніше, від споріднених з ними (г-, в-)енетів, нащадків тамансько-кавказьких араттів) одна гілка переселенців пішла на північ до Алтаю та Балтики, а друга — на південь до Вірменії, Ірану, Месопотамії й Малої Азії.

Священні писання Ірану досі вважають Аратту-Арту *Золотим Віком* людства (а Індії — навпаки). В Україні є місто Оратів (райцентр Вінницької обл.), на Полтавщині тече ріка Артаплот. Із трипільською археологічною культурою вони пов'язані фольклором і орнаментикою, спадкоємністю господарства тощо. Пов'язані також історією України та її світу. “Чи є ми, українці, спадкоємцями тих прадавніх хліборобів-оріїв, чи залишилися хоч якісь етнічні зв'язки?” — риторично запитує В. Ф. Мицик [2006]. І слушно відповідає: “Ми, як народ, живемо на тому ж життєвому просторі — у смузі найбагатших у світі чорноземів — і господарство наше таке ж... Мистецтво твориться на одних і тих же стильово-композиційних світовидних засадах. Хліборобська культура формувалася не один вік. У ній і тривалість часу, і досвід поколінь, і звичаєво-духовні основи праці”.

Найочевидніші згадки про араттсько-арійське підгрунтя української етнокультури містять Заповіти, донині збережені хранителями Козацького Звичаю. (Далі про це — у розгляді походження та міграцій слов'ян.)

VI

ГІПЕРБОРЕЯ — ‘НАДПІВНІЧНА КРАЇНА’

1. Аполлон і його небесна родина

Межу II–I тис. до н. е. називають “темними віками Європи”. Писемна історія трьохтисячолітньої європейської культури починається від *Троянської війни* (середина XIII ст. до н. е., або ж 1030–1020 рр. до н. е.) — передень якої висвітлюють легенди та міфи Стародавньої Греції.

Нині вже з'ясовано, що реальні події лише стимулюють міфотворчість, а не творять її. **Історію творять факти свідомого життя людей та народів, а міф — підсвідомі загальнолюдські архетипи** (за К.-Г. Юнгом). Порівнювати ці два пласти культуротворення важко.

Вивчення відображеної ними історичної дійсності розпочалося у 1871–1890 рр. завдяки розкопкам легендарної Трої. До того були сумніви щодо її існування й загибелі, епічно описаних давньогрецьким *Гомером*. Німецький археолог Г. Шліман взяв до уваги “Іліаду” цього *‘Сказителя’*, а також непевні перекази про руїни, сховані в пагорбі

Гіссарлик на малоазійському березі Дарданелли. Слід підкреслити, що найперші згадки про напівміфічну країну Гіперборею “батько історії” Геродот [IV, 32] приписує тому ж таки Гомеру. Він жив, напевно, після 800 р. до н. е., коли на місці руїн прадавньої Трої постало місто Іліон, яке дало назву епосові. Воно проіснувало 1300 років.

Археологічне відкриття Трої-Іліона спричинило видання “Енциклопедії класичної Стародавньої історії” Паулі-Віссова, яка виходила в Німеччині упродовж 1893–1980 рр. У цих томах представлено всю літературну спадщину Греції й Риму, а також родовід античних богів і героїв, витоки європейської історії [А. Г. Кифішин, 1990].

До історії **Аратти** причетний Аполлон-гіперборець, “вогнеликість” якого дасть можливість висвітити “темні віки” між **‘Осяянною сонцем країною’** та її індоєвропейською спадщиною. Такий аналіз допоможе з’ясувати місцерозташування найдавнішої *Гіпербореї*. Науковий пошук цієї *‘Надтвіничної країни’* спробував здійснити Б. О. Рибakov [1981], спираючись на свідчення Геродота. Уточнимо ці дослідження, з’ясувавши родинні зв’язки Аполлона, пов’язані з прадавніми календарями.

Міста Аратти супроводжували *‘не-міста’* (...а майдани). Так, вірогідно, перекладається з давньогрецької мови ім’я *А-поллон*. Дослідники відзначають його близькість до індоарійського *Іпала* (Крішни) та слов’янського *Купала*. Всіх трьох об’єднує значення ‘охоронців-пала, а також епітет Ю(І)ван, ‘Юний’. Усі вони пов’язані з літнім сонцестоянням, з оберіганням великої рогатої худоби та землі. Найдавніший епітет Аполлона, Пайон, споріднений з ведичним (тобто аратто-арійським) Парджаньєю і Перуном слов’ян та інших індоєвропейських народів. Шанування цих богів як втілень зоряних скупчень Гіад і Плеяд свідчить про первинний зв’язок Аполлона з Тельцем. Із ним також пов’язаний *Зевс* — батько-суперник Аполлона. Його ім’я походить від індоєвропейського *Дьяуса* (*Дзеус* та *Дій* пеласгів і греків, *Діс* кельтів, *Див* слов., *Дев* ірано- та *Дьява* індо-аріїв) і означає Батько-‘Небо’ та ‘День’. **Дьяус — це перший БОГ, який означає об’єктивну, надсоціальну, всесвітню реальність**, що існує незалежно від віри та інших проявів людського усвідомлення СУЩОГО.

Майдани, святилища-обсерваторії Аратти, виникли на рубежі IV–III тис. до н. е., а може, й на тисячу років раніше. В одному з них — неподалік Фрібрітца на півдні Австрії — виявлено найдавнішу відповідність міфів про Аполлона та його сестру-близнючку *Артеміду*. Ці діти Зевса й *Лати* розстріляли з луків 6+6 (за кількістю місяців року)

синів і дочок цариці Ніоби, яка виявила неповагу до їхньої матері. Відповідно до цього, в центрі святилища знайдено жертвоприношення молодих чоловіка та жінки, убитих стрілами. Цей міфоритуал сягає часів “Всесвітнього потопу”, “праіндоевропейців” і спільних коренів шумерської, грецької, єгипетської етнокультур [А. Г. Кифішин, 1990].

Якщо найдавніший Аполлон пов'язаний із Тельцем, то *Артеміда* — із Ведмедицями (точніше, з Полярною Зіркою).

Батьками їх матері *Лати*, дружини гіперборейця ‘Отця’-*Отіса* та коханки грецького “батька богів” Зевса (= *Дія*; слов. Дива чи Діда), були місячна богиня *Феба* й титан *Кой*. На санскриті *лата* — це ‘жінка небесної краси’. Небесним є також її найдавніший епітет *Рато* (звідси ведичний *Ріта* й козацька *Рада*, а також русено-єтрусські й слов'янські *Лада* і *Лад*), що означає зодіакальне ‘Коло’. Тому й ім'я *Кой* не випадково споріднене *Кий*, або *Кол*. Останнім словом українці дотепер називають Полярну Зірку (пов'язану із Артемідою). Аполлон, брат Артеміди, успадкує ім'я своєї бабусі Феби — яке, проте, стало у нього епітетом не Місяця, а Сонця. Остання обставина вочевидь вказує на заміну (близько 2400 р. до н. е., за визначеннями астрономів та інших дослідників майданів) місячно-сонячних календарів протилежними, сонячно-місячними.

Ріпейські гори — прабатьківщина Аполлона, куди він щорічно мандрував на півноку з Греції — спочатку огорожували Гіперборею з півночі. Дослідники ототожнюють їх з Донецьким кряжем і Приазовським узвишшям, яке закінчується Дніпровськими порогами. Але внаслідок розвитку античної географії, Гіперборея врешті опинилася аж “на крайній півночі по той бік Ріпейських гір, під самою Полярною Зіркою” (Помпоній Мела). Звідси, з берегів *Меотиди*, первинної Гіпербореї, походить дружина Зевса — *Метіда*. Меотіда — це Азовське море, що утворилося внаслідок “Всесвітнього потопу” VI–IV тис. до н. е. і поглинуло індоевропейську прабатьківщину прагреків, нащадки яких вважали обшир Меотіди потойбічним царством, ‘Непроглядним’ Аїдом. Метіда ж — дочка Океана і матір Афін, образ якої знаменує в грецькій міфології рубіж матри- й патріархату. Гіпербореянку Рато-Лато, коханку Зевса, переслідувала його друга дружина *Гера*, ‘Рік’. Чи випадково її ім'я співзвучне з назвою ріки *Гер(рос)* — приазовськими Конкою, або Молочною, біля якої розташована Кам'яна Могила з її найпершим у світі літописом? Мабуть, не випадково бував тут і ‘уславлений Герою (*герой*)’ *Геракл*, який здійснив за велінням богині свої 12 (річних!) подвигів.

Ми вже знаємо, що в Аратті зазначений вище рубіж материнського та батьківського права припав на середини IV–III тис. до н. е. й ознаменувався виокремленням приморської частина країни в *Оріяну*. Із неї, напевно, походить *Артеміда Ортія*. Ім'я цієї гіперборейської богині відповідає *аротерам* (скіфам-‘орачам’), та назві *артоса* — хліба, який давні греки вивозили із Північного Причорномор'я. Ці назви походять, напевно, від ‘Країни хліборобів’ *Аратти*. Співзвучне з цим словом слово *Ортія* — це назва триголового Пса (сузір'я), який пов'язаний із втіленням душі Зевса, а також із численними зображеннями собак на посуді “Трипілля”-Аратти. У “Гроті Артеміди” (за Б. Д. Михайловим) Кам'яної Могили богиню зображено у стилі пізньотрипільської культури. Артеміда напівсидить над Псом, замахуючись мечем на озброєного списом *Оріона* (сузір'я). Це відповідає троянському міфowi про боротьбу богинь з богами за душу Зевса, втілену в Золотого Пса. Проте *Ортосом* в Трої називали її основну святиню — фалічне втілення Діоніса, сина Зевса. Така трансформація — із хліборобського собаки, через богиню та в фалос — могла статися саме за участю *Оріяни*. Бо лише там, в “усатівській археологічній культурі пізнього Трипілля”, простежується трансформація жіночих статуеток у чоловічий статевий орган. До того ж саме там виявлено друге з більш-менш визначених найдавніших зображень пра-Артеміди (за В. М. Даниленком). На пізньотрипільській стелі з кургану № 3-І біля Усатова людиноподібне зображення оточено трьома конями та оленем із оленятком. Пам'ятку датують початком III тис. до н. е., але її зооморфний календар дуже давній: давніший від трьохсезонного року індоєвропейців, бо сягає мезолітичного зодіаку у вигляді Оленів. До того ж богиня має руки з пташиними пальцями і голову Тельця із Місяцем на чолі та з дволезовою сокирою над рогами. Це, очевидно, не “пра-Артеміда”, а ведичне двостатеве Дьява, або Дьяус-Прітхіві — Батько-‘Небо’ і Матір-‘Земля’. А ім'я *Артеміди*, очевидно, походить від — ‘*Аратти матір Іда*’: назва держави та ім'я богині жертвоприношень у індоаріїв, пеласгів, греків, слов'ян (*Юда* та *ідоли*). Названі на честь цієї богині гори *Іда* поблизу Трої й на Криті вважали місцями народження та перебування Зевса.

Отже, у “Гроті Артеміди” богиню зображено серед зоряного неба, у борні з Оріоном. Він теж був причетний до острова Делос, як і божественні близнята (Артеміда і Аполлон) та їхня матір Лато, а також деякі жриці. Такі календарно зумовлені мандри та міфи могли сформуватися лише за часів панування зодіаку Тельця (4400–1700 рр. до н. е.), що й підтверджує археологія “пра-Артемід”. Згодом запанував

міф про Золоте Руно сузир'я Овна, за яким аргонавти помандрували до Еї — острова перед Боспором Кіммерійським, як звалася тоді Керченська протока. За деякими легендами, на тій шкурі-руні містився прадавній літопис (чи не копії із Кам'яної Могили або ж таємничі “скіфські книги” вавилонського історика Бероса, що могли передувати “Велесовій книзі”?).

Отже, розглянена божественна родина має найдавніше (відповідне певною мірою до літописання Кам'яної Могили XII–III тис. до н. е.), причому Приазовське, календарне підґрунтя. У своєму розгорнутому вигляді ця міфічна родина індоєвропейського Дьяуса-‘Неба’ й похідних від нього Богів відображує канон святилищ-обсерваторій, *майданів*. Логічно, що їхнім “батьком” вважали Небо, “матір'ю” — Зодіак, “донькою” — Вісь світоладу, “сином” — основне зодіакальне Сузир'я. Ця “Божественна родина” могла остаточно сформуватися лише в 2400–1700 рр. до н. е.: між початком сонячного зодіака й виходом його із Тельця. Інші “родичі” пов'язані із залишками давніших (ще місячних, а не сонячних) календарно-астрономічних систем, що змінювалися десь між 19000–11582–2400 роками до н. е. (перші дати відомі за священним літописом Кам'яної Могили, а також за Влес-книгою).

Нині в Україні найкраще досліджено майдан неподалік с. Маяки Біляївського р-ну Одеської обл., над гирлом Дністра. Пам'ятка, як і вищезгаданий курган № 3-I біля Усатова, належить до Оріяни, приморського відгалуження Аратти. Статуетки, посуд та інші знахідки у ровах цього святилища, датованого дослідниками 2750–2325 рр. до н. е., дають підстави припустити, що мореходи Оріяни, які везли в Малу Азію пшеницю та інші товари, а звідтіля привозили метал та інше, заснували близько 2600 р. до н. е. поруч із Троєю-II окреме містечко. Є думка, що давніше святилище належало переселенцям із Шумеру, а пізніше — із Пеласгії. Обидва вони були зруйновані 2450 р. до н. е. страшною пожежею дерев'яних (як і в Аратті) будівель. Серед згарища знайдено дорогоцінні скарби, зокрема кам'яні сокири. Схожа сокира трапилася у катакомбному похованні біля Кам'яної Могили, де є зображення тогочасних кораблів месопотамського, єгипетського й критського типів. В інгульській культурі початку II тис. до н. е. кам'яні сокири, орнаментовані символами Зевса та його сина Діоніса (молодшого брата Аполлона), поширюються в Північному Причорномор'ї, а виробництво їх засереджується на острові Перун (серед Дніпровських Порогів). Описані мандрі узгоджуються також із даними календарів,

металургії та поширенням назв Троя, Трипілля (поблизу сучасного Києва), Триполі (в Лівані та Лівії), Трипура (в Індії).

У середині III тис. до н. е. завершився розквіт Аратти й значно посилилася західна міграція з її приморської частини, започаткована мандрями жерців *Гіпербореї*. Поховання XVIII ст. до н. е. двох жерців, представників інгульської археологічної культури, досліджено в кургані № 1-II біля Каїр (лівобережжя Нижнього Дніпра між райцентрами Каховка і Горностаївка Херсонської області). Жертовні останки символізували пару Богів-суперників — Зевса і Аполлона, які відобразили сюжет кріто-еллінської міфології про боротьбу олімпійців з титанами [Ю. А. Шилов, 1995]. А це підтверджує гіпотезу про *гіпербореїську* ('надпівнічну' щодо Греції) прабатьківщину Аполлона, а також натяки на походження дружин Зевса. Означені ж вище події 2600–1700 рр. до н. е. (міграції племен, мандри жерців, зміна календарних систем) і призвели, вірогідно, до виникнення міфологічного сюжету про втечу Лати, вагітної Артемідою й Аполлоном, із Гіпербореї на Делос — де жила її сестра *Астерія* (*Гайстер* слов'ян, їхня Венера-'Зоря').

Переселилася Артеміда на Делос чи ні, проте на прабатьківщині її продовжували шанувати як древню місцеву богиню. *Артеміда Тавропола* — це 'Захисниця Тавриди', трансформована в *Артемі(ті)я* слов'ян. А двійники *Аполлона*, (який половину року перебуває в рідній Гіпербореї, а другу — в храмах Еллади) відомі в індоєвропейському світі так само повсюдно, як його батько (Зевс-Дзеус-Дьяус): *Гопала* індоаріїв, *Купала* слов'ян, *Купавон* русенів-етрусків... У Гіпербореї зосталася й родина різностатевих близнят. Їхні батьки відомі слов'янам як Див (Дід) і Лада (Ладо, Лад); відомі також дід Кол (Кий) і тітка (чи дядько?) Гайстер.

Отже, витоки **міфів і легенд Давньої Греції, яку вважають найдавнішою державою Європи, — у Північному Причорномор'ї**. Давньогрецький "батько історії" Геродот та його співвітчизники про це вже не пам'ятали. У VII–V ст. до н. е. вони вже майже забули, що перейняли своїх богів від прашчурів-пеласгів.

2. Гіпербореїці Пеласг, Атлант та інші

З'ясувавши генеалогію божественної родини Дьяуса, зупинимось на мандрах її членів між Гіпербореєю — Троядою — Делосом. Чи ж тільки календарні справи прагреків керували їхніми богами й жерцями?

Греки мали два головні храми Аполлона: у Дельфах (під горою Парнас), а також на острові Делос (між Троєю й Крітом). Вірили, що Бог прилітає туди після піврічного перебування на своїй північній прабатьківщині; в ті ж храми інколи приходили мандрівні групи гіперборейців. Вони, очевидно, ритуально повторювали основний шлях давніх переселень. Вважали, що вперше його пройшла Лат(он)а, вагітна своїми близнятами. За Геродотом [Історія IV, 33–35], разом із тими Аполлоном і Артемідою прийшли гіперборейські породіллі *Арга* та *Оніс*, а потім — уже не жінки-матері, а дівчата — *Гіпероха* й *Лаодіка*.

Ці міфи й легенди певною мірою стосуються міст хліборобської Аратти праіндоевропейців. Названі імена трапляються серед імен близького оточення *гіперборейця Пеласга*, пращура *пеласгів*, вельми причетних до виникнення греків і римлян. Згідно з Аполлодором, пеласги були колись схожі до титанів і жили на всіх узбережжях Чорного та Середземного морів. За новітніми науковими даними, вони прийшли до Греції з північного сходу в другій половині III тис. до н. е. під час чергової хвилі переселень індоевропейських народів.

Вважаючи себе далекими нащадками Пеласга, греки віддавали перевагу його батькові Інаху. Ці два герої буцімто розпочали освоєння Пелопонеса, центральної частини Греції. Все ж, інші діти Інаха — перетворена на корову Іо та багатоокий *Арґос* (син Зевса, за іншим міфом) — пов'язані своїми мандрами з Боспором Кіммерійським, вперше згаданим в “Іліаді”. А серед найближчих нащадків Пеласга — Атлант, Борисфенос, Ахелоос, — причому перших двох із цих чотирьох вважали вихідцями з ‘Надпівнічної країни’ Гіпербореї. На її первинне місцезоташування вказують імена останніх двох пращурів.

Борисфенос споріднений із *Борисфеном*, як давні греки називали Дніпро. *Ахелоос* — брат *Метіди* і предтеча *Ахілла*, найзвитяжнішого серед нападників на Трою. Батьківщиною Ахілла вважали Сіндіку (Таманський півострів). На його честь греки назвали нинішню косу Тендра (<Дандарія) в гирлі Дніпро-Бузького лиману, а місцем перебування душі вважали морський острів Левка перед гирлом Дунаю. Показово, що перше й останнє з місць перебування Ахілла греки пов'язували з потойбічним світом, — чи не за спогадами про “Всесвітній потоп”, який поглинув узбережжя їхньої Гіперборейської прабатьківщини? Припущення тим більше вірогідне, що з усіх знаних греками морів, ‘*Морем*’ (Понтом) вони називали лише Чорне, а своє

потойбічне царство Аїд (*‘Непроглядне’*) не випадково розміщували за Боспором Кіммерійським (тобто у *Меотиді*, на дні Азовського моря).

Гіпербореєць Атлант, батько згаданих вище Плеяд і Гіад (зірок найдавнішого Аполлона-гіперборейця), був небожем Пеласга і братом Прометея, пов’язаного з Кавказом і Скіфією. Матір’ю братів вважали *Асію*, від імені якої походить назва *Азія*. На її кордоні (від Північного Кавказу до пониззя Кубані та Дону) була розташована територія пізніших *асів* і *ванів*, останні були родичами дотроянських *енетів*. Вірогідно, що прабатьківщиною (в)енетів і асів були острови поблизу сучасної Тамані, де в античні часи існували міста й місцини *Асса*, *Асанді* та ін. Можливо, там була розташована згадана в *‘Іліаді’* *Енетія*, звідкіля Пілемен вивів свій народ на північ Малої Азії. Звідтіля ж могли походити *Яс(і)он*, капітан *аргонавтів*, а також *Еак* — син Зевса й дід Ахілла. Еак збудував третину мурів Трої; дві інші побудували Посейдон та Аполлон — покровитель і міста, і корабля *“Арго”*. Його екіпаж, який досяг острова Ея, наврод чи випадково вибрав назву, споріднену із вищезгаданими *Аргою*, *Аргосом*, *Аргом*, — чи не за місциною *Агра* у Сіндиці, неподалік від того таємничого острова? У Сіндиці була розташована також *Оніті*, співзвучна імені гіперборейки *Оніс* — напарниці Арги. У цьому зв’язку, а також принагідно до наступного розгляду спорідненості слов’ян із пеласгами й русенами-етрусками, слід згадати міста останніх: *Аргурусчі* та *Оніті*.

Вірогідно, що первинна прабатьківщина Атланта була розташована біля Еї. Між серединами VI–IV тис. до н. е. її затопили води Понта. Час існування напівміфічних царя та його Атлантиди-I визначають за легендами і науковими даними. Найдавніші сягають часів спільних коренів шумерської, грецької, єгипетської етнокультури [В. М. Даниленко, 1965–1999; А. Г. Кифішин, 1990]. За родоводом пеласгів, Атлас є сином післяпотопного Іапета, значно старшим від *Сіме*. Якщо дотримуватися думки [Д. Рол, 2002] про причетність останнього до етноніму *шумерів*, то слід згадати їх допотопного Бога-покровителя Енкі (*‘Володаря землі’* й вод), відомого також як *Ейя* і *Еа*. Чи випадковий збіг цього імені з назвою згаданого вище острова *Ея* на вході до Боспору *Кіммерійського*? Напевно, не випадковий, оскільки існують зв’язки між останньою назвою та *Шумером*, а острів Ея називали ще й *Аеа* та *Аіван* — співзвучно до закавказьких озер *Севан* і *Ван*, а також народу *ванів* на їх берегах. Згадаймо також сусідніх *асів* й *Асанді*. Всі ці співзвуччя мають витоки в парі богів *Ан(ну)* та *Сін(у)* — *‘Неба’* і *‘Місяця’*, — яку шанувували у святилищах Кам’яної Могили. *Ван-да*

означало ‘прихильників Ану’, а знаком Сіну був ‘ведмідь’-ас (> АС-‘БОГ’ як втілення Полярної Зірки, *осі* СВІТОЛАДУ). Останні факти підтверджені розселенням хатто-хетто-хурритів і шумерів, із яким пов’язані історії затоплення котловини Меотиди і переселення племен від кордонів придніпровської Аратти-I до араратсько-урартської Аратти-II. Разом із ними переселялася також праматір I(Ну)нанна-Астартта — ‘Володарка Неба’, ‘Богиня з Ар(ат)ти’. Ім’я цієї богині Венери, а також делоської *Астерії* й слов’янського *Гайстера*, відомі серед нащадків Атланта.

За грецькою міфологією, Атлант був також онуком Урана і старшим родичем царя Огігоса. А цього вважали предком легендарних “месниць” (амазонок?) і на його острові (Левка, нині це Зміїний) жила Каліпсо, дочка Атланта. Далі пересвідчилось, що він пов’язаний із територією, розташованою перед гирлом Борисфена (Дніпра), поблизу Борустана (сучасний острів Березань). Цей маршрут від предгір’я Кавказу до Оріяни збігається з археологічно засвідченим шляхом обміну гагатом, склом тощо. За часів Огігоса (2136 р. до н. е., за римською традицією; або ж 2450 р. до н. е., за геологічними даними) стався один із “Всесвітніх потопів”. Його можна порівняти з тим потопом, який знищив Атлантиду-I. Після цього атланти переселилися на береги Тритону і заснували там нове місто-державу. Не Атлантиду, вигадану філософом Платоном, а затоплену внаслідок прориву Боспора і перетворення озера Тритон на Мармурове море. Народні легенди про цю Атлантиду-II записав історик Діодор.

Хвиля мігрантів-атлантів була представлена, напевно, іллірійцями, які, будучи носіями археологічної культури Доміні грецької Фессалії, споріднені також із пеласгами та оріянами, носіями пізньотрипільської культури Усагово. За часів *Девкаліона*, онука Атланта, стався черговий потоп (дата якого не узгоджується з антично-вавилонським порівнянням Девкаліона й шумерського Зіусудру). Цей наслав Зевс у 1700 р. до н. е. за спробу титанів знищити його сина Діоніса. Разом із ними Громовержець покарав також людство. Цар Девкаліон із дружиною відновили його, кидаючи через голову ‘каміння’-спартос. Перші й найкращі люди — *елліни* — пішли від сина подружжя, а зовсім нікудишні *ахейці* — це дещо поліпшені пеласги, які уникнули потопу в Троаді та інших регіонах Малої Азії. 1250 року до н. е. Трою-VI зруйнував черговий землетрус. Він спричинив, можливо, Дарданів потоп. Але цього царя деякі легенди ототожнюють із Девкаліоном або ж ставлять попереду. За його правління Зевс покарав

Кроноса — сина Урана й сучасника Атланта, якому дісталосся також: Атланта було перетворено на кам'яний стовп або гору й примушено тримати на собі сферу Землі чи Неба. Таким його побачили Геракл і аргонавти напередодні Троянської війни. Дещо згодом, як переконаємося далі, Мармурове море поглинуло Атлантиду-II.

Напевно, далеко від дійсності легенди, за якими *Трою* заснував *Трос*, онук царя Дардана; хіба якщо останній правив задовго до Огігоса і оріянської Атлантиди-I. Сучасні археологи й історики дійшли висновків, що Троя-0 виникла близько 3700 р. до н. е. і пережила щонайменше 9 перебудов, і що десятирічна війна за Трою між грецькими народностями Малої Азії та Південної Європи відбулася десь між 1250–1020 рр. до н. е. Останнім часом А. Г. Кифішин, Л. І. Акімова, Б. Д. Михайлов та Ю. О. Шилов працюють над гіпотезами, згідно з якими міфоритуальний канон “Троянської війни” був укладений задовго до неї й започаткований жерцями Кам'яної Могили. Отже, **пошук початку не тільки загальної, а й античної історії Європи починають нині із земель України — прабатьківщини “індоєвропейської спільноти народів”**.

Назву *Трої* доцільніше виводити з її міських мурів — *трьох*частинних та ще й кільцевих. В іншій формі, але те ж саме було характерне містам Аратти. Троя-I здійнялася десь 2920 р. до н. е. на руїнах “післяпотопного” міста, може, одночасно із Оріяною. Упродовж III тис. до н. е. це місто-державу тричі перебудовували. Про оріянські відповідності Трої-II сказано вище. Відбудовані після пожежі міста III-V (2390–2220 та 2200–2000–1700 рр.) були неможливими. На їх існування припадають легенди про вигнання троянців батьком богів Зевсом за їхній замах на його владу. Насправді ж, напевно, відбулися описані вище катастрофи, перебудови, зміна календарних систем, кінець усаївської археологічної культури та часткове переселення її носіїв до Пелопонесу й на острови Егейського моря. А от мури Трої-VI (1700–1250 рр. до н. е.) відповідають міфам про будівництво їх ділянок *Посейдоном*, *Аполлоном*, *Еаком*. Всі вони потрапили до Трояди через примхи долі та Зевса; проте перші двоє були богами-покровителями, а третій — лише героєм, привратником загробного царства *Аїду* (на дні Меотиди, тобто Азовського моря). Численні ритуально-календарні записи Трої дали А. Г. Кифішину підстави зробити висновок про зміну письма (населення, якоюсь мірою, також): у 3500–2600 рр. до н. е. протоеламського, у 2600–2300 рр. до н. е. протошумерського, а потім (після Трої-IV 2300–2000 рр. до н. е.) “початок нової системи письма, яку ми умовно позначимо протоєгипетсько-лувійсько-критського”. Помітне

відставання цих систем від тогочасних писемностей Шумеру і Єгипту можна пояснити зв'язками Трої з придніпровськими Оріяною й Шу-Нуном, де зберігалася архаїчна писемність. До речі, троянський звичай культових написів на “пряслицях” (грузиках для веретен) буде збережено на Русі аж до хрещення. Значну колекцію таких прясел з автографами перших київських князів мав у своєму розпорядженні В. М. Даниленко.

Вважали, що будівництво післяпотопної Трої відбулося за царювання в ній *Лаомедонта* — ‘Володаря кам'яних людей’. Це ім'я пов'язано зі скупченням людиноподібних стел біля воріт міста VI; схожі витвори вперше з'явилися в Оріяні й поширилися в арійських курганах Північного Причорномор'я. Родовід Лаомедонта бере початок у малоазійській *Лідії*, засновником якої вважали пеласга *Amica*. Напевно, то були переселенці із Оріяни та берегів *Меотиду*, спочатку ще не погренені місцевими впливами. В усякому разі дослідники [Є. І. Классен та ін., 1854] перекладають наведені імена як ‘Людська’ та ‘Отець’, тобто мовою слов'ян (оріян). До того ж свою прабатьківщину вони називали Пеласгією, а майбутню Лідію спочатку — *Меонією*. Можливо, *Метіда*, перша дружина Зевса, була із їх середовища.

Лаомедонта — нащадка легендарного Атланта і найвидатнішого будівничого Трої — убив Геракл, мандруючи з аргонавтами до берегів предмеотідського острова *Еї*, батьківщини *Еака*. Герой зруйнував Трою напередодні наступної війни — і це відповідає дворазовій загибелі міста VII (1250–1020 рр. до н. е.) внаслідок ворожих навал.

Отже, найвірогідніша дата знаменитої *Троянської війни* — 1030–1020 рр. до н. е. Вона описана в “Іліаді” Гомера. Вважають, що така назва поеми і, відповідно, міста VIII (800–85 рр. до н. е.) походить від легендарного *Іла*, сина Троса. Проте, вірогідніше — від *Іллоаса*, русенського (етрусського) наймення Бога, якого греки називали Аполлоном і вважали покровителем Трої (*Іліона*; див. далі про слов'янську *Голунь* і будинсько-гелонський чи еллінський *Гелон*).

3. Маршрутом аргонавтів та Одиссея

Ми зробили аналіз історичних подій, що ховаються за міфами й легендами малоазійської Трої. А тепер пов'яжемо їх розгляд з історією північнопричорноморської Гіпербореї з її Оріяною, Борустаном, Тавридою, Еяю, Сіндікою та іншими землями.

Почнемо з того, що згадані вище вигнанці до Трої погрожували помститися “*батькові богів*” відрізанням його фалоса. Втіленням останнього став велетень Паллант, убитий дочкою *Зевса* Афіною; інший (крім фалоса-паллади) атрибут богині-воїтельки — мудра сова. Все це збігається з розгляненими вище особливостями **Оріяни**, культові статуетки якої вочевидь відобразили зміну матриархальних відносин патріархальними. Така зміна стала наслідком особливостей ландшафтно-кліматичної зони (степової, на відміну від притаманної Аратті-“Трипіллю” лісостепової), тісних контактів із аріями-степовиками й прийняття характерного для останніх господарства — скотарсько-козового з перевагою дрібної й великої рогатої худоби, великим значенням використання робочої сили коня, відсутністю вигодівлі свиней; невиразністю хліборобства.

Назва тієї країни на узбережжі нинішньої Одещини (арійської Одиси або *Орісси*, за С. І. Наливайком) була, можливо, переінакшена греками в *Оропос*, більш відому нині як *Європа*. *Триопос* — епітет *троянського Зевса* — перекладається як ‘Триокий’. Він, батько багатогого **Аргоса** (брата гіперборейця Пеласга), споріднений також із *трьома* одноокими к(ц)иклопами, ‘круглоокими’ ковалями. Їх назва означала також “стіну міста” — чи не за кільцевим плануванням таких у Аратті, Трої та інших містах? А епітети Аргоса, його батька та зброярів останнього можна пояснити звичаєм оріян зображати над бровами “третє око”. Цей знак варни, простежений археологами на черепках із поховань усатівської археологічної культури, був перенесений аріями до Індії й збережений там досьогодні. Наведені тут пояснення тим більше вірогідні, що один із циклопів звався *Арг*, відповідно до *Аргоса* й гіперборейки *Арги*. Схожу назву мав і корабель “*Арго*”. Його грецька команда складалася із найбільших героїв тогочасної Еллади, які уславилися своїм походом до північного узбережжя Понта — Чорного ‘Моря’.

Мандрівка *аргонавтів* під покровительством Аполлона за *Золотим Руном* відбулася після зміни (1720–1700 рр. до н. е.) зодіакальної епохи Тельця на *Овна*. Його знак у вигляді є дужкою донизу було викарбувано над входом до храму Аполлона у Дельфах. Тоді трапився такий землетрус, що зруйнував цивілізацію на Криті й примусив людей на довгі роки покинути острів. Ця ж катастрофа призвела до руйнації Трої-V. Від землетрусу загинуло й наступне місто (1700–1250 рр. до н. е.).

Курс “Арго” пролягав повз острів царя Огігоса, який пережив перший з відомих грекам потопів. Нині цей острів навпроти гирла Дунаю

зветься Зміїним. А тоді його називали Левка(дою) — ‘Білою скелею’ біля входу-виходу Аїду, потойбічного царства. Саме на той острів потрапили згодом душі найвідоміших троянців: Патрокла, Ахілла, Єлени. Проте корабели прагнули до іншого, відомого вже нам острова *Еа* (підміненого згодом Колхідою, яка розташована далі). Тут жили чарівниці *Медєя* та її тітка *Кірка* (Цірцея). Оскільки існує легенда про священний текст на тому Руні, то можна тепер припустити, що жриці його берегли. Цим вони схожі до троянської пророчиці *Сівілли* (<Самовіли “Веди словена”), дочки Дардана чи навіть Зевса, якому належало Золоте Руно.

Мандри аргонавтів, а згодом Одіссея (батько якого Лаерт був серед героїв “Арго”) відбулися напередодні та відразу після Троянської війни.

У першому поході брав участь **Геракл** (‘ушлавлений *Гéрою*’ *герóй*, що відповідає ‘Яро-славу’ слов’ян). Випереджаючи супутників, він відвідав Атланта — володіння якого були розташовані на берегах Тритонського озера (нині це Мармурове море), — а потім ще побував у Трої. Там тоді правив Лаомедонт — правнук Дардана (онука Атланта) і батько Пріама, царя Трої часів десятирічної війни. У Трої герой переміг *змія*, який зруйнував ту третину її муру, яку побудував Еак. Геракл також визволив від гада Гесіону, дочку Лаомедонта. Той пообіцяв Гераклові за визволення Гесіони пару коней, але спробував потім одурити, за що поплатився життям. А звитяжець видав *змійвну* за сина Еака і наслав на Трою першу війну.

Опісля Геракл рушив на північ — чи то на війну з амазонками, чи у похід з аргонавтами. А потім потрапив до пониззя Борисфена, де його коні опинилися у володіннях *змієногої* Богині ріки. У неї від Геракла народилося три сини. Мандри Геракла у напрямку Гіпербореї, у зв’язку з подорожжю *аргонавтів* (принагідно згадаймо гіпербореянку *Аргу* та циклопа *Арга* із тих самих країв), мали ритуальний характер. Про його календарність найочевидніше свідчать 12 подвигів (“місяців”) героя, загадані йому богинею Герою — ‘Роком’, сестрою-дружиною Зевса.

А сини найбільшого героя *Еллади* стали родоначальниками агафірсів, гелонів і скіфів. Іменем наймолодшого з них названо було країну, а іменем середнього — **Гелон**. Це було найбільше місто-держава в тодішньому світі. Його площа (близько 5000 га) майже дорівнювала загальній площі Вавилону, Карфагену та Риму. *Гелони* були схожі до ‘сонячних’ *еллінів* (греків) не лише назвою, а й мовою, свя-

тами, храмами. Геродот пояснює цю обставину тим, що “жителі Гелона споконвіку були еллінами”, вигнаними з торгових поселень [IV, 108]. Таке пояснення потребує уточнення. Поліс Гелон був споріднений із містом-державою *Гліоном* (Троєю) і назвами, і трьохчастинністю укріплень, і подібністю подвигів мандрівного Геракла, а ще героїчними постатями *Гелена*, *Елени*, Еака, Ахілла, Одиссея та ін. Напевно, було якесь переселення нащадків троянців. Легенди кавказького узбережжя розповідають про це. До них можна долучити й свідчення “Одіссеї” Гомера.

Можливо, пращури **Одіссея** були з Одісси-Орісси-Оріяни минулих віків, тому після Троянської війни й занесло їх нащадка до Північного Причорномор’я. Одіссеї повторив маршрут аргонавтів, проте Атлантиди й Тритонського озера герой уже не застав. Напевно, їх знищив Дарданів потоп і землетрус 1250 р. до н. е., який зруйнував також Трою-VI. Оскільки команда “Арго” (на якому плів і батько Одиссея) застала ще Атлантиду, то їхній похід відбувся незадовго до катастрофи. А Одіссеї покинув разграбовану Трою (VI або VII) якщо не зазначеного, то 1020 р. до н. е.

Трагікомедія 10-річних мандрів героя полягала в тому, що плів він не на південь — до своєї Итаки, — а в протилежному напрямку. Він потрапляв у полони до Каліпсо (доньки Атланта), циклопів, *Кірки*. Ім’я чарівниці не випадково співзвучне тамтешньому містечку *Крка* античних часів і сучасній *Керчі*. То від слов’янської ‘горловини’-карку протоки, що вела до Аїду, потойбічного царства греків. Ключі від нього були в Еака — будівельника Трої, який походив із Еї. На цьому ж острові жила Кірка, а до неї — *Медея*, викрадена аргонавтом Ясоном. Для Одиссея острів *Ея* став кульмінацією мандрів. Далі простиралися похмурі береги Кіммерії й потойбічна безодня Меотиди. Це море поглинуло, мабуть, прабатьківщину пращурів племені еллінів, тому нащадки довго ще (принаймні з III–II, а, може, й із VI–IV тис. до н. е.) тяглися сюди...

Отже, якщо початок писемної історії Європи дослідити навіть за легендами і міфами Греції, то й вони приведуть нас до Північного Причорномор’я, до його Оріяни й Аратти — ядра, прабатьківщини індоєвропейської спільноти народів. Із неї, услід за шумерами, розселилися один за одним лелеги-пеласги, арії, елліни-греки, гелони. Проте лишалися на місці дандарії, оріяни й бурси, скелоти та кіммерійці, інші ‘надпівнічні’ гіпербореїці. І коли Влес-книга говорить: “*Кімори — то отці наші*”, — це означає, що саме з таких “останців”

минулої спільноти (за давньоруським літописом і поясненням його Б. О. Рибаківа, 1998) і пішли пращури східних слов'ян: українців, білорусів, почасти і росіян. Західні ж слов'яни пішли від (в)енетів-русенів, з якими тісно пов'язаний і родовід росіян. Коло замкнулося! Далі ми його розглянемо.

VII ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯН

1. Глибини історичної пам'яті

У передмові було зазначено, що релігія, а за нею офіційна політика та наука ведуть родовід *слов'ян* від перших століть “нашої ери”, від перших писемних згадок цієї назви римлянами і візантійцями. Вважають, що його доісторичне, тобто дописемне коріння не сягає глибше середини II тис. до н. е. (коли, за Геродотом, виникли *сколоти*), а однозначно “писемні джерела фіксують слов'ян у середині I тис. н. е., коли останні виступають на історичну арену Європи у вигляді уже сформованої могутньої суспільно-політичної сили” [П. П. Толочко та ін. Давня історія України. Кн. 2. — К., 1995] — якої до цього, немовбито, у слов'ян не було. Була! — як і власні писемні пам'ятки та фольклор, значно давніші від чужоземних (див. вище про походження термінів *коло*, *государство*, *держава*, *скупа* у VII–III тис. до н. е., про започатковані тоді ж “Веду словена” та “Велесову книгу”).

Нікому не спадає на думку обмежувати історію римлян і греків свідоцтвами чужих для них Влес-книги чи Біблії, або відмежувати родовід тих самих *греків* від *візантійців* та *еллінів*, які вбачали своє походження серед племен *пеласгів*; загально визнано, що це чотири етапи безперервної етногенези. Змінювалися етапи історичного розвитку — і народ змінював свої назви... Про це вже було сказано. Йшла мова також про причини дискримінації нашого етнокультурного коріння. Наш підручник відновлює історичну істину.

На матеріалі усної народної творчості, а також традиційних узорів вишивок, писанок, різблення, Б. О. Рибаків [1981] довів, що слов'яни в образах *ящериць* зберегли згадки про мамонтів (які вимерли в Європі близько 11 тисячоліть назад). Надалі цей висновок було підтвердже-

но дослідженнями В. О. Сафронова і Н. О. Ніколаєвої [1999], а також А. Г. Кифішина [2001]. Останній довів спадкоємність від мамонта громовика *Ішкура*. Із цим Богом араттів і шумерів співвідносяться також хатто-хеттський *Іасіон* і слов'янський *Ясен, Я(Є)же, Яша*. З цієї ж когорти — грецький ватаг аргонавтів *Ясон*, переможець Змія-ящера і драконів таємничої Еї.

Історик-самоук Ю. П. Мироліубов ще категоричніше, аніж академік Рибаків, закликав “прислухатися до народної думки, а не до мудрувань учених”. Можна погоджуватися чи не погоджуватися з тим, що опубліковані ним твори сивої давнини (Влес-книга та Скази) мають ознаки фальсифікації, — проте, у будь-якому разі, їх слід вважати *відкриттями*, які відкриваються суспільству через обранців із Божественного (польового) світу в людський (речовинний). У публікаціях Мироліубова багато тверджень, які наука відкриває лише у наш час, через десятиліття після його смерті.

Упорядковані Ю. П. Мироліубовим “Скази Захарихи” названо так за прivityськом народної оповідачки з Кубанщини. Ця українська селянка розповіла, передала наступному поколінню старовинні перекази. Такі оповідачі були у роду родопських болгар Помаків, які зберегли слов'янську, найдавнішу з Вед. Така передача священних знань досі існує в Індії. Вважали, що на Русі схожа, билинна традиція збереглася лише на півночі й не сягає глибше передодня татаро-монгольської навали. “Скази” ж, які почати записав Мироліубов на початку ХХ ст. “с голоса самой сказительницы, иные же были воспроизведены по памяти”, — донесли південну, українську традицію. Її витoki сягають “допотопних часів” кам'яної доби.

Слід наголосити, що навіть такі прогресивні академіки як археолог Б. О. Рибаків і мовознавець О. М. Трубачов, не наважилися переступити певні офіційні обмеження. Вони не покликалися в своїх дослідженнях ні на Веду слов'ян (знайдену сербським етнологом С. І. Верковичем у Родопських горах і двічі видану ним наприкінці ХІХ ст.), ні на “Скази Захарихи” та “Велесову книгу” (оприлюднені Ю. П. Мироліубовим у другій половині ХХ ст.), ні навіть на написи із Ретри та П'ятигорська (опубліковані наприкінці ХVІІІ ст. І. Гюльдештедтом і А. Готтлібом). Значну колекцію схожих написів, від типових табличок раннього й розвиненого Шумеру до дохристиянських “черт і рез” київських князів, було зібрано по Україні В. М. Даниленком, доктором історичних наук і співробітником Інституту археології Академії наук УРСР. Але ту колекцію та її фотографії й малюнки

викрадено під час хвороби й похорону дослідника (1982); за життя ж опублікувати ці пам'ятки колеги й керівництво ІА АН УРСР йому не дозволили. Оприлюднено лише (1986) перше визначення ним наявності написів серед зображень і символів Кам'яної Могили...

Отже, історична пам'ять слов'ян на багато тисячоліть давніша від біблійного “сотворення Світу” за 3483–6984 рр. (богослови рахують по-різному) до Різдва Христового, тобто до “нашої ери”.

На перший погляд, це неймовірно! Адже тоді й індоєвропейців, пращурів слов'ян і споріднених із ними народів, ще не було. Так, але існувала (за фактологічними висновками двох вищеназваних академіків) традиція фіксування минувшини з доіндоєвропейським корінням. Оцю традицію слов'яни успадкували і зберегли (забувши вже, яких саме глибин сягає їхня етнокультура). Розкриття цієї глибини узагальнено в монографіях Ю. О. Шилова [2002, 2004].

У передмові були вказані свідчення історичної пам'яті слов'ян, яка налічує 20–21 тисячоліття. Тут слід розглянути ці факти докладніше.

Наприкінці позаминулого століття етнографи записали на Київщині легенду: *У нас землю називають маткою... Земля — це блюдо, яке стоїть на чотирьох слонах, а вони стоять на хмарі. Землі 196 століть. Часи “слонів” (напевно, мамонтів) і Льодовика описано також у казці “Про Димка і зятя його Андрушка” та в “Сказе про Родню Волынську”: За ті старі часи, аж люди кіями бились, а ні каминного молота, ні секири не знали, а вместо ножа гострого костянищу брали... І в ті часи найшли люди секиру камінну, та молоти кременніе* [Цитовано із книг: В. Гузій, 1997; Ю. П. Миролюбов, 1990].

879 року було завершено “Велесову книгу”. Це Священне Писання давніх слов'ян неодноразово згадує про 20-тисячолітню давнину. Спочатку *“був холод великий; звідтоді і живемо, навчившись звіра ловити й рибалити, од страху (замерзнути — Ю. Ш.) уклонившись. Так пробули одну тему* (10 тисячоліть — Ю. Ш.) *і почали градіє ставити, вогнища повсюди розкладати... А по тих двох темах* (10000×2 років — Ю. Ш.) *варяги прийшли”*. Це записано на дощечках 2а, 2б, 4б ВК (за Б. І. Яценком, доктором філологічних наук, який у 1995 та 2001 роках опублікував свої, найбільш кваліфіковані переклади Влес-книги).

Найдавніший у світі літопис знайдено в гротах і печерах Кам'яної Могили, що стоїть на березі річки Молочної, яка впадає в Азовське море між Сивашем і Доном. За А. Г. Кифішиним, найдавніша із розшифрованих тут дат — 11582 р. до н. е., проте записані легенди сягають ХІХ тис. до н. е.

Чому саме 20–21-тисячолітня давнина стала початком відліку для *Каскісіма* та інших найперших “істориків”? Напевно, тому, що близько 20000 років тому (з піком у 17138 р. до н. е.) відбулися грандіозні космогеологічні катастрофи [М. О. Чмихов, 1990]. Їх наслідком стало просування товщі льодовика майже до Кам’яної Могили. Жерці мисливців за мамонтами обрали її печери для сховищ копій із зображень найважливіших ритуалів і подій. Копіювання охопило численні святилища від Алтаю до Піринейв. Це потребувало компанування інформації (що переносилася на величезні відстані, у зменшеному вигляді, на легких матеріалах, а також у вигляді переказів), що й призвело до **виникнення традиції запам’ятовування, а також до творення календарів і писемності, поєднання яких започаткувало літописання.**

Його розвиток найглибше опрацював А. Г. Кифішин. Календарі та протописьмо набули “протошумерського”, а отже, зрозумілого для сучасних фахівців, вигляду у сховищах Кам’яної Могили (XII–VII тис. до н. е.). Упродовж 3200–2600–2000 рр. до н. е. до літописання долучилися оріяни, мореходи яких тісно спілкувалися з Троєю II–IV. Сотні її записів свідчать про своєрідність культури, “яка диференціюється від праслов’янської, що виросла з нею зі спільного кореня (про що свідчить той самий ритуальний календар), але послугується надалі ще давнім протошумерським письмом, як, очевидно и праслов’янська”. Такий календар згаданий у козацькому заповіті про “літ тому 5190” (–1964, коли було записано переказ?) [О. Косуха, 2005]; у “Мазуринському літописі”, який розпочинає родовід слов’ян від 3099 р. церковно-візантійського літочислення, тобто від 2591 р. до н. е. [Н. И. Кикешев, 2003]. Тоді ще “*в краю предків жили, опороженому Могилами Святими. Тисячі років проіснувала Скупа Українська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слѡва, Звичаю та землі своєї тримались*”. Надалі ж “*Славен и Рус с роды своими отлучашася от Ексинопонта* [антична назва Чорного моря; Славуня й Рус — дружина й син прабатька Богомира із Влес-книги, а всі вони засвідчені написами на античних статуетках із Ретри. —] *и от роду своего и от братии и хожашу по сторонам вселення, яко крылатиши орли прелетаху пустыни многие, ищуще себе места на селение*”. Ці свідчення — ланки того ланцюга, до якого належало і викрадене колегами-археологами зібрання В. М. Даниленка давньоруських написів, що продовжили троянську традицію аж до X ст. Схожу писемність, а також календар зберігали кельти. Якщо взяти за відлік перекази

франків, що за церковно-візантійською хронологією починаються V століттям, то 2910–2951 рр. “невідомого літочислення” легендарного *Дана* вкажуть на часи тієї ж Трої-II, а не чуже також слов'янам ім'я героя — на етнічну назву *данайців* часів Троянської війни. Від 3629 р. того ж літочислення починали свій родовід королі слов'янських племен венедрів, вандалів, рутенів Південної Прибалтики, куди — згідно з “Літописом Великого князя Литовського і Жемайтійського” і, почасти, зі свідченнями античних авторів та “Велесової книги” — переселилися із Трої (-VII) пращури перших. Якщо відняти від останньої дати 5 зазначених вище століть, то отримаємо дату, близьку до початку “Мазуринського літописця”.

На початку II тис. до н. е. в Кам'яній Могилі й довколишніх курганних похованнях інгульської культури поширюється найдавніше у світі алфавітне письмо “троянського типу”. (Ним, напевно, було вкрите Золоте Руно, що зберігалось на острові Ея.) Надалі ця традиція триває в пелазгійській і русенсько-етруській писемності; її прадавня назва — *читала*, збережена спартанцями, засвідчує причетність до неї й слов'ян. У середині того ж II тисячоліття, якщо не раніше, виникають написи на індоарійському санскриті. Тоді ж з'явилися записи текстів — абеткою, що має ознаки обох писемних систем — майбутньої Влес-книги. Вона та схожі до неї засвідчені в історії як “Книги пророцтв (сівіл)”, “скіфські книги Бероса”, “*Веда* слов'ян”. У I тис. до н. е. записано індоарійські *Веди* й іраноарійську *Авесту*. Існують також свідчення про вторинність записів: священними вважають запам'ятовувані тексти. До таких належать ісландські *Едди*, українські “Скази Захаріхі”, руські билини, а також величезний масив фольклору. Існують ще рунічні записи троянців, русенів, русичів, кельтів, германців та ін. Можна стверджувати, що з цього річища (витоки якого — у Кам'яній Могилі) слов'яни історичну пам'ять свою й почерпнули, повніше й глибше від багатьох інших народів.

Необхідно підкреслити ще раз: говорити про існування слов'ян за часів Льодовика не можна, бо тоді не існувало ще й їхніх пращурів — індоєвропейської та попередньої євразійської “спільноти народів”. Але ж наведені факти — реальні. Їх можна пояснити двома обставинами. По-перше, максимальним оледенінням Європи 20–17 тисячоліть назад. Ця катастрофа спонукала людей фіксувати вагомі події не тільки в переказах, а й графічно. Так виникли перші календарі та написи, тобто літописання. І, по-друге, ця традиція **21-тисячолітньої**

давнини **дослов'ян** зберігалася у народній творчості, аж доки сформувалися слов'яни і внесли первинні перекази до своїх вед, Влес-книги та інших Священних текстів.

Відкрито ще кілька можливостей продатувати етапи історичної пам'яті слов'ян. Якщо її початок позначено згадками про мамонтів кінця епохи палеоліту, то наступний, **протослов'янський етап (від IX тис. до н. е.)** можна пов'язати з оленями, собаками та **дідухами**: зі свідцтвами переходу від мисливства епохи мезоліту — до скотарства та хліборобства епохи неоліту. Простежено [Н. О. Ніколаєва, В. О. Сафронов; 1999], що ритуальні снопи збіжжя VII тис. до н. е. з'явилися у хліборобів-“протоіндоєвропейців” Малої Азії, які пов'язали з ними шанування Праматері палеолітичного походження. Такі снопи притуляли до стін святилиць і обмазували глиною. Вони стали основою людиноподібних ідолів з ознаками оранти-рожаниці. Згодом тих ідолів успадкоємили ритуальні снопи-“баби”, яких за часів патріархату здебільшого витіснили снопи-“діди” (слов'янські *дідухи*).

А тепер пригадаємо ту знамениту *бабу* (7000-) 6200 ± 97 рр. до н. е. із чатал-гуюкського храму 23/VII (за Дж. Меллартом), яка була вкрита копією початку літопису Кам'яної Могили (за А. Г. Кифішиним). Ми вже з'ясували, що вона засвідчила початок держави Аратти, а разом із тим — і земної цивілізації. Тому не дивно, що зображення тієї Праматері (*Берегині*) із року в рік, ось уже 90–82 століття, повторюють українці — нащадки араттів у країні одвічно своїй. Повторюють на писанках — свіжих яйцях, які годиться розписувати до Великодня (свята весняного рівнодення). Повторюють згідно із заповітом [В. Манько, 2001]: “Доки писанки пишуть, доки колядники ходять, доти Віра Руська буде в світі”, “Старі люди говорять: як в народі перестануть писати писанки і “гріти Діда”, тоді й кінець світу настане”. Отже, можна припустити: щорічне оновлення писанок (у кожній родині!) із Берегинею мало, на думку жерців (брахманів-рахманів), закарбувати у народній пам'яті знаменну подію: створення держави-Аратти. Схоже занотовували й інші події та міфологеми. І на писанках, і на короваях, і на вишиванках та рушниках простежуються характерні орнаменти і буго-дністровської та трипільської (аратських), і курганних (арійських), і крито-мікенської (пеласгійської), і наступних археологічних культур.

Канонічне зображення **Берегині** на українських писанках наслідує чатал-гуюкський прообраз не лише безликою головою і специфічним

орнаментом, піднятими догори руками й ногами. Нижче ніг покоління селянок малюють “рогатку” — знак народження *близнят*, яких більш реалістично відтворено у храмах Чатал-Гююка. В обох випадках це — образ Праматері (Оранти-Рожаниці) з *Близнятами*, що очолювали зодіакальні календарі у 6680–4400 рр. до н. е. Це збігається із вказаними вище **7000–6200 рр. до н. е.** і підтверджує **початкову дату праслов'янської (а отже — і праукраїнської) етнокультури**. Стає зрозумілою надзвичайна важливість писанок у заповітах українських *(б)рахманів*, наявність *Рахманського* Великодня поряд зі звичайним, а також Бабським і Мрецьким, чи Навським *Великоднями*. Назви, послідовність і ритуали цих чотирьох, проте майже однакових свят можна пояснити змінами головування сузір'їв у зодіакальному календарі. Після Навів-Близнят прийшла Баба-з-Тельцем (трипільські статуетки жінок на “рогатих тронах”, стилізованих головах бика), який панував у зодіаці між 4400–1700 рр. до н. е.; у 1700 р. до н. е. — 20 р. н. е. патріархат (Б)Рахманів поєднався із шануванням Овна; від 20 р. відзначають теперішній, звичайний Великдень. Давність шанування *Берегині* слов'янами підтверджується санскритською відповідністю її імені — *бгарана*, ‘підтримувати’.

Так само можна проаналізувати й інші приклади з української етнокультури, визначити серед них аратський прошарок. Так, пісня-веснянка

*Сиди, сиди, Ящір,
Ладо, Ладо!
На золотім стільці...
Пойми, пойми, Ящір,
Красную дівоньку,
Із літших найліпшу!*

теж має комплекс культурно-хронологічних ознак. *Ящір* — то “відгомін” мамонта, *Лада* — та ж сама Лата пеласгів і греків, батьком якої є титан Кой (слов'янський Кол); Ящір і Лада на золотому стільці відповідають трипільським статуеткам обвитої Змієм (Божим або Чумацьким Шляхом) Праматері на крісельці з ознаками зодіакальних Близнят чи Тельця 6680–4400–1700 рр. до н. е.

Разом із зображеннями Праматері з'являються зображення Першолюдини чоловічої статі. На думку Б. О. Рибаківа, на трипільському горщику із Петрен її зображено у вигляді трьохтулубного титана, відповідного Пуруші — ‘Людині-Мужу’ індоарійської Рігведи [Х,

90]. Проте, дослідники знають його попередника, індоєвропейського Прачоловіка **Іму**. Про нього мовиться у Веді слов'ян:

*Фъркнал ми Іма царє
Уть зєме-та на небе-ту,
Та на Бога ізметъ чині.
Власа му Бога дума,
Дума му і говорі:
“Царю, царю, Іма царю (...)
Іді ми тука долу,
Т ука долу фаф-бахче-ту,
Де ми са волове-те,
Волові-те і краві-те (...)”*

Іма тут діє за наказом *Бога Власа* — ‘Вола-Аса’-Тельця, предтечі Велеса. А сам *Іма* є предтечею *Ями* (Йами) — ‘Близнюка’ Рігведи та Влес-книги (де він є вже втіленням могильної ‘ями’ та ‘имателем’ до неї загиблих). Отже, порубіжжя образів Іми — Ями можна датувати приблизно 4400 р. до н. е., коли змінилася у зодіаці першість Близнят на Тельця. Зображення, схожі до “Пуруші” з Петрен, досі трапляються на писанках України.

Відома на Київщині легенда про “Золоту очеретину”, що зросла із тіла хлопчика-семилітка, який упав у воду із рук “цариці на золотому човні”, відповідає специфічній міфологемі індоарійської Атхарваведи [X: 7, 41]. Оскільки ж легенда пов’язана із *Оврутом* — ‘Вируючою, джерельною (водою)’, яка згодом стала болотом (бо “цариця прокляла це місце, тому чиста вода стала гнилою”), то геологи за відкладенням торфу продатували таку перемену. Вона розпочалася близько 7000 років назад, за часів трипільської археологічної культури з її яскраво вираженим матріархатом [В. М. Гузій, 1997].

Десь 3226 р. до н. е. сягає згадуваний вище Заповіт козацького роду Гладких і Чорних, записаний їх нащадком, Л. Безклубим. В українських легендах **Савур-могили** (між Хортицею і Кам’яною Могилою, є й інші) про смертельну сутичку Богатиря-вершника зі своєю сестрою та змієм відображено межю між матріархатом й патріархатом. Цей рубіж особливо позначився на культурі Оріяни (“усатівська археологічна культура пізнього Трипілья” Одещини; 3250–2750–2200 рр. до н. е.). Якщо зважити, що друга назва *Савурюги* походить від арійського *Сувар-юги* і означає ‘Золотий вік’ (який, за Ведичною традицією, закінчився в ніч з 17 на 18 лютого 3102 р. до н. е.), то матимо ще одну

опорну (хоча й міфічну) дату формування нашої етнокультури. Причому слов'янські назви *Конка* (ріка, над якою стоїть Савур-могила) і *Богатир* мають арійське підґрунтя: 'Журавлина' *Канка* та 'Сяюча гора' *Балга-тур* (*богатир Святогор* давньоруських билин).

Під час дослідження глибин історичної пам'яті слов'ян необхідно пам'ятати сказане вже про Трою і про можливу причетність до неї легендарних дат слов'янських та інших літописів.

2. Коли виникли слов'яни

Вище розглянуто чимало свідчень про те, що *Аратта* була ядром праїндоевропейських, а згодом також індоєвропейських народів, серед яких прямими спадкоємцями того ядра стали праслов'яни та слов'яни. Коли ж з'явилися останні?

Згідно зі свідченням "Велесової книги" [26], пробувши *одну тему* (10 тисячоліть, від кінця палеоліту до початку мезоліту з його свідерською археологічною культурою та відповідною їй євразійською мовною спільнотою), пращури слов'ян *почали градіє ставити, вогнища повсюди розкладати*. Це свідчення про реалії держави Аратти, тобто "трипільської археологічної культури". А її малоазійсько-балканське підґрунтя відповідає висновкам антропологів про те, що слов'яни одвічно "тяжили більше до південних і центральних, а не до північних районів центральноєвропейського ареалу", причому вони були близькими до ілірійців, пеласгів, германців і кельтів [А. Г. Кузмін, 2003]. Останки з жертвоприношень і могил VI–II тис. до н. е. дали змогу зробити висновок, що "фізичними предками українського народу можна вважати і масивних творців дніпро-донецької культури неолітичної доби, і значно грацильніших трипільців, і принаймні частину населення епохи бронзи" [С. П. Сегеда, 2001].

Подальша доля Трипільля почала з'ясовуватися відразу після відкриття цієї археологічної культури. Вже 1899 року В. В. Хвойка писав: "Народ, який створив ці пам'ятки, не міг зникнути безслідно, і це була саме та гілка арійського племені, яка справедливо названа протослов'янською і нащадки якої дотепер заселяють південно-західну Росію", — тобто Україну. Надалі на цій позиції стояли західноукраїнські дослідники О. Кандиба, Я. Пастернак, О. Ольжич, В. Щербаківський. Трипільське коріння слов'ян відстоювали також авторитетні дослідники радянського часу: П. М. Третьяков [1948], Б. В. Горнунг [1963], Б. О. Рибаків [1965, 1981], В. М. Даниленко

[1965, 1974, 1999]. Була й інша вагома позиція, висунута в 1928 р. М. Я. Марром: трипільці — пращури пеласгів. До неї схилилися В. Георгієв і В. П. Петров. Згодом її ж відстоюючи, О. П. Знойко [1989] спирався на відповідні розшифровки трипільської писемності М. З. Суслопарова, а також на етноісторичні дані, які наводять не тільки пеласго-етруські, а й слов'янські відповідності. Схожих висновків дійшли також О. Братко-Кутинський [1996], Л. І. Акімова [1996] та ін. Суттєвого протиріччя між двома основними позиціями потрактування етнічної належності Трипільля немає: і пеласги, і слов'яни належать до індоєвропейської спільноти, народи якої схожі між собою, причому чим давніше — тим більше.

Автори “Давньої історії України” подали укладену Б. О. Рибаківим мапу прабатьківщини слов'ян від витоків Дону до гирла Одера [Кн. 2. — К., 1995], але не навели його пояснень: то була людність, представлена тшинецькою та похідними від неї археологічними культурами. Саме їх мав на увазі російський академік, говорячи про “древні слов'янські племена в XV–IX ст. до н. е.” [Б. А. Рыбаков, 1998]. А його українські колеги залишають без пояснень генетичні зв'язки тшинецької культури слов'ян із попередніми середньодніпровською й трипільською — приморське, або усатівське відгалуження якої спроможно розкрити таємницю тодішньої появи (в)енетів та інших слов'янських племен у Малій Азії, на Балканському півострові й далі на захід.

Звичаї самоспалення й кремації, притаманні трипільській археологічній культурі, проіснували на Русі до хрещення, а згодом перейшли до старообрядців. Як вже було сказано, на людиноподібних статуетках і посудинах Аратти, а також у похованнях людей досить часто трапляються зображення зачісок і деталей одягу, які можна порівнювати з традиціями українців і молдаван [А. П. Погожева, 1983; К. В. Зиньківський і В. Г. Петренко, 1987; З. Васіна, 2003].

Існують мовознавчі відповідності, зібрані останнім часом Ю. Л. Мосенкісом [2001], А. Г. Кифішиним і М. І. Кікешевим [2003]. За висновками останніх, на території України «до древніх протошумерських ритуальних формул-основ (VI–V тис. до н. е.) в середині-кінці IV тис. до н. е. почали долучатися протохаттські елементи. Вони виявилися в північній і південній лініях протохатто-давньоєгипетських термінах, а згодом, у III–II тис. до н. е., отримали протослов'янське “пояснення”». (Наведені дати слід поглибити на 2–1 тисячоліття.) Описана картина має не тільки лінгвістичне, а й фольклорне обґрун-

тування: згадки про *хаттів*, очевидно, є в сказах “Про Хату-Русу” та “Про Землю Руську-Полянську” [Ю. П. Миролюбов, 1990]:

*Билі Пра(дє)ди і Пра(ба)би наші в краю полуденном,
і тамо жлілі. І позвалі їх “до хати”,
от ворога боронітися, а ворога отогнати,
а коліж пришли Пради, Щури і Пращури,
то люди хатьськіє поховалися,
а Руси могли самі воевати і бітися. (...)*

*А то єще до **Кельчі** було а до **Комирєй***

[кельтів і кіммерійців — Ю. III.]

колі Руса біла одна в степу

*і звалася **Хата-Рсуа** [Руса?], і не мала она ворогов...*

У “Веді словена” [6, VII та ін.] є описи *Колиці* — міста-держави араттського типу, традицію яких слов’яни зберегли до середньовіччя і навіть пізніше. Образ Аратти (*Аратти*) проступає тут не тільки в розповідях про винайдення скотарства та хліборобства, упорядкування ланів і садів, особливе шанування великої рогатої худоби, — а й у тому, що цю науку отримала першолюдина чоловічої статі Іма від жіночих божеств. Останніх уособлювали ‘(мали) мамі’ літніх жнив та ‘доньки’ озимих і весняних засівів:

*...нехай навчать його малкі момі,
малкі момі та дєвойкі, —
як орати й як сіяти,
як жати білу пшелицю,
як місити чисте тісто,
чисте тісто — чистий хліб (некти).
...а вже до Біл-града (всі вони) прилетіли.
До Білого града, святого **Колиця** —
дев’ять момі і дєвойкі.*

Дещо пізніші державні утворення такого типу, об’єднані вже між собою в єдину систему, описує “Велесова книга” [24в, 176]. Ознакою Аратти-“Трипілля” є тут натяки на звичай концентричного планування та періодичного самоспалення-поновлення тих міст-держав:

*І мали в часи ті державу,
і в давнину мали **Кълоуне** наше, і гради, і села, і вогнища,
що утворювали Землю...
Наші міста **колом** ставити маємо, як і отці наші.*

Вище було зазначено, що *Кълоуне*, або *Клує* (сучасне укр. *клуня*) — це ‘Сховище’, чи ‘Зібрання’, яке походить від хатського ‘Тельцем хра- нимого’ *кал-ламасу* (> укр. *Коломия*) й відповідає шумерським *уру*, грецьким *полісам*, давньоруським “*градам і весям*”. Таке добровільне зібрання міст-держав конфедеративного типу існувало від Аратти до Київської Русі (з Артою-Арсанією у своєму складі) включно. Коза- цькі заповіді називають їх *Коло*, *Скўна Краю* та *Скўна Вкраїнська*. Араттський звичай *государства* (‘*говяд Асурі дарувати*’) жертвувати *Богові* надлишки поголів’я своїх *биків і корів* також відображено у “Велесовій книзі” [24в, 176, 7є].

Можна навести також низку археологічно-етнографічних при- кладів, що засвідчують праслов’янську належність Аратти-“Трипіл- ля”. За Т. Д. Мовшею й В. Ф. Мициком, ритуальне начиння святилища з раннього поселення поблизу с. Сабатинівка (Побужжя) відповідає українському звичаю випікання весільного короваю. Тут, у будинку площею 70 кв. м. археологи знайшли піч, зернотерки, корчаги для рі- дини та замісу, курільницю, горщик з бичими кістками; рогатий трон у вигляді молодого Місяця чи голови бика-Тельця, 16 глиняних жі- ночих статуеток на узвишші за тронем і 5 біля кожної із зернотерок, 1 кістяну статуетку на вході до приміщення. “Рогатий трон” призна- чався, напевно, для коровайниці-*свахи*, яка молодих “місяцем обго- родила, зорею підперезала”, — наслідуючи ведичну (аратто-арійську) “свадху!”. Цей вигук супроводжував вогненне жертвоприношення небесним богам і означав “благослови!”. В середині однієї з модельок (колекція С. М. Платонова; ЕТЦ) “дому народження Богині Інанни” представлено хрестовидий вітвар із мискою посередині. Мабуть, то хрещенська купель. Комплекс можна порівняти із українським зви- чаєм приймати пологи. Баба-повитуха (по суті — “Праматір” села), омиваючи немовля, за угодою з батьками одразу хрестила його (“бо ще, не дай Боже, помре нехрещеним”), — а піп у церкві лише затвер- джував обряд та ім’я... Аратто-шумерську Богиню-*неньку Інанну* можна зіставити зі слов’янською *Діванною*, від якої походять Діва, Дана, Ганна, Панна, Жіва, *Іва* тощо, а також русенсько-етрусська *Діана* із супутником *Вербієм* — *І(Ю)ваном*. Гілки *іву-верби* — най- давнішого з відомих “всесвітніх дерев”, або “древ життя” індоєвро- пейських народів — досі прикрашають спідниці болгарських дівчат, які виконують ритуальний весняний танок “додол”; Б. О. Рибаків вказав на відповідності того танцю й вбрання деяким зображенням на трипільських посудинах. М. І. Чумарна розглянула з позицій цієї

ж культури “Кривий танець” та “хоровод” з їхніми обрядовими піснями:

*А ми просо сіяли, сіяли,
Ой Див-Ладо, сіяли, сіяли...*

Бога *Дива* (тотожного індоєвропейському *Дьяусу*, індійському *Дьяві*, іранському *Деву* тощо) веснянки частіше називають *Дідом*. Пеласги ж та греки вважали свого *Дія-Дзеуса-Зевса* “батьком богів”, що відповідає *патару* (*пані* італійців і росіян) римського *Юпітера*. “Велесова книга” [19], як і Рігведа індоаріїв, поєднує обидва поняття:

*Молимо Патара Дяіє, що той ізведе огінь,
який Матирь-Сва-Слава принесла на крилах своїх
праотцям нашим...*

Ім'я Праматері Сва можна тлумачити (за Б. І. Яценком) як ‘своя, наша’, але точніше — як ‘Сова’. Образ Праматері-Сови вельми поширений серед індоєвропейських народів; характерний він також для тих трипільських посудин, форма і орнаментика яких одночасно зображає і голову сови, і жіночий торс (із кришкою-чашею замість голови). “Велесова книга” називає ще цей образ *птиця Вишня* — одного з трьох найбільш шанованих в Індії богів. *Вішну* фігурує також у “Веді словена” і згадується в українських колядках:

*Спредвішні
Народився бог Вішні.
Він по землі походив,
Нас із світу призовів.*

Зображення стопи (відбитка підошви) *Вішну* шанують в Індії й досі, як колись шанували в Україні творці арійських стел і могил. Кілька “плит зі стопами” є в Кам'яній Могилі. У вигляді стопи розбудовано найбільше місто “Трипільля”-Аратти біля сучасного села Тальянки на Черкащині. Звідсіля, через аратто-арійські зв'язки, спорідненість індійської *віш(с)і-грама* з українською *всією громадою* та давньоруськими “гради і весі”. А *вишня* — це, можливо, *громадське дерево Вішну*, яке рясніло у садочках прадавнього Трипільля, як і в сучасному *Вишнопіллі* (‘Захищене Вішну’ за араттських часів, а нині “Вишневе поле” поряд із Тальянками) та й у *всіх* селах і містах України.

Археолог Ю. О. Шилов, спираючись на дослідження мовознавців О. М. Трубачова і С. І. Наливайка, дійшов висновку, що зародження

індоарійських епосів “Рамаєна” й “Махабгарата” пов’язані з подіями у Тавриді й на території між Кам’яною Могилою та дніпровською Хортицею. Зокрема із входженням аратських брахманів у середовище арійських племен V–III тис. до н. е., а також із походами між Араттою, Шумером та Індією у XXXIII–XV ст. до н. е.

Дослідження описаних зв’язків між, з одного боку, аратською й арійською, а з іншого — індійською й українською культурами можна розпочати з пісні “Ой ізійди, місяць”. Дівчина “із двома друзками” приходять свататися до парубка. Його матір не погоджується і дає їй натомість “*коня вороного*” (а не гарбуза). За цими ознаками звичай, що побутував в Україні ще й у XVIII ст., стосується принаймні часів амазонок античності, а, може, навіть V–III тис. до н. е., коли поширилася арійська кіннота й був шанований місячний календар. Проте характерним той звичай є для дунайсько-дніпровської Аратти та індоарійської “Рамаєни”, де зветься *сваямвара*, — звідси *свайба* українців та інших слов’ян. Чарівна місцина Дандака “*Рамаєни*” має античну (до IV ст.) відповідність у Тавриді, де жило плем’я *рамос*. Існують також обопільні свідчення про особливе шанування жінок та інші ознаки матриархату, притаманного Аратті; поклоніння оленям має відповідність у кримських курганах IV–III тис. до н. е. Показова щодо цього антропоморфна стела із с. Верхнеріччя. На її спині — колчан і пара оленів, що прямують до Сонця; серед зображень на лицевому боці — оголені жінка та чоловік, які тримаються за руки, хрестовидо розведені. Може, це Рама та Сіта.

Аратський посуд і статуетки нерідко прикрашали зображеннями биків і символами обробки ланів, що перегукується з народженням на оранці Сіти — ‘Рілл’. Дослідники (М. І. Чумарна, С. І. Наливайко, Ю. О. Шилов) відстежують взаємозв’язки між *сонячними оленями* індоарійської поеми й українськими веснянками та писанками; між дружиною Рами, героїнею казки “Про *Оленку* і брата її Іванка” та *сонцеподібною Єленою*, основною героїнею давньогрецької “Іліади”. Остання теж пов’язана з Тавридою. Найближче до неї поселення Аратти (початку III етапу, тобто близько 3500–3000 рр. до н. е.) знайдено на сивашському півострові Чонгар, але впливи трипільської культури археологи простежують і на південь від Сиваша, тобто в Тавриді (Криму).

Із *Великою війною нащадків Бгарати* “Махабгарати” українську Аратту найочевидніше пов’язують кілька моментів. По-перше, творення в її оріянських та арійських курганах основного міфоритуалу

індоєвропейських Вед — який, за визнанням мовознавців, був основою і “Махабгарати”, й “Гліади”. Започаткування обох епосів, а також давніших пеласгійської “Гераномахії” і шумерського “Гільгамеша”, дослідники простежують на придніпровських обширах між Кам’яною Могилою та Порогами. Зокрема, у верхів’ях останніх (поблизу с. Таборище під Світловодськом) розташована найграндіозніша ділянка *Змієвих валів*, рів вздовж якої перетворився на озера Волове Око й *Рев’яче*. За легендою, все це побудував колись (до кургану, що височить на валу серед кладовища початку минулого століття) “поміщик *Рева*”. (Чи не представник роду *Ревів* з “Махабгарати”?) Її творці знали також *Куру*, царя *кауравів*. Вони близькі до *Куара* із індійсько-вірменської легенди про трьох братів, яких М. Я. Марр, Б. О. Рібаков, С. І. Наливайко та інші слушно порівнюють із давньоруськими *Києм*, *Щеком* (“Змій”, як і Мелтей із тієї легенди), *Хоривом* (Харіан). Можливо, що від тих *кауравів* або ж пеласгійських *коретів* пішли троянські *курити* — військові жерці, предтечі *характерників* українського козацтва.

На дощечці 17-б “Велесової книги” поряд із містами згадано також достойні збереження прабатьківські *степові хорти* — тобто “горби”, кургани. Вони, як ми вже знаємо, насамперед набули поширення на землях аріїв; але винайдені були, напевно, в *Оріяні* (чи не *Ораза* зі “Сказів Захарихи”?) — в приморській частині пізньої Аратти. Саме для Оріяни, центр якої був розташований на місці закладеного козаками-запорожцями села Усатова під Одесою, було характерним поєднання міста й курганів. Не випадково нащадки саме цих козаків зберегли перекази, що сягають V–IV тис. до н. е. і відповідають Оріяні — її об’єднаним араттським та арійським традиціям. У цих козацьких Заповітах згадки про *станиці як столиці* з “однією вулицею крученою” пов’язані зі *Скүпою Краю (Вкраїнською)*, яка “опорожена Могилами Святими”.

Оріяна мала найпотужніший, мабуть, у тодішньому світі флот. До Малої Азії, на Захід, потяглися кораблі оріян-переселенців за віки до того, як їхні ж колісниця й кіннота рушили у похід на Схід, до Пенджабу. Із схильною до розселення Оріяною можна пов’язати згадані вище Рахманський і *Навський* (Мрецький) Великдень українців; *наус* індоєвропейськими мовами не тільки ‘мрець’, а й ‘судно’. Легенда про переселення (*б)рахманів* за море коментарів тут вже не потребує. Можна лише навести той факт, що земляні горбочки із крашанками Рахманського Великодня імітують ведичного *Мартанд(р)у* — ‘Мертве ядро(-яйце)’ із аратто-арійських курганів, що вперше набули поши-

рення саме в усатівській культурі. До того ж чимало писанок мають відповідну, або “крито-мікенську” орнаментику. З іншого боку, характерна для Троянської війни боротьба за зверхність батьківського права над материнським розпочалася також в Оріяні. Саме тут відбулася дивовижна переробка канону жіночих статуєток на фалосоподібні, тобто чоловічі. Вони започаткували так звані Кікладські ідоли, що набули поширення на островах і узбережжях Егейського моря разом із керамікою та кинджалами усатівського типу.

Ота переробка образу Праматері на Прабатька дає наочну ілюстрацію до висновку Л. І. Акімової [1996], зробленого внаслідок вивчення культури троянців: “Географічно міфоруитуальні події у троянському світі, виходять за межі греко-малоазійського кола. Вони охоплюють територію, позначену *Тавридою* або *Тавро-Скіфією* [...] і *Гіперборейською країною* (місце проживання “зимового” Аполлона, місце перебування Атланта)... У зв’язку з цим хочу відзначити виняткову значимість “*слави*” в епосі Гомера [...] Так, слава надзвичайно вкорінена в етнопсихології *слов’ян*, назва яких, можливо, пов’язана з цим поняттям. Очевидно, прабатьківщина *слов’ян* була розташована на тій *тівнічній* території, яка стала центром творення майбутньої “історії Трої”. Крім того, хочемо привернути увагу до одного грандіозного, виняткового за формою, значенням і функцією пам’ятника — *Кам’яної Могили під Мелітополем, у Приазов’ї*. Сюди слід додати, що “Гіада” називає гіперборейців *авіями* — ‘славними’, звідкіля й *Славія* (<С-кл(ео)-авія: ‘зі славою’ пеласгів і греків).

“Скази Захарихи”, козацькі Заповіти та Влес-книга дають можливість точніше визначити виникнення *слов’ян* — спочатку під іншими, а згодом і під зазначеною щойно назвою.

Оріян неодноразово згадано у Влес-книзі. Найдавніші свідчення [31, 38а, 5а] пов’язують їх із частковим переселенням аріїв до індійського Пенджабу, перебуванням там і частковим також поверненням до Наддніпрянської прабатьківщини. Ці події відбувалися десь між 1500–800 рр. до н. е. Але згадуваний у цьому контексті *Сварог* поглиблює виникнення *слов’ян* принаймні до 2400 р. до н. е.: так історики астрономії датують появу цього, сонячного *Зодіаку*. Крайні датування археологів “усатівського варіанту пізньої трипільської культури” — 3250–2200 рр. до н. е. Це збігається з початковою датою (“літ тому 5190”, близько 3226 р. до н. е.) Заповіту козаків Гладких–Чорних.

Вище ми познайомилися з оріянським святилищем-обсерваторією поблизу с. Маяки. Долучивши до цих даних численні сим-

воли Тельця, шанування якого було традиційним для всієї Аратти (але лише в Оріяні поєдналося з чоловічими, а не жіночими статуетками), отримуємо змогу припустити укладання саме тут календарно-міфологічних уявлень слов'ян про своїх найголовніших богів — Сварога й Даж(дь)бога, батька і сина. Згідно з “Велесовою книгою” [25, 7є]:

Се мовив Ору Сварог наш:

“Як мої творіння створив вас от перст моїх (...)

І будьте як діти мої, і Дажбо буде Отець ваш (...)”.

І Дажбо нас породив од корови Замуць,

*і були ми кравенці і скуфе — анти, руси, боруси і сурожці, —
і тако стали діди русове.*

Кравенці і скуфе дослідники перекладають зазвичай як “кровники і скіфи” і зараховують їх до антів та ін. Проте із контексту напрошується інший переклад: *коровичі і скотичі(-биковичі; “волиняни”)*. А хто ж іще міг народитися від корови-Землі? І чи міг би її запліднити Дажбог, якби не був небесним Тельцем? Отже, дітей-нащадків поділено між Землею та Небом — за ознакою переваги матріархального або патріархального права. Так було в сарматів (де ‘царювали матері’) і скіфів (де задушені жінки мали супроводжувати померлих чоловіків); за перемогу того чи іншого права ахейці та дорійці воювали в Трої. Порубіжжя ж тих прав позначилося в Оріяні. Саме там зверхність Праматері *Лади-Лати* (від *Рато*, “Зодіакального *Кола*”) могла змінитися на Сварога < С(у)вар-аг(ні), ‘Сонячний вогонь’, “Зодіак”.

Дажбог-Телець (< арій. *Да(г)кша*, кельт. *Даг(д)*, хуррит. *Дагі*, шумер. *Дуг*) має древнє коріння. Йому личать і сонячна вогненність (перс. *дагх*, слов. *Яр-Тур*), і дощова волога (рос. *дождь*; Телець, який у зображеннях із Кам’яної Могили й Шумеру зволожує ниви слиною), й *давання* (“*дай дощу навесні!*”). У заповідях українських козаків-характерників Даж(бог) виказує свою появу ще за часів матріархату, мабуть, у структурі *майданів*, святилищ-обсерваторій. Він зображений поруч із Малкою, яка має “добре прикривати Дажа” [А. М. Скульський, 1997]; або ж навіть у жіночій іпостасі. Так, у “Супойському переказі” (за Л. Безклубим): “Колись в сиву давнину народив Батько Коло з Матір’ю Даж-землею під час нічної грози люд вкраїнський [...] та дав брата свого Місяця на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно і ношно. А щоб вправні були та згурто-

вані, то докинув вісім променів своїх козацьких на небо, щоб у скруту поглядали на Воza того”.

Оскільки ж Телець очолював зодіак (“коворот ‘тварин’-сузір’їв”, за М. О. Чмиховим та ін.) у 4400–1700 рр. до н. е., а основна зміна місячних календарів сонячними відбулася близько 2400 р. до н. е. — то шанування Сварога-Зодіака і Дажбога-Тельця, як головуючого у сонячному зодіаці, могло виникнути лише у **2400–1700 рр. до н. е.** **Звідси й час виходу слов’ян на історичну арену. Проте ця дата може бути поглиблена до 3102–3226 рр. до н. е., згідно з козацькими легендами про Савур-могили та Скупу Українську.**

То був далекий передодень Троянської війни, з якої прийнято починати писану історію еллінів, римлян і всієї Європи. А слов’яни той літопис вели вже тоді. І він нараховував — на час занепаду Трої десь між 1250–1020 рр. до н. е. — близько 18 тисячоліть, сягаючи дослов’янських і навіть доіндоевропейських часів. То була спадщина передумов загальнолюдської цивілізації, — і слов’яни стали її найглибшим корінням. За “Сказом про Стару Старовину” (записаним Ю. П. Миролюбовим від селянки Захарихи):

*То било так давно, что уже і давность сама
от старости вицвела, і уже не відно, что а как,
і только думка старих людей еще сохрaняет
вспомін про то, і поведаеть про те часи.*

*Так (...) был в Русах Царь Сварог,
а било у него много Царей разных, і все они
били Богами живими, і носілі їх імено.*

*Бліжнімі билі возле Царя Сварога Перун-царь,
Волос-Царь, Дажбо, Себо, Ладо, Яро, Купало (...)
І вздибілася Земля Оразкая, море кругом закіпело,
дома сталі падать, а люди не могли стоять,
і много коней, коров ногі поломало.*

*Тогда Царь Сварог приказал лоді готовіть (...)
і от Землі Русов плить на полудень.*

Народ, який почав шанувати Сварога-й-Дажбога, був, якщо ще й не руським, то, безперечно, слов’янським — за етнокультурною. Але назвав він себе так не відразу. Не тоді, коли почали формуватися аратто-арійські Веди, а незабаром стався “Всесвітній потоп” і почав відокремлюватися Шумер від Аратти. У ній вже, напевно, існували дві узагальнюючі самоназви, відомі нам за Влес-книгою [38а, 7е та ін.]: *огнищани* й *кравенці* (‘кровники’, а також ‘коровичі’).

Про *оріян*, похідних від араттів і аріїв, ми вже знаємо. Разом із ними у Влес-книзі [ба та ін.] діють *боруси*. Ці дві назви були узагальнюючими для двох союзів племен помор'ян і подніпровців, родоводи яких тяжіли до Оріяни й Борусії — спадкоємців Аратти. Назва других пов'язана із *Борустеном* (Дніпром), а найдавніша дата, що збігається з кінцем (2750–2200 рр. до н. е.) Оріяни, засвідчена розселенням *Борисфеноса* та інших нащадків гіперборейця Пеласга. Їх просування на захід морем і сушею простежується в археологічних культурах Подунав'я та у середньодніпровській культурі, що відображає існування ранньої *Борусії* (назва якої споріднена і зі слов'янською *Берестийщиною*, і з аратто-арійським *Борустаном*, і з пеласго-грецьким *Борисфеном*).

Від III–I тис. до н. е. під назвами оріяни й боруси, скоти та кіммерійці, — слов'яни залишалися близькими родичами інших “індоєвропейців”, особливо пеласгійсько-грецьких племен.

Пеласги — це переклад еллінською мовою самоназви *лелеги*, ‘лелеки’. Античні автори писали, що так називали тих мандрівних мореходів за білі вітрила кораблів, а також тому, що “масово й згуртовано долали великі відстані, змінюючи місце свого проживання”. (Це відповідає словам руського літописця про тогочасних слов'ян: “яко крылатии орли прелетаху пустыни многие, ищуще себе места на селение”.) Звідтіля пішло осмислення етнічної назви пеласгів як “людей моря”, що “найчіткіше збереглося саме в слов'янських мовах” [А. Г. Кузмін, 2003]. Збереглася згадка про святкування пеласгами *Коляди* у 1570 р. до н. е., коли вони — за своїм прадавнім звичаєм — кидали у ріку *Лабу* (нині це італійський Тибр) хліб-*пелянос* (‘паляниця’). Свої храми вони будували в дібровах, які подекуди називали *Додонськими*; ці дані пов'язані і зі згаданими вище (у зв'язку з Араттою) *додолами*, і з *Додолюю* — дружиною Перуна. О. Д. Чертков у своїй праці “О языке пелазгов, населивших Италию, и сравнение его с древнеславянским” [М., 1855] наводить імена ще кількох богів, близьких або ж тотожних слов'янським: Велес, Заград (Заграй), Аплун і Купавон (Аполлон, Купала), Сіблла (Самовіла, Віла).

Култ *Перуна*, та ще й у зв'язку з кіньми та камінням, вперше проявився в малозазійських *хеттів* 1800–1200 рр. до н. е. “Велесова книга” вказує на його виникнення від більш давнього В(н)*аруна* аріїв і називає подекуди *Паркуном*. Під цим і схожими іменами Бога-громовержця шанували італійські русени-етруски, а також слов'яни та балти Південної Прибалтики, звідки його воїнський култ особливо

поширився на Київську Русь. Причому дослідники звертають увагу на “спорідненість клинописної хеттської мови зі слов’янськими чи балто-слов’янськими, що може бути пов’язано з міграцією різних племен (епохи бойових сокир) із Причорномор’я в протилежні сторони” [А. Г. Кузьмін, 2003]. Слід підкреслити традиційність як етнокультурних зв’язків, так і міграційних маршрутів між малоазійськими хаттами і хеттами, з одного боку, та похідними від перших слов’ян і пеласгів — з іншого. Двох останніх притягувала праїндоевропейська прабатьківщина Малої Азії часів формування Аратти. Тому на одвічній землі двох перших переселенці з Північного Причорномор’я заснували і оріяньсько-пеласгійську Троаду, і пеласгійсько-слов’янську Лідію. Вони переміщувалися здебільшого морським шляхом. Був і сухопутний, що проходив через Балкани. З цього приводу Є. І. Класен [1854] писав: “Відомо, що греки називали троянців, македонців і фригійян — фракійцями, та й самі троянці також так називали себе, а також і союзних македонців. Коли б ми навіть не знали, що фракійці походять від пеласгів, то й тоді на питання: “а хто ж такі фракійці?”, ми відповіли б згідно з історичними фактами так: у фракійців, і так само у пеласгів, знаходимо численні назви племен суто слов’янських, між якими, за Геродотом, є руси і русини”.

Справді так. Наприклад, віддячуючи еллінам за ‘пеласгів’ (*делек*, українською мовою), делеги прозвали їх ‘греками’ (*граками*). А ті пам’ятали про те, що пішли від пеласгів. Ними колись були навіть афіняни, які називали себе тоді *кранаями* (чи ж не ‘краянами’?). Після цього, але перед тим як стати афінянами, вони прийняли назву *кекротіди* [Геродот. Історія: VII, 44]. У такому імені вчуваються легендарні *киклоти* Північно-Західного Причорномор’я. Згадаймо ще найвідоміше відгалуження пеласгів — *ру(а)сенів*, більш знаних під вторинною назвою *етруски*. Вони зробили великий вклад у етногенез римлян. Проте, з іншого боку, русени-етруски вважали одним із своїх родоначальників троянця Енея, ватажка племені *енетів*, від яких пішли слов’янські *венеди*, фундатори Прибалтійської *Русі*. А спільні предки усіх цих народів, як показано вище, споріднені з *ванами* (аратського походження) Кавказу і Північно-Східного Причорномор’я. Тому-то античні автори й засвідчують: був час, коли Європа називалася *Енеті(я)єю*. Назва “Європа”, цілком можливо, походить від *Оріяна — Орісса — Оронос*.

Європейська історія починається зі спогадів греків про Гіперборею. Одну її мешканку звали *Онис*. Це ім’я означає ‘Корона’, ‘Захис-

ниці, або ж ‘Берегиня’ [С. І. Наливайко, 2004], а розглянуте вище зображення Берегині на писанках увінчане короною, як і пізніші античні втілення “змієної прародительниці” агафірсів, гелонів і скіфів. Батьківщиною цих богинь можна вважати не лише малоазійський Шу-еден і наддніпрянський Шу-Нун 7000–6200 рр. до н. е., а згодом (десь у XIII ст. до н. е.) Гілею (неподалік від другого з тих святилищ), а й античне містечко *Oniti*. Воно стояло навпроти схожого *Діа*: на сіндському березі Боспору Кіммерійського, над злиттям його з Меотідою. Русичі називали це море *Синім* (згодом Азовським). А все разом, шануючи давню священну традицію, у “Слові про похід і горе Ігоря Святославлича” відобразили так:

*Встала Обіда въ сілахъ Дажьбожа внука,
вступіла девою на землю Трояню,
всплескала лебедінимі крили на Синемъ морє у Дону;
плещучі, убуді жірня времена.*

“Земля Трояня” у контексті вище систематизованих фактів — це територія Тмуторокані (нині Тамані, колишньої Сіндики), пов’язана із заморською *Троєю*. Цей висновок тим більше вірогідний, оскільки узгоджується з тугешньою прабатьківщиною (в)енетів, до племеного союзу яких (за римським істориком Титом Лівієм) належали *трояни*, будівельники *Трої*. Із неї Геракл прийшов до Гілеї у пониззі Борисфена (Дніпра), а його супутники-аргонавти, як згодом і троянець Одісей, наблизилися до *Oniti* — можливої батьківщини гіпербореянки *Onis*. Жриці берегли тут Руно з письменами — традиція яких, очевидно, й проявилася у слов’янсько-руського автора “Слова”. Це підтверджує факт, згідно з яким князь Ігор був із племені *сіверців*, які вважали Тмуторокань своєю дідівщиною, бо походили від арійсько-кіммерійського племені *саувірів* (за О. М. Трубачовим і С. І. Наливайком). Вище було наведено дані про взаємозв’язок слов’янської та троянської календарних систем, який простежується до хрещення Русі, щонайменше до кінця X ст. Додамо до цього існуючу досі традицію *Троянових (Змієвих) валів*, згідно з якою ще й у XVI ст. вважали нібито “*Ліон, або Троя, була розташована на Київській землі*” і там показували її руїни [А. Г. Кузмін, 2003].

Отже, індоєвропейські взаємозв’язки слов’янського й грецького етносів не урвалися й після Троянської війни кінця II тис. до н. е. Вони простежуються через легендарні історії малоазійського *Ліона* (що до 800 р. до н. е. називався *Троєю*) і *Гелона*. Останній (відомий

також як *Голунь*, за “Велесовою книгою”) виник у VIII–VII ст. до н. е. у верхів'ях Ворскли, на Лівобережжі Дніпра. Назви ‘Сонячних’ міст-держав не випадково співзвучні із *Еллоном* (легендарним родоначальником *еллінів*-греків й засновником їхньої *Еллади*), а також із *Еленою* — винуватицею 10-річної війни *Трої-Іліона*, руки якої добивався троянський царевич *Гелен*. Збігається також *трьох*частинність укріплення цих міст. Інші відповідності розглянуто вище. А тут наведемо свідчення з “Історії” Геродота [IV, 108–109 та ін.] про тісні відносини *гелонів* із *будинами*, які поділилися з переселенцями своєю одвічною землею і жили разом із ними в Гелоні. “Будини — велике й численне плем'я; у них всіх світло-блакитні очі й руде волосся... інша мова, аніж у гелонів, життєвий лад їх також інший... За зовнішнім виглядом і кольором шкіри (гелони) зовсім не схожі на будинів. Проте, елліни і будинів зовуть гелонами, хоча (це) і неправильно”. Напевно, то були родичі *будіїв* (відомих ще шумерам) іранської Мідії, а також пращери середньовічних слов'ян-*будаків*, тим більше, що “Велесова книга” згадує Голунь як місто слов'янське — і це підтверджують унікальні скупчення на місці її руїн на Полтавщині таких назв як *Буда*, *Будно*, *Будина*, *Будаки* тощо. Тож не виключено, що частина пеласгійсько-грецьких племен залишилася в Північному Причорномор'ї (в Гіпербореї), на своїй спільній зі слов'янами аратто-“індоєвропейській” прабатьківщині. Надалі ці племена — відомі (за Геродотом та ін.) як *тирїти*, “*каліпїди*, еллінські скіфи”, *алізони*, *гелони* — могли ввійти до формування слов'янської спільноти як *туровці*, *галичани*, *углічі*. Ослов'янилася також частина аріїв, кіммерійців, таврів, скіфів, а також греків-колоністів (із VII ст. до н. е.) та ін.; було й навпаки.

Є вагомі підстави вважати, що серед найдавніших слов'ян були також *неври*, які, так само як і гелони, “були вимушені покинути свою землю і поселитися серед будинів. Ці люди, напевно, чаклуни. Скіфи та елліни, які живуть серед них, принаймні стверджують, що кожен невр щороку на кілька днів перетворюється на вовка, а потім знову набуває людського вигляду” [IV, 105]. Цей звичай ще не так давно існував серед українських козаків-характерників. А батьківщина *неврів* була розташована, мабуть, на літописній *Землі Нурській*. Тут, у долинах річок *Нура*, *Нурець*, *Нурчик* — притоках Західного Бугу — досі існують населені пункти *Нури*, *Нурвяни* тощо.

До найдавніших слов'ян належали також *сколоти*. Геродот вказує на їх виникнення за тисячу років до нашестя персів на Скіфію (514–512 рр. до н. е.), тобто в XVI ст. до н. е. Питання про належність сколотів до слов'ян опрацював Б. О. Рибаків [1979]. Під кінець життя,

спираючись на дослідження академіка О. М. Трубачова, він писав про те, що “сколоти часів грецьких аргонавтів і класичної Еллади VI–III ст. до н. е. — *говорили архаїчною слов’янською мовою!*” [Б. О. Рибачков, 1998]. Але ж перші факти існування такої мови виявлено в Аратті принаймні IV–III тис. до н. е. Це питання розглянено в наступному розділі.

Про появу самоназви *слов’яни* десь на рубежі IX–VIII ст. до н. е. Влес-книга [38а та ін.] розповідає так. Після часткового переселення до індійського Пенджабу, оріяни й бурси впали там у розбрат. Але частина їх спромоглась об’єднатися і, нарікши себе слав’янами або ж слов’янами (від “словословлення Богів” тощо), наказала Орію-отцю разом із трьома його синами вивести звідтіля свій народ.

*І пішли з Києм, Шцеком і Хоравом, трьома синами Ірьовими,
іншу землю глядати.*

*І з того часу почався **род славєнь** аж до днесь (...)*

*І пішли з **края Іньска** світ за очі.*

Пройшли по землі Перській і пішли далі, (...)

*Пройшли мимо **Каяле** иде ду єпре*

[...Калки і прийшли до Дніпра — Ю. III.],

яко той всякій прі граничити має і бути перепоною для ворогів.

*На тому Дніпрі мав осісти **родъ славєнь**.*

*А ті (місцеві жителі) були (також) **огнищанами**,*

і кожний мав (землянку та родових)

... щурів і пращурів,

які померли віки тому назад.

Тим богам почитання маємо дати і од них радощі маємо.

*І поставив перше **родъ славєнь** молебнице в **гроду Индикиву**,*

який названо Київ.

І в ньому стали селитися.

Отже, індійські слов’яни повернулися на Правобережжя до своїх давніх родичів-огнищан, які пам’ятали їх і надали їм для проживання якийсь Київ. Сучасна столиця України тоді ще не виникла, а тим Індо-Київом могло бути одне з 12 городищ чорноліської археологічної культури, яку дослідники зараховують до спільноти сколотів. Прийшли слов’яни поєдналися з ними й поступово поширили тут свою самоназву.

Східними, степовими сусідами-родичами лісостепових сколотів на початку I тис. до н. е. були *кіммерійці*, знані вже авторові “Одіссеї”

XII–VII ст. до н. е. (в межах яких датують життя легендарного Омара-Гомера). Донедавна науковці вважали їх, як і скіфів, нащадками іранського відгалудження колишньої арійської (“індо-іранської”, як умовно її називають) спільноти. Але в останні десятиліття О. М. Трубачов довів індоарійську належність кіммерійців, а також їх більшу, ніж у скіфів, близькість до слов’ян. Це відповідає визнанню авторів Влес-книги: “були кіморії також отці наші” [6e]. Розповідається про те, що на Руській землі одвіку існував спільний корінь слов’ян і кіммерійців [2a]; що після повернення перших із Індії другі визнали це —

*бо суть братчики наші й подібні до нас,
і в небезпеці обороняли нас од зла.*

Перераховувати предків козаків і українців Заповіт роду Гладких–Чорних починає зі згадки про араттів чи оріан (“чорнухів деревляних”), а зразу ж за ними ідуть “кіми[рійці], анти, рокси” та ін. Останні згадки про *араттські* *Аргу-Арсанію* і *Дандаку*, а також про *арійську* прабатьківщину *Дандарію* належать до кінця античності й до раннього середньовіччя II–XI ст. Отже, не тільки слов’яни, а й Русь стала прямою спадкоємицею кореня “індоєвропейської спільноти народів” і закладеної нею основи загальнолюдської цивілізації. Детально цей процес описано вище.

3. Що означають назви (У)Країна та Русь?

Вище зазначено, що найдавіша згадка про *українців* та “рій родів козацьких” сягає аратто-оріанських часів кінця IV тис. до н. е. Це — за звичаєвим Заповітом нашого народу. Писемні ж джерела не заглиблюються далі часів панування пеласгів II тис. до н. е., коли афінняни звалися *кранаями*-*кряянами*. Існували й інші індоєвропейські племена, які називали себе *карни*, *крайни*, *краяни*. На місці нинішньої Чорногорської *Країни* існувала тоді *Акарнанія*, яку пізніші автори називали “справжньою вітчизною слов’ян”. Показово, що середньовічні італійці під словом *карніола* розуміли як ‘*корінню*’, або ‘справжню’, так і ‘малу’ *Країну*, — на відміну від великої, або ж окраїнної. “Нащадки давніх крайнів донині зберегли ім’я, передане від праотців: країна їх і сьогодні називається Країна (Україна). Схожі місцеві назви у всіх країнах, населених слов’янами”, — визначив півтора століття тому О. Д. Чертков. А сучасний дослідник О. М. Трубачов [1999] вказав

на успадкованність *Україною* не так ‘Білої’ (на його думку) Русі, як ‘*Країни*’-Антії.

В описаних значеннях найдавніші прояви Акарнанії, України слід шукати у відповідностях Аратті, Урукові тощо. Префікси А- та У-означають тут найвищу (протилежну земній) якість, божественний ранг. А-Ра-тта — ‘Під Сонцем територія’; У-Ра-(а)н — ‘Найкращого Сонця небо’. До цього типологічного ряду належить також назва *укри* (крайни й жерці). Найдавніші з них були зосереджені на території сучасної Керченської протоки.

Сюди, до колишнього острова Ея (нині — мис Таманського півострова), мандрували аргонавти та Одисей, — тут їх зустрічали Медея й Цірцея. Останню греки звали *Кірка*. З нею споріднені тутешні античні місечка Кокур і *Укрух*. Ці назви, а також назва *Керч* походять (за О. М. Трубачовим) від індоарійського *кр-*: ‘(вузька) горловина’ (укр. *карк*). І *Кірка* із “Одіссеї”, й *укри*-волхви “Велесові книги”, — які діяли “у граді малому на берегах морських руських”, — віщували про смертельну небезпеку й навчали людей уникати її. До цього ж клану належав *Криве* — легендарний пращур слов’янського племені *крівичів* із прибалтійської Пруської *Країни*. Там — від Нарви до Данії — було стільки *укрів* (*українів*, *уктріян*), що германці називали ті землі *Укермарком*. Важко сказати, від назви місцевого народу чи жерців утворилась ця назва. Першу можливість підтверджує існування племен *укрів* з долин річок Вакр (Вкра, *Укра*), притоків Вісли й Західного Бугу.

Отже, на початок I тис. н. е. обабіч Боспору Кіммерійського (Керченської протоки), вздовж Північної Адріатики, а також на території майбутніх Волині та Данії склалось щонайменше чотири (*У*)*Країни* — ‘Священних земель’, очолюваних жерцями зі схожими назвами. У той час почала підніматися вже друга (за ієрархічними традиціями Аратті і Аріану) суспільна верства — воїнів, а не жерців. Отже, поширювалася й укорінювалася інша назва — верстви, племен та країни на чолі з ‘воями’. Ця назва походила від їхньої аратто-арійської назви: раджанья-расья-*русь*. Звідси *Русь* — це народ і країна під проводом воїнів.

Як і в укрів (‘краяні’), у русів теж були праназва й призначення. Вони походили від індоєвропейського тау(в)*рус*а — ‘бика’, а ще і ‘Тельця’ (який очолював зодіак у 4400–1700 рр. до н. е.). За часів панування останнього як **БОГА** В(о)л(а)са (>Велеса) — напевно в Аратті, бо ще за першолюдніні Імі — перші *русичи* й з’явилися. Свою ‘Країну’

й ‘Державу’ вони, напевно, називали *Раштра* (санскрит.); звідси теж могла піти назва *Русь* (інд. ‘Раша’ < Раштра < (А)Рашт(х)а).

У “Веді словена” рескица-‘русичі’ згадуються разом із священною книгою *Ясна* (відомою також авторам “Велесової книги” слов’ян й “Авести” іраноаріїв; індоарії мають *Яджур-Веду* – ‘Знання жертвоприношень’). Ясну, як і *Веду*, створив БОГ на Святій горі, де він 9 років навчав ними Юду (> Іду пеласгів, греків, аріїв) Живу Самовілу, а потім велів передати Імі. Ясна складалася із чотирьох частин, що мали назви *Ратна*, *Зоряна*, *Земна*, *Пташина*. Згодом БОГ велів Імі піти по селах і хатах (“фь наше селу, фь наше кьші”) і навчати там

малку дете
да сі пее Ясна книга,
Ясна книга і Ратіна,
і Ратіна і Звєзница,
і Звєзница і Зємица,
йоще Юду
– да сі учиш малку дете,
да сі пише на Златна Каница
[– нехай вчать малі діти,
нехай пишуть Златий Канон].

На тому й зросли, на поміч Імі-царю, із тих дітей молоді воєводи – “първа рэскица”, ‘перша русь’.

Цікаво, що етнонім *русь* зародився від дністро-дніпровських *Оріяни* (Орісси) й *Борусії* принаймні від початку II, а то й із середини III тис. до н. е. Бо в середині II тис. до н. е. вже існували *оріяни* й *боруси*, які взяли участь у поході аріїв до Індії; назад же звідтіля частини їх

були отцем Орієм до краю руського ведені,
тому що завжди там перебували.

Так свідчить Влес-книга [2а]. А підтвердженням “бико-Тельцевої” першооснови *Русі* є розглянуте вже свідчення [7є]:

*І Дажбо нас родив **кренз краву** Замунь,*
*і тому (довіку) будемо **кравенце а скуфе** –*
анти, руси, боруси і сурожці.
*Так стали **дєдь русове**.*

Підсумовуючи сказане вище в цьому розділі, можемо пояснити наведені рядки так: “Небо-**Телець** породив через **корову**-Землю нас, **коровичів** і **скотичів** — краян, русів, борусів, сурожців. Отак виникли пращури **биковичів**”. Зміна основного акцента із корови (де **кравенці** — “давня форма етноніму **українці**”, за С. І. Наливаком), через велику рогату худобу загалом, до бика відповідає витісненню матриархального ладу патріархальним, найбільш притаманним воїнській верстві суспільства. Найперші, причому саме воїнські прояви етноніму **Русь** відомі з історії закавказьких арагтів, гікросів, троянців; почасти такі дані наведено вище. Перші згадки про Русь (**Расію**, **Русенів** тощо) належать до періоду Троянської війни XIII чи XI ст. до н. е. Вона стимулювала переселення племен Малої Азії й **Енетії** — як іменувався, за найбільш поширеною самоназвою тодішніх слов'ян, майбутня Європа.

Існують також інші пояснення назви **Русь**. Так, А. Вельтман наголошує на значенні ‘родові владики’, яке може походити від вищезгаданого нами значення **русів**. За М. Ілліним: “Зрозуміле як сяюча волога, імя Русь є символом життя, осяяного небесним світлом Сонця”. Цьому відповідають протоіндоєвропейські ще назви **Ра**-‘Сонця’ та **Раси**-‘Ріки’, які ніскільки не суперечать Тельцеві — ні зодіакальному, ані зволожуючому землю з небес. А за О. М. Трубочовим [1999], **Русь** — це здебільшого ‘Світла, західна’ сторона (що відкриває появу сузір’я Тельця та інших нічних світл). Розвиваючи останнє трактування, А. Г. Кузмін [2003] вказує на кілька причорноморських і прибалтійських **Русей**, які лексично зводять до тюркських ‘**червоних**’ і ‘**білих**’ слов’янських. Етнічне визначення перших тут занадто категоричне, але їх ‘**колір**’ цілком відповідає місцевій **варні** арійських воїнів. До того ж кольори чорноморської (від **чрнмоної**, тобто ‘червоної’) і балтійської (‘білої’) **Русей** мають і географічне обґрунтування. Отже, неузгоджувальних суперечностей у різних трактуваннях етноніму **Русь** не існує. І вони зовсім зникають, якщо зважити на полісемантичність, багатозначність первісних понять — відмінних від сучасних, внаслідок прагнення до однозначності.

Початок такого прагнення відображено у “Сказанні про слов’янську грамоту” й “Повісті врем’яних літ”, створених монахами-літописцями у 894–1113 рр. на потребу церковно-феодальної ідеології. Проте значною мірою слушним є твердження: “Бе един язык Словенск: Словене, иже седяху по Дунаеви, их же прияша Угри, и Морава, и Чеси, и Ляхове, и Поляне, яже ныне зовомае Русь [...] от Варяг бо

прозвашася Русью, а первое беше Словене; аще и Поляне звахуся, но Словенская речь бе”. Показово, що етноніми *поляни* та *русь* тут вторинні щодо корінного *слов'яни*, причому запровадження терміна *русь* пов'язано з войовничими *варягами* (теж слов'янами, як переконаємось далі). Щоправда, назви дніпровських порогів — наведені візантійським імператором Костянтином Багрянородним (905–959) двічі, скаліченими слов'янською й руською мовами — вказують на їх відмінності. Проте, як доводить А. Г. Кузмін та ін., вони несуттєві й можуть бути пояснені двома обставинами. По-перше, готський історик VI ст. Йордан засвідчив тогочасний звичай “племен переймати імена: римлянами — македонські, греками — римські, сарматами — германські”. По-друге, у руських назвах Порогів очевидно запозичення із мов сарматів і кельтів, військові справи яких відчутно вплинули на формування культури русичів-‘воїв’. Але попри всі їхні уподобання й візантійські писання, за назвою, наприклад, *Ессуні* постає добре відомий українцям Наддніпрянщини поріг ‘*Не сну*’.

Слід наголосити, що влада жерців (брахманів, волхвів, укрів та ін.) — першої суспільної варни — була пристосована до полісної системи державності. Визнаючи етнокультурну спорідненість племен, ця влада ще від часів Аратти не спроможна була піднятися над міжплемінною федерацією полісів. Коли суспільна напруга зросла, і жерцям не вдалося її зняти, то влада почала переходити до воїнів — другої варни. На зміну *общинного ладу* прийшов період *військової демократії*. Під тиском її розбратів і війн поліси Оріяни, Троади, Шумери, Етрурії почали гинути, — і життя висунуло необхідність зміни традиційної, общинної системи державності. Під проводом нових правителів, воїнів, почала формуватися державність нового, *класового ладу*. Він узаконив більш-менш проявлені у названих вище та інших країнах тенденції рабовласництва та заміну родинних общин сусідськими, і, основне, відкрив можливість об'єднання племен у народи (а далі, вже від межі феодальної й капіталістичної формацій — народів у нації). Їх речовинна сила, скріплена жорсткою централізованою владою воєначальників, стала значно більшою від польової (духовної) сили священнослужителів, яка спиралася на самодисципліну народів. Слід підкреслити і те, що найрозумніші й тому найпрогресивніші жерці зрозуміли спрямованість цього процесу, — і тому підтримали нову владу.

Окремого розгляду потребують наведені вище висновки Ю. О. Шилова та О. М. Трубочова **про східне походження слов'янської етно-**

культури та західне походження — руської, а також протистояння другої культури центральній — (у)країнській. Із археологічної позиції етногенез цих трьох груп можна розглядати так:

1) *центральна, корінна* група проходить через буго-дніпровську і сурсько-дніпровську, трипільську й усатівську культури VII–III тис. до н. е., які своїми зв'язками з куро-аракською та іншими культурами Кавказу, а також із центральноєвропейськими культурами Кереш, Езеро, Баден та іншими започаткували майбутні зв'язки історії Дунайсько-Дніпровського регіону зі Сходом і Заходом; через середньодніпровську й інгульську, багатопружкову і сабатинівську культури кінця III–II тис. до н. е.; через білогрудівську і чорноліську, кіммерійську і скіфську, сіндо-меотську і таврську культури I тис. до н. е.;

2) *західна* група проходить через усатівську і середньодніпровську, прикарпатську й унецицьку, тшинецько-комаровську і лужицьку, Ноа і станівську культури III–II тис. до н. е.; через лужицьку і поморську, пшеворську і зарубинецьку культури I тис. до н. е. — початку I тис. н. е.;

3) *східна* група проходить через інгульську, мар'янівсько-бондарихінську, зрубну і білозерську, скіфську й сарматську культури II тис. до н. е. — початку I тис. н. е.

Узгодження зазначених археологічних культур зі слов'янськими племенами, мовами та етнологією ще потребує великої роботи, яку уславному спільне індоєвропейське коріння та союзи слов'ян із пеласгами, етрусками, кельтами та ін. Але надалі, після зарубинецької й черняхівської культур першої половини I тис. н. е., починається досить відома вже історія середньовічних слов'ян.

VIII

ЗАХІДНЕ РАЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН

1. Русь та (в)енети

Етнонім *Русь* укоренився в *Оріяні* й *Борусії* від III тис. до н. е. Упродовж наступного тисячоліття він став відомий у Палестині й Італії. Його вже визнали ті слов'яни, які в перших століттях I тис. до н. е. повернулися у Наддніпрянщину з арійського походу до Індії. “Велесова книга” змальовує той похід як мирний (хоча й напружений, деколи із

сутичками з місцевим населенням та між собою), очолюваний туди Індрою, а звідтіля — Орієм, які були радше жерцями, ніж воїнами. Інакше виглядає історія первинних русичів, основна міграція яких із Наддніпрянської прабатьківщини пішла на захід і остаточно повернулася лише під кінець I тис. н. е. За 2–3 тисячоліття такого міграційного кола в Західній і Центральній Європі прижилося чимало *Росав*, *Ростоків* тощо — близько 30 засереджено лише на балтійському острові *Рюгені* [О. Н. Трубачев, 2002].

Показово, що не українські, а саме російські казки та билини зберегли відлуння найдавнішого переселення слов'ян на Захід — починаючи від часів історичної Атлантиди, приблизно від 1700 р. до н. е. Такого висновку дійшов О. І. Асов [2000], коли зіставив Атланта зі Святогором, дружин яких звали відповідно *Плейона* та *Пленка*. Останню знайшли за морем, у царстві *Алтинському*. Крім того, простежується перегук мотивів: золоті яблука із саду дочок *Атланта*, які охороняв змії *Ладон*; золотий алтин і зміївна, яка стає 'дружиною'-*ладою* *Алтин*-богатиря (як називали Святогора). Але слід зважати на те, що "Алтинське царство" не обов'язково слід ототожнювати з країною на берегах Тритонського озера, поглинутого Мармуровим морем близько 1250 р. до н. е. Те царство (а може, й прабатьківщину Атланта) вірогідніше пов'язувати з укріпленням *Алектор*, яке до пізньої античності існувало у Північному Причорномор'ї (на островах Тендра, або ж Березань, знаних тоді як Дандарія, чи Ахлів Біг та Борустен), зберігаючи традицію Оріяни-*Орісси*-Одісси (за С. І. Наливайком).

А тепер повернемося до VI–IV тис. до н. е., до першого історично відомого потопу, який примусив напівміфічного Атланта (чи його одноіменного пращура) покинути котловину Меотіди, нинішнього Азовського моря. Там були розмежовані причорноморська й закавказька Аратти (I і II). На пограниччі між ними виник священний острів Еа (*Ейя*, *Аеней*, *Аіван*) і, вірогідно, святилище Бога потопу *Енкі*, а також залишки *ванів*, більшість яких переселилася в гірські долини Вану й Севану. Там за часів Урарту ними керували *Руси*. А від прикубанських *ванів* походять, напевно, *енети*. У XVIII ст. до н. е. вони на чолі з Пілемоном переселилися до Малої Азії — подалі від месхів Кавказу. Щодо ванів, то вони не цуралися Приазов'я і в античні часи. Згодом вони частково переселились до Скандінавії (на чолі з Одіном та богами Аном і Сіном, нащадками аратто-шумерських 'Неба' та 'Місяця') і частково ж повернулись назад. За різними підрахунками, це відбулося між 600 р. до н. е. — 166 р. н. е. (і завершилося, напевно, за часів готської навали III–V століття).

Скандинавська “Сага про Інґлінґів” засвідчує, що Чорне море поділяє “третини світу. Та, що на схід, зоветься Азія, а ту, що на захід, деякі називають Європа, а деякі Енетія. [...] З півночі, з гір, за межами населених місць, тече по Скіфії ріка, правильна назва якої Танаїс [Дон]. Вона називалася раніше Танаквіль, або Ванаквіль. Вона впадає в Чорне море. Місцевість біля її гирла називалася тоді [за часів Одіна] Країною Ванів, або Житлом Ванів”. Гомерівська “Іліада” також згадує *Енетію*. Її, як і країну *Ванів*, можна порівняти з *Аенеєм, Аіваном* — іншими назвами острова Еа. За версією Є. І. Классена, Одін приніс з Великої Свіольди (Скіфії) до Малої (Швеції) створену Заратустрою для переселення Зенд-Авесту, що стала підґрунтям для творення Едд (Старшої й Молодшої, що збереглися в Ісландії). Важливою є згадка про “країну Гардарику” на початку мандрів асів і ванів, очолених Одіном. Більшість дослідників вважає, що це назви ‘Міст’ майбутньої Київської Русі, але це радше ‘Гради арійські’ Дандарії(-ки) на пониззі Дніпра.

Надалі малоазійські (*г*)*енети*, нащадки таманських, переселилися до Троади, вже досить обжитої оріянами-русами. Назва останніх співзвучна із назвою річки *Рса*, — за традицією, від ведичної *Расі* (*Росі*, назву якої арії переносили також на Дніпро, Волгу та ін.). Відтоді *ру(а)сенами* здебільшого називали себе племена, відомі під назвою *етруски*. Остання назва походить від італійської Етрурії, до якої малоазійські енети почали переселятися від XVII ст. до н. е. Перших переселенців очолили брати *Енотр* і Півчист, які вважали себе онуками Пеласага. А на чолі другої хвилі став Тірен, брат Ліда (на його слов’янський родовід ми вже звертали увагу). Відповідні назви отримала й більшість міст, заснованих тіренами під керівництвом Тархона — спорідненого із Тархом Тараховичем руських билин, із Таргітаєм сколотів, із гіперборейським Аполлоном Таргелієм.

Після Троянської війни 1030–1020 рр. до н. е. (*в*)*енети* на чолі з *Енеєм* і Антенором покинули розорене ахейцями (данайцями) місто і двома загонами рушили далі на захід. Перший загін “спочатку прибув до Македонії, звідтіля його занесло до Сицилії”, а потім — до Італії. На знайдений у 1846 р. гробниці Енея згадано царство *Расія*, на землях якого нащадки вождя заснували *Вене(д)цію* й *Рим*. А другий, очолений Антенором загін, осів на північному узбережжі Адріатичного моря. “Місце, де вони висадилися вперше, зветься Троєю, завдяки цьому прозивається й земля троянською; увесь же народ зветься венетами”, — за свідчив римський історик Тит Лівій (59 р. до н. е. — 17 р. н. е.).

У середині V ст. до н. е. давньогрецький “батько історії” Геродот знав *енетів* ще на півночі Адріатики [I, 196], а його сучасник Софокл (496–406 рр. до н. е.) — вже на півдні Балтики, яка надалі отримала назви *Венет(д)ського* та *Руського моря*. Троянський першовиток цього руху узгоджується з легендою із “Літопису Великого князя Литовського і Жемайтійського”. Тут розповідається про *римського князя Палемона, який разом із русом Уляянусом та ро(у)гом Ектором очолили пошук нових земель для родичів*. У комплексі наведених імен сучасні дослідники розпізнають троянських Гектора і Одиссея (рим. Уліс), а також вищезгаданного Пілемона (пращура римського імператора Нерона). А те, що Софокл називає *енетів* “індами”, можна порівняти зі свідченнями “Велесової книги” про повернення слов’ян з Індії на рубежі IX–VIII ст. до н. е. та про їхнє просування із Наддніпрянщини в напрямку Карпат і Прибалтики.

Описані мандри та збільшення чисельності енетів призвели до того, що в античні часи Європа називалася ще й Енетією. За “Географією” Страбона (64 р. до н. е. — 20 р. н. е.), Енедська держава простиралася між берегами Адріатики й Дунаю, а її столиця *Потава* (родичка сучасної Полтави) над приморською річкою *Медвак* була “найкращим і найбагатолюднішим містом Північної Італії, і таким багатим, що могло озброїти й виставити військо із ста двадцяти тисяч чоловік”. Інші міста теж мали суто слов’янські назви: Град, Градіша, Туріос. Сюди слід додати назви міст русенів-етрусків, які розселилися поряд (за Т. Лівієм) “від берегів Тибру й до Альпійських гір, від одного моря до другого”: Артана, Оріана, Порусія, Русалія, Галічі; Кордон, Коса, Кума, Курінь, Лука, Малюта, Спина.

Як і в розгляді аратто-шумерсько-слов’янських відповідностей, тут також трапляються вельми специфічні, вирішальні факти, які теж ігнорує “офіційна наука”. Тема *енетів-венедів* напівзакрита, тема русенів-етрусків закрита майже зовсім: “їхні мови й писемності розшифровці не піддаються, походження — невідоме”. І це за наявності навіть таких очевидних фактів як бронзова таблиця з венетською граматикою або ще давніша золота платівка з подвійним текстом етрусською та фінікійською мовами [дослідження М. Бора та Й. Шавлі; див. у кн. П. В. Тулаєва, 2000]. Напис зроблено *Веліаносом-словеніном* (Velianas sal cluvenias).

Безперечною вказівкою на спорідненість русенів-етрусків зі слов’янами можна вважати порівняльний словник, до укладення яко-

го ще від середини ХІХ ст. долучилися О. Д. Чертков, Ф. Воланський, Є. І. Классен [1854, 1995] та ін.:

<i>агна</i>	— ягня	<i>патакс</i>	— птах
<i>акі</i>	— як	<i>пеланос</i>	— паляниця
<i>багеті</i>	— багатий	<i>перома</i>	— паром
<i>весперіна</i>	— вечеря	<i>пікун</i>	— пекти
<i>влок</i>	— вовк	<i>пулу</i>	— поле
<i>врага</i>	— ворог	<i>р(е)теле</i>	— ретельно
<i>гаразд</i>	— гаразд	<i>ру</i>	— рука
<i>гуре</i>	— гора	<i>руна</i>	— рана
<i>двар</i>	— двері	<i>санкус</i>	— сонце
<i>дівіана</i>	— дівчина	<i>свентінеса</i>	— світлоносний
<i>домус</i>	— дім	<i>свтіна</i>	— святиня
<i>жеуна</i>	— жона	<i>секуріс</i>	— сокира
<i>живас</i>	— живий	<i>сестра</i>	— сестра
<i>жупанос</i>	— жупан	<i>скатера</i>	— скатерка
<i>зар</i>	— жар	<i>скріпіум</i>	— скриня
<i>заутсас</i>	— заяць	<i>сопіл</i>	— сопілка
<i>італя(>Італія)</i>	— теля	<i>спака</i>	— собака
<i>каледонес</i>	— колядки	<i>спор</i>	— споруда
<i>ката</i>	— хата, кут	<i>ссе</i>	— соска
<i>кондулус</i>	— кайдани	<i>сутіна</i>	— сутінки
<i>коріус</i>	— кора	<i>талан</i>	— талан
<i>косподіна</i>	— господиня	<i>тамас</i>	— втома
<i>ліб</i>	— хліб	<i>тес</i>	— тес
<i>лоена</i>	— ляний	<i>тулус</i>	— тулуб
<i>луес</i>	— лой	<i>турс</i>	— тур
<i>мак</i>	— мак	<i>уна</i>	— юна
<i>млусна</i>	— мла, млосно	<i>цена</i>	— ціна
<i>пан</i>	— пан	<i>Еней</i>	— Єней, Юней (чес., болг.)

Серед наведених в античній літературі взаємозв'язків племен, божеств, героїв, осіб, які вийшли з Гіпербореї, трапляються й такі, які дотепер споріднені з українськими іменами, прізвищами, назвами: *Гаймон* (Гайман), *Галіа* (Галя), *Гімаліа* (Гамалія), *Грай* (Грай), *Грайкос* (Грак), *Гуртон* (Гурт), *Данаос* (Дана, Даня), *Кутос* (Куток), *Лебедос* (Лебідь), *Лелекс* (Лелека), *Пеласгос* (Палажка), *Перо* (Перо), *Сулліс* (Суліма) та ін. [А. Г. Кифішин, 1990]. У цей перелік можна включи-

ти також автора “Іліади” Гомера, точніше *Омира* — ‘Сказителя’. Чи не належав до його верстви й *Богомир*, ‘Божественный сказитель’, якого “Велесова книга” величає отцем слов’ян і віщуном Божої волі? Влескнига [16, 22, 9а] пов’язує виникнення *русів* із родиною праотця Богомира, найменшого сина якого звали *Русом*:

*У давні часи жив Богомир, муж слави,
і мав трьох дочок (Древу, Скреву, Полеву)
і двох синів (Сієву та Руса)...
Аж тут мати їхня, яку звали Славуна (...)
Од них три роди пішли, що були слов’янами.
Од них (дочок) походять древліани, кривичі і поляни,
(від синів же) походять сіверяни і руси.*

Не виключений зв’язок Руса із згаданою вище країною Расією. Можливо, вона сягала “сіми криниць” на північному узбережжі Адріатичного моря, де мешкав Богомир із дружиною Славунею й дітьми. Ім’я матері співзвучне із назвою слов’ян, але існує вірогідніше походження цього етноніму, яке ми розглянемо нижче. Окрім Влескниги, імена Богомира, Руса та ін. згадано також на статуетках античних часів із язичницького храму слов’янської Ретри — міста в пониззі Ельби, зруйнованого німецькими хрестоносцями у 1067–1068 рр. [А. И. Асов, 2000].

Просування *русів* від Адріатики на північ позначилося відмежуванням від них *венедів*. Перші на початку I тис. до н. е. утворили Карпатську Русь [ВК: 5а, 6д, 9а], а другі дійшли до Прибалтики [8, 18а, 36а] — де від V ст. до н. е. згадують *енетів* давньогрецькі автори. Тоді ж там відбувається перехід лужицької археологічної культури (західного продовження тшинецької культури “праслов’ян” Дніпро-Віслянського межиріччя) у поморську культуру Південної Прибалтики; на ній у II ст. до н. е. здійснюється пшеворська культура, яку археологи безсумнівно вважають слов’янською.

Походження назви *Русь* ми вже досліджували й знаємо, що *руси* — то войовничі ‘*беки*’. *Вани-енети-венеди* походять від індоарійського (санскритського) *ванд* — ‘прославляти’. Проте як перший, так і другий етноніми — полісемантичні, неоднозначні. Тому назва *ванд* пов’язана не тільки зі ‘слов’янами’, а й із ‘країною’ (ант) та з ‘випутом’ (віно). Цілком вірогідно, що останнього значення набували назви тих переселенців-слов’ян, яких співвітчизники відправляли шукати вільних земель, бо їхня батьківщина Країна (Аратта — Арта — Арсанія

тощо) була вже перенаселена. У дорогу цим переселенцям давали викуп-придане, немов нареченим — для започаткування господарства на чужині, на новій батьківщині.

2. Сколоти та кельти

Вище ми розглянули переважно водні міграції з причорноморської Оріяни, що мала чи не найпотужніший у III–II тис. до н. е. флот. Але були й сухопутні, — зокрема у тому ж західному напрямку. Так виникла середньодніпровська культура, похідна від Трипілля й культур шнурової кераміки. Далі виникла тшинецька археологічна культура (XV–XII ст. до н. е.), яка відобразила зародження *сколотів*. Їх подальшу історію дослідники пов'язують із білогрудівською й чорноліською та наступними скіфськими культурами Наддніпрянщини. Виникнення сколотів відбулося за тисячу років до нашестя персів на Скіфію, тобто у XVI ст. до н. е. За Геродотом [IV: 5–7]:

*Першим мешканцем цього ще безлюдого тоді краю був чоловік на ім'я **Таргітай** [...] а в нього було троє синів: **Ліпоксаїс**, **Арпоксаїс** і наймолодший — **Колаксаїс**. За їхнього царювання на Скіфську землю з неба впали золоті речі: плуг, ярмо, сокира й чаша. [...] Так ось, від Ліпоксаїса, як кажуть, пішло скіфське плем'я, що зветься авхатами, від середнього брата — плем'я катіарів та трасійів, а від молодшого з братів — царя — плем'я паралатів. Всі племена разом називаються сколотами, тобто царськими. Елліни ж зовуть їх скіфами.*

Найпоширеніші (за В. І. Абаєвим) пояснення наведених Геродотом імен спираються на іраноарійські відповідності: *Таргітай* — від *Даргатава*, 'Довгомогутнього'. Другі частини імен синів міфічного прародителя означають 'цар'. Перші два були пов'язані з 'Горою' й 'Глибиною'. Для третього ж, особливого, зроблено виняток, — його ім'я у слов'янських мовах означає 'Сонце'. Тоді й для старших синів можна прийняти 'Приємний' і 'Гарний'. Загалом, запропонована академіком Абаєвим гіпотеза підходить для скіфів-кочовиків (як описує далі Геродот інших "царських скіфів"), але не для сколотів-хліборобів, які шанували передусім плуг. Тому доцільніше спертися на "Этимологический словарь языковых реликтов Indoarica", укладений О. М. Трубочовим [1999] для Північного Причорномор'я. Тут друга частина імені *Таргі-тая* означає 'корона, вінець', а перша частина імені *Кола-ксаїса* — 'Рід' (який через *коліно*-покоління та *коло*-раду можна вивести і на *коло*-сонце). Інших відповідностей, на жаль, не

наведено. Проте для розкриття етимології можна залучити етноісторичні паралелі.

Ім'я *Таргітай*, безперечно, споріднене з наступними іменами *Таргітао* (цариця меотів і сіндів античних часів) і *Тарх Тарахович* (із південноруської білини про давні часи). Останній із персонажів живе на “Сіянській горі”. Його можна порівняти із гіперборейським Аполлоном *Таргелієм* — ‘Той, який перемагає Сонце’. Це в перекладі з хаттохеттської священної термінології, що зберегла праїндоевропейську основу і знає Бога-громовика *Тархунта*. Для української Наддніпрянщини таке значення пов'язане із “Трипіллям”-Араттою, — точніше, з її етнокультурною спадщиною II-I тис. до н. е. *Арно-ксай* (і два інші брати) міг бути нащадком пізніх *царів Аратти* та пращуром *аротерів* — ‘скіфів-орачів’, тодішніх слов'янських *оратаїв*.

До речі, українські хлібороби донедавна шанували традицію, описану “батьком історії” давніх греків. У селянських родинах розставляли на різдвяному столі чаші-миски й клали під стіл ярмо та леміш. А Різдво (народження-оновлення Сонця, зимове сонцестояння) присвячували *Дажбогу* — спорідненому (може, й через *Таргітая*) із кельтським *Дагдом* чи *Тагдом*. До того ж, верховні боги ‘Неба’ у тих та інших мали схожі імена — *Див* і *Діс* (від індоєвропейського *Дьяус*).

Коло у *слов'ян* не тільки ‘крут’ і ‘Сонце’, а й ‘коліно’, тобто ‘рід’, ‘покоління’. В останньому значенні це слово близьке до індоарійського *кула* й споріднене з грецьким *клео* — ‘слава’. А з усіма цими значеннями пов'язана назва *кельтів* (у яких ім'я *Кол* було дуже поширеним) — західних родичів *скелотів*. Автори “Велесової книги” [28] знали про це:

*І се знаємо, як сказано од праотців, що кїельці допомогли їм.
І се бо пішли до них, і так були сто років при їхній допомозі;
те ж знаємо і про ілмів, тобто іллерів; ми ж родичі.*

Отже, родичами слов'ян названо тут не тільки кельтів, а й *ілрійців*; в іншому місці [6е] до них долучено ще й *кіммерійців*. Така спорідненість вихідців із Аратти та Аріану, державного ядра “індоєвропейських народів” та його рухливої оболонки, цілком закономірна. Її можна простежити за багатьма науковими джерелами. Так, античні автори згадують племена *склавінів* і *ставанів*, назви яких зближують звучання та зміст етнонімів *скелотів* і *слов'ян, слов'ян і ванів-венедів*.

Контактна зона ранніх скелотів і кельтів була розташована в межиріччі Дніпра та Дунаю. Археологи пов'язують їх з подільською й

гольштатською культурами, а також із впливами культури полів поховальних урн межі II–I тис. до н. е. Серед кельтів Шотландії існувало плем'я *скотів*, яке М. Гілберт та інші дослідники слушно вважають спорідненим з тими ж сколотами. А ірландську сагу про Гойделя Гласа — яка описує багатовіковий шлях пращурів із Скіфії, через Єгипет та інші країни Середземномор'я, до нинішньої батьківщини — можна зіставити з описом “Велесової книги” походу *оріян-кіморів*. Важливо, що останній етнонім не тільки співзвучний з назвою кельтів-*ку(і)м(вр)амів*, а й визнаний як пізній *кіммерійський* [А. Г. Кузмін, 2003].

Серед пізніх кельтів (алізони>*галичани*>*галли*) було плем'я *бастарнів*, чію спорідненість зі слов'янами та скіфами Влес-книга [17а] описує так:

*І се був князь Славен із братом Сківом (...)
І сказали ті: “Йдемо до землі Льмерської на Дунаї
і пошукаємо Бастара, сина свого,
що залишили там на сторожі”.*

Сучасні дослідники [А. Н. Лебедев, 1997] вбачають причетність бастарнів до формування “зарубинецької археологічної культури” слов'ян Волині й Київщини I ст. до н. е. — I ст. н. е. Саме їхню “скіфську” (за Геродотом) традицію мав на увазі Плутарх (46–127 рр. н. е.), коли писав: “Деякі стверджували, що земля кельтів така велика й простора, що від Зовнішнього [Балтійського — *Ю. III.*] моря та найпівнічніших земель обжитого світу простягається на схід до Меотиди і межує зі Скіфією Понтійською. Тут кельти і скіфи змішані”.

Напевно, за цією традицією — підтриманою тими *кімврами*, які переселилися до Британії і вважали себе не тільки кельтами, а й нащадками *кіммерійців* — британці (англійці) радо прийняли в V ст. руського князя *Яр-Тура*. Його близьких предків змальовує, можливо, “Сказ про Буй-Тур-Русів та про Уголицину” [Ю. П. Миролюбов, 1990]. А сам він, дружньо співпрацюючи з місцевим жерцем-друїдом Мерліном, заклав основу Англійської держави й увійшов до її історії як славнозвісний *король Артур*.

Вагомий внесок слов'ян у формування й інших народів Західної Європи: німців, французів, італійців, іспанців.

Плем'я *вандалів*, наприклад, здебільшого прийнято вважати германським. Але ж німець Адам Бременський ще у XI ст. засвідчив: “Славія — це вельми обширна територія Германії, що населена віну-

лами, котрі колись називалися вандалами” (за назвою ріки, на берегах якої спочатку це плем'я жило). “Вандали й слов'яни були одним народом”, — зазначив на межі XVI–XVII ст. М. Орбіні, спираючись на втрачену нині “Історію вандалів” А. Кранція.

Вандали прославилися не лише звитяжними походами (на чолі з Радогайсом, а потім з Гунтеріхом і Гейзеріхом) та розореннями Карфагену й Риму (447 і 455 роки), не тільки завоюваннями Сицилії, Корсики, Сардинії у Середземному морі, а й заснуванням держави на місці “африканського Риму”. Коли ж у VI ст. її знищили візантійці, *вандали* перетворилися на *берберів* (‘варварів’ — мовою завойовників, які разом із місцевим населенням почасти змішалися з цими слов'янами-сакаліба). Із таким іменем вони частково повернулися в Європу і взяли верх над таврами Аль-Мансура. Воюючи проти урядових військ Іспанії, Італії, Франції, нащадки вандалів зазвичай дотримувалися союзу із європейськими *слов'янами*. Деякі з таких подій VIII ст. відображено у франкській “Пісні про Роланда”, де серед союзників берберів-сакаліба згадано також слав'ян, словенців, борусів, русів, прусів, сербів, сорабів, угличів.

3. Венеди, анти, склавини

Офіційна історіографія не довіряє згаданим вище науковим джерелам, які дають змогу поглиблювати історію слов'ян щонайменше до 2400–1700 рр. до н. е. На це, як підкреслено вище, відважувався хіба академік Б. О. Рибаків — визнаний лідер істориків слов'янського світу; за ним рушив і академік О. М. Трубачов. Переважає інша схема стратегічних досліджень: після розпаду “спільноти індоєвропейських народів” від неї насамкінець залишилася “германо-балто-слов'янська сім'я”, яка в античні часи розпалася на першу й другу-третю частини, і тільки в перших століттях нашої ери слов'янські племена почали об'єднуватися в окремий народ на північному сході від Дунаю. А в IV–VI ст. рушили через нього на південний захід — і лише тоді почали переймати культуру від римлян і візантійців. Проте останніми роками О. М. Трубачов і Ю. О. Шілов довели, що слов'яни безпосередньо походять від “індоєвропейців”, дотепер становлячи його життєдайне ядро. Нині потрібно вдосконалити цю концепцію в науці й культурі загалом, донести її до міжнародної спільноти.

М. Бор і Й. Шавлі, а також П. В. Тулаєв [2000] підтвердили вказівку історика VI століття Йордана: *венеди* — пращури (а згодом і сучасни-

ки) антів і склавинів. Позиція цих фахівців не суперечить Нестору-літописцю XI–XII ст. та його попередникам, які ототожнювали найдавніших слов'ян із населенням задунайського Норика, заселеного за римських часів (в)енетами малоазійського походження. Такі висновки слушні, якщо взяти до уваги деякі положення нашої концепції і вважати венеців найчисельнішими, типовими носіями слов'янської етнокультури античних часів. Проте загалом (від середини, згідно з Влес-книгою), історія слов'янства значно глибинніша.

Вище ми описали становлення самоусвідомлених слов'ян (споріднених ванів–антів, енетів–венеців, скелотів–склавинів) у 2400–1700 рр. до н. е. Тоді вони мешкали (межуючи із неслов'янськими етносами індоєвропейської та ін. мовних спільнот) у лісостепах і степах Північного Причорномор'я – від Карпат до Кавказу, з центрами в Оріяні й Бурсії, з яких уже означилися шляхи часткових переселень до Балкан і Троади, Месопотамії й Єгипту, Центральної й Північної Європи, Зауралля та Індії. Ми розглянули події, які певною мірою стосувалися Троади, й дійшли до часу Великого переселення народів IV–VI ст., часів ранньої Візантії. Тоді слов'яни не тільки розселилися по Європі, а й поверталися назад, до своєї Північнопричорноморської прабатьківщини. Цьому сприяв тиск прибалтійських готів, племена яких теж прагнули дійти до теплих узбереж Чорного моря. Від 230 р. вони почали здійснювати свій задум.

Причорноморські слов'яни сподівалися на повернення північних венеців, потребуючи їхньої допомоги в боротьбі з чужинцями за прабатьківську землю. За Влес-книгою [36а]:

Мовили Матері своїй, що будемо боронити землю нашу краще венеців, які пішли на захід сонця і там перед ворогами землю упорядковують і хибну віру взяли, тримаються її. (...)

А ми не дурні, не безумці, і вірити мусимо, доки не побачимо, що венеци повертаються

до земель наших, до степів давніх,

щоб глядати ватри іні, як у дні виходу од П'ятиріччя і Семиріччя, коли на сході відійшли од нас.

Анти, як і споріднені з ними венеци, зберігали характерну для скелотів близькість до кельгів [А. Г. Кузмін, 2003]. Зокрема, їхні імена – Ардагаст, Келагаст, Доброгаст, Радогаст, Пирогаст та інші – засвідчують це другою частиною, яка в мовах обох народів означає 'достойний (гість)'.

Етронім *анти* більшість дослідників виводить із розглянутих вище значень *ван(д)-вен(е)д* і зводить до ‘слав(‘ян)и’. Цьому не протриває семантика запропонованої О. М. Трубачовим ‘країни’.

Найдавніші анти існували серед слов’ян II–I тис. до н. е. в різних місцях — від Пенджабу до Адріатики. Знаючи це [4г], автори “Велесової книги” не випадково розпочинають їхню історію з військово-руського протистояння готам III ст. до н. е. на Волині [24б] — на початку шляху із Прибалтики до Причорномор’я:

Ми Дажбожі внуки і не сміємо нехтувати славою нашою за віки.

*Се бо **антами** були по Руськолані,*

*а раніше були **русами** і лишилися ними.*

Се про Волинь ідеться перше, яка біла ворогів, бо хоробра є.

*І та **волинь** є першим родом, будучи їх (**антів**) початком.*

І анти Мезенмира здобули перемогу над готами і розтропили їх надвоє.

Остання зі згаданих подій відбулася всередині VI ст. А їй передувало створення *Антського союзу* східнослов’янських племен, поразка його вождя Божа і перемога Вендеслава над готами у 375 р., початок гунського нашествия цього ж року та інші важливі події. Вдруге згаданий “Велесовою книгою” [24а-б] Мезенмир прагнув досягти миру з кочовими обрами (аварами Прикавказзя), але 560 року ті “пішли на князя і забили його. І се Сине море одійшло од *Русі*”. Так анти зникли з історичної арени, залишивши по собі (до VII–XII ст.) Дулебський союз і Тмутороканське князівство.

Проте у другій пол. V — першій пол. VI ст., коли Антський союз племен набув найбільшої сили, почав підійматися також *Слов’янський союз* (ідеться про ті племена, що творили ядро Київської Русі). Тимчасово утворилося два центри [7в]: “Тут *русь* зібрала свої сили і розбила гунів, утворивши *Краї Антів* і *Скуфь Києву*”. Отже, анти були державотворцями з давньою й досить міцною традицією *краян*, а Київ лише почав збирати *скуфь-‘скотичів’* — етнічно визначених, але ще не згуртованих людей.

Їхнє об’єднання, наперекір північно-західним варягам та у злагоді з ними, а також формування під час цього процесу Київської Русі розглянемо нижче.

ІХ

СХІДНЕ РОЗСЕЛЕННЯ СЛОВ'ЯН

1. Оріяни, боруси, сло(а)в'яни

Знаємо вже, що месопотамський Шумер виник внаслідок етнокультурного імпульсу із придніпровської Аратти, а вздовж шляху, що поєднав ці держави, у V–IV тис. до н. е. почала формуватися арійська спільнота племен. Цей процес з'ясували насамперед археологи В. М. Даниленко, В. О. Сафронов і Н. О. Ніколаєва, Ю. О. Шилов та інші, а згодом підтвердив шумеролог А. Г. Кифішин. Антропологи, зоологи й ботаніки мають поглибити висновки Г. Кларка і його колег [The Dawn of Civilization. — L., 1961], які дійшли висновку про колонізацію у вищевказаний час Середнього й Близького Сходу вихідцями із обширів між Карпатами та Кавказом. Спираючись на праці дослідників, Л. Силенко [МАГА ВІРА. — N.-Y., 1979] зазначає: “Коли ми звертаємося тепер до важливіших областей раннього хліборобства, то знаходимо існування більших зв'язків із Трипіллям (Україною), ніж із Стародавнім Сходом”, — не кажучи вже про походження звідси ж одомашнених коней і великої рогатої худоби, а також винайдення возів та колісниць.

Серед дошумерських написів Кам'яної Могили, а також у написах придунайської й придніпровської Аратти трапляється багато імен і сюжетів, характерних згодом для Шумеру. Це і згадана вище *Інана* — Праматір і, водночас, втілення планети Венери. Це й БОГ-Творець *Енліль*, (‘Владика-вітер’), який розділив праострів *Кіан* (що піднявся із правод *Акіану*) на Матір-‘Землю’ *Кі* та Батька-‘Небо’ *Ан*.

Зображення Енлілія було відкрито у Кам'яній Могилі археологом Ю. О. Шиловим у 1990 р.; через кілька років шумеролог А. Г. Кифішин прочитав серед цих та інших зображень опис діянь цього БОГА-Творця — ім'я якого (як і назву Аратти) було відкрито ще серед праписів епохи палеоліту. Відомо, що образ шумеро-вавилонського *Енлілія* використали євреї, західні семіти, для створення біблійного *Елоя* (який зветься також Елогим, Яхве і Саваоф). Менш відомо, проте більш очевидно, що прямим спадкоємцем шумерського *Енлілія Кургаля* (Ен-лілія Кур-галя, ‘Вітра коливання Гори високої’), а також хатто-хеттського *Лельвана* став слов'янський *Лель*. Шанування цього Бога весни та кохання (пов'язаного з індоарійськими весняними тан-

цями *ліля* — ‘туди-сюди, коливання’) призвичаєно до святкування *Красної гірки*, за втілення якої годиться обирати могили-*кургани*. Їх прообразом стала Кам’яна Могила, Шу-Нун (‘Закон Володарки’). Її ж *Іннуну* (‘Нун-Анну) можна також вважати пращуркою української матінки-*нені*.

1925 і 1927 року в Лондоні були видані монографії Л. А. Ведделла “Indo-Sumerian seals Deciphered” та “A Sumer-Auran Dictionary”, в яких автор довів спорідненість писемності й мови шумерів та арійського санскриту — ‘штучно створеного’ жерцями-брахманами. Побіжно було розглянуто питання про спорідненість найдавніших писемностей Шумеру і Трої. Коли ж Л. Силенко переклав англійські переклади свого попередника українською, то з’ясувалось:

(арат.) шумер.	арій. (<i>санскрит</i>)	україн. (<i>слов.</i>)
<i>аг</i>	— <i>агні</i>	— вогонь
<i>абба</i>	— <i>бап, тата</i>	— батько, тато
<i>ама, нана</i>	— <i>ма, мата, матрі</i>	— мама, матір, неня
<i>ара</i>	— <i>ара</i>	— рало, орати
<i>асса</i>	— <i>ашва</i>	— кінь, лоша
<i>бабі</i>	— <i>бгу</i>	— бути
<i>бад</i>	— <i>бад</i>	— біда
<i>бал</i>	— <i>вал</i>	— вал
<i>бар 1</i>	— <i>вар(тан)а</i>	— (по)ворот(а)
<i>бар 2</i>	— <i>бгратра</i>	— брат
<i>бара</i>	— <i>віра</i>	— віра
<i>барті</i>	— <i>бгараті</i>	— боярин(я)
<i>бі</i>	— <i>біс</i>	— бити(ся)
<i>бід</i>	— <i>від, вєд</i>	— вид(іти), бачити
<i>бул</i>	— <i>бгал</i>	— біль
<i>гарі</i>	— <i>арія</i>	— гарний
<i>дара</i>	— <i>дару</i>	— дорогий
<i>дас</i>	— <i>даса, даван</i>	— даси, давання
<i>дім</i>	— <i>дам</i>	— дім
<i>дімма</i>	— <i>тама(с)</i>	— темно, димно
<i>дуг</i>	— <i>діш</i>	— дума
<i>дур</i>	— <i>дур</i>	— дур(не)
<i>егі, іхі</i>	— <i>і, іті</i>	— йти
<i>ліл</i>	— <i>лєл, лубх</i>	— любов, любити
<i>пад</i>	— <i>піту, ада</i>	— обід, їжа

<i>пур</i>	— <i>прогі</i>	— правий
<i>ні</i>	— <i>ні</i>	— пити
<i>хшати</i>	— <i>кшатрій</i>	— воїн, кошовий

Тільки з Аратти-“Трипілля” могла походити спільність хліборобських термінологій Шумеру та України. Так, числа *тузінь* (12), *копа* (60), *ган* (120) відповідають донедавна поширеним ‘дюжина’, ‘копиця’ (із 60 снопів збіжжя), ‘гон’ (60 або 120 саженив); міри довжини *гин* та *саг* походять від ‘зігнутої’ руки (тобто ‘ліктя’) та ‘сягання’ (розведеними руками, ‘саженя’); срібний злиточок *міна* означав спочатку ‘міняти’, а потім став ще й грецькою ‘монетою’.

Вище було наведено деякі схожі моменти слов’янської етнокультури — прямої спадкоємиці дунайсько-дніпровської Аратти (I), та закавказької Аратти (II), посередниці першої у відносинах із Шумером. На батьківщині хурритських араттів розташовані багаті червоною вохрою пагорби. Серед них був *Сурікаш* — ‘*Кош Сур’ї*’, назва якого зрозуміла для давніх слов’ян. Назва гори біля входу в ту долину “Поселення Сонця” — *Савадан*; тут ‘збирали дань’ з тих, хто вивозив із Аратти-II червону вохру. Місцеві *удули*-‘вівчарі’, *шухадали*-‘рибаки’, *рагаби*-‘воїни’ могли б, напевно, порозумітися з тодішніми слов’янськими *гуцулами*, ловцями *щук* і *судаків*, із *русами* — воїнами, які отримували *ругу*, платню за військову службу. Звідси (та від долини *Тавриси*), напевно, й пішла *Руса* — місцева династія царів Урарту. Її традиції протривають в згаданій вище “червоній Русі” (за А. Г. Кузмінім) причорноморської *Тавриди*. А хурритська назва Інанни — *Біанна* — перегукується не тільки з назвами озер *Севан* і *Ван*, а й зі слов’янськими *Діванна*, *Дана* тощо. Можна також зіставити *город* (місто) й *арді* (наддніпрянська *Гардаріка*). У назвах міст на Кавказі віднаходимо згадки про Аратту: *Артаані*, *Артвіні*, *Артануджі*, *Арташат*, *Артік* тощо. Це унаочнює спорідненість *ванів* з (в)*енетами*. Аратто-шумерських часів сягає також корінь середньовічних слов’ян-*будаків*, нащадків античних *будинів*, родичі яких *будії* мешкали в іранській Мідії. Цей родовід розглянуто вище.

Збіги назв деяких міст-держав Шумеру (*Кіян*, *Урук*, *Ума*, *Кіш*) з теперішніми населеними пунктами України (*Київ*, *Урож*, *Умань*, *Кі(о)шев*) вказує на прадавні назви поселень Аратти. Вона була прабатьківщиною індоєвропейців. Після їхнього розселення Аратта, розташована в межиріччі Дунаю й Дніпра, стала спільним джерелом також для культур Шумеру та Індії. Цим, зокрема, пояснюється спорідненість писанок українського *Великодня* з відповідними тради-

ціями тих далеких країн. Відомо, що такі яйця шумери дарували один одному на *Великий День*, а в індійському Кашмірі їх досі розписують схоже до українських.

Перебуваючи в Індії, С. І. Наливайко та Ю. О. Шилов ознайомили археологів Міністерства культури й науки із зображеннями будинків та міст, кераміки й статуеток трипільської археологічної культури, тобто Аратти. Першим враженням індійських науковців був вигук: “Мохенджо-даро!” — є таке містечко в Пенджабі. Цим словом названо також археологічні залишки найдавнішої цивілізації Бгарати IV–III тис. до н. е. Мабуть, то була описана в “Махабгараті” Аратта — третя вже (після болгарсько-української та вірмено-іранської). Вона могла виникнути внаслідок післяпотопних міграцій із Наддніпрянщини до Аратської долини й озера Урмія, а звідтіля врзнібіч — до Месопотамії (‘Межиріччя’ Євфрату та Тигру) і до ‘П’ятиріччя’-Пенджабу. Причому не обов’язково переселялися народи — достатньо було й мандрівних жреців. Такі випадки нам уже знайомі: це експедиція 7000–6200 рр. до н. е. між Чатал-Гуюком і Кам’яною Могилою, потім між Араттою і Аратом, між святилищами-обсерваторіями від Дніпра до Алтаю й Британії, а ще пізніше — між Гіпербореєю й Делосом.

Вище було розглянено дані індоарійського епосу “Махабгарата” [VIII: 27, 30 та ін.], які відобразили взаємозв’язки між дунайсько-дніпровською Араттою-I та пенджабською Араттою-III. Шлях між ними пролягав, напевно, через закавказьку Аратту-II. Згадаймо відповідні племена й міста двох перших: *сіндів*, *сіверців*, *болоховців* з *Кудиним* — та *сіндгів-сுவірів*, *бахліків* з *Кундіним*. Ці та чимало інших фактів вказують на відповідну міграцію IV–III тис. до н. е. наприкінці існування Аратти-I (трипільської археологічної культури). “Велесова книга” [31 та ін.] донесла відомості про наступну, арійську міграцію, в якій взяли участь і прямі нащадки колишніх араттів. У середині II тис. до н. е. ними були *оріяни* й *боруси*. Похід із Наддніпрянщини до *Пендебу*-Пенджабу організували *арії* під знаменом божественного героя Індри, який “дитиною прийшов із землі аріїв до краю Ін(д)ського”. У той час цивілізація Аратти-II (археологічна культура Мохенджо-даро) щонайменше півтисячоліття вже лежала в руїнах.

Арії (найдавніші з яких Л. А. Ведделл занадто прямолінійно ототожнив із шумерами, а В. В. Хвойка — з “трипільцями”) були індоєвропейськими родичами праіндоєвропейських *араттів* або *хаттів*. Якщо передостання спільнота формувалася у лісостепах на основі носіїв хліборобської буго-дністровської археологічної

культури, то спільнота аріїв почала формуватися поблизу степових кордонів Аратти на основі спорідненої сурсько-дніпровської культури скотарів. Аратта і Аріан IV–III тис. до н. е., зосередившись у Дністро-Дніпровському регіоні, були в індоєвропейському світі неначе ядро і його оболонка. Остання, внаслідок екологічних зрушень та своєї рухливості, сягнула згодом далеких країв. Цьому сприяло поширення в аріїв коней, возів, колісниць. Для приборкування цієї кочової стихії араттські брахмани запровадили у її середовище своїх емісарів — знавців *ведичної* мудрості. Її тексти брахмани укладали на *санскриті* — штучно створеній (мові) для міжнародного спілкування в індоєвропейському світі. Чи не найперший — принаймні, доіндійський — напис тією мовою знайдено в арійському похованні середини II тис. до н. е. із кургану поблизу м. Артемівська Донецької обл. [В. Кульбака і В. Качур, 1998]. Цей напис на горщику зрубної археологічної культури засвідчує переддень часткового переселення аріїв до Індії. Вони також прийняли вагому участь у етногенезі слов'ян — які, проте, не стали прямими спадкоємцями аріїв. Прямі пращури слов'ян — бурси (населення центральної частини араттів), а ще оріяни (аратти, змішані з аріями).

Вище також згадано дві значні міграції племен із української Наддніпряни на Близький Схід: аратто-шумерську (між серединами VI–IV тис. до н. е.) та хуррито-арійську (XXIV–XXIII ст. до н. е.). Третім походом, в якому теж простежується присутність слов'ян (праслов'ян до 2400–1700 рр. до н. е.), став похід *гіксосів* на Єгипет 1700–1570 рр. до н. е. За визначенням Дж. Вільсона [див. Л. Силенка, 1979]: “Ханаани називали гіксосів “русами”. Ними збудовано селище “Русасалем”, що значить “Русів постій, мир”. Зі слова “Русасалем” постало слово “Єрусалим””. Похід аріїв до Індії у середині II тис. до н. е. став четвертою із відомих міграцій наддніпрянців на Схід. У її складі також були слов'яни — деякі племена чи роди оріяни і бурсів.

Їм не вдалося прижитись на новій батьківщині. Частина людей вирішила об'єднатися й повернутися назад. Віче аріїв (*Глс Аріув*) дозволило їм це зробити. Союзники нарекли себе *сла(о)в'янами: славними, що славословлять Богів*. Повернення очолили Орій-отець і троє його синів [31, 38а, ін.]:

*І там наказав отець (згідно з) Гласом Аріїв, трьом синам своїм
поділитися на три роди
і йти на південь і на захід сонця.*

*А то були Кий, Щек і Хорив,
І так зробили, і пішли три роди,
і сіли всі на землю свою (...)
Земля наша простяглася од сонця до сонця Сварожія.*

Люди, які повернулися, домовилися з давніми родичами, що не ходили до Індії і залишалися на місці. Вони надали поверненням місцину “в граді Індікиєві, який названо Київ. І в ньому стали селитися”. То було, напевно, одне із 12 городищ тодішньої чорноліської археологічної культури, яку створили *сколоти*. Це припущення узгоджується зі свідченням “Аргонавтики” В. Флака про (X)Ору, матір (?) Колаксаіса, сколотського вождя.

На батьківщині сини отця-Ора разом не ужилися. “Одійшли Хорев і Щек від інших і переселилися до Карпатських гір [де існувала вже Русь нащадків Богомира. — Ю. Ш.], і там інші городи заснували” [366]. Надалі “Хорват брав своїх воїв” і став родоначальником окремого племені [7з, 36а]. Щек же закріпився в Карпатах, де “інша частина Щехова лишилася з русами, і так на тій землі утворили з ними Русь-колань”, відмінну від очоленої Києм на Правобережжі Дніпра [5а, 7з]. А Орій заснував місто-поліс *Гол(и)унь* [35а], руїни якого розташовані на Лівобережжі, у верхів’ях Ворскли. Отак і почали поширюватися перші *слов’яни* — не тільки за етносом (той, як зазначено вище, сформувався не пізніше 2400–1700 рр. до н. е.), а вже й за назвою.

Тут доцільно ще раз повернутися до *Гелона*, описаного давньогрецьким “батьком історії”. За Геродотом [IV, 108–109], це місто-держава було розташоване на землі кочових мисливців, рибалок і збирачів *будинів*, які “що три роки справляють свято на честь Діоніса і впадають у вакханічний запал”. *Гелони* ж (родичі агафірсів і скіфів) відмінні від них. Вони шанують “святилища еллінських богів зі статуями, вівтарями і храмовими будівлями з дерева, спорудженими на взірць еллінських. (...) Мешканці Гелона споконвіку були еллінами. Після вигнання з торгових поселень вони осіли серед будинів. Говорять вони трохи скіфською мовою, трохи ж еллінською”.

Версія Геродота про вигнанців сумнівна, бо не узгоджується з прагрецьким культом Діоніса місцевого населення. Вірогідніше, про що вже було сказано, трактувати гелонів залишком індоєвропейської спільноти оріянського типу, який не пішов на Захід разом із іншими пелазгами й прагреками. Може, саме від гелонів рушали на Делос згадані вище Опіс, Арга й інші гіпербореї. На користь такого припущен-

ня свідчать імена Гелона та Скіфа, грецьких царів Середземномор'я. Може, посланці цих народів прийшли туди у складі команд "Арго" чи кораблів Одиссея? В усякому разі, простежується чимало особливих збігів Трої-Іліона й Гелона ('Сонячних', як і *елліни*) — пов'язаних, до того ж, специфічними легендами про мандрівного Геракла. А основне те, що саме через Гелон, описаний у "Велесовій книзі" й "Історії", можна щонайлегше пояснити відомі — але ж незрозумілі! — фахівцям дивовижні збіги між культурами давніх України, Індії й Греції.

2. Кіммерійці та скіфи

Влес-книга містить вказівки про повернення з Індії оріан-і-борусів (перших *слов'ян*) на рубежі IX–VIII ст. до н. е. А рубежем VIII–VII ст. до н. е. більшість дослідників датує *скіфську* навалу, яка буцімто прийшла до Північного Причорномор'я з-за Волги й прогнала *кіммерійців* з їхньої вітчизни. Із цих двох подій Ю. П. Миролюбов та О. І. Асов намагалися зробити висновок про східну прабатьківщину слов'ян, яких не тільки ці, а й чимало інших дослідників намагаються споріднити зі скіфами.

Із пізніми, змішаними вже зі скіфами можна споріднювати, але з найдавнішими — ні! Бо "Велесова книга" неодноразово підкреслює, що "були *кіморії* також отці наші" й однозначно відмежується від найперших *скіфів*-'скитальців' (за "Indoagica в Северном Причерноморье" О. М. Трубачова [1999], який і без Влес-книги дійшов висновку про спорідненість індоаріїв і з кіммерійцями, і зі слов'янами). Про це волхви Новгородчини пам'ятали й після хрещення Русі: "Посилаю речі Перуна проти лжеграмоти. Руси були кімарами і до кімрів жили... Вічна Борусь, на костях стоїть".

Геродот навів чотири легенди про походження скіфів. Перші дві мають міфологічне підґрунтя й починаються від прабатьків — Таргітая й Геракла. Із цими легендами ми вже ознайомилися. Останні ж дві — історичні. "Батько історії" та його послідовники довіряють здебільшого третій, її ми щойно переповіли. Проте вона погано узгоджується з іншими фактами, бо не зважає на них, а догоджає тогочасній політиці.

Справа в тому, що Геродот був другом, однопартійцем і, напевно, розвідником афінського полководця Перикла — ескадра якого підтримала грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я у 437 р. до н. е., через кілька років після перебування тут "батька історії".

Перикл, за писемним свідощвом тієї пори, “показав варварам усю силу й безстрашність афінян, які плавають де завгодно і підкорили собі весь Понт”. А його друг показав грекам (своїм політизованим твором), на який народ місцевих варварів можна спиратися, щоб гнобити інші. Таким народом були у той час скіфи-кочівники. Тому саме їм Геродот приписав етнокультури скелотів, кіммерійців та інших *слов’ян* — одвічного місцевого населення *скуфів*-‘скотичів’, але аж ніяк не *скі(ит)фів*-‘скитальців’ (подібних до *скотини*, що степами *скитається*, — звідси й співзвуччя цих назв). Автори “Велесової книги” ближчі до історичної істини.

За нею, князь Оседень (може, спільно з Орієм, який повернувся з Індії) заклав місто-державу *Сурож* (зруйновану згодом афінянами з ескадри Перикла). Співзвуччя його назви із закавказькими *Сур’єю* і *Сурикашем*, а також із *Сірією* та *Сураштрою* й *Саувірою* індійської Аратти (за “Махабгаратою”) не випадкове — воно відповідає напрямкам попередніх і наступних походів оріян. Усе це розвивалося за традицією, закладеною ще переселеннями *араттів* (*хаттів*), *хурритів*, *ванів*, *енетів*. Нині Сурож має назву Судак. Він розташований над Керченською протокою між Чорним і Азовським морями. А тоді то були Понт і Меотіда, з’єднані Боспором Кіммерійським. Дослідникам вдалося відшукати якісь історичні зв’язки між згаданими вище *горою Меру*, *С(Ш)умером*, *кіморами* (*кіммерійцями*), *саувірами*, *сіверцями*. Останні — безперечно слов’яни (на відміну від енетів, які тоді ще не стали венедами). У Київській Русі сіверці населяли здебільшого Чернігівщину, але вважали своєю дідівщиною Тьмуторокань обабіч Протоки. Під назвою *Кіммерія* цю територію згадано вперше в “Одіссеї” Гомера.

Історикам відомо про похід кіммерійців на Близький Схід задовго до скіфів, а також про їх перебування там упродовж 783–595 рр. до н. е. За Влес-книгою [бв та ін.], початок походу очолили Оседень та Орій. Рід другого

і Сірію воював, і Єгипет.

А в ті давні часи у нас не було єдності (...)

то(му) перси забрали велику частину русів і загнали до Набсура. (...)

*А інші [нащадки роду Оседня? — Ю. III.] пішли з отарами
до заходу Сонця і там пропали.*

*Наші ж люди пішли на долини Набурсара,
потім на Сірію і Єгипет.*

Дійсно, кіммерійці двічі досягали Єгипту — у 663 та 605 роках до н. е., а у проміжку між цими успіхами отримали відчутну поразку на території Ірану (майбутньої Персії) від асирійського війська на чолі з Ассурбаніпалом.

Його літописи називають кіммерійців *манда* (від іранської Мідії та її царя Мадія), нащадками яких араби вважатимуть слов'ян (“*слов'яни* суть *мадая*”, запише Аль-Масуді). Відомо також, що дружиною Мадія стала *Зарина*, цариця міста-держави *Роксанака* на північ від Мідії (й Кавказу, за Миколою Дамаським). А імена кіммерійських вождів *Каштаріта* й *Тугдамма* свідчать про шанування *киштрійів*-кошових та *Дагда*-Дажбога.

У 625–585 рр. до н. е. Мідією правив кіммерієць *Кіаксар*, представлений Геродотом як винищувач вождів скіфів [I: 73–74, 106; IV, 1]. Це, мовляв, і припинило їхній 28-річний похід на Схід, по слідах неначебно вигнаних ними із Північного Причорномор'я кіммерійців. Насправді ж, ті прийшли на Схід самі, причому за 100–200 років до перших згадок про скіфів. А на прабатьківщину свою кіммерійці повернулися за 10 років до смерті Кіаксара, через утиски вавилонського царя Навуходоносора II (604–562 рр. до н. е.). Основний загін кіммерійців пішов через землі малоазійських греків-іонійців, а менший — рушив через Кавказ. Саме з цим походом найбільше узгоджується четверта із переказаних Геродотом легенд [IV, 130], — щоправда, історично теж ненадійна: одноокі арімаспи немовби вигнали іседонів із їхньої країни на південно-східному узбережжі Каспійського моря, “потім іседони витиснули скіфів, а кіммерійці, які мешкали біля Південного [Червоного] моря під натиском скіфів покинули свою батьківщину”. Цікаво, що ці свідчення “батько історії” вкладає в уста поета-мандрівника Арістея — служителя індоевропейської системи святилищ-обсерваторій “одержимого Аполлоном гіпербореїців”. Ці ж, але тільки слов'янські служителі уклали, напевно, й “Велесову книгу”.

IV легенду можна узгодити з попередньою так. Повертаючись, загопи кіммерійців спробували зупинити скіфів, які йшли услід за ними, на кордонах своєї прабатьківщини — на Араксі (справжньому, а не схрещеному із Волгою послідовниками Геродота) та Тірасі (Дністрі). Але вірогідніше — зупинити не намагалися, бо північно-причорноморське населення за два століття відсутності своїх мандрівних родичів призвичаїлося жити без них і не захотіло пускати поверненців. Тож місцевим кіммерійцям довелося відбиватися від зайд не тільки скіфських, а й колись рідних. Звідси геродотівські перекази

про двобої кіммерійських вождів, а також старих і молодих скіфів. Автори “Велесової книги” [2а] описують повернення з Близького Сходу м’якше:

*До південних країв ходили, щоб узяти землю нам і дітям нашим.
А там греки напали на нас, бо ми всілися на їхню землю*

[малоазійську. — Ю. Ш.].

*І була січа велика і багато місяців (...)
і були отцем Орієм [із роду пра-Орія. — Ю. Ш.] до краю руського ведені,
тому що завжди там перебували. (...)*

*Був народ родичем з **кільмерстії**,*

з єдиного [сколотського. — Ю. Ш.] кореня постали роди наші.

Хто прийшов пізніше на руську землю,

*то і селився серед **ільмершті**,*

бо суть братчики наші і подібні до нас,

і в небезпеці обороняли нас од зла. (...)

А прийшов рід злий [скіфський? — Ю. Ш.] на нас, напав.

І тому змушені були відійти в ліси.

Тамсколотська, “чорноліська археологічна культура” кіммерійсько-скіфського вигляду проіснувала аж до слов’янства пізньоантичних часів. Та й ту культуру більшість археологів, наслідуючи її відкривача О. І. Тереножкіна, вважає слов’янською (сколотською), підкреслюючи надзвичайну для лісостепів кінця VII — початку III ст. до н. е. міцність її етнополітичного союзу, незнану тут потім до часів Київської Русі.

3. Кияни — індоєвропейська династія

Привертає увагу спорідненість легенд про трьох братів у “Велесовій книзі” (завершеній у 879 р.) та “Повісті врем’яних літ” (близько 1113 р.) монаха Нестора, а також у сказі Захарихи “Три брати, князья Кій, Щек, Хорів, сестра их Лебыдь и Мораван с Одинац-князем” [Ю. П. Миролюбов, 1990]; схожу легенду індійців I–III ст. записано також у вірменській “Історії Тарона” [М. Я. Марр, 1924]. Та й назв *Київ* і схожих в індоєвропейців чимало; академік О. М. Трубочов [2002] нарахував їх у Європі понад 60. Проте лише у слов’ян сформувалося вчення про *Трояню* — богів, землю, віки тощо; лише у них *Київ* набув державотворчого значення.

Князь Кий у Влес-книзі не один. На відміну від “Історії”, “Сказів” і “Повісті”, тут ми маємо справу з династією Киян. До того, ж її слід вважати спорідненою із не менш авторитетною династією Орян, представлену в Книзі [4г та ін.] немовбито безсмертним праотцем-Ором:

*Од отця Орія походимо,
і той час від часу народжується серед нас;
і пов'язано се с'як бо є до самої смерті...*

Мовознавці О. М. Трубачов [Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999] та С. І. Наливайко [Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000] відшукали спільний корінь двох тих династій у Дандаці-Дандарії — ‘Жезлоносній Арії’ — Дніпро-Кубанського регіону, знаних античними авторами аж до IV ст. Той індоарійський данда-‘жезл’ (> укр. прізвище Динда, -енко) — символ священної влади, знаних слов'янами як кий або палка. Третя назва тяжіє до іраноарійського світу, а друга зберігає араттську основу й споріднена з пеласгійським *кой* та слов'янським *кол*. Звідси й численні Кий, Пали, поляни тощо.

Зупинимося на *Кия(на)х*. Звідкіля їхня значущість, святість та влада?

Серед зображень жезлів-посохів-київ із курганів-могил і Кам'яної Могили найдавніші знайдено в оточенні БОГА-Творця *Ен-ліля*. Цей ‘Владика-вітер’ розділив на Матір-‘Землю’ *Кі* та Батька-‘Небо’ *Ан* зародок Всесвіту *КіАн*, що походить від первинних вод Акіану. Океан знаний і в міфології греків. *Кіоном* вони називали ‘стовп’, або ‘колонну’. Від *кіону*-стовпа походить, мабуть, ім'я пеласгійсько-грецького титана *Коя*, а також назва *Кол* — Полярної Зірки українців-слов'ян. Зв'язок *Коя* із майданами (святимищами-обсерваторіями) ми вже з'ясували. Там він уособлював Вісь Світоладу і був втілений, напевно, у жердинах-визірах для календарно-астрономічних спостережень. Такі жердини-*киї* стали не тільки робочим, а й священним атрибутом верховних жерців. Розбудова індоєвропейцями майданів, які й досі ще будують під цією ж назвою в Індії, та розселення пов'язаної із нею династії правителів-*киян* — от, мабуть, першопричина шумеро-арійсько-українських відповідностей наведеного вище словника. **Системне поширення в індоєвропейському світі майданів спричинило міжнародну взаємопов'язаність їхніх священнослужителів, які становили правлячу династію Киян.**

Її розгляд почнемо із вражаючої спорідненості шумерського Кііа-на та українського Києва. Д. Рол [2002] виводить назву першого від напівміфічного будівника *Йа-ам-ку-уе-ха-лам-ма*, якого ми визначили як імовірного індоєвропейського першопредка Йаму. Вірогідніше ж виводити назви цих міст із святилищ-обсерваторій дунайсько-дніпровської держави Аратти та її закавказького форпосту. Можна припустити, що міста Кііан>Київ первинно отримували назви через своє розташування поблизу важливих майданів і означали “центри” не так володінь, як творення календарів і космогонічних міфів. Такий майдан пізньої культури Трипілля досліджено археологом В. А. Круцом [1977] під Києвом біля села Казаровичі.

Кіанами називали мешканців малоазійського міста Кіос. На Криті у II тис. до н. е. існувало плем'я кііеу. Можливо, саме воно заснувало місто зі схожою назвою, відоме в Єгипті античних часів. Вірогідно також, що його витоки губляться у XV династії фараонів, засновником якої був Х(К)іян. Він походив із союзу племен чи народу *гіксосів*, який заволодів Єгиптом наприкінці XVIII ст. до н. е. Походження їх зі степів між Півднем Бугом і Кубанню, а також належність до найдавніших воїнів-*русів* розглянуто вище. Зазначимо ще вірогідність спорідненості племен гіксоських *турша*, арійських *турвашу*, слов'янських *туровців*. Є підстави для постановки питання про зв'язок між гіксосами і спорідненими енеатами і ванами. Принагідно до Єгипту слід згадати ще й слов'янське коріння берберів. Проте його глибина відома історикам лише до середини V ст. н. е., і пов'язана із західною міграцією — про що було сказано вище.

Слід також пам'ятати про участь у етногенезі слов'ян, почасти й прибалтів, тих арійських племен (за “Рігведою” й “Махабгаратою”), які разом із оріянами й борурами (за “Велесовою книгою”) взяли участь у частковому переселенні з української Наддніпряни до індійського Пенджабу. Тим *туру*, *яду* (*сатвати*, *данави*), *турвашу*, *ану*, *друх'ю* відповідають літописні *поляни*, *ятвяги* (*судовити*, *дайнови*), *туровці*, *анти*, *дрегва* (*дреговичі*), — між якими тисячі кілометрів і щонайменше 2,5 тисячоліття.

Прихід аріїв із Північного Причорномор'я (а також більш східних регіонів) до Індії у середині II тис. до н. е. призвів до появи там роду кекаїв. Їхня *Кайкея* — третя, наймолодша дружина батька головного героя епічної поеми “Рамаєна”. Можливо, від них походять також *каві* чи *кеї* — ‘поети’ і чаклуни. Найзнаменитіші серед них — один із укладачів Рігведи, брахман Бгрігу та його син — володар Ушанас *Кав'я*.

Від них, зокрема, пішло плем'я *тураш* (див. вище), яке вважало, що прибуло до Бгарати-Індії під проводом Індри. Його магічну палицю-ваджру ламаїсти називають *кея*.

Згідно з Влес-книгою, етнонім *слов'яни* виник в Індії як самоназва союзу тих родів оріян і борусів, які вирішили повернутися на батьківщину. Назва *слава-шравас'* характерна для багатьох імен пуру (одного із п'яти арійських угруповань) “в “Рігведі” й “Махабгараті”, але сучасні індійці ні імен, ні назв із цим елементом не знають” [С. І. Наливайко. Індодарійські таємниці України. — К., 2004]. Повернення слов'ян із Індії через Іран могло спричинити спорідненість між їхніми Ушанасом *Кав'ї* та *Кеєм* Усаном, засновником хорезмійської династії *Кеянідів*. Її *кеї* перетворилися із ‘поетів’ (як в Індії) на ‘воїв’ — що засвідчило зміну вагомості каст. Був Усан воїном-русом (як його родич Рустам) чи ні, а от онук його *Кей* Хосров навряд чи випадково схожий на мандрівних слов'яно-руських братів Кия й Хорива. Існує думка, що Хорезм — то ‘Земля Хорса’. Це підтверджує хорезмійська легенда про вигнання царем *Кеяні* частини своїх підданих кудись у рибний край, де вони називалися *митанами* або *мюйтенами*. Чи не походять ці назви від взаємопов'язаних між собою (за О. М. Трубочовим, С. І. Наливайком та ін.) *Митанні* й *Меотіда*? На їхніх територіях розгорталися найбільш драматичні події етногенезу слов'ян першої половини I тис. до н. е.

За Влес-книгою [38а], поверненці з Індії отримали від своїх місцевих родичів на Правобережжі Дніпра місцину “в граді Індікієві, який названо Київ”. Там залишився князь *Кий* із своїми людьми, а його брати Шек і Хорив “переселилися до Карпатських гір” [36б]. Орії ж, батько усіх трьох, оселився на Лівобережжі поряд з місцевим огнищанином Оседнем [26]. Можливо, що ці два роди утворили *сурождів*, більш відомих як киммерійці, — “кіморії також отці наші” [6е]. Їхня країна простягалася спочатку до берегів Боспору Киммерійського (Керченської протоки). Тут теж здавна, щонайменше від XVIII–XVI ст. до н. е., жили родичі слов'янських поверненців з Індії: *енети*, близькі до *ванів* закавказьких Аратти й Урарту. Факти щодо їхньої спорідненості розглянено вище. Пригадаємо лише про острів *Аеней*, або *Аіван* (Ею, як він більш відомий за епосами про аргонавтів і Одисея) на вході до Боспору. Обабіч поблизу чорноморського початку цієї протоки були розташовані *Кека* та *Касіка*, а за Сіндікою (Прикубанням) — *Кісійські* гори. Там діяв *Кисько* (*Кішек*), сподвижник нащадка отця-Орія [25, 35а]. Слід також пригадати урартську династію

Руса, яка за часів кіммерійців правила на узбережжі закавказького озера *Ван*. На пов'язаність із Сурожією-Кіммерією-Сіндікою та *сколотами* вказує спорідненість імен царя скіфів *Скопасія* (який правив на берегах Меотіди), а також пращура *Таргітая* і *Таргітао* — цариці меотів і сіндів.

Отже, ми описали розселення — від лівобережжя Кубані до правобережжя Дніпра — слов'ян, які повернулися із Індії на початку I тис. до н. е. до своїх давніх родичів, також слов'ян (із 2400–1700 рр. до н. е.), але відомих тоді під іншими назвами. Цим розселенням із двох частин колишньої Аратти, поділеній у III тис. до н. е. на Оріану й Борусію, можна пояснити дублювання Сіндік, Дандарій та ін. в пониззях і Дніпра, і Кубанні (за О. М. Трубачовим). Цим же пояснюється українська легенда про походження Рахманського Великодня [О. Воропай, 1958, 1966]. *(Б)Рахмани* — пращури, найкращі серед людей — “на Юру-Івана, на Рахманський Великдень” *пішли з України за Синєє море*. Так русичі називали прадавню *Меотиду* (Азовське море), а згодом Арал.

Щодо спорідненої з нею й *меотами* іранської держави *Мітани*, то її зв'язки зі слов'янським світом розглянено вище, принагідно до східних походів. У помсту за них цар Дарій “зажадав покарати скіфів за вторгнення до Мідії” й у 512–514 рр. до н. е. пішов на Скіфію. Це офіційне пояснення перської навали задовольняло Геродота [IV, 1] та його послідовників, але після відкриття індоєвропейської династії Киян — непереконливе.

Повернемося до Мідії часів правління кіммерійця *Кіаксара* (625–585 рр. до н. е.) — ‘*Кійок-царя*’, сина *Фраорта* (< пра-Орта, ‘Пращура Ор(т)а’) й онука *Деіока* (Дія-ока, ‘Божого ока’). Ще один представник Киян, причому слов'янської чи близької до неї династії (праотця Орія з “Велесової книги”?), якій довелося вже в Мідії відбиватися і від підступних скіфів, і від нахабних персів на чолі з Кіром.

Одноіменний онук останнього заснував Персидську державу і, намагаючись закріпити її в арійському світі, спробував здійснити династійний шлюб із вдовою *Таміріс* — царицею східноприкаспійських саків, близьких родичів скіфів. Справа закінчилася тим, що голова агресивного жениха опинилася у бурдюці з кров'ю. Тому Дарій (549–486 рр. до н. е.), наступний великий цар Персії, почав зміцнювати авторитет держави іншим, проте теж династичним способом.

Дарій напередодні походу відмінив шанування в своїй державі індоарійських Вед і прийняв упорядковану Заратуштрою іраноарійську *Авесту*. Зороастризм став державною релігією нової династії

Ахеменидів (із персів), яка скасувала попередню, ведичну династію Кеянідів (із хорезмійців). Скасувала в Персії, але не в індо-іранському, тобто у загальноарійському світі. Деспотичне державотворення вимагало вирішення цієї проблеми. І Дарій надумав, мабуть, знищити коріння Киян остаточно. Для цього слід було підкорити причорноморську *Дандарію*, захищену войовничими скіфами.

Форма та поверховий зміст цієї події достатньо описані “батьком історії” [IV, 1–143] й досліджені поколіннями вчених, а ми розглумачили її суть і глибинний зміст. Він прихований за двома фактами. По-перше, це слова з відповіді Дарію скіфського царя Іданфірса: “Якщо ви прагнете прі з нами, то є у нас отчі могили. Знайдіть їх і спробуйте зруйнувати, і тоді дізнаєтесь, чи ми за них битимемося, а чи ні”. По-друге, це відкриття О. М. Трубачовим обставини, що імена усіх скіфських царів — не ірано-, а індоарійські (кіммерійські). Отже, *‘Жезлоносна Арія’* останніх залишалася справжньою хранительською арійської Прабатьківщини і використовувала іраномовних скіфів, нащадків відповідного відгалудження аріїв. Індоарійське коріння Дандарій було стійким через те, що сягало часів Аратти та похідної від неї Оріяни, а іранське минуле — пізнішого та ще й кочового (хоча теж індоєвропейського) Аріану. Отож віроломному Дарію не вдалося здійснити свого задуму.

Описані наміри і прагнення різних народів частково підтверджує “Історія” Геродота [IV, 118–119]. Коли скіфи просили раду правителів племен Північного Причорномор’я допомоги проти перської помсти, то їх відразу ж підтримали тільки гелони, будини та савромати. А неври, андрофаги, меланхлени, таври вирішили не воювати; агафірси навіть висловили скіфам докір: “*Ви без нашої допомоги вдерлися в землю персів і володіли нею, доки Божество допускало це. Тепер це ж Божество на їхньому боці, і перси прагнуть відплатити вам тим самим. Ми ж і тоді нічим не образили цих людей і тепер першими аж ніяк не будемо ворогувати з ними. Якщо ж перси вступлять і в нашу країну й нападуть на нас, то ми (їм) цього не дозволимо*”. Така ж позиція укладачів Влес-книги [6г]. Після згадки про повернення русів із Вавилонії на свою батьківщину сказано так:

*Перси не гналися за ними, а прийшли до країв наших
і там почули пісні наші до Интри і заявили,
що якби стали (тепер спочатку) вірувати,
то були б із нашими богами,
а до своїх богів не поневолювали б.*

Проте цар Дарій, який особисто очолив похід, не поділяв думок своїх підданих, — “і побив нас через нашу роз’єднаність і усобиці” [8]. Так могли вважати гелони, славетне місто яких спалили перси [IV, 123]. А позиція савроматів (“царствуючих матерів”) яскраво представлена в кількох “Сказах Захарихи”. Чорну справу Дарія цілком слушно пов’язано тут із ще менш вдалою справою Кіра, його попередника:

*У него білі люди Русськіє, в степу скотину гонялі...
Колі пошлет кого царь Оставр, день і ночь скачет,
колі ж в степу у костра сядет, песнь поет,
про дела стария, древнія, про царей, про богатырей,
і не даром Царь єму кухоль віна грецького даєть,
і не даром кухоль серебряний в прідачу,
бо знает певец про все, что знать должно,
і что младшим передать должно — знает...
“Ой, гэй, наш Царь Оставра, великій, могучій!
Славен ти, да твоя прапрабаба, Царіца Сіромахова
єще славней і еще могутнее от тебе!
Она-ж Дуря-царя побіла в степу, погнала,
а Кіряку-царя, русскую кровь лвішего,
напоіла горячей кровью навекі!..”
Пришли Комири, говорят, і Руси все понимают:
“Нам треба степу! Пришли ми землю брать степную”.
Тут царь Оставр сказал: “А тут я живу,
Царь Руській, і тут уже леса ідут, степу нет”. (...)
І так долго-предолго Комири білі над нами,
а білі оні нашої вери і нашего языка,
только с далекого края пришли на Русь...*

А у сказі про “Наход царя Ойранского Кирякі” завойовницькі цілі Кіра (насправді ж Дарія, як тепер відомо) та їх відсіч представлено так:

*Шел он поперве на Русь,
хотел всех Щуров і Пращуров наших біті,
Руське імя на Земле нашей істребіті,
Землю Дедовицнскую забіраті,
а самому в ней Ойраницину заводяті (...)
І біла над Пращурами нашімі царіца,
а звалі єе Царіца Сіромахова.*

*І послала она наперед Раті Руськіє,
а сина поставила Воєводою (...)
А і що в ночі на полдень горіт?
А що за вершнікі там поскачуть?
А то — Сам Бог-отець со всімі Ратніками,
якові за Русь живота дали,
по степі летить, огня в траву даєть...*

Попри всі негаразди, нашестя персів було лише короткочасною спробою чужинців зруйнувати засади північнопричорноморських *дандаків-палів-киян*. Незважаючи на свою різноетнічність (похідну проте від спільного оріяньського кореню) та напружені стосунки, ці хранителі основ одвічної цивілізації все ж ладили між собою. Вони одностайно протистояли багатовіковому тискові з боку еллінів–греків–візантійців, які послідовно відходили від аратто-оріяньської традиції обцинної державності–цивілізації й настирливо впроваджували класову — рабовласницьку, а згодом і феодальну.

Щодо подальшої долі місцевих, засереджених у Подніпров'ї *полянських Киян* (Дандаків, *Пал(ак)ів* — у індо- та іраномовних діалектах), то вони проявлялися у етноісторіях не тільки слов'ян, а й індіців–переселенців і вірмен (див. вище про *Куара* та двох його братів із князівства *Палунь*), а ще готів. До плем'яного союзу останніх у III ст. належали також слов'яни із венеців і вандалів, спільним пращуром яких вважали Арія. Його сина звати було *Кий*, онука — *Острогот*, правнука — *Київ*. Онуком останнього був *Германаріх* — підступний ворог антів та інших слов'ян, убитий ними 375 року.

Перед розглядом діянь найвідомішого з усіх *Київ* — князя племені *полян*, згадаймо князя *Бравліна* (який 787 року відібрав у візантійців таврійський *Сурож* і в ньому охрестився) та його правнука *Боревлана* — останнього з династії *Киян*, убитого варягом *Аскольдом* у 862 р. А через 20 років на Русі утвердилася варязька династія *Рюриковичів*. Вона прийшла до Києва із *Ладоги* й заснованою нею 864 року *Новгорода*. Її перемогу забезпечила підтримка Візантії, яка мечем і хрестом доламувала традицію корінної обцинної державності й запроваджувала натомість вторинну, класову.

Проте одвічна традиція *київ*, що “ходили в походи з *кйками*” і були з-під *Києва*, досить міцно трималася ще у козаків–запорозжців [Савур-могила. — К., 1990]. Їхні нащадки й напочатку XX ст. зберігали відповідні перекази та пісні. Ось одна з тих, що зберіг *кобзар* *Олекса*

[Ю. П. Миролюбов. О князе Кие, основателе Киевской Руси. — Собр. соч. — т. 12. — Мюнхен, 1987]:

*Спороділі Карпатські Гори
Богатиря Святорога,
Та тож був Князь Кій (...)
А як настав час Князю Кію вміраті,
Так позвав людей, а так казав:
“Отож Трезубу нашого Кієвського хороніте!
Він-бо Трезуб тий з Землі Ойразив,
З Землі Старої нащей, Землі Озарьской.
Та був Трезуб тий в руках Царя,
В руках Царя нашого Сварога Озарьского”.*
[Ойразького? — ‘Арійського’ або ‘Гранського’. — Ю. III.]

X УТВОРЕННЯ КІЇВСЬКОЇ РУСІ

1. Заснування літописного Києва

Зручні для життя місцини люди заселяли здавна. На території нинішнього Києва знайдено стоянку мисливців за мамонтами, 8 поселень трипільської та 14 — зарубинецької культур і безліч інших археологічних об’єктів. Найбільш північне скупчення тут римських монет II ст. до н. е. — IV ст. н. е. вочевидь вказує на тогочасні передумови виникнення міста. Йдеться передусім про розташування на важливому пункті торгово-військового шляху “із Варяг в Греки” (між Прибалтикою й Причорномор’ям). Вигоду такого розташування довколишні племена збагнули значно раніше, ще в аратто-арійських (тобто “трипільських”) часах. Саме відтоді могли зберегтися назви Суботка (< санскрит. Су-пат: *‘Добрый путь’*) і Амадока (гр. ‘настил із дрючків’, *переправа*).

Костянтин Багрянородний (X ст.) згадав перший із цих пунктів під назвою Самбатос. Античний географ Птолемей вважав, що другий був розташований поблизу майбутнього Києва, на шляху між схожими на нього містами Сар, Азагарій, Серім. За скандинавськими

легендами, тут близько 370 року відбулася трагедія, учасниками якої стали готський вождь Германаріх, місцева княжна Лебідь ('Сунільда' чи Сванхільда — 'Лебідь-діва') та два або три її брати. За слов'янською традицією вони відомі як "Кий, Щек, Хорив та сестра їхня Либідь". Тодішній, а тим паче раніший *Кий* дійсно міг бути перевізником (*китованом*, як досі подекуди кажуть українці) на отій переправі. Нестору-літописцю, який відкинув такі перекази, в XI–XII ст. вже було невідомо, що в стародавні часи перевізник — то була не робота (її виконували слуги), а посада та титул місцевого вождя.

Православна церква створила ідеологічний міф про зародження єдиної слов'янської держави за часів Ісуса Христа та благословіння того початку апостолом Андрієм Первозваним. Тому й описав монах-літописець у своїй "Повісті врем'яних літ" такою державою Русь єдиною, буцімто, в історії Кия. Але були Русі й інші, та ще й задовго до засновника столичного Києва. Про це вже було сказано. А тепер наведемо рядки із Влес-книги [33] — автори якої дбали про єдність слов'ян-русичів не менше від наступних церковників, але більше, ніж останні трималися Істини:

*А ся треба наша по Седеню, отцю нашому,
що на Понтійському березі у Росії-граді був.
І се руси тішили од Білої Вежі і од Росії на Дніпровські землі.
І там Кий заснував град Київ.
І се (поселилися в ньому) поляни, деревляни, кривичі, ляхове
на куцу руському.
І всі стали русичами.*

Від виокремлення із *Понтійської* ('Чорноморської'; Таврійської ще або, найточніше, Сурозької) Русі частини народу на чолі з шойно згаданим Києм — і слід починати безпосередню передісторію Русі Київської, (яка так насправді ніколи не звалася; цю назву дали їй сучасні дослідники, розмежовуючи її історію й історію Московського князівства, а згодом — Росії). Русь буцімто вже тоді — за засновника столиці — поширила свої володіння *обополі Ра-ріки* [34], на обидва береги Волги. Але це, мабуть, лише мрії авторів "Велесової книги" [66, 10] — утвердити традицію, закладену отцем-Орієм і його синами в роки повернення з Індії до Наддніпрянщини.

Зібравши всі відомі дані про засновника Києва, Ю. П. Мироліубов визначив роки його життя: 390–470 рр. На цей період припадають деякі значні події. "Дорюриківські літописи" — відомі історикам

XIX ст., а потім зниклі, датували виникнення Києва як міста 334 та 430 роками. Ці дати збігаються із даними “Велесової книги”.

Коли якийсь Кий — один із представників однойменної династії — заснував Київ, то у приморській Русі не він, а князь “Мауху слов’ян до куша і всі землі до єдності зібрав” [ВК: 33 фр.]. Існувало тоді на руських землях кілька державних утворень, зокрема й із поетичною назвою Лебедія. Чи мала ця назва якийсь зв’язок із сестрою Либідь, чи ні — невідомо. Костянтин Багрянородний вважав, що ця легендарна країна була розташована поряд із Хозарією й населяли її “турки”, яких О. М. Трубочов слушно вважає слов’янським плем’ям туровців. Влес-книга [34, 366] знає можновладного Лебеденя, родича або ж підлеглого Кия. Князі тоді почали ділитися на *руських* і *простих*: залежно від того, чи належали вони до спадкоємної касти воїнів. Останні напередодні затвердження державності візантійського, класово-експлуататорського типу безсоромно узурпували споконвічну общинну владу жерців.

Опісля важливої перемоги над готами і першої сутички з гунами 375 року, слов’яни ще довго воювали з тими та іншими. Але у 450 р. Кий став союзником вождя гунів Атили, який розпочав успішну війну проти франків і римлян. Після смерті Атили (453 р.) Київська Русь успадкоємила частину його слави й набутків. Чи сягнула вона за Волгу, чи ні, — а за Моравію — точно! Бо туди почали переселятися Щекові чехи, а звідтіля запросили на Русь — після смерті Кия — княжити Верена.

На початку IV ст. у Подунав’ї з’явилися *руги*, воїни яких служили найманцями-легіонерами Римській імперії. 476 року їхній вождь (за Йорданом; за іншими — король *герулів*, князь *русів* тощо) Одоакр захопив Рим і оголосив себе імператором. Наприкінці того ж століття готи спробували повернутися з Прибалтики до Причорномор’я, де в горах Тавриди залишилися їхнє невелике князівство. Проте після десятирічної війни вони були вигнані назад *антами* на чолі з Мезенмиром. Причому значна частина вигнанців пішла на чолі з Теодорихом (Детеріхом “Велесової книги”) проти римлян, і той 492 року під час переговорів убив Одоакра. Останній був, мабуть, людиною слов’янських волхвів-укрів, які помстилися вбивці. Українське козацтво шанувало пам’ять Одоакра як пращура гетьмана Богдана Хмельницького.

Спадкоємниця Римської імперії, Візантія від 518 р. встановила владу над колишнім Боспорським царством північнопричорноморських греків-переселенців і продовжила його політику тиску, обдурювання та торгівлі з Руссю. У цьому Візантії після 529 року по-

чали активно допомогати євреї-‘бандити’, поголовно вигнані з Персії за заколот проти уряду. Скотарські роди вигнанців осіли в Тавриді, а лихварські — на Північному Кавказі біля Дербенту. Там вони згодом привласнили (використавши силу Хозарії, що прийняла від них юдаїзм) контроль над цим надзвичайно важливим вузлом торговельного шляху між Сходом і Заходом. Оскільки ж найбільший зиск у ті часи давала торгівля людьми, то купці й лихварі так чи інакше стимулювали загарбницькі набіги і війни.

Західна Європа небезпідставно вважала Русь спадкоємицею Скіфії. За “Родзівілівським літописом” XIV століття: “І дулеби живяху по Бугу, а улучи-тіверци седяху по Бугу і по Днепру до моря. Стоят гради їх і до сего дня, і зовутся от грек Великая Скифь”. Прокопій Кесарійський згадує антського князя-найманця Хільбудія (Халабуті “Велесової книги”, Халабуду “Сказів Захарихи”), який у 533–546 роках безуспішно охороняв кордони Візантії від своїх одноплемінників. Його ототожнення з літописним Києм, припущене Б. О. Рибаківим, занадто сумнівне.

547 року імператор Юстиніан затвердив єпископську кафедру для готів (а Боспорська єпархія існувала в Тавриді вже від IV ст.). Звідси християнство на Русь і пішло — передусім мечем і вогнем. Бо саме так почали “хрестити” візантійці 550 року племена Передкавказзя. А ті, через почуття помсти, почали щороку нападати на задунайські провінції Візантії — щоразу йдучи туди через приморські землі Русі. За тими племенами потяглися заволзькі *авари*, *обр*и Влес-книги [32] та пізніших літописів:

*По гунах найшла на нас велика біда, себто обри,
ніби пісок морський.*

*І дали се в неволю Русь цілу і там обрам лишили.
Хоч билися, та не було ладу в русів.*

Антський князь Мезенмир спробував у 560 р. порозумітися з аварами-обрами, але ті вбили його. На рубежі VI–VII ст., опісля остаточного розпаду *Краю Антів* (Антського союзу племен), залишки причорноморських слов’ян спромоглися створити Дулебський союз, проте й він розпався після 670 р., коли піднялася Хозарія.

Отже, Причорноморська Русь зубожіла; від неї залишилося лише тамансько-предкавказьке Тмутороканське князівство. Потерпали також — від гетів, готів тощо — й інші Русі: на Карпатах, у Прибалтиці. Найбільше пощастило Подніпровській, тобто Київській Русі. До того

ж, зростало її торговельне значення на шляху “із Варяг в Греки”; на її землі оселялися біженці й переселенці, сприяючи її розквіту.

2. “Вся Земля наша добра...”

Пізньосарматська (за Л. М. Гумільовим) Хозарія доклала чимало зусиль, щоб звільнитись від Тюркського каганату, а згодом — *Булгарії*. 670 року хозари примусили болгарського хана Аспаруха переселитися зі своїми підданими із Поволжжя на Балкани. Він об’єднав там сім слов’янських племен і заснував нову *Болгарію*, що існує дотепер. А десь через століття хозарський каган Булан прийняв юдейську віру й ім’я Сабріель, супроводжуючи ці політично-релігійні заходи наближенням до свого двору євреїв Дербенту; а втім, вони й самі вже прилаштувалися до того двору. Тим часом сусідні русичі, за Влес-книгою [46],

*почали на чужих у неволі працювати —
спочатку на готів, які міцно їх тримали,
а потім — на хозаринів, як ті з’явилися з каганом...
А той був приятелем нашим
і спершу були (його люди) купцями на Русі.
Спочатку були велеречиві, а потім стали злі
і русів гнітити стали.*

Сила Хозарської держави трималася на купецько-лихварських грошах, найманній армії, на дипломатичній і військовій підтримці Візантії. Русь же тільки ступала — завдяки зусиллям воїнів — на шлях феодалізму, традиції ж її общинної державності занепадали (разом із кастою жерців-правителів). Перед русичами вкотре розгортався “період військової демократії”, незавершений ними за часів Оріяни, Кіммерії та Скіфії. Першу, причому дружню допомогу для цього завершення — для визволення Русі від поневолення юдейською Хозарією — надали в 787–788 рр. осетини-іронці [4а]:

*А був тут у степах боярин Скотень, що не піддався хозарам.
Сам будучи іронцем, од Іроні допомоги просив,
а ті прислали кінноту,
й хозари були відігнані.
Інше ж боярство лишилося під хозарами,
які дійшли до града Київського і там осіли.*

*Ті ж русичі, які не захотіли бути під хозарами,
пішли до Скотеня; там поблизу й отаборилася русь,*

— козакувати в степах. Так само вчинила незалежна від кагана-юдея частина хозарів — родичів осетинів, слов'ян та інших народів індоєвропейського походження. Хозарський народ був далекий від інтересів своєї панівної верхівки, та й від її етнокультурного складу. Тому згодом, коли київський князь Святослав верхівку ту стяв (захопив юдейську столицю Ігіль) — Хозарія одразу розпалася. Але це відбулося вже в 965–968 рр.

Десь на рубежі VIII–IX ст. надійшла до Русі й інша поміч, не дружня. Влес-книга [4в] так засвідчила її початок: *ішли до Києва варяги з купцями і побили хозарів*. За цими словами криються такі події. Ось пливе Дніпром “із Варяг в Греки” черговий караван купців, який — за звичаєм тих буремних часів — охороняє загон професійних воїнів-найманців, на власних чи купецьких суднах. Пристали вони торгувати та перепочити до Києва — відомого, багатого міста. Колись заснували його і тепер населяють здебільшого слов'яни, а хазяйнують насильно — зайди хозари. Несправедливо! От варяги-русичі (слов'янські ж воїни, хоча й іноземні) і заступилися за родичів... а може, й грабунком підживитися вирішили — адже не з голоти місцевої, а з її грабіжників брати!

Вже близько трьох віків точиться політично-наукова боротьба навколо літописних свідочств — справжніх і підроблених першими укладачами історії держави Російської. Патріоти — від М. В. Ломоносова до Ю. П. Миролюбова — відстояли слушну думку про незалежність формування слов'янської державності від варягів; про те, що останні не були етнічними німцями.

Як починалася слов'янська, а значною мірою й світова державність, — читачі “Давньої історії Русі” уже знають. А про *варягів* слід згадати те, що їх назва пішла від слов'янського племені *варіів* (варини, вагри). Їх етнонім засвідчує походження від *аріів*. Проте в середині I тис. н. е. вони стали найкращими мореплавцями Балтійського (тоді Венедського, а згодом Руського) моря. Це засвідчують західноєвропейські автори ще в V–XII ст. Гельмольд, датський автор “Слов'янської хроніки”, називав територію вагрів “морською землею слов'ян” і ставив це плем'я “попереду всіх слов'янських народів”. Відтоді слово *варяжити* означає на Архангельщині ‘бути мореплавцем, ходити по морю’. *Варяги* як водні дружинники-воїни

етноісторично відрізнялися від дуже схожих до них за фахом та устроєм *вікінгів*. Ці виникли, під впливом вагрів-варягів, дещо пізніше й справді були германцями. До того ж перші зосередилися в акваторії Руського моря — як називалася якийсь час південно-східна частина Балтики; другі ж — у північно-західній, у Норманському морі біля берегів Скандинавії (нареченої переселенцями на чолі з Одним *Мала Свіольд* — Швеція; а *Велика Свіольд* залишилася на їхній праатьківщині — у Скіфії). Безсумнівно, що між варягами та вікінгами існували різноманітні, зокрема етнічні зв'язки (див. вище про вандалів і династію Киян серед готів). “Повість врем'яних літ” — навіть після “редагування” її німецьким оточенням Петра I — містить відповідні пояснення: слов'яни Ладоги відправили послів за військом найманців до “*Руси, сице бо тиши звахуся Варязи Русь, яко се друзии зовутся Свие, друзии же Урмане, Англяне, друзии Гъте, тако и си*”. Отже, **вокняжіння варягів на Русі — трагедія не етнічна, а соціальна: на зміну влади жерців** (рахманів, волхвів, укрів та ін.) прийшла влада **воїнів** (русів, рарогів-рюриків, варягів та ін.); **традицію общинної державності Аратти-Арсанії остаточно змінила класова державність Русі**.

Варяги вигнали хозарів із Києва, проте невдовзі їхнє ставлення до місцевого населення вже не відрізнялося від ставлення попередніх загарбників. Особливо відзначилися неподобствами двоє. За Влескнигою [14], коли кияни *Рюрика відігнали від земель наших, і турнули його назад, звідки прийшов*, то був із ним разом Аскольд. Той виявився значно підступнішим: *не гребував і кутців грабувати, які йому довірялись* [8: 27], — тому й *угніздився* згодом у Києві.

Політично-науково баталії навколо літописних рядків: «*Послаша за море к Варягом, к Руси [щоб їх запросили послы. — Ю. III]: “Вся Земля наша добра есть, и избыльна всем, а нарядника в ней нет, и поидите к нам (княжити)”*», — точаться дотепер. Недоброзичливці слов'ян пояснюють це свідчення так: не мали наші пращури за часів Рюрика ні держави, ні життя впорядкованого — от і закликали німців керувати собою! Для поміркованих патріотів це історичне свідчення означає інше. Вони покликаються на те, що Новгородська Русь і тоді, і ще сім століть потому зберігала общинну державність оріяньського типу. Її “градом і весью” було народне Віче на чолі із волхвами, а про захист мала дбати військова дружина. Оскільки ж воїни почали вже пригнічувати жерців і народ, то новгородці вважали за краще запрошувати сторонніх найманців (як оті варяги чи вікінги, — явище ж

було міжнародним!), а за необхідності збирали тим найманцям на поміч, ачи на супротив, і своє ополчення. Останнє, коли виникала потреба, виганяло дружинників-найманців, які з якихось причин ставали небажаними. Були такі до Рюрика, були й опісля. Та й сам він, як і літописний Кий, теж був лише одним із представників династії. *Рурики* вперше згадані в середині I ст. до н. е. в “Записках про Гальську війну” Юлія Цезаря. Упродовж IV–XII ст. західноєвропейські хроніки називають не менше 17 Рю(о)риків з клану професійних воїнів. Тож зазначені вище науково-політичні баталії — надумані й необґрунтовані.

Рюрик, увіковічений Нестором-літописцем разом із братами Синеусом і Трувором (насправді, Сиваром і Триаром), був сином Готлейба — князя прибалтійських слов’ян-ободритів, вбитого у 808 р. датським королем Готфридом. Влес-книга та руські літописи описують Рюрика як воїна-варяга вже зрілого віку. Марно потинявшись разом із Аскольдом під Києвом, він повернувся на Балтику, звідкіля був запрошений у 862–864 рр. княжити до Ладоги й Новгороду. 867 року новгородці його вигнали, а через три роки прийняли назад — захищати місто-державу від схожих найманців та інших ворогів; на цій посаді Рюрик пробув аж до смерті (879 р.).

Доля його приятеля склалася ще більш авантюрно. Аскольд, не прийнятий спочатку на князівство до Києва, пішов до Константинополя — де, напевно, хрестився від патріарха Фотія. На Дунаї *руги-руси* хрестилися вже у IV–V ст., а серед *русів* Прибалтики християнство почало поширюватися від IX ст. Хрещення, як передумова отримання допомоги від Візантії, відкрило перед авантюристом великі можливості. А патріарх та імператор за свою підтримку могли поставити Аскольдові умову: посадити на Київський престол візантійського князя Діроса (Діра “Велесової книги” та “Повісті врем’яних літ”), а ще опіккуватись монахами Кирилом і Мефодієм — яких (від кінця 860 р.) Візантія відрядила до слов’ян і хозарів на вертати їх до християнства.

Києвом у той час правив князь **Боревлан** — останній із династії **Киян**. Як і прадід його Бравлін (згаданий у “Житті Стефана Сурозького” серед подій 787 року), Боревлан також закликав народ до походу на візантійців Тавриди. Але от у **862 р.** повернувся “Аскольд (і) силою погримів князеві нашому і потовк того” [ВК: 6е]. Князем номінально став Дір(ос), фактично ж — Аскольд. На тому **закінчилася общинна Русь — і почалась феодальна.**

Через два роки візантіїці окупували Болгарію і там охрестили народ. Тоді ж загарбали й хрестили, не без допомоги правителів Києва, багатостраждальну Сурожію. В “Окружнім посланні” за 866 р. патріарх Фотій вихваляється, що навернув до християнської церкви не лише болгар, “а й народ, який часто згадують і прославляють, котрий перевершує всі інші народи кровожерливістю, — я кажу про русів (...) Тепер вони самі перемінили нечестиві язичницькі забобони на чисту і непорочну християнську віру”. Зрозуміло, що відбувалося це не добровільно і не масово, — хрестилися спершу лише князі та дружинники. Візантія діяла тут так само, як і в Болгарії: військо, голод, проповіді та обіцянки. Непорочності тут ще менше, ніж добровільності, а от нечестивості й кровожерливості з боку хрестителів — аж через край!

Вкоренившись — завдяки своїй допомозі візантіїцям в окупації й хрещенні Сурожа та частини киян у 866–867 рр. — авантюрист убив вже непотрібного йому співправителя Діроса. А самого Аскольда порішив 882 року новгородський Олег — воєвода померлого Рюрика, дядько його малолітнього сина — княжича Ігоря.

Останні події залишилися невідомі авторам “Велесової книги”: її завершено, мабуть, 879 року.

3. Заповіти волхвів

Передостанніми рядками Влес-книги — заповітом волхвів, які уклали її — можна вважати слова [6 е-є]:

*Аскольд і Дір усілися на наших землях,
як непрошені князі, і почали князувати...
Та відвернув (Вогнебог) своє лице од них,
бо були (вони) у греків хрещені.
Аскольд — темний воїн, а днесь од греків навчений,
що ніяких русів нема, а суть ворове (...)
А греки хочуть (і) нас хрестити, щоб ми забули богів наших
і так обернулися (у їхню віру) і стали їм служити.
Постережемося того, як пастухи, що оберігають своє стадо,
і не дають вовкам хижачити на ягнят,
які бо є дітьми Сонця.*

Полемізуючи з християнством та його прихильниками, волхви наполягають на тих новаціях у культурі слов'ян, які склалися упро-

довж останніх століть і вигідно відрізнялися від традицій варягів та еллінів-греків. Волхви критикують вчення про жертвоприношення-страту розіп'ятого римлянами (разом із євреями) Ісуса Христа, а також церковні зображення, що успадкоємили античну традицію [22, 246]:

*Грецьколані суть — і не богів почитають, і не людей.
Їхні боги суть із каменя зроблені подобою до мужів.
А наші боги суть образи...
А се варяги й елани богам дають жертву їну і страшну чоловічну.
І те ми не повинні діяти, яко ми Дажбожі внуки,
і не маємо йти за іними стопами чужими.*

Язичницьке багатобожжя — досить умовне. Так, *Сварог* — основний БОГ слов'ян — є втіленням '*Сонячного зодіаку*', тобто річного циклу. Оскільки ж у році може бути один тільки рік — то яке ж "многобожжє"? Інша річ, що в році — кілька сезонів, багато днів, свят тощо; оці прояви БОГА-Сварога мають різні імена, їх називають Богами. Схоже явище спостерігаємо і в інших етнокультурах, традиції яких засновано на річних сільськогосподарських циклах. Автори Влес-книги пояснюють співвітчизникам правильне розуміння БОГА такими словами [30]:

*Якщо ж трапиться якийсь блудень, що хотів би
порахувати богів, поділити в (Небі) Сварожому,
[олечашеть бозе тоіа одіеліаше ве освргы]
то вигнаний буде з роду, —
бо не мали богів, відрізних Вишню-і-Сварогу;
і іні суть (подібним же) множеством —
бо БОГ є єдин-і-множествен.
[іако неніє міяхомь бозіа развіє вышенъ і сврг
і іны соуте множествы
іако бг іє ієдінъ і мнъжественъ.]
І хай не розділяє ніхто того множества і не говорить,
що мали богів многих.
Се бо світло Іру йде до нас, і будьмо гідні того.*

Ір(ій) — це 'Рай' та 'Південь' зі значенням Зодіаку. Природній **Істині** підпорядкована тут суспільно-історично зумовлена **правда**. Вона, за Влес-книгою [1], походить від *Прави* — 'Небес'; звідки також *Православіє*. Але після хрещення 988 року Русі підпорядкування змі-

ниться на протилежне. За судовою “Руською *правдою*” наймудрішого київського князя Ярослава, *правда* — то мовлене на суді під *правежом*, ‘тортурами’. А за церковною реформою патріарха Нікона (1653 р.), *православними* наказано звати “*правовірних*” християн, а одвічних *православних* наказано називати “язичниками”. Церковно-літописне слово “погани” походить від латинського слова ‘селяни’ — бо ті міцніше від міщан берегли одвічні, дохристиянські етнокультурні традиції... Отак і стали ганебними — з позиції християнської, класової ідеології — священні для попереднього, обцинного ладу *селянство*, *правда*, *народність*.

Існують періоди перебування суспільства “на ногах”, а є — “на голові”. У ті часи світ чергового разу зазнав засадничих змін: перша позиція змінилась на другу. Русь IX–X століть мала вирішувати: або, залишаючись в обцинному ладі, повторити шлях неіснуючих уже Расії чи то Кіммерії; або ж стати поряд із класовими Візантією та Хозарією, історичні попередники яких підштовхнули до небуття оті дві країни пращурів русів. Відповідно доводилося обирати і віру: або в одвічно-природного БОГА-Сварога (‘Сонячний зодіак’, багатоліке втілення нескінченних річних циклів), або ж у соціально зорієнтованого Христа, призначеного на самопожертву заради животіння “рабів БОЖИХ”... Русичі обрали друге — услід за князями Аскольдом, Ольгою та Володимиром (980–1015). Останній перед вирішальним вибором 988 року спробував було міцність одвічної віри — але реформоване (980 р.) ним язичництво не витримало тиску класової влади воїв на обцинну владу волхвів.

На прикладі долі Аскольда ми мали змогу переконатися, що хрещення (Русі зокрема) було справою не так богоугодною, як політичною. Те саме можна сказати про прийняття християнства княгинею Ольгою — яка не випадково поїхала для цього до столиці Візантії в той час [за Л. М. Гумільовим, 1992], коли її син-язичник Святослав скидав з Русі іго Хазарії: мати забезпечила князю Святославу дипломатичну підтримку з боку імператора та його оточення... Доля князя Володимира найбільш показова в цьому контексті.

Майбутній володар Київської Русі правив спочатку в Новгороді, звідкля його вигнав у 978 р. брат Ярополк. Володимир, врятувавшись втечею до варягів Прибалтики, через два роки повів їх наймане військо на столицю. І, захопивши Київ, побудував там капище з ідолами богів різних племен: *Перуна*, найбільш шанованого слов’янами Прибалтики; *Хорса* й *Симаргла*, з іранським підґрунтям; *Стрибога*,

притаманного Тмуторокані; *Дажбога* і *Макоші*, характерних для Наддніпрянщини. Це відбулося в 980 р. А через три роки слов'янські та інші племена балтійського Помор'я повстали проти германо-римської християнізації. Повстання тимчасово посилило, з одного боку, язичництво, а з іншого — зневагу “варварів” до римського й прихильність до візантійського обряду. Київським Богам було принесено в жертву двох хрещених варягів — батька та сина; проте існуюча вже майже півстоліття Іллінська церква залишилася. У ній, можливо, і хрестився Володимир через кілька років після того повстання... Проте існують й інші версії хрещення київського князя, а згодом і підданих. Серед цих версій найбільш визнана про взяття Володимиром таврійського Корсуня задля шлюбу із сестрою візантійських імператорів, які погодилися на це лише за умови прийняття християнства князем-язичником. Остатній теж поставив умови, що обмежували церковну владу над державною і максимально зберігали батьківські (православні, тобто “язичницькі”) звичаї. “Повість врем'яних літ” та інші історичні джерела досить точно засвідчили те [А. Г. Кузмін, 2003], що Володимир-хреститель не прийняв візантійського намісника-митрополита, а радився з єпископами *аріянського напрямку в християнстві*; главою ж руської церкви вважався настоятель Десятинної церкви Анастас Корсунський. Щодо напрямку, започаткованого в IV ст. візантійським просвітером Арієм, то він зберігав притаманну для античності терпимість до іновірців: за умови прийняття державної віри (у цьому випадку — християнської), можна було залишати собі й рідну прабатьківську віру. До аріянства (визнаного церквою єретичним вже після хрещення Візантії у 330 р.) схилилися святі Кирило й Мефодій; традиція притаманного йому двовір'я простежується в православному обряді дотепер.

Православ'я аж ніяк не перечить первинному християнству — не отруєному ще біблійним юдаїзмом і візантійською тоталітарністю (затвердженими від кінця IV ст. церковними соборами). *Христос* — то грецький ‘*Помазаник*’ (на священну самопожертву задля блага людей), молодший родич слов'янського *Маслениці*. Їх, як і СПАСИТЕЛІВ інших народів, об'єднує характерна риса знімати протиріччя між БОГОМ і Людиною, буттям і небуттям. І суспільству, роду людському однаково: як звати СПАСИТЕЛЯ та його служителів, — основне, щоб були! Люди, які цього не приймають — не мають рації. Влес-книга [1] жаліє таких:

*Се душі пращурів наших од Іру(-Раю) зрятъ на нас
і там з жалю плачуть і виказують нам,
що не берегли ми Праву, Наву і Яву,
не берегли того, а ще й глузували.
Истино, що не достойні бути Дажбожими внуками (...)
Правда така, що ми Дажбожі внуки. Зри, русе, ко уму —
яко ж Ум великий БОЖИЙ є єдиний із нами ...
[якож оум вьлік божьск есте єдин со ны]*

Той **БОЖЕСТВЕННИЙ Ум** відповідає надсучасному розумінню **Інформаційного ПОЛЯ** [М. Д. Руденко, 2001; Ю. О. Шилов, 2002]. Обидва віщують людству Безсмертя душі. За Влес-книгою [26]:

*І кажу те, сину мій,
що час не страчено і (він) є вічний пред нами.
І там (у Праві — на Небі) побачимо пращурів своїх і матерів (...)
Там немає ні гунів, ні еланів, і Права княжить над ними (...)
І се Заребог(-Сварог) іде краєм тим і говорить до пращурів наших,
як (ми тепер) живемо на землі, і як страждаємо, і як багато зла.
А там зла немає (...)
І тако проголошуємо славу Богам, які суть Отці наші, і ми сини їхні,
і повинні бути в чистоті тілесній, як і душі наші,
які ніколи не вмирають і не завмирають за час смерті тілес наших.
А загиблому на полі бою Перуниця дає воду живу попити,
і, попивши її, йде (той) до неба на коні білому...
І там п(е)ребудуть (померлі деякийсь) час
і дістануть вони тіло нове (для повернення до земного життя).*

Заповіді волхвів Влес-книги доцільно завершити описом *вершинка на коні білому* — який є образом СПАСИТЕЛЯ, найбільш притамним цій Книзі [8: 2]:

*І бачили, як скакав у небі вісник на коні білому.
І той меча здійняв до небес
і розрубав хмари й громи.
І тече вода жива до нас, і пиймо тую —
бо все од Сварога до нас життям тече.
І ту пиймо як стікання життя БОЖОГО на землі (...)
Отож почув, нащадку, славу тую
і держи серце своє за Русь, якою є і пребуде наша земля (...)*

*Від ранку до ранку бачимо, як зло діється на Русі,
і чекаємо [на СПАСИТЕЛЯ], що поверне до добра.
А того не діждемося, якщо сили свої не згуртуємо
і не візьмемо мету одну до мислі нашої.
То бо глаголить нам глас праотців,
і до того дослухаймося, бо інакше не можна діяти.*

Цей образ походить від ведичного, арійського *Гандхарви* (*Кентавра* греків, *Кітовраса* слов'ян) і зберігається досі в українських легендах про Богатиря-першопредка із Сувур-могили, про характерника Івана Сірка (*Іоанна Сірентьовича Праворучника*, як канонізували його українські легенди), а також на народних іконах Козака Мамая — “*душі праведної*”.

Характерництво козаків України зберегло й такі традиції “Дажбожих синів”, які цілком співзвучні найпередовішим досягненням сучасної науки. Вона починає, зокрема, розкривати (через медицину та біофізику) реальність *безсмертя душі* в польовій (“божественній”, як називали її пращури) першооснові матеріального світу — речовинними проявами якого обмежене наше тілесне життя в умовах сучасної культури. Ось дещо із заповітів козаків-характерників [А. М. Скульський, 1997]:

В роду нашому, що йде коріннями у глибоку старовину, зберігається мистецтво Спасу. Це наука українських козаків (...)

Людина — це Боже стебло, на якому ростуть божі зерна числом до дев'яти. Зовуть їх Даж, Малка, Сак, Вол, Хор; ще чотири нами забуто.

В тілі людини живе “срібна людина”, яка зветься Сяйвом. Воно разом із тілом і є Боже стебло.

Стебло укутують два пласти кори — прозорі, як пара на ріллі або ранковий туман над річкою (...)

З цим народжується дитина! Для того, щоб Малка добре покритивала Дажа, Сяйво й тіло, дитину треба хрестити, тоді всякій тварі важко буде в неї вчепитися, щоб точити Дажа, Сяйво й тіло.

Бачимо тут співіснування традиційного шанування Дажбога і Хорса та інших (пов'язаних тут із енергетичними *зернами-чакрами Божого стебла*) — з надсучасними уявленнями про душу як “срібне” біополе людини. Присутнє також відлуння дохристиянського хрещення новородженого “праматерями”-повивальницями; цей звичай згадано нами у главі про культуру Аратти-“Триплля”.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1. Національна ідея

“Історія — вчителька життя”, — казали пращури. Чому саме навчає нас давня історія України? Яке практичне значення, окрім пізнавального, має описана вище картина спадкоємності етнокультури Аратти — Оріяни — Арсанії — Русі — України?

Можна відповісти в душі авторів *“Давньої історії України”* [К., 1995] та їх численних попередників, відповісти оптимістично: було погано, тепер краще, а буде — прекрасно. Автор *“Давньої історії України”* теж оптиміст і життєлюб. Проте вважає, що робота історика схожа до лікарської: хоч не хоч, а діагноз слід ставити адекватно до стану того (в нашому випадку: українців, європейців, людства), хто має вижити й жити — а не так, як той жилиць хоче чи хтось (церковники, банкіри, політики) за нього клопоче. Отже, відповідати на запитання будемо не поверхово, а глибинно, зважаючи на поставлену в передмові вимогу: сприяти — за допомогою з’ясування історичної істини — припиненню вимирання слов’янської, а разом з тим і європейської етнокультури.

Почнемо з відповіді на друге питання. Йдеться про розбудову української національної ідеї та її місце серед ідей інших націй — слов’янських передусім. Причому, як було сказано у *“Передмові”* й показано далі, не будемо поділяти занадто спрощену доктрину про *“спільну колыску трьох східнослов’янських народів”*, а стоятимемо на позиції корінної якості української етнокультури — яка від часів Льодовика зберігає прабатьківщину не тільки слов’ян та інших індоєвропейських народів, а й загальнолюдської цивілізації також.

Національні ідеї всіх часів і народів формуються навколо святинь рідної землі, освячених минувшиною (тобто історією). А святині — це інструменти суспільно-етнічних зв’язків. Чим давніше — тим святіше, бо перевірено часом, відзначено подіями, полито потом

і кров'ю поколінь. Ця давнина — запорука нашого майбутнього: якщо вони жили з давніх давен, то будемо жити і ми, й наші нащадки!.. Навколо святинь (мови, фольклору, книг, руїн, могил, знаменних імен, дат і місць) гуртується *народна еліта* (священики, митці, науковці, трудящі). Основна її функція — *здатність знімати притиріччя між буттям-небуттям-буттям*. За законами біології та медицини, коли хоча б кожен двадцятий належить до еліти, тоді народ життєздатний, активний. Якщо ж менше — народ деградує, самознищується і щезає в навалах чужинців.

Українці свою ідею досі не розбудували (бо не визначено ієрархію святинь, отже, не сформовано досі еліти), напрацьовано лише блоки для її вивершення. Ці блоки зводяться до поверхового осмислення *звичаєвого права* козацтва (зібрання життєдайної енергії українців) та селянства (життєвої основи будь-якого народу). Відомі високі авторитетні оцінки (і українських, і іноземних мислителів) природи країни, духовності й моралі народу та його історичної спадщини. Але ті оцінки не мають наукового обґрунтування та юридичного визначення й обмежуються захопленням, подивом. Існує також друге обмеження: існуючі оцінки доведено (через школу, ЗМІ тощо) далеко не до всіх українців, а тим паче — світового загалу.

Між тим, українська культура має не тільки національне, а й слов'янське, індоєвропейське, загальнолодське значення. **У культурі України — корінь світової цивілізації** (тоді як у культурі Греції — корінь лише європейської цивілізації класових формацій). Збережуть українці той корінь, витлумачать світові його актуальність — буде слава. А остаточно занедбають — буде ганьба... Нині триває радше другий процес, дещо пом'якшений “проміжним варіантом”. Варіант той здавна відомий під назвою “віддати першородство за чечевічну похльобку”. І дійсно: от спромоглася академічна історіографія незалежної України віддати трипільську археологічну культуру прасемітам [Л. Л. Залізник, 1994; П. П. Толочко, В. В. Отрошенко та ін., 2000] — і українці (принаймні оті 5 % еліти від усього населення, яким належить бути та піклуватися про життєспроможність народу) належної відсічі такої зради досі не дали. Далі тишком-нишком археологи здають й інші культури: “Процес пішов”, ганьба зростає... Слід підкреслити, що гріх України поділяє й Росія. Вчені цих та інших країн щоразу частіше беруть участь за сприяння (“третьої сили”) у розробці двох боків однієї й тієї ж державно-ідеологічної медалі. На одному боці: “Причорномор'я — прабатьківщина семітів”; на другому: “Пра-

батьківщина індоєвропейців — Арктида”. Є вже титуловані класики жанру [Ю. Канигін, З. Ткачук. Українська мрія. — К., 1996; Н. Р. Гусева. Славяне и арьи. — М., 2002]; трапляються, проте, й викривачі “этой диверсии” [А. Г. Кузьмин. Начало Руси. — М., 2003, с. 7–10; Ю. А. Шилов, 1995, 1998, 2002, 2004].

Важливість будь-чого в людському світі буває *позитивною* (для розквіту людності), *нейтральною* (тільки нам на потребу!) або ж *негативною* (агресивною до інших людей). Ось три відповідні приклади. *Індійську* національну ідею особливо цінують у світі за причетність до творення планетарної цивілізації, за надзвичайно глибоке проникнення у тайни життя-і-смерті людського ества. “*Американську* мрію” США виставляють як недосяжну для інших народів. *Німецька* ж ідея першої половини ХХ ст., розбудована брехливими ідеологами “арійської зверхності”, спричинила багато горя не тільки своїй, а й іншим націям. А про сучасну *українську* ідею слід з гіркотою сказати: від 1991 р. вона рушила офіційним шляхом (1) не правди й не довершеності, а самознищення. Звернути з такого “палестинського варіанта” розвитку на “оптимальний, індійський” поки ще можна, проте може стати й запізно.

2. Національне та загальнолюдське

Вище згадано про славу козацьку минувшину. Для українців вона, безсумнівно, велична. Але для інших народів це та схожі історико-культурні явища останніх століть не дуже цікаві, бо для загальнолюдської цивілізації не фундаментальні й не актуальні (що, проте, може виникнути після перемоги в Україні чужої “сіоністської сили”, яка силомиць нав’яже українцям “палестинський варіант” і тим самим примусить їх відстоювати свою етнокультуру прабатьківськими, козацькими методами).

А от Аратта (“трипільська археологічна культура”) — і фундаментальна, і актуальна! Ось приклади. Оглянувши виставку трипільських старожитностей із зібрання київського колекціонера С. М. Платонова, Надзвичайні і Повноважні послы Туреччини та Німеччини відверто сказали [документальний фільм реж. Ю. О. Вересоцького “Время собирать камни...”. — К., 2003]: “Я надзвичайно вражений тим, що побачив. Це речі, якими може пишатися все людство, не кажучи вже про український народ. У Туреччині [у музеях Чатал-Гююка, Трої... — Ю. Ш.] теж можна побачити щось схоже. І це свідчить

про те, що ми маємо спільне коріння” (Алі Більге-Джанкарель); “Це не тільки ваша спадщина. Це, по-моєму, загальнолюдська спадщина. Західноєвропейські експерти, на жаль, мало знають про те, що сталося тоді у вашій країні [...] Коли тут трипільці створили вже унікальну культуру, тоді ще у нас в Німеччині все ще жили в дикому лісі. Я пишаюсь, що працюю в країні, де коріння таке глибоке. Вся європейська культура, я так вважаю, пов’язана з тим, що тут сталося так багато тисячоліть тому назад. Це не тільки ваша, це загально людська спадщина. Тому мені дуже хотілося б, щоб із цими експонатами знайомилося б якомога більше (людей)” (Дитмар Штюдeman). Ще категоричніше висловлює ці думки Едуард Ходос, видатний громадянин України: “Після побаченого можна ставити питання, де витоки цивілізації. Нас привчили, що на Близькому Сході. Тепер ми можемо говорити, що колица світової цивілізації — це Україна”.

То ж де межа патріотизму та раціоналізму? Схоже питання вирішували також сучасні єгиптяни, греки та ін. Упродовж ХІХ ст. вони встигли напівзничити кілька “чудес світу” давньої історії своїх країн: розтягти на будівельне каміння Александрійський маяк, обідрати облицьовку Пірамід, почати перепал на вапно Пергамського вітваря, влаштувати в Парфеноні пороховий склад, який вибухнув. Аж ось прийшли загарбники — французи, німці, англійці, — й привели за собою загони дослідників, які й почали підносити славу, а звідси туристичний та інший добробут “пригнічених загарбниками” країн — вільні народи яких нищили до того власні святині й тим підривали свою наснагу та долю... Україна в такий спосіб нівечить себе ще й досі. Чи стане сил її етнічним синам і дочкам зупинити руйнацію залишків міст Аратти, могил Аріану, традицій селян; зберегти їх і повернути на славу? А якщо не стане (бо ж “нема пророків у своїй вітчизні”), то кому віддадуть українці перевагу того рятівництва й піднесення: росіянам, євреям, співвітчизникам названих вище послів?..)

У нашій книзі розкрито актуальність вивчення Аратти-“Трипільля” для загальнолюдської цивілізації. Воно не обмежується визнанням надзвичайно високого — для VII–III тис. до н. е. — рівня культури, мистецькі витвори якого захоплюють навіть сучасних естетів. Найбільш вражаючими у цих витворах є свідчення виходу араттів на *польову* основу матеріального світу (звуженого до його *речовинних проявів* наступними культурами греків і європейців загалом). Про це з природознавчих позицій пише Л. П. Саннікова [2002, 2005], і гуманітарій-трипільлезнавець В. Ф. Мицик [2005] вже це визнає: “Мір-

ності, як божественні величини, освячувалися волхвами через цілу систему обрядів, культів, звичаїв, підтримувалися міфами, піснями, танцями і ставали сутністю життя трипільців-хліборобів. Вони хоч і не зафіксовані в пам'ятках свого часу через неуречевлені форми, але успадковані наступними історичними культурами, в тому числі і українською народною, через які їх можна відтворити. Вони змодельовані на одних і тих світотворчих, етногенетичних та образних композиційно-стильових засадах (...) Волхви, як інтелектуальна верства трипільського суспільства, не тільки мали священні знання, а й вміли виходити на польовий рівень матеріального світу для отримання інформації із небесного середовища". Оце дійсно-таки актуально, тобто перспективно, і для сучасної загальнолюдської культури.

Розвиток цивілізації, як і будь-який розвиток, відбувається по спіралі, пульсуючи та обертаючись. *З Аратти цивілізація розпочалася і – пройшовши за 90–82 століття свій перший виток – ступила у другу весну. Освоєно речовинні прояви матеріального світу. Розщепивши в ХХ ст. атом, людство вийшло на освоєння польової першооснови того ж таки світу.* Нам ще її осягати – засобами логіко-аналітичного ("наукового") світорозуміння. Аратта ж по-своєму – на образно-інтуїтивному ("міфологічному") рівні – вже сягала цієї основи; отже, дослідження Аратти як найпершої у світі держави може багато чому нас навчити.

Обмежимося тут розглянутими пунктами значення держави Аратти в історії українців, слов'ян, індоєвропейців, людства загалом. Інші, здебільшого загальнолюдські значення, розкрито в монографіях Ю. О. Шилова "Начала цивилизации" [М., 1999], "Джерела витоків української етнокультури" та "Истоки славянской цивилизации" [К., 2002, 2004]. Слід підкреслити, що ці дослідження починають набувати офіційного визнання; вони вже увійшли до підручників для студентів, учителів, школярів [С. О. Черепанова, 2001; О. А. Білоусько, 2002; О. А. Білоусько, О. Б. Супруненко, 2004].

3. Сутність слов'янської цивілізації

Вище розглянуто *форму* та *зміст* історії слов'ян. А тепер спробуємо зануритися в її сутність, зосередитися на актуальності тієї спадщини, яку залишила для слов'ян-українців і людства Аратта – найдавніша держава-цивілізація світу.

Уважні читачі звернули, напевно, увагу на ті рядки “Давньої історії Русі”, в яких підкреслено висновки про **общинний, “первіснокомуністичний” характер Аратти, а згодом Оріяни, Кіммерії, мабуть, і Дандаріки з Арсанією включно. Після перемоги патріархату в другій із перелічених держав почалося наростання тенденцій державності вторинної, із класовою якістю. Її першим втіленням, зумовленим впливом рабовласництва греків-переселенців, стала Скіфія IV ст. до н. е. Найважливішим у всьому описанні вище процесі було те, що мінялася влада: одвічну жрецьку витіснила воїнська.** Цей процес тривав упродовж III тис. до н. е. — I тис. н. е. Закономірно, що на теренах Аратти–Арсанії з її найміцнішою традицією одвічної, докласової державності на чолі з жерцями, ці зміни завершилися найпізніше в Європі. Русь хрестилася упродовж IX–XIV ст., і в її церковно-державній ідеології збереглася значна традиція язичницького Православ'я. Така консервативність має і свої мінуси, і плюси. Серед негативів те, що християнська ідеологія — і Русі, і всієї Європи — відвела слов'янам останнє місце в історії державо- та культуротворення (*рабовласницько-феодалного* типу, не забуваймо!). Крім того, традиція *общинної* державності й культури з їх самодисципліною зробила слов'ян (особливо українців з їхнім козацтвом) неподатливими до зовнішньої дисципліни західноєвропейського типу. І ця ж традиція спричинила прихильність слов'ян до новітньої разбудови *‘комунізму’*, спроектованого марксистами-ленінцями не за індоєвропейською традицією, а за юдейсько-сіонськими уподобаннями, який призвів до масового нищення слов'янства (і не тільки) у XX ст.; процес цей не припинився й досі... Про позитиви поговоримо нижче.

Описану зміну влади (сященослужителів — військовими) не можна зводити до узурпації. Вона є соціальним наслідком природних процесів, перебіг яких складається з узгоджених обертань-пульсацій-розкручувань і може бути представленим у вигляді “спіралі розвитку”. Нині до її характеристики слід залучити висновки історика Л. М. Гумільова [1993] про зумовленність історичного розвитку змінами сонячної, а від неї й геологічної активності; графіки цих змін, опрацьованні астроархеологом М. О. Чмиховим [1990]; дослідження фізика і психолога Б. І. Цуканова [2000] плину всесвітнього часу в людському естві та суспільній історії; новітні трактування природознавця М. Д. Руденка [2001] та гуманітарія Ю. О. Шилова [2001–2005] Всезнаючого БОГА як Інформаційного ПОЛЯ; науковий доказ уфолога В. Г. Ажажі [2002] співіснування з нашою речовинною

цивілізацією польових цивілізацій “пришельців”. На цих підставах можна зробити висновок: геокосмічні зміни цивілізованих дев’яти тисячоліть призвели до зміни пріоритетів у світосприйнятті людей сучасного антропологічного типу (що виник близько 40 тисяч років назад).

Основу природних взаємозв’язків суспільства на чолі з жерцями становило образно-інтуїтивне (“буденне”; “міфологічне”) світосприйняття, а штучних взаємозв’язків на чолі з воїнами — логіко-аналітичне (“раціональне”, “наукове”). Внутрішні (суттєві, засновані на підсвідомості з її виходами на польову основу матеріального світу) чинники ієрархічного типу (де мудрі правила, дужі захищали, народні маси жили і працювали) було закономірно витиснуто зовнішніми (формальними, базованими на свідомості, що орієнтується на речовинні прояви матеріального світу) чинниками класового типу. Другий тип влади накладав кайдани на тіла і душі людей; кайдани, проте, необхідні — бо зміна світосприйняття започаткувала тенденцію цивілізації до божевілля, до самознищення (у війнах, розпустах, епідеміях тощо). Розвиток поляризувався, серце історії змінило свій стан — із стислого (синкретичного, “язичницького”) на розтислий (поляризований, “християнський”); цивілізація розквітла за формою, проте всохла за суттю. Перехід такого стану був необхідним, але на певному його етапі почала зростати загроза інфаркту. На протипагу йому стала тенденція (відома в історії Європи як *Відродження*; про це див. далі) до наступного стиснення (зняття протиріч, “неоязичництва”) стомленого серця історії. Відповідно до його пульсації, суспільство стало “з ніг на голову”, і простоявши так (як “раби Господні”, за допомогою тоталітарних ідеологій) рабовласництво-феодалізм-капіталізм знову повертається до свого нормального стану, — до чергової, нової “весни” (неоязичництва) своїх спіралеподібних циклів.

Ми вже знаємо, що *Русі* — і до, і після Скіфії — стали державними утвореннями класового типу, де воїни (радханья, расья, *русь*) очолювали суспільства і починали утискувати його, кувати в кайдани. Починали!.. а в Київській Русі таке стало нормою. От і вся її (й усіх інших класових держав) розхвалена церковно-тоталітарною ідеологією “цивілізованість” порівняно з попередньою (яка тривала 8–7 тисячоліть!), обцивілізованістю Аратти–Арти–Арсанії–Бгаратти. За влади жерців панувало *Православ’є* (“славлення Неба”), більш відоме нині як *язичництво* (від дв.-рус. ‘*народництва*’). Первинна назва привласнена церквою, а друга викривлена, дотепер не менше, ніж

слово *поганство* (від лат. ‘*селянство*’). Що ж то за мораль, ідеологія, культура загалом, де бути *селянином* і *народником* — гріх і ганьба!? Та ж сама — з юдейсько-сіонськими, людиноненависницькими щодо гоїв і людства засадами, на яких зросли і “світові релігії” (які буцімто не існували до написання Біблії), й дискредитований вже “інтернаціоналізм”, і знахабнілий нині “глобалізм”.

Отже, потрібно чітко знати і розуміти: ***стався речовинний прогрес суспільства за формою; за суттю ж — деградація людського ества, відрив його від польової першооснови матеріального світу.*** *Проте й деградація має позитивну кінцеву спрямованість, бо спричиняє переродження існуючого антропологічного типу Homo sapiens у невідомий поки що Homo noeticus.* Слід пам’ятати, що шлях переродження-мутації може спиратися переважно або на *польову суть*, або ж на *речовинну форму*; перший (общинна традиція якого більш-менш збережена “відсталими народами”) буде оптимальним варіантом, а другий (виявлений вже у революціях і світових війнах “цивілізованих народів”) — надзвичайно болючим.

Вище наведено перестороги давньоруських волхвів щодо майбутнього розвитку Русі й слов’ян загалом. Отже, у 860–988 рр. по-новому повторилася ситуація кінця розквіту Аратти у 2750–2200 рр. до н. е. *Араттські брахмани*, оберігаючи суспільство від міцніючої примари рабовласництва шумерського типу, визнали, напевно, за краще саморозпустити свою державу, аби зберегти притаманний їй (і до неї) общинний лад. Тоді традиції образно-інтуїтивного світосприйняття, а отже, і влада жерців-правителів, були ще досить міцними. А от *руські жерці* жили в інший час; вони стали значно слабші від своїх попередників, — і повторити їх засіб рахманам-волхвам не вдалося. Проте спроби — повстання проти хрещення Русі й кілька століть ще потому — були. Але траплялися також випадки допомоги волхвів прийняттю християнської віри... Нині, зважаючи на описані першопрічини зміни влади, тих повстанців слід вважати героями, а “зрадників одвічної віри” — провидцями. Перші дбали про традиційну честь, але *по суті* вели народ до самознищення; другі ж рятували народ життя, *формально* безчестячи його. Рівнодіюча цих протилежних тенденцій працювала на розкручування діалектичної спіралі історії, на переродження суспільства, а також людей (див. вище про *Homo sapiens* > *Homo noeticus*).

Наслідки діяльності волхвів-“зрадників” в оптимальному руслі майбутнього розвитку силомиць хрещеної Русі розкриті Б. О. Рибак

ковим [Язычество древних славян; Язычество древней Руси. — М., 1981, 1987]. Суттєвих висновків, схожих до наведених вище, академік Рибаків не робив. Він обмежився вказівкою на певні формальні прояви: **несподіваним наслідком хрещення (у 988 р.) став небувалий розквіт язичництва упродовж XI–XIII ст., напередодні татаро-монгольської навали; таким чином устанавилося двовір'я, — так встановилося двовладдя, в якому одвічна общинність трудящих почала співіснувати з новітньою владою воїнів.** Зміст цього прояву досить очевидно розкрив історик А. Г. Кузмін [2003], зосередивши увагу на *аріянському* напрямі хрещення Русі князем Володимиром, який установив практичне двовір'я.

Наступна, посткиївська Русь — її прадавнє ядро, невдовзі звільнене від навали татаро-монголів Великим Князівством Литовським і козаками — акцентувала в тому двовір'ї прабатьківську віру, що відповідало хрещенню Литви найпізніше в Європі: у 1386–1391 рр. Отже, слов'янське православ'є найсуттєвіше, серед інших християнських конфесій, зберегло попередню рідновірську (православну, тобто язичницьку) основу. Причому не тільки у *народних традиціях* Великодня, Масляної, Купала тощо, а й *церковного старчества*. Воно складалося із мудрих провидців (формально — монахів, але по суті — жерців), які керували своїм офіційним начальством. Тож можна припускати існування таємної угоди між вищими ієрархами священнослужителів, а також княжою владою Володимира і його спадкоємців; угоди щодо хрещення і долі Русі загалом. Така гіпотеза дає підстави вважати 1000-літній термін “*прокляттям волхвами хрещеної Русі*”, *закляттям*, після якого мають статися нечувані зміни. У XX ст. від Різдва Христа-Спасителя вони справді почалися.

Щоб розібратися в оцих змінах, слід придивитися до історії Європи від початку її хрещення, приблизно від моменту завершення Влескниги (879 р.). Услід за нею постали інші свідчення величі язичницької культури слов'ян, дбайливо зібрані Ярославом Мудрим у його знаменитій бібліотеці. Вона схована і відома тепер лише “Велесовою книгою”, “Гімном Бояна”, “Голубиною книгою” (християнізованим розділом *Веди слов'ян*, повністю знайденою в Родопських горах наприкінці XIX ст.), кількома уривками й назвами творів тієї частини, яка опинилася серед приданого Анни Ярославни, королеви Франції і на рубежі XVIII–XIX століть була повернена до Росії. А 1185 року засяяло “Слово о полку і гореві Ігоря Святославлича”, яке дослідники

цілком слушно вважають передвісником західноєвропейської епохи Відродження (від межі XIV–XV ст.).

Історики трактують епоху **Відродження античної, язичницької культури** як початок виходу європейської культури із глухого кута самогубства, в який завели її біблійні доктрини “первородного гріха”, “праці як спокути”, “кінця світу” тощо. Проте лише деякі фахівці сягають сутності питання й враховують зазначений вище *початок на Русі власного Відродження відразу ж після хрещення* (за Б. О. Рибаківим і А. Г. Кузміним), тобто не пізніше межі X–XI ст.

За Відродженням потяглася епоха **Реформації церкви**, що узурпувала було посередництво між БОГОМ і Людьми аж до продажу гріхів-індульгенцій. Найбільшою перемогою Реформації стало відділення державою церкви. Цей удар по *релігійно-ідеологічній* біблійній доктрині феодалізму було закріплено епохою **Просвітництва народів**, доведених тією доктриною до божевілля, до нищення інквізицією інтелектуальної еліти як “еритиків” (а насамперед — “язичників”, які залишалися хранителями одвічних суспільних засад).

Виділимо ще одну досить промовисту обставину: республіканський устрій Запорозької Січі козаків і складену за їхнім Звичаєвим Правом “Конституцію” 1710 року. Засновники “історичного матеріалізму” вважали це явище початком демократизації нової Європи. Проте то був аж ніяк не “початок”. Ні, козацька держава була своєрідним мостом через смертоносне урвище класових і церковних розбратів, який Русь зберегла для Європи та й Світу; міст між берегами *Язичництва-і-Неоязичництва* (*‘Націоналізму’ та ‘Неонаціоналізму’*, висловлюючись сучасною термінологією), розмежованих примарою біблійної *‘Загальнолюдськості’* та утвореного згідно з її ідеями марксистського *Інтернаціоналізму*. Коли ж Русь сама в 1917 р. спіткнулася наприкінці того мосту, то встигла ще ошчасливити світ родиною Рерихів, світочами Неоязичництва.

Загальноновизнано, що епоха Просвітництва призвела до **Науково-технічної революції**. Але мало хто вважає НТР завершенням певного циклу в розкручуванні спіралі розвитку цивілізації. Нагадаємо, що її початок покладено близько 7000–6200 рр. до н. е. державою Аратою, виникнення якої було зумовлено вкоріненням **Великої неолітичної революції**. ВНР і НТР — початок і кінець, історичні полюси І витка розвитку Земної цивілізації. Чому? Тому що першою революцією було розпочато, а другою завершено освоєння речовинних проявів матеріального світу. Це в плані так званої “матеріальної (правиль-

но казати речовинної) культури”. Щодо “духовної (польової) культури” епохи НТР, то суттю її стало **Неоязичництво**, започатковане взаємоспрямованими (з Індії до Європи й Америки – та навпаки) місіями Блаватської, Вівекананди, Рерихів. Вони вийшли на завершення циклу, розпочатого колишнім Відродженням. Його титани XIV–XVI ст. шукали опору – проти самознищення європейської цивілізації – в греко-римських часах, а зазначені діячі XIX–XX ст. поглибилися до основи тієї опори й віднайшли найпершу з них в індоевропейських часах: в Аратті-й-Аріані, згідно з дослідженнями Шилова на рубежі XX–XXI століть. Так було завершено 600-річний пошук природного виходу європейської та й світової культури зі “стояння на голові, з розтисненим серцем історії”, відкрито перспективу циклічно-закономірного повернення культури до основного її положення “на ногах, зі стисненим серцем”.

Нині політики, культурологи, церковники визнають, що саме Неонаціоналізм став основою відродження наприкінці II тис. н. е. багатьох народів і людства загалом. Проте вони ніяк не бажають визнавати це й за ‘Неоязичництвом’. У 1994–1996 рр. дійшло вже до церковного прокляття родини Рерихів і осудження (Ватиканом та ін.) Православля – за їхню насиченість *язичництвом* (‘*націоналізмом*’ індоевропейсько-слов’янського типу). І “культурне людство” проковтнуло цей рецедив інквізиції та ще й почало повертатися до біблійного “духу й букви” (тобто до юдаїзму, єврейського націоналізму-‘язичництва’). В історичній науці – зокрема в її перших розділах, які досліджує здебільшого археологія – цей поворот набув форми “семітизації” Трипілля та споріднених культур благодатного Причорномор’я (Л. Л. Залізник, П. П. Толочко, В. В. Отрошенко); натомість слов’ян й інших “індоевропейців” підштовхують шукати свою прабатьківщину в снігах Далекої Півночі (Н. Р. Гусева, О. Г. Дугін). Простежується ідеологічна спрямованість таких “досліджень”, намагання звести їх до новітнього прочитання Біблії. А. Г. Кузмін [2003] занадто оптимістично вважає, що “активне втручання деяких учених допомогло зупинити цю диверсію”.

Що це, кінець того життєдайного оздоровлення європейської і загальнолюдської культури, яке розпочали титани Відродження? Ні, це ознака завершення розпочатого Відродженням циклу.

Весь цикл відродження підвалин європейської культури – від античних до індоевропейських включно – слід розуміти ось як. Біблійна ідеологія змирилася зі своєю поразкою, якої зазнала від Лео-

наро да Вінчі та інших і навіть користується плодами їхньої перемоги, бо та не сягнула далі *форми й античності*, співзвучних історії й якості Біблії. А Реріхи та інші перемогли вже по *суті* — яка відкрилася їм, завершувачам епохи Просвітництва, не в античній, а в значно глибшій *ведичній* культурі. Ця суттєва перемога підвела біблійну доктрину до ліквідації. Цього церква прийняти не в змозі, тому й проклінає. А першопрічини регресу громадської думки, пов'язаного із цим прокляттям, — в її тяжінні до логіко-аналітичного світосприйняття, у нерозумінні суті НТР, зростанні страху перед змістом НТР як носієм “кінця світу”, буцімто передбаченого Біблією. Але це не кінець для неї й освячених нею класових суспільств. Нині замість хреста-розп'яття часів рабовласництва слід прийняти хрестоподібну формулу світоладу:

$$\begin{array}{c} \Phi \\ + \quad \mathbf{3} \quad - \\ \mathbf{C} \end{array}$$

— де *речовинні форми* взаємодіють із *польовою суттю*, а позитивні прояви буття “+” протистоять негативним проявам небуття “-”. Перебуваючи (у *змісті*) на перетині цих сил, носії розуму (точніше: сприймачі-перетворювачі Інформафійного ПОЛЯ, або “БОЖОЇ Волі”) діють, найчастіше, у двох напрямках: +C і Φ -; епохи переважання тієї та іншої тенденції постійно чергуються. Вихід із зазначеного вище регресу та страху (перед “кінцем світу” і “світовою революцією”) — у природному воротті від сучасного 1) переважання смертоносного “-” до життєдайного “+” історичного процесу; 2) від “вмирання на голові” до “життя на ногах”; 3) від “розширення” до “стискання серця історії”.

Наш розгляд виходу почнемо з пункту 3: з ритмічної зміни станів культурно-історичного розвитку. Постійне *розтиснення* серця історії (тобто *поляризація* культури) є самогубством, а не прогресом; чергове *стиснення* (*синкретизація*) є закономірною необхідністю, а не регресом. Тож було вже стиснення (Язичництво), наступає й нове (Неоязичництво). А між ними був і досі переважає розбрат народів і людства загалом. Це закономірно, потрібно для збільшення енергії розвитку. Нині її стало занадто багато, можливість вибуху критично зростає. Далі так тривати не може. Така ситуація здатна спричинити не лише світові війни, а й виродження, смертельний інфаркт цивілі-

зації — який Біблія трактує як “*кінець світу*”. Спасіння — в чергово-му, закономірному переході цивілізації до синкретичного стану культури, коли знімаються протиріччя між її науковими й політичними (логіко-аналітичними), мистецькими та релігійними (образно-інтуїтивними) та іншими полярними проявами.

Протиріччя між “–” і “+” знімає не тільки об’єктивний плин історії, а й суб’єктивні зусилля людей, які “за” і “проти” природного перебігу явищ. Отже, переходимо до розгляду пункту 1 (див. вище).

Політичний *інтернаціоналізм* і релігійна ‘*загальнолюдськість*’ — що його спричинила — людяні на словах, але криваві на ділі. Їхні діла — війни й голодомори, знищені верстви, народи, культури. Хижацтво юдеїв, сіоністів, марксистів — лише третинні прояви об’єктивного, природного процесу. Вторинний прояв — це зосередженість отих “хижаків” у семітсько-єврейській етнокультурі. А первинна, надлюдська основа — в об’єктивному призначенні тієї етнокультури бути діалектичним “–” загальнолюдської цивілізації. Цей “мінус” споріднений із речовинними, формальними проявами матерії (“із плотно людською”), через які він намагається оволодіти її змістом і раціонально керувати суспільством. Керувати на “наукових” (зокрема й теологічних) засадах, знищуючи “міфологічні” (язичницькі). Гасло *рівності* тут — неначе вогонь для метеликів. Воно приваблює, але нездійсненне через природну нерівність людей: жінок і чоловіків, папуасів і чукчів, консерваторів і футуристів; нездійснене також через образно-інтуїтивне підґрунтя культури, незнищенне жодним логіко-аналітичним розвитком, чи то кабалістичним, чи то істматівським). Наблизити їх до “рівності” можна лише нелюдським, тоталітарним примусом, що обов’язково спричиняє смерть. Вона й стає основним результатом усіх діячів сіоністського (>більшовицького>фашистського) напрямку: і релігійних, і наукових, і політичних. Цей напрям досить потужний (а отже, життєспроможний), зумовлений необхідністю полюса “–”, без якого не може бути життєдайної напруги, енергії існування та розвитку.

Кожен мінус має свій плюс, і навпаки. Руйнівний загалом готує дорогу для формування наступного антропологічного типу — Homo poeticus. Розглянемо тепер діалектичний “+” та його негативи.

Негативним є те, що на формальному рівні *язичництво* або *неоязичництво*, політичні ‘*націоналізм*’ і ‘*неонаціоналізм*’ теж можуть стати смертоносними (як невчасні або ж передозовані ліки; приклади сіонізму чи фашизму — крайні прояви націоналізму — тут не по-

одинокі). Життєдайними, позитивними робить їх лише природність, яка походить від **польової (божественної)**, як казали наші пращури) сутності Світоладу. Так, націоналісти проти інтернаціональної, глобалістичної чи ще якоїсь там *формальної рівності*: вони за різноманіття етнокультур (яке зумовлене різними географічними умовами, господарськими засобами та іншими виявами існування народів). Саме таке різноманіття форм забезпечує *рівність суттєву*. А вона зумовлена образно-інтуїтивним (“міфологічним”, “язичницьким”) світосприйняттям, його перевагою над логіко-аналітичним (“науковим”, “цивілізованим”). Перевага ця реалізується через людське біополе, геокосмічний потік якого живить підсвідомість та архетипи — “колективне безсвідоме” (за К. Г. Юнгом). Архетипи — зачаття, ембріону, народження та ін. — дійсно-таки *однакові* в усіх людей і народів, поколінь і часів. Отже “+” одвічно сягає польової (божественної) першооснови матеріального світу. Вона гарантує буття — на польовому, але не обов’язково на речовинному рівні. Язичники-націоналісти мають “ту ж саму ваду”: часто-густо стають схожими до метеликів, що летять на вогонь. Homo sapiens неоязичники, зрештою, не порятують, — та й не повинні працювати на це. Їх надзавдання: формування (спочатку на власному “духовному” рівні, далі воно піде під опікою Інформаційного ПОЛЯ, або ж Всевідаючого БОГА) наступного антропологічного типу — Homo poeticus.

Проблема “розбудови щасливого майбуття” зводиться до визначення *плюсів і мінусів* та встановлення верховенства позитиву над негативом. Біда починається не з наявності “–” (юдеїв, сіоністів, більшовиків, фашистів та ін.), а з нав’язування думки вважати його за “+”, що автоматично спричиняє розростання в суспільстві “ракової пухлини” самознищення. Запобігти цьому неважко — якщо, звісно, не схилитися до суїциду. Тепер не лише математикам слід відстоювати позицію, що в нашому світі “–” має бути лише підлеглим. І не тільки біологи мусять замислюватися над тими закономірностями, що зверхність паразита над організмом призводить до смерті обох, тоді як організм, який прагне врятуватись, збереже існування паразитові також. Не тільки наркотики та видовища, а й учення слід дозувати — на кількість-якість необхідну й неприпустиму. Займатися вирішенням порушеної проблеми має передусім наука — суспільна “діагностика сучасності та прогнозування майбуття”. На практиці ж головують політики — часто-густо заангажовані ідеологією “кінця світу” з “–” корінням.

Жителюби, ідеологи й прибічники “+”, мають нині допомагати Інформаційному ПОЛЮ вивести земну цивілізацію на новий виток її розвитку. Оце і є формула добробуту, щастя, *світлого майбуття всього людства*. А щодо смертелюбів, прихильників та носіїв “–” самознищення-суїциду цивілізації, — слід знати й розуміти, що існує чимало й таких — і людей, і організацій також. Вони теж об’єднані (і не тільки невблаганною старістю), мають чималу силу — засновану (як і житетайна) на природно-всесвітніх законах. Це страшно, але закономірно, тому боятися дійсності, заплочувати на неї очі не слід.

НТР — це кінець першого витка спіралі нескінченного розвитку людської цивілізації. Про цей кінець сказано вище. Але треба знати й розуміти також, що НТР разом із Неоязичництвом — це початок нового витка. Початок, що ознаменувався розщепленням атома — найменшої частки речовини. А відкрита цим самим **польова основа матеріального світу** освоюватиметься наступним, другим витком цивілізації. У цьому — перспектива і суть витка-II. Зрештою він, а не люди й доктрини, призведе до зміни антропологічного типу людства. Схоже вже відбувалося і 100–40 тисячоліть назад, і в попередні епохи; тоді теж, хоча й по-іншому, взаємодіяли “+” і “–” історії. Фактаж щодо сьогоденного стану витка-II та його носія, людства, досить науково представлено в шокуючих книгах В. Г. Ажажі “Основи уфології” [М.: Ин-т гос. администрирования, 1995], “Под “колпаком” Иного Разума” [М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002] та ін.

Ми дійшли до центрального (2) серед трьох заключних пунктів нашої книги. Розглянемо ***неоязичницьке розуміння-відчуття сучасним людством БОГА, спорідненість суті цього світосприйняття з язичницьким відчуттям-розумінням.***

Згідно з Влес-книгою [1]:

*Правда така, що ми Дажбожі внуки. Зри, русе, ко уму —
яко ж УМ великий БОЖИЙ є єдиний із нами
[яко ж оум влік божьск есте єдин со ны],
і тому творимо і говоримо з Богами воедино.*

Ця формула сумісна із сучасним розумінням ***Всевидаючого БОГА*** як ***Інформаційного ПОЛЯ*** не тільки формально. Змістовна сумісність полягає в тому, що людина (та й інші живі організми не пристосовані, щоправда, до людського, логіко-аналітичного сприйняття) сприймає світ за принципом телевізійного кінескопа, яким є кістяк із мозком.

Ця гіпотеза суголосна із висновком Б. І. Цуканова [2000] про те, що “час, як реальність, існує для кожної людини у вигляді тривалості, яку безпосередньо переживаються в межах її власної теперішності (...) Час у межах “дійсного теперішнього” виникає у формі найближчого майбуття, а щезає у формі миттєво-минулого”. Наукову позицію Г. В. Шокіна до віри в БОГА як до інтегрального й загально-го показника, що “свідчить уже власне про Людину”, можна узгодити з нашою гіпотезою через біофізичний розвиток, який тільки завдяки кістяку кроманьйонця набув тих можливостей “зчитування”, яких ще не мав неандерталець і попередні антропологічні типи. Найбільш сучасне наукове розуміння БОГА викладено в монографії М. Д. Руденка “Тносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)” [2001]. Дослідник знімає протиріччя між наукою й релігією — спираючись на математику, фізику, астрономію, але переводячи їх формули на рівень метафізичного розуміння Світоладу. Руденко оновлює давні уявлення про БОГА-Вседержителя як про Всесвітню МОНАДУ, розкриваючи її енергетично-інформаційне наповнення. Крім центральної МОНАДИ Всесвіту є її ретранслятори — Монади галактик, зірок, планет... аж до кристалів, істот, молекул, атомів та електронів. Своїм геніальним вченням М. Д. Руденко перекидає надійний культурологічний місток від античного, а подекуди й ведичного язичництва — до сучасного неоязичництва.

Суть взаємодії людини і людства з ІнформПОЛЕМ (або ВсеБО-ГОМ, МОНАДОЮ) полягає в постійному вдосконаленні свого “кінескона” для щоразу адекватнішого зчитування “Воли ВСЕВИПНЬОГО”. Взаємодія відбувається переважно на польовому рівні (тоді як біблійна доктрина, а за нею й європейська культура налаштовані на речовинну взаємодію).

Закономірну зміну пріоритетів, яку привносить Неоязичництво (Новоправослав'є), треба сприймати приблизно так, як ми звикли ставитися до смерті й народження, до зміни пір року. Кінець сучасної “зими” цивілізації призведе до “весни” — яка буде схожою, але аж ніяк не тотожною минулій “весні”, яку прийнято називати *язичництвом* (- ‘народництвом’- ‘націоналізмом’). Зрозуміло, що розтануть такі звичні, такі милі нашому серцю замети, — але не слід того дуже лякатися й зосереджуватися на будівництві церковно-політичних “льохів і холодильників”. Так, відлига на межі зими та весни дійсно-таки річ неприємна, важка — але не настільки, щоб гинути від багна й громовиць.

ХРОНОЛОГІЯ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Передісторія

- *близько 1 млн років назад* — перші людиноподібні істоти на території України;
- *близько 40 тисячоліть назад* — поява людей сучасного антропологічного типу;
- *20–17 тисячоліть назад* — геокосмічна катастрофа й максимальний наступ Льодовика;
- **18734–17138 р. до н. е.** — Великі паради планет, що могли стимулювати геокосмічну катастрофу (за М. О. Чмиховим);
- *(XIX–)XII–III тис. до н. е. (–I тис. н. е.)* — літопис Кам'яної Могили (на Запоріжжі);
- *IX–VIII тис. до н. е.* — свідерська археологічна культура перших скотарів, носіїв ядра євразійської (предтечі індоєвропейської) мовної спільноти;
- *IX–VI(–IV) тис. до н. е.* — Велика неолітична революція: перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства й становлення передумов державності;
- *6500–5650 (+ ≈800) рр. до н. е.* — прамісто носіїв тахунійської археологічної культури (ядра протоіндоєвропейської мовної спільноти) біля сучасного с. Чатал-Гуюк (Анатолія, Туреччина).

Легендарні дати

- **21 тисячоліття назад** — початок минувшини пращурів слов'ян, за Влес-книгою;
- *6984–5508–3483 рр. до н. е.* — теологічні підрахунки “початку Світу” за Біблією, з яким можна пов'язати Потоп внаслідок прориву Середземного до ізольованого дотоді Чорного моря — 5550 ± 20 (+ ≈800) р. до н. е., за геологічними даними;
- *3300–2450–2136 рр. до н. е.* — Потоп за часів шумерського Зіусудру, єврейського Ноя, грецького Огігоса, за вавилонсько-античною традицією й геологічними даними (прорив Атлантичного океану до Середземного моря);
- *1700 р. до н. е.* — геолого-археологічне датування Потопу за пеласго-грецького царя Девкаліона;

- **близько 1514 р. до н. е.** — народження Таргітая, пращура скелотів (за Геродотом);
- **близько 1250 р. до н. е.** — мандрі аргонавтів на острів Ея (біля Керченської протоки) за Золотим Руном; Потоп за царя Дардана;
- **1020–1010 рр. до н. е.** — мандрі Одиссея, героя Троянської війни, до Еї;
- до I–III ст. — легенда про братів Куара, Мелтея й Хоріана з індійсько-вірменської “Історії Тарона”.

Формування української етнокультури

- 198 століть існування Світу, за міфом із Київщини;
- **близько 6200 (+ ≈800) р. до н. е.** — виникнення канону Березині й, напевно, Бабського Великодня;
- **близько 5000 р. до н. е.** — виникнення на Київщині легенди про Золоту Очеретину;
- 4400 р. до н. е. — астрономічна зміна Тельцем головування Близнят і, можливо, започаткування Навського Великодня; виникнення образів Іми та Ями: першолюдини з “Веди словена” і володаря померлих з “Велесової книги”; започаткування “Супойського переказу” жерцями-характерниками;
- “літ тому 5190” назад переказу із роду козака Л. Безклубого;
- **3102 р. до н. е.** — започаткування легенд Савурюги (Савур-могили);
- 1720–1700 рр. до н. е. — зміна Тельця Овном і започаткування Рахманського Великодня;
- 1570 р. до н. е. — святкування пеласгами Коляди на березі Лаби (нині італ. Тібр), кидання у воду пеляноса-‘паляниць’;
- 20 р. — зміна Овна Рибами і можливе започаткування нинішнього Великодня.

Давня історія Аратти — Русі та споріднених з ними держав

- від (XIX–)XII тис. до н. е. — початок літопису Кам’яної Могили (на Запоріжжі);
- **6200+97 (+ ≈800) р. до н. е.** — започаткування Аратти, першої у світі держави;

- 5400–4600–3500–2750(–2200) pp. до н. е. — три періоди трипільської археологічної культури, на час існування якої припадає апофеоз держави Аратта;
- *середина V–II тис. до н. е.* — формування арійської спільноти кочовиків уздовж степових кордонів хліборобської держави Аратти межиріччя Дунаю й Дніпра;
- 3481 р. до н. е. — започаткування королівської династії венеців, вандалів, рутенів;
- 3400–3100 pp. до н. е. — виникнення Шумеру, який сприяв започаткуванню Єгипту;
- **2951 р. до н. е.** — початок слов'ян за “Мазуринським літописцем”;
- 2920–2600–2450 pp. до н. е. — Троя I–II, що мала зв'язки з Оріяною (т. з. усатівський варіант пізньої трипільської археологічної культури; за назвами с. Усатове під Одесою й с. Трипілля під Києвом);
- 2750–2350 pp. до н. е. — майдан усатівської археологічної культури біля с. Маяки (на Одещині) — найбільше серед відомих святилищ-обсерваторій Оріяни;
- *XXIII ст. до н. е.* — похід союзу аріїв і хурритів Наддніпрянщини проти закавказької експансії засновників Аккадської династії Шумеру;
- **2400–1700 pp. до н. е.** — формування образів БОГА-Сварога та його сина Дажбога: перехід від пра- до слов'янської етнокультури;
- 1700–1570 pp. до н. е. — захоплення Єгипту гіксосами, серед яких був Киян, засновник XV династії фараонів;
- **близько 1500 р. до н. е.** — похід союзу аріїв і слов'ян Наддніпрянщини до Індії;
- *XV–XII ст. до н. е.* — тшинецька археологічна культура, яку вважають праслов'янською;
- **1030–1020 pp. до н. е.** — Троянська війна, що вважається початком історії Греції та Європи;
- *близько 800 р. до н. е.* — започаткування *Іліона* на місці малоазійської Трої, а також *Гелона* (Голуні) у верхів'ї р. Ворскли;
- **783–595 pp. до н. е.** — похід кіммерійців Сурожії (обабіч Керченської протоки: див. вище про мандри аргонавтів і Одиссея до Еї) на Близький Схід;
- 663 і 605 pp. до н. е. — походи близькосхідних кіммерійців до Єгипту;

- 625–585 pp. до н. е. — Мідія під владою кіммерійського царя Кіаксара, онука Фраорта та сина Деіока ('Кийок-царя', 'Пра(отця) Ор(т)а', 'Божого ока');
- 600 p. до н. е. — 166 p. н. е. — різні датування переселення асів і ванів на чолі з Одінором зі Скіфії до Скандинавії;
- VI ст. до н. е. — II–IV ст. — згадки античних авторів про 'Жезлоносну Арію' Дандарію й Дандаку між пониззями Дніпра та Кубані;
- 514–512 pp. до н. е. — відсіч Скіфії перській навалі на чолі з Дарієм, який прийшов помститися нащадкам царя Кіаксара та знищити династію Киян;
- V ст. до н. е. — об'єднання в Боспорське царство кількох міст греків-колоністів на землях колишньої Суружії (Кіммерії);
- 437 p. до н. е. — афінська ескадра на чолі з Периклом біля берегів Скіфії для підтримки Боспорського царства;
- IV ст. до н. е. — Скіфська держава царя Атея;
- середина III ст. до н. е. — витиснення скіфів сарматами; заснування Неаполя Скіфського (поблизу сучасного Сімферополя);
- близько 230 p. — початок готської навали на східних слов'ян;
- 334 p. або 430 p. — заснування Києва;
- 375 p. — розп'яття готами антського князя Божа і 70 старійшин, що спричинило переможне повстання на чолі з Вендеславом;
- 376 p. — гунська навала;
- близько 390–470 pp. до н. е. — Кий, засновник Києва;
- 450 p. — союз князя Кия з королем гунів Атілою (помер у 453 p.);
- 455 p. — захоплення Риму слов'янським племенем вандалів.

Початок середньовічної історії Русі

- III–VI ст. — Антський союз східних слов'ян;
- IV–V ст. — створення Боспорської єпархії Візантійською церквою;
- 476–492 p. до н. е. — Рим під владою імператора Одоакра із русичів, легендарного пращура Богдана Хмельницького;
- 518 p. — колишнє Боспорське царство греків підкорилося владі Візантії;
- 547–550 pp. — створення Візантією в Боспорському царстві єпископату для готів і початок хрещення племен Предкавказзя;

- 560 р. — вбивство обрами (аварами) антського князя Мезенмира;
- 670 р. — розквіт Хозарії й занепад Дулібського союзу слов'ян;
- 787 р. — взяття Сурожі (нині м. Судак) князем Бравліном із Новгороду Руського (Таврійського; колишній Неаполь Скіфський) та його хрещення;
- 787–788 рр. — повстання Русі проти Хозарії, очолене іронцем (осетином) Скотенем;
- 862 р. — вбивство Аскольдом київського князя Боревена (правнука Бравліна), останнього з династії Киян;
- 862–867–879 рр. — княжіння Рюрика в Ладозі й Новгороді;
- 863 р. — знайомство Костянтина (св. Кирила) в Корчеві з руським письмом;
- 866–867 рр. — часткове хрещення Сурожі й Києва патріархом Фотієм і кн. Аскольдом;
- 882 р. — вбивство київського князя Аскольда й затвердження династії Рюриковичів;
- IX–XI ст. — згадки арабськими авторами Арт(с)и й Арс(т)анії;
- 965 рр. — разгром Хозарії київським князем Святославом;
- 980 р. — вокняжіння Володимира в Києві й спроба укріпити язичництво;
- 988 р. — хрещення Русі князем Володимиром.

Дослідження і публікації із давньої історії Русі

- 11582 р. до н. е. — найдавніша серед розшифрованих дат Кам'яної Могили (на Запоріжжі), з якою, можливо, пов'язані “таблички Каскисіма”;
- близько 2200 р. до н. е. — знайомство носіїв катакомбної археологічної культури межиріччя Молочної й Дніпра з шумерською “Поємою про Гільгамеша”;
- 484–430? рр. до н. е. — Геродот, давньогрецький “батько історії” й описувач Скіфії;
- 879 р. — завершення “Велесової книги” (“Патріарсей”?);
- 894–1113 рр. до н. е. — початок церковного літописання на Русі: “Сказання про слов'янську грамоту”, “Повість врем'яних літ” та ін.;
- 1019–1054 рр. — княжіння в Києві кн. Ярослава Мудрого, збирача бібліотеки;
- 1185 р. — згадки віків і землі Трояній у “Слові о полку і гореві Ігоря Святославлича”;

- *1711–1765 pp.* — Михайло Васильович Ломоносов, перший російський академік, історик та ін.;
- *1881 p.* — друге, Петербурзьке видання “Ведисловена”, збереженої у Родопах болгарами-помаками й знайденої С. І. Верковичем;
- *1893–1899 pp.* — відкриття В. В. Хвойкою трипільської археологічної культури;
- *1919 p.* — знахідка Ф. А. Ізенбеком у с. Великий Бурлюк (на Харківщині) “Велесової книги”, вперше оприлюдненої Ю. П. Миролюбовим у *1953 p.*;
- *1963–1965 pp.* — відкриття археологом Н. Власою та шумерологом А. Фалькенштейном протошумерської писемності в пониззі Дунаю (уперше прочитав А. Г. Кифішин у *1990 p.*);
- *1965 p.* — завершення В. М. Даниленком (1913–1982) рукопису монографії “Космогонія первобытного общества”; перші видання: *1997* (Київ) і *1999* (Москва) pp.;
- *1969, 1974 pp.* — “Неолит України” та “Энеолит Украины” В. М. Даниленка (Київ);
- *1972–1995 pp.* — розкопки й публікації Ю. О. Шилова про курган Висока Могила (біля с. Старосілля Великоолександрівського р-ну Херсонської обл.) та її оточення, що дало змогу виявити витоки арійської спільноти й започаткованої нею Рігведи;
- *1975–1999 p.* — статті та збірка “Indoagica в Северном Причерноморье” О. М. Трубачова (Москва);
- *1979 p.* — “МАГА ВІРА” Лева Силенка (Нью-Йорк, Торонто);
- *1981 p.* — “Язычество древних славян” Б. О. Рibaкова (Москва);
- *1989 p.* — “Индоевропейские прародины” В. О. Сафронова (Москва — Горький);
- *1990 p.* — “Истоки язычества Руси” М. О. Чмихова (Київ);
- *1995 p.* — публікація перекладу й коментарів до “Велесової книги” Б. І. Яценка (Київ);
- *1995 p.* — “Прародина ариев” Ю. О. Шилова (Київ);
- *2001 p.* — “Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації” М. М. Шмаглія (Київ);
- *2001 p.* — “Дренеє святилище Каменная Могила” А. Г. Кифішина (Москва — Київ);
- *2002 p.* — “Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — ІІ тис. н. е.” Ю. О. Шилова (Київ);
- *2004 p.* — “Енциклопедія трипільської цивілізації”, видана С. М. Платоновим і С. О. Тарутою (Київ);

- 2004 р. — “Истоки славянской цивилизации” (Київ, МАУП): Ю. О. Шилова: переклад і нова редакція “Джерел”;
- 2005 р. — за книгу “Джерела” та інші академіка Ю. О. Шилова вшановано прижиттєвим пам’ятником у м. Комсомольськ (на Полтавщині).
- 2006 р. — в селі Трипілля (Обухівський р-н Київської обл.) за ініціативою О. С. Поліщука створено народний музей “Аратта — Україна”.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ТА ТЕМИ ДЛЯ РЕФЕРАТІВ

I. *Передмова*. Давня історія загалом і України зокрема

1. *Наука історія* та її складові.
2. Поява людини загалом і її сучасного *антропологічного типу*.
3. Поняття: *праісторія, історія, давня історія*.
4. Що таке *цивілізація*?
5. Історико-хронологічні межі *давньої України*.
6. Дохристиянська писемність і література слов'ян.
7. Дослідники витоків слов'янської *етнокультури*.
8. Два напрями *академічної історіографії*.
9. Проблема витоків слов'янської історії в новітніх *монографіях*, підручниках і навчальних посібниках.

II. Літопис Шу-Нун

10. Місцерозташування та геологія *Кам'яної Могили*.
11. Дослідники Кам'яної Могили.
12. Зображення та письмена Кам'яної Могили.
13. Найдавніші тексти *Шу-Нун* (Кам'яної Могили).
14. Історико-географічні зв'язки Шу-Нун.

III. Зародження цивілізації

15. Що таке *Велика неолітична революція*?
16. Що таке *індоєвропейська мовна спільнота*?
17. Етапи формування *індоєвропейців*.
18. Самоназви "індоєвропейців" і створеної ними держави.
19. Хто такі *аратти й арії*?
20. Як поширювалися досягнення культури?
21. Ознаки Аратти й наступних цивілізацій (держав).

IV. Аратта – перша держава

22. Археологічні культури Аратти.
23. Перші писемні згадки про Аратту.
24. Територія Аратти.
25. Етапи розквіту *держави Аратти* (на матеріалах *трипільської культури*).

26. Особливості державного ладу Аратти.
27. *Задніпрянська* Аратта-I та *закавказька* Аратта-II.
28. Аратти I і II та *месопотамський Шумер*.

V. Аріан, родич і сусід Аратти

29. *Арієзнавство*: наука й політика.
30. Лінгвістичні та археологічні пам'ятки *аріїв*.
31. Формування *арійської спільноти племен* у V–III тис. до н. е.
32. *Ведичні* міфоритуали курганів.
33. Арійські племена й народності II тис. до н. е. — I тис. н. е.
34. Індоевропейські сусіди й родичі аріїв Північного Причорномор'я.
35. Що таке *Дандарія*?
36. Зв'язки етнокультуру Дандарії, Арсанії, Русі.

VI. Гіперборея — ‘Надпівнічна країна’

37. Що таке “темні віки Європи”?
38. *Троя-Іліон*: легенди та дійсність.
39. *Гіперборея*: історико-географічне підґрунтя легенди.
40. Родина *Дьяуса–Зевса–Дива*: міфи та астрономія.
41. Гіпербореїці *Пелазг, Атлант* та ін.
42. Мандрі *аргонавтів* та *Одіссея*.
43. *Геракл і Гер(ос), Гелон* та *Іліон*.

VII. Походження слов'ян

44. Глибини історичної пам'яті слов'ян.
45. Образ *мамонта* в слов'янському фольклорі та орнаментиці.
46. Початок календарного відліку історії слов'ян.
47. Праматері *Інанна і Березиня* та їх датування.
48. Прачоловік *Іма*.
49. Легенди та дійсність *Савур-могили*.
50. Хто такі *хатти*?
51. Археологічні й етнографічні дані спорідненості *араттів і слов'ян* із Трипіллям.
52. Північнопричорноморські витоки *індоевропейського епосу*.
53. *Колунь — Голунь — Гелон — Іліон* прадавніх слов'ян і греків.
54. Земля та віки *Трояні*.
55. Походження понять *(У)Країна* та *Русь*.

VIII. Західне розселення слов'ян

56. Енети — венеди.
57. Легенда про походження *сколотів*.
58. Сколоти та кельти.
59. Вандали.
60. Венеди, анти, склавини.

IX. Східне розселення слов'ян

61. *Аратти* I-III Наддніпрянщини, Закавказзя, Пенджабу.
62. Походження поняття *Київ*.
63. Східні походи праслов'ян і слов'ян VI–I тис. до н. е.
64. Витоки легенди про трьох братів — *Кия, Щека, Хорива*.
65. Хто такі *кіммерійці*?
66. Чотири легенди Геродота про походження *скіфів*.
67. Історичні відповідності легендам III і IV про походження скіфів.
68. Династія *Кеянідів* і похід перського царя Дарія на Скіфію.
69. Слов'янська династія *Киян*.

X. Утворення Київської Русі

70. Шлях “*із Варяг в Греки*”.
71. Виникнення *Києва*.
72. Перші християни Русі.
73. Рюрик, Аскольд і Дір(ос).
74. Кінець *общинної* й початок *феодальної* Русі.
75. Хрещення Русі.
76. Заповіти *волхвів* у трактуванні сучасної науки.

XI. Післямова. Актуальність давньої історії Русі — України

77. Що таке *національна ідея*?
78. Взаємозв'язки національних *святинь* — *еліти* — *ідеї*.
79. Місце *української* культури у системі *індоєвропейської* та *загальнолюдської* культур.
80. Шляхи розробки *української національної ідеї*.
81. Позитиви і негативи *общинно-‘комуністичної’* традиції слов'ян.
82. Хрестоподібна формула *світоладу*.
83. Три положення про *життєдайний* вихід сучасної культури зі *смертоносного* тупика “кінця світу”.

ЛІТЕРАТУРА

- Ажажа В. Г.* Под “колпаком” Иного Разума. — М., 2002.
- Акимова Л. И.* Троянский мир в античной мифоритуальной традиции // Сокровища Трои. — М.: Милан, 1996.
- Асов А. И.* Славянские руны и “Боянов гимн”. — М., 2000.
- Білоусько О. А.* Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст. — К., 2002.
- Білоусько О. А., Супруненко О. Б.* Давня історія Полтавщини. — Полтава, 2004.
- Братко-Кутинський О.* Феномен України. — К., 1996.
- Васина З.* Украинская летопись одежды. — К., 2003.
- Велесова книга / Пер. і комент. Б. І. Яценка.* — К., 1995.
- Велесова книга / Ред. та упоряд. Г. С. Лозко.* — К., 2002.
- Вовк С. М., Шолов Ю. О., Наливайко С. І.* Сторінки історії та культури Праукраїни. — Кн. 2–3. — Чернівці, 2003.
- Воропай О.* Звичаї нашого народу: У 2 т. — Мюнхен, 1958, 1966.
- Воропай О.* Звичаї нашого народу: У 2 т. — К., 1991.
- Гамкрелідзе Т. В., Иванов В. В.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: В 2 т. — Тбилиси, 1984.
- Геродот.* История. — Л., 1972.
- Гомер.* Илиада. Одиссея. — М., 1967.
- Гузій В. І.* Золота очеретина. — Бровари, 1997.
- Гумилев Л. Н.* Древняя Русь и Великая Степь. — М., 1992.
- Гумилев Л. Н.* Ритмы Евразии. Эпохи и цивилизации. — М., 1993.
- Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974.
- Даниленко В. Н.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999.
- Енциклопедія трипільської цивілізації: У 2 т. / Гол. ред. М. Ю. Відейко.* — К., 2004.
- Зиньковский К. В.* К процедуре исследования проблемы домостроительства трипольских племен // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — К., 1983.
- Зиньковский К. В., Петренко В. Г.* Погребения с охрой в усатовских могильниках // Советская археология. — 1987. — № 4.
- Знойко О. П.* Міфи Київської землі та події стародавні. — К., 1989.
- Киевские глаголические листки X в. / Под ред. В. В. Нимчук.* — К., 1983.

- Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — М., 2003.
- Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М., 1990.
- Кифишин А. Г.* “Страшный гнев” богов и “исход народа” // Жертвоприношение. — М., 2000.
- Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э. — К., 2001.
- Класен Е. И.* Новые материалы для древнейшей истории славян. — М., 1854; СПб., 1995.
- Кобилюх В. О.* Українські козацькі назви у санскриті. — Л.; К.; Донецьк, 2003.
- Корнієнко П. Л.* Трипільські хліборобські поселення — феномен світової цивілізації // Український Світ. — 1994. — № 3–4.
- Круц В. А.* Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — К., 1977.
- Кузьмин А. Г.* Начало Руси. — М., 2003.
- Кульбака В., Качур В.* Соматичні культури бронзового віку півдня Східної Європи. — Маріуполь, 1998.
- Лебедев А. Н.* Образование славянского мира. — К., 1997.
- Манько В.* Українська народна писанка. — Л., 2001.
- Массон В. М., Мерперт Н. Я., Мунчаев Р. М., Черныш Е. К.* Энеолит СССР. — М., 1982.
- Михайлов Б. Д.* Петроглифы Каменной Могилы. — М; Запорожье, 1999.
- Михайлов Б. Д.* Каменная Могила и ее окрестности. — Запорожье, 2003.
- Мицик В. Ф.* Священна Країна хліборобів. — К., 2006 (у друці).
- Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001.
- Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000.
- Наливайко С. І.* Індоевропейські таємниці України. — К., 2004.
- Нестор.* Повесть временных лет // Полн. собр. русских летописей. — М., 1962–1965.
- Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999.
- Погожева А. П.* Антропоморфная пластика Триполья. — Новосибирск, 1983.
- Попова Т. Б.* Бородинский клад. — М., 1983.

- Ригведа* / Пер. и коммент. Т. Я. Елизаренкова. — М., 1989, 1999.
- Рибалка В. В.* Методологічні питання наукової психології. — К., 2003.
- Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002.
- Руденко М. Д.* Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту). — Тернопіль, 2001.
- Рыбаков Б. А.* Геродотова Скифия. — М., 1979.
- Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981.
- Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси. — М., 1987.
- Рыбаков Б. А.* Древние славяне и античный мир // Всеславянский Собор. — М., 1998.
- Саннікова Л. П.* Символіка матерії в культурі народу // Етніологія. — Одесса. — 2002. — № 2.
- Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989.
- Силенко Л.* МАГА ВІРА. — NY–Toronto, 1979.
- Миролюбов Ю. П.* Сказы Захарихи: Собр. соч. — Мюнхен, 1990. — Т. 16.
- Скульский А. М.* Спас. — Николаев, 1997.
- Славянские Веды* / Сост. и коммент. А. И. Асова. — М., 2004.
- Слово о плъку Игореве* / Прим. В. В. Німчука — К., 1985.
- Толочко П. П., Отрощенко В. В., Сегеда С. П. та ін.* Етнічна історія давньої України. — К., 2000.
- Торон В.* Древнейшие известия о Руси. — М., 1997.
- Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999.
- Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян. — М., 2002.
- Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: Слово · История · Культура: В 2 т. — М., 2004–2005.
- Тулаев П. В.* Венеты: предки славян. — М., 2000.
- Хвойка В. В.* Каменный век Среднего Поднепровья // Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1899 году. — М., 1901. — Т. I.
- Цуканов Б. И.* Время в психике человека. — Одесса, 2000.
- Черепанова С. О.* Проблема людини в українському мистецтві. — Л., 2001.
- Чертков А. Д.* О языке пеласгов, населивших Италию, и сравнение его с древнеславянским. — М., 1855.
- Чмыхов Н. А.* Истоки язычества Руси. — К., 1990.

- Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.* Археологія та стародавня історія України. — К., 1992.
- Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996.
- Шавли Й.* Венети: наши давние предки. — М., 2003.
- Шилов Ю. А.* Прародина ариев: История, обряды и мифы. — К., 1995.
- Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002.
- Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.
- Шижкін К. В.* Про використання аерофотозйомки в археології // Археологія. — 1964. — № XVII.
- Шмаглій М. М., Дудкін В. П., Зиньківський К. В.* Про комплексне дослідження трипільських поселень // Археологія. — 1973. — № 10.
- Шмаглій М. М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2001.
- Щокін Г. В.* Людство і віра. — К., 2002.

СЛОВНИК,

який містить у собі дані антропології, археoaстрономії, геології, етнографії, лінгвістики, які дають підстави історизувати “трипільську археологічну культуру”, трактувати її як НАЙПЕРШУ У СВІТІ ДЕРЖАВУ АРАТТУ — етноісторичне ядро слов'ян та інших індоєвропейських народів

Цей словник мав стати складовою “Енциклопедії трипільської цивілізації” [ЕТЦ: У 2 т. — К., 2004], розчинитися серед її статей. Таким був задум автора проекту та головного видавця — С. М. Платонова. Проте редактор М. Ю. Відейко і секретар Н. Б. Бурдо — співробітники Інституту археології Національної академії наук України, колишні колеги Шилова — відкинули його роботу, разом із необхідними навіть для “обрізаної” ЕТЦ археологічними даними (див. нижче: *Азово-Чорноморська лінія розвитку степового енеоліту, Велико-олександрівський курган, Чонгар*). Вперше “Словник” було включено до монографії Ю. О. Шилова “Праслов'янська Аратта” [К., 2003], видання якої здійснив О. С. Поліщук.

Суть справи полягає ось у чому. В. В. Хвойка, відкривши світові Трипілья наприкінці ХІХ ст., вважав його творцями аріїв (у той час їх вважали носіями “індоєвропейської мовної спільноти”), а сучасними спадкоємцями — слов'ян-українців. Надалі ці припущення були відкореговані, проте принципово підтверджені В. М. Даниленком, Б. О. Рибаківим та ін. У незалежній Україні офіційна ідеологія набула просціоністського забарвлення: спроби оголосити вищеназвані етноси “нащадками Каїна”, які з'явилися на світі та у країні пізніше від євреїв-семітів і є вторинними в етнокультурному розвитку [див., наприклад, “серйозне політологічне дослідження”: Ю. Канигін, З. Ткачук. Українська мрія. — К., 1996, — з передмовою экс-президента Л. Кравчука]. Науково-історичне забезпечення “прасемітизації Трипілья” взяв на себе Л. Залізняк [Нариси стародавньої історії України. — К., 1994. — С. 84–91]. Після відсічі Ю. О. Шилівим [монографія “Праща ариєв” початку 1995 р. та низка статей “Ведична спадщина

Вкраїни” у “Вечірньому Києві” навесні 1996 р.] відверту “прасемітизацію” було приховано. Але її рудименти (відмежування Трипілья від українців та індоєвропейців, замовчування досліджень Даниленка і Рибаківа, переслідування Шилова тощо) залишилися й були канонізовані в офіційних виданнях, зокрема у праці Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 19–31]. Гарантами офіціозу є академіки НАНУ П. Толочко та М. Попович. Отже, покликання на Залізняка та Поповича, авторитет яких Відейко штучно роздуває на противагу штучно ж створюваного ним невігластва Шилова, є принциповим (ідеологічно зумовленим) для заперечення “Праслов’янської Аратти” та її “Словника”.

Основне завдання Словника — заповнити прогалини між даними археології, антропології, етнографії, лінгвістики та ін. допоміжними дисциплінами історичної науки, перекинути між ними фактологічні містки для надійної реконструкції минувшини Трипілья (Аратти). Така робота актуальна не лише для сьогоденної політики й ідеології, а й для майбутнього виживання людства — передусім українців, слов’ян, європейців.

У роботі автор спирався на такі основні дослідження.

Даниленко В. Н. Енеолит України. — К.: Наук. думка, 1974.

Автор доходить висновків, що “частина Малої Азії могла бути територією споконвічного або найдавнішого проживання індоєвропейців” (С. 134). Звідси розпочалися їх переселення як до Європи та на острови Середземномор’я, так і до Месопотамії, Єгипту, Китаю та Індії. Виникають, зокрема, буго-дністровська та сурсько-дніпровська археологічні культури найперших хліборобів-скотарів Східної Європи. На територіях нинішніх Болгарії, Румунії, України найдавніші індоєвропейці стимулювали виникнення “Дудешт, Караново III, Тордош, Ведастра, Боян і Трипілья — різні ланки єдиного етноісторичного процесу... Поза сумнівом, що у всіх зазначених культурах маємо справу з індоєвропейськими матеріалами, можливо, з протодакомізіями” (С. 149–151). Надалі ця лінія розвитку “в умовах Балкан і Егіади в енеоліті та бронзовому віці була представлена пеласгами, дакомізієвським ареалом, який формувався, і, зрозуміло, спорідненим із ним протофракійським масивом. Не завадить згадати про стилістичну і семантичну схожість наскельних зображень Кам’яної Могили зі східносередземноморськими, чатал-гуюкськими і, крім того, з деякими композиціями орнаментальних схем маглемозько-ертебель-

ської культури”, у формуванні якої взяли участь нащадки свідерської культури епохи мезоліту (С. 136, рис. 70–74). Згодом, приблизно в середині III тис. до н. е., наявність “етнокультурного контакту племен древньоямної культури з племенами Трипілля” призвела до часткового переселення перших (етноісторичних *тохарів*, за Даниленком, — яких можна вважати частиною *аріїв*, за Шиловим та ін.) у сторону Китаю та Індії. “Більшість дослідників сходиться на тому, що сутність природи тохарської мови визначається її органічною близькістю, з одного боку, до балтійських і слов’янських мов, а з іншого — до фракійської, грецької та вірменської. Потому тохарські мови виявляють ознаки специфічної близькості до хеттської мови” (С. 134–137). Ця реконструкція етноісторичного розвитку індоєвропейської спільноти народів зроблена методом порівнянь археологічних даних з лексико-етимологічними. Автор порушує також питання міфології, вивчення якої присвятив окрему книгу: *Даниленко В. Н. Космогонія первобытного общества // Начала цивилизации. — Екатеринбург: Деловая кн; М.: Раритет, 1999*. Індоєвропейську належність Трипілля підтверджує хліборобсько-скотарська спрямованість культів, притаманні йому образи Праматері, парні жіночі божества матері–доньки, чоловічі божества у вигляді змія й бика. Із цих образів походять пізніші образи Деметри, Зевса тощо. Звернено увагу на збереження слов’янами трипільської орнаментики.

Сафронов В. А. Индоевропейские прародины. — Горький: Волго-Вят. кн. изд-во, 1989; Николаева Н. А., Сафронов В. А. Истоки славянской и евразийской мифологии. — М.: “Белый волк”; КРАФТ; ГУП “Облиздат”, 1999.

Перша книга значно доповнює фактаж і розвиває ідеї монографії В. М. Даниленка [1974], залишаючись проте самостійним дослідженням. У книзі Трипілля проігноровано повністю (бо випадає із археологічної типологізації кераміки, — зізнався Сафронов). Значно детальніше, ніж у книгах Даниленка, розглянено проблеми переходу свідерської археологічної культури (зосередження євразійської мовної спільноти) Північного Закарпаття у тахунійську культуру (протоіндоєвропейців) Малої Азії з центром у Чатал-Гуюці; чималу увагу приділено формуванню ямної та споріднених з нею культур аріїв. Виникнення першої цивілізації, тобто державності, В. О. Сафронов пов’язує з придунайською культурою Вінча чатал-гуюцького походження. До її осередку належали культури Дудешть, Боян та ін., роз-

глянені також В. М. Даниленком. Серед витоків слов'янської міфології виділено не тільки свідерський (вовк і собака, олені, лук та стріли) і тахунійський (Праматір та інші хліборобсько-скотарські божества) напрями, а й попередні — палеолітичні й мезолітичні (Світове Древо і Яйце). Свого часу **Б. О. Рибак**ов (*Язычество древних славян. — М.: Наука, 1981*), розвиваючи відкриття Даниленка, висунув теорію про збереження в образах слов'янських Іасія, Яш(ж)і, Ящера згадок про мамонтів епохи палеоліту. Сафронов і Ніколаєва показали спорідненість польського Іасія (а ще Тия-Дия, Діда-Дива українців та ін.) із пеласгійським Іасіоном, — проте обмежили виникнення цього культу Ясенем IX тис. до н. е., різновидом Світового Древа епохи мезоліту (розпочатої “свідерцями-євразійцями”). Разом із Ясенем-Іасіоном виникає культ Праматері—Лади, спадкоємиці вирізьблених із кісток мамонтів “палеолітичних Венер”. “Після виникнення землеробства праїндоевропейці переорієнтували культ Лади—Ясіона на завдання землеробства. Цей культ в образі богів землеробства закріпився у слов'янських аграрних обрядах” (С. 215). Під схожими іменами ця пара відома також пеласгам і грекам (Лада, Лето, Латона; Іасіон, Ясон і Дій, Дзеус, Зевс) і литовцям (Дедіс Ладо, Уосіс). А в Малій Азії виникає дещо пізніший за походженням культ Кібели—Атіса, який найдовше зберігають “фригійці, фракійці, (...) — прями нащадки творців праїндоевропейської цивілізації” (С. 186).

Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э. — К.: Аратта, 2001.

Приділивши основну увагу джерелознавчій розробці порушеної проблеми, автор висуває теорію зародження протописьма в палеолітичній культурі мисливців за мамонтами XXXV тис. до н. е.; упорядкування його та формування протошумерської писемності відбулося в печерах тощо зазначеного святилища (Українське Лівобережжя, біля с. Мирне Мелітопольського р-ну Запорізької обл.). Висновок про спадкоємність від Мамонта протошумерського, а згодом і шумерського Бога-громовика Ішкура (> слов. Ящер, за Ю. О. Шиловим) підтверджує теорію Б. О. Рибак

ова про палеолітичні глибини етноісторичної пам'яті слов'ян, але примушує відмежувати від цього образу (як, по суті, і зробили Сафронов і Ніколаєва) дещо пізнішого Іасіона. Від VII тис. до н. е., писемність, винайдена жерцями

Кам'яної Могили, охопила весь ареал найдавнішого індоєвропейства, включно із згаданими вище Чатал-Гуюком, Вінчу, Тордошем, Трипіллям та ін. (С. 55). У попередній статті (*Геноструктура догрецького і древнегрецького мифа // Образ—смысл в античной культуре*. — М.: ГМИИ, 1990. — С. 33) Кифішин запропонував версію: “Трипілля (=шумер. Аратта)”. Тоді він спирався лише на єдину згадку “жерця Аратти” у табличці довінчанської культури Кереш. У зазначеній книзі дослідник публікує найпершу згадку країни, ще не держави, Аратти на черепі мамонта із Межиріч (між придніпровськими річками Рось і Росава); надалі її згадано, крім Кам'яної Могили, у Закавказзі й Месопотамії, й на Уралі (С. 537, 588, 639, 671, 672 та ін.). Ці згадки засвідчують далекі мандри її жерців, а також переселення тохарів та ін. племен. Не знаючи про висновок В. М. Даниленка про зв'язки (за зображеннями, знахідками, спеціфічними посудинами та кістками свійських тварин, — до яких згодом долучилися місцевий і середземноморський антропологічні типи у тогочасних похованнях Запоріжжя) між насельниками Кам'яної Могили та Чатал-Гуюка, А. Г. Кифішин підтвердив його відкриттям копіювання другими початку літопису перших (С. 441–487 та ін.). “Дуже важливий “канон”, який чітко простежується, до якого належать і анатолійські, і приазовські тексти. Проте знову-таки, що на Кам'яній Могилі зафіксовано у повній формі, те у Чатал-Гуюці представлено фрагментами” (С. 524). Важливо й те, що малоазійська Троя II-IV 2600–2000 рр. до н. е. “формує власну культуру, що диференціюється від праслов'янської, яка виростає з нею зі спільного коріння (про що свідчить той самий ритуальний календар), але користується все ще давнім протошумерським письмом, як, очевидно, і праслов'янська” (С. 48). Такий зв'язок міг не стільки виникнути із спільної прабатьківщини індоєвропейців між Чатал-Гуюком і Кам'яною Моголою, скільки поновитися через відповідні переселення носіїв усатівської культури пізнього Трипілля (що й зазначає у своїх висновках антрополог С. П. Сегеда). Досліджені Кифішиним протошумерські та протохатські відповідності буго-дністровської і трипільської культур, а також успадкоємлення традиції тих протоіндоєвропейських народів слов'янами й українцями — поки що у рукописах. Але покликання на них є в книзі (компілятивній, непрофесійній): *Кикешев Н. И. Прародины и предки*. — М.: Белые альвы, 2003.

Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К.: НДІТІАМ, 2001.

На відміну від Шилова й Кифішина, незвизнаного співробітниками Інституту археології НАНУ, Мосенкіса останні сприймають досить приязно. Причиною є не так безперечний професіоналізм автора-мовознавця, як його методологія й висновки, які залишають шпарину для “прасемітизації Трипілья” інститутськими археологами. “Укладаючи словник, автор виходив із погляду на слов’ян як мовно-культурний синтез трипільців та індоєвропейців. Отже, мова трипільської культури може бути визначена як той компонент української та інших слов’янських мов, який не знаходить індоєвропейського пояснення й виявляється доіндоєвропейським /.../ **Зв’язок лексем додатково обґрунтовується зв’язком відповідних матеріальних пам’яток**” (С. 4). Це слова самого Мосенкіса. Отже, він ототожнює “до-” з “не-” (за принципом: “дід та онук — різні люди, а тому й не рідня”). Дослідник помиляється й тоді, коли вважає підкреслене ним положення “першою спробою реконструкції мови трипільської культури за допомогою “речей і слів””, — таке вже робив Даниленко (див. вище). Схоже, хоча й непрофесійно, зробив також *Л. Силенко* (*МАГА ВІРА. — Lon.—N. Y.—Tor.—Sid.—Mün.: Вид-во ОСІДУ РУНВіри, 1979*), замінивши англійський переклад українським у шумерарійському словнику Л. А. Ведделла (*L. A. Waddell. A Sumer—Aryan dictionary. — L.: Luzac & Co, 1927; The Makers of Civilization in race & history. — Delhi: S. Chand & Co, 1968*). Останній, за словами Силенка, “доводить спорідненість між мовою шумеріян і раннім санскритом (ранній санскрит — мова трипільців, тобто стародавніх українців). Він спростовує міркування тих науковців, які припускають, що шумеріянська мова “була сама в собі” і не мала вона жодного відношення до мов Індо-Європейської раси. Він обґрунтовано доводить, що шумеріяни були ранніми оріянами своєю мовою, будовою слова і самотньою системою письма” (С. 101). Схожі припущення про трипільців та аріїв висловив свого часу В. В. Хвойка, а про Трипілья, Аратту, Шумер та протослов’ян — А. Г. Кифішин (див. вище). А ось висновки визначного сучасного мовознавця академіка РАН О. М. Трубочова (Труды..., т. 2; див. нижче. — С. 473): “повчальна відмова археологів датувати виникнення германського етносу, пор. аналогічне вірогіддя і для слов’янського: безперервність еволюції; далі, що ні германські мови, ні слов’янські не зберігають жодних слідів індоєвропейсько-доіндоєвропейського білінгвізму, що важливо дає підстави негативно

оцінити теорію М. Гімбутас про індоєвропеїзацію неіндоєвропейської “Давньої Європи”. Незважаючи на зазначені хиби в методології і висновках, а також на історіографічні вади, словник Мосенкіса становить певну наукову цінність.

Рол. Д. Генезис цивилизации. — М.: Эксмо, 2002.

Значна частина книги присвячена розгляду закавказької Аратти, безпосередньої прабатьківщини шумерів. Автор услід за іншими дослідниками зазначає, що Шумер сформували дві хвилі переселенців до межиріччя Тигру та Євфрату. Перші відомі їхні назви *Ідіглат* і *Буранун*; тією ж мовою були названі перші міста Еріду, Ур і Кіш; “рибалка (шухадак), селянин (енгар) і скотар-пастух (удул) також, цілком вірогідно, запозичені шумерами з якоїсь туземної прамови” (С. 146), носії якої прийшли тоді, “коли болотисті рівнини, що прилягали до Перської затоки, щойно почали заселяти у VII тисячолітті до н. е.” (С. 46–47). Так минули періоди Еріду, або Убаїд I (близько 5000–4800 рр. до н. е.) — Убаїд III–IV (близько 4500–4000 рр. до н. е.). У цей час, приблизно від 5500 р. до н. е., в долині-‘еден’ (> біблійний Едем-‘Рай’, за Д. Ролом) біля озера Урмія виникла *Аратта*. Цю та прилеглі регіони майбутнього *Урарту* автори Біблії нарекли *Арапат*’ом, пов’язавши однойменну гору із завершенням Всесвітнього Потопу. Він пов’язаний з допотопним Еденом і дошумерським Еріду через першолюдину Адама та засновника Адапа. Їхні імена означають людей-чоловіків із ‘червоної землі’ та ‘народженого у морі’. Другий — ще допотопний, але із мореходів. А ім’я першого пов’язане із горою *Сурікаш* (< Кош Сур’ї, ‘Поселення Сонця’, за Ю. О. Шиловим), утвореної із червоної вохри. Порівнявши імена допотопних патріархів зі свідчень вавилонського історика Берос(сус)а, Генеалогії династії Хаммурапі та Списку шумерських царів, Д. Рол дійшов висновку (С. 205–219), що першим правителем допотопної Аратти був Алулим (Алурим, Алорос), другим — Тудіа-Адаму (бібл. Адам), третім — Йангі-Кітламу (з якого можна вивести *Йам*’у та *Кіян*’а, але також бібл. Кайін’а). Слід ще згадати ріку *Мейдан* (‘Огорожений стінами сад’), над якою стоїть місто *Тєбриз* (< Таврис, ‘Бик’), а далі — *Кєруабад* (‘Місто керу’, крилатих биків). Місцеве населення здавна називається *маннеями* (‘людьми’), — звідсіля й Вірменія (< Ур-Маннея, ‘створена маннеями’, за Д. Ролом). Будучи “тим самим місцем, де був розташований біблійний Едемський сад”, Вірменія, а також весь Кавказ — була “прабатьківщиною усіх індоєвропейських народів”; їх

пращури, а, може, й перші маннеї залишили по собі куро-аракську археологічну культуру (С. 66, 81–82). Схожих поглядів дотримуються також видатні мовознавці *Т. В. Гамрелідзе* та *В. В. Іванов* (*Индоевропейский язык и индоевропейцы: В 2 т. — Тбилиси: ГГУ, 1984*), — з тією лише різницею, що акцентують на малоазійському (більш давньому, на їх думку) відгалуженні цієї культури (див. також: Сафранов і Ніколаєва). Про це свідчать і наведені вище назви, які можна вважати прото- і праіндоевропейськими. Сам Д. Рол звертає увагу на спорідненість післяпотопних біблійного Іафета з давньогрецьким Іапетом. Слід також звернути увагу на відповідних *Сіма* та *Сіме* (А. Г. Кифишин. Геноструктура... С. 48) — від першого з яких Д. Рол виводить назву *(С)Шумер*. Він розпочався від післяпотопного (близько 3200–3000 рр. до н. е., за Ролом) переселення араттів. Проте і “дошумерське населення” принаймні частково походило з гірської Аратти, яка від V тис. до н. е. почала творити собі житницю у месопотамській долині (С. 93–94). 4000–3200 роки до н. е. — період панування Урука — суперника Аратти, нею ж заснованого. На восьмому році свого правління асирійський цар Саргон II (721–705 рр. до н. е.) підкорив Урарту. Загарбникові довелося долати ріку Аратту; країни з цією назвою вже не було. Проте дотепер у Вірменії існують населені пункти з назвами Артаані і схожими.

С. І. Наливайко. Індодарійські таємниці України. — К.: Просвіта, 2004.

Книга містить підрозділ “Аратта, Трипілля й Україна” (с. 42–57), заснований на порівнянні відомостей про пенджабську Аратту в індодарійському епосі “Махабхарата” (кн. VIII, 30 та ін.) з древніми назвами й археологічними реаліями України. Згаданим рікам Шатандра, Чандрабага, Сіндгу відповідають Шандра (на Київщині) тощо і Буг, а також давні назви (Сінд та ін.) Дніпра та Кубані. А місту Кундін та річці Апага відповідають Кудин й Апака (басейн Сейму), Опака (басейн Дністра), Опочна (басейн Пн. Бугу), Апока (в Криму, де є гора Опук з руїнами Кіммерика біля півніжжя). Індійських араттів називали ще джартіками або бахліками; до перших належали також племена васаті й сінд(г)и-сувіри. Останніх можна порівнювати з сіндами і кіммерійцями та слов’янами-сіверцями Північного Причорномор’я II тис. до н. е. — I тис. н. е. Загалом пн.-зх. частина Індії часів остаточного укладання епічної поеми була заселена бахліками, тукхарами, шаками, яванами (бактрійцями, тохарами, скіфами та греками, появу яких можна пояснити завойовницьким походом Александра Маке-

донського); з аріїв тут залишилися лише мадри. Наливайко вважає: коли на рубежі II–I тис. до н. е. “основна маса індоаріїв одійшла далі на схід, тут пожвавилася субстратна культура спадкоємців цивілізації долини Інду (“пізня Хараппа”)), znana ще як археологічна культура Мохенджо-даро. Бахліків індоарійські автори “Махабгарати” вважали нечестивими за їхні етнокультурні відмінності: вживання яловичини, часнику та хмільних напоїв; користування під час їжі дерев’яним і глиняним посудом (а індійці-аборигени їдять з пальмового листа); танці та сороміцькі пісні захмелілих чоловіків і жінок у вінках, веселощі на похоронах і темними ночами “померлого Місяця”; виконання обрядів не жерцем, а царем; відсутність чітких меж проміж кастами. Наливайко порівнює цей комплекс ознак з реаліями українських Трипільля та Болоховської землі (відомої за літописами XII–XIII ст. на території колишнього найпізнішого, С-II, Трипільля III тис. до н. е.). Проте автор вважає (С. 56), що “назву Аратта не слід ототожнювати з назвою Брата” (із самоназвою Індії аж донині) і що “прикладати назву Аратта до України трипільських, скіфських і літописних часів можливо лише за однієї-єдиної умови: визнанні та обумовленні того, що Араштра-Аратта постало з Гораштра-Горатта — “Країна Тура-Бика”, значеннево тотожного назвам Таврика, Скіфія, Україна, Русь, Волинь тощо. Інакше назву Аратта має замінити назва Горатта чи бодай Артанія”. Такій підхід лише почати узгоджується з даними, наведеними А. Г. Кифішиним, і не узгоджується з наведеними Д. Роллом. Остання згадка про індійських араттів (названих у греко-римському “Периплі Еритрейського моря” аратріями) датується I ст. н. е. Дещо пізніші згадки епітетів індійського Шіви знайдено на українській Одещині, назва якої (напевно, від часів усатівської археологічної культури пізнього Трипільля, тобто Аратти) споріднена як і з давньогрецьким Одиссеєм, так і з індійськими Оріаном — Ориссою — Одиссою (Наливайко С. І. Таємниці розкриває санскрит. — К.: Просвіта, 2004.).

Трубаčov О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье. — М.: Наука, 1999; Труды по этимологии: Слово-История-Культура: В 2 т. — М.: Языки слав. культуры, 2004–2005.

Ці книги містять значний фактаж і методичку, новітню в сучасній історичній науці. В ІСП (С. 295–301 та ін.) автор дійшов таких висновків: “індоарійці в Скіфії”; “сінди — індоарійці”; “сінди = кіммерійці”; “скіфи-орачі, скіфи-землероби — нескіфський характер: ... скіфи = праслов’яни”.

У ТЭ (1, с. 501) Трубаčov услід за деякими попередниками доходить висновків про “центральну позицію слов’янського у індоєвропейському мовному ареалі” і “спорідненість слов’янського з праіндоєвропейським” — обмежуючи, щоправда, ці висновки Подунав’ям і часами італіків (тобто літописним *нариці суть славяне*; див.: А. Д. Чертков *О языке пеласгов, населивших Италию, и сравнение его с древнеславянским.* — М., 1855; П. В. Тулаев *Венеты: предки славян.* — М., 2000; Й. Шавли *Венеты: наши давние предки.* — М., 2003). Проте не спростовано й гіпотези К. Мошинського (*К. Moszyński. Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego.* — Wrocław-Kraków, 1957) “про первісне поширення праслов’янської мови в басейні Середнього Дніпра” (1, с. 218). Досліджуючи, відповідно, про доскіфські ареали розселення слов’ян на південь від Прип’яті (див. вище аналіз Болохівської землі С. І. Наливайка), Трубаčov погоджується з існуванням тут слідів “древнього перебування інших індоєвропейських етносів” балканських типів. “Із цими даними перегукуються дані археології про те, що культура значної частини Подністров’я — це східна периферія Карпато-Дунайського регіону. А Південний Буг і Середньодніпровське Правобережжя колись разом зі східною частиною Балканського півострова входили до єдиного ареалу Трипільської культури” (1, с. 100–101). Тут є натяк на відмінність — але в межах індоєвропейської спільноти — між мовами слов’ян і “трипільців”. Проте невизначеність хронології побутування цих мов не виключає суто історичних відмінностей самих індоєвропейців (пізніх та з особистісним типом праслов’янського, за Трубаčovим) від пра- (за Шиловим), прото- (за Кифішиним; див. вище), а то й до-індоєвропейського (за Мосенкісом; див. вище) Трипілья — етапів А, В чи С? Таку різницю висновків на підставі однакових фактів можна проілюструвати рядками (2, с. 25): “Якщо Мейє вважає, що слов’яно-іранські лексичні контакти походять від часів древнього сусідства тих та інших діалектів епохи праіндоєвропейського, то Розвадовський, заперечуючи збереження слідів цих прамовних спілкувань, вважає лише на певні свідчення вторинного контакту і впливу іранського словника на слов’янський”. Крім цього, Трубаčov розрізняє (1, с. 428–431) “лексичні верстви (локальнодіалектне — загальнонародне — наддіалектне)”, де останнє — “жрецька лексика, термінологія високих понять (соціальних, моральних тощо), загалом багато з а г а л ь н о слов’янського у праслов’янському”, яке почалося “з так званої неолітичної революції”: приблизно у VIII тис. до н. е. (а Трипілья — десь від 5400 р. до н. е.). Проблеми Аратти —

Арти — Арсанії автор майже не торкається. Трубачов ототожнює Артанію з Азово-Чорноморською Руссю й зближує з її Тмутороканським князівством, таємницю якого “можна зрозуміти тільки як таку, що має довгу місцеву передісторію, мовні, лексичні сліди якої з’ясовуються в поодиноких випадках, їх можна датувати досить рано, наприклад, епохою існування тут залишкового індоарійського (у самому випадку — сіндомеотського) елементу” (1, с. 478–479).

Ось на ці монографії й спирався укладач Словника, який подано нижче.

*

АЗОВО-ЧОРНОМОРСЬКА ЛІНІЯ РОЗВИТКУ СТЕПОВОГО ЕНЕОЛІТУ пов’язала трипільську *археологічну* культуру (т. а. к., Трипільля) з цивілізаціями (*державами*) Месопотамії й Анатолії. Відкрита В. М. Даниленком в 1953–1959 рр. Надалі [1974, с. 87, 106] дослідник вирішив, що ця лінія “має самостійний характер і первинно генетично не пов’язана з Трипільям”, а обмежується Каспійсько-Прикавказьким регіоном. “Можливо, мова має йти про інвазію хеттів у межі Давнього Сходу і, мабуть, про розселення східних індоєвропейців як в Адріатику, як і в степові ареали Волги й Уралу. Не можна не зазначити, що контакти, для Північного Прикавказзя з Давнім Сходом, не були односторонніми і, безперечно, відбувалися за умови формування культурного комплексу так званого куро-аракського енеоліту, виникнення якого без визначальної ролі анатолійського населення не може бути зрозумілим”. Формування *а.-ч. л.* було зумовлено виникненням кінноти та *аріїв*. До *а.-ч. л.* належать пам’ятки, кераміка яких близька до “кухонного посуду” Трипілья. Еталонні пам’ятки: поселення Михайлівка-I і святилище *Кам’яна Могила* (зображення та поселення: середній етап розвитку енеоліту), поховання Осокорівка; кургани біля *Великоолександрівки*, Суворова, Любимівки, Новоолексіївки; поселення *Чонгар*. Через них Трипільля (особливо усатівський його варіант; див. *Оріяна*) пов’язане зі середньостогівською, новоданилівською, нижньомихайлівською, кемі-обинською арх. к-рами Пн. Причорномор’я та з *куро-аракською* й *майкопською* арх. к-рами Кавказу й Близького Сходу. Теорія Даниленка прийнята всіма археологами відповідної спеціалізації, оскільки з’являються щоразу нові підтвердження. На думку Ю. О. Шилова, ця *археологічна* теорія узгоджується з розкриттям *історії Аріану* й *Аратт I-III*: дунайсько-дніпровської, закавказької,

пенджабської (див.: *Індоевропейська спільнота, Майдан, Савур-могила, Урук, Хатти, Шумер.*)

Літ.: Даниленко В. Н. Энеолит Украины. — К., 1974; Сафронов В. А. Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; Дергачев В. А., Манзура И. В. Европейский компонент майкопской культуры в контексте взаимосвязей центрально- и восточноевропейских общностей // Майкопский феномен в древней истории Кавказа и Восточной Европы. — Л., 1991; Ващук П. М., Шилов Ю. А. К вопросу о контактах майкопской и трипольской культур // Там само; Шилов Ю. А. Прародина ариев. — К., 1995.

АКТУАЛЬНІСТЬ дослідження Трипілля — принагідно його етнічної належності до *аріїв* і пращурів українців — визначив наприкінці ХІХ ст. В. В. Хвойка, відкривач цієї *археологічної* культури. Зроблено також акцент на художній досконалості кераміки й орнаментики, загадковому спаленні споруд. Ці питання важливі й донині. Проте від 1992 р. Ю. О. Шилов особливо наголошує на проблемі загальнолюдського значення т. а. к., *історично* інтерпретуючи її як першу в світі *державу Аратту*. Такої ж думки доходить міжнародний загал. Її визначено в документальному фільмі “Время собирать камни...” [К.: Автографы ИСТории, 2003], створеному за ідеєю С. М. Платонова. Наголошено на двох обставинах: 1) зосередженість в т. а. к., апофеозі *Аратти*, ядра *індоевропейської* спільноти; 2) докласовий, общинний характер *держави*. Дослідження дають підстави Шилову (услід за В. М. Даниленком, Б. О. Рибаківим, О. М. Трубачовим та ін.) робити суттєві уточнення і принципові підтвердження гіпотези Хвойки про етнос Трипілля: *арії* — то родичі й сусіди “трипільців”; укр.-слов’яни — прямі, найближчі спадкоємці серед інших *індоевропейських* народів. Другий напрям розкриває хибність “історичного матеріалізму” (марксизму) щодо засад державності-цивілізації. Вона, виявляється, заснована не на рабовласництві з його розбратом тощо, — а на первинній гармонії суспільства, заснований на природній ієрархії пріоритетів. Це започатковує нову (якісно відмінну від істматівської) стратегію не тільки науково-історичних досліджень, а й їхнього політичного та загальнокультурного розуміння. Отже, цивілізацію не слід “палити вогнем світової революції” й руйнувати аж “до підвалин, а потому...”, — а потрібно сприяти діалектичному “поверненню” (по спіралі) до започаткованої *Араттою*, проте нової “весни, Золотого Віку людства”, (акцентуючи не на минулих формах, а на одвічній суті загальнолюдської культури: людяність, гармонійність, архетипічна глибинність, спірання на польову — тобто

“Божеественну” — основу матеріального світу). “Нова теорія історії людства” (НТІ) і *методологія* Ю. О. Шилова спричинили протидію археологів В. В. Отроценка, Л. Л. Залізняка, М. Ю. Відейка, — але були підтримані філософом-соціоніком О. В. Букаловим та істориком О. А. Білоуськом; культурологами С. П. Плачиндою, С. О. Черепановою, М. І. Сенченком, В. М. Войтовичем, Л. П. Санніковою та ін. О. В. Букалов довів необхідність і достатність вивчення держави Аратти (тобто, історичної інтерпретації т. а. к.) для розкриття всесвітніх, геокосмічних законів розвитку загальнолюдської цивілізації.

Літ.: *Шилов Ю. А.* Актуальнейшие задачи истории и родственных наук (археологии, этнографии и др.) // Русская мысль. — 1994. — № 1–6; *Шилов Ю.* Археологічні відкриття останніх десятиріч і новітнє розуміння основ цивілізації // Універсум людини: мислення, культура, наука. Ч. IV. — К., 1994; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. (Передм. від рецензента — *Сенченко М. І.*) — К., 2002; *Шилов Ю.* О начале формирования Ноосферы: в свете трудов Вернадского и Рерихов // Імідж сучасного педагога. — 2003. — № 5–6; *Отроченко В. В. та ін.* Дискусії. Від редакційної колегії // Археологія. — 1996. — № 2; *Плачинда С. П.* Лебедя. — К., 1998; *Черепанова С. О.* Проблема людини в українському мистецтві. — Л., 2001; *Букалов А. В.* Законы развития общества и цивилизации с точки зрения соционики // XVII Международная конференция по соционике. (Рукопис.). — К., 2001; *Букалов А. В.* Психоинформационное пространство и структура событий в физическом пространстве-времени. Синхроника // Физика сознания и жизни, космология и астрофизика. — 2002. — № 2; *Залізник Л. Л.* Свиня як критерій нордичних народів та семітів // Київська старовина. — 2002. — № 3; *Білоусько О. А.* Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст. — К., 2002; *Санікова Л. П.* Символіка Матері-природи в культурі народу // Энеология. — 2003. — № 2.

АНТРОПОЛОГІЯ (наука про останки прадавніх людей порівняно із нинішніми). На підставі даних, наведених антропологом С. П. Сегедою [ЕТЦ. — Т. I. — С. 474–477], можна висунути кілька гіпотез та *історичних* висновків. По-перше, схожість чоловіків Трипілля до західних середземноморців, а жінок — до місцевих протоєвропеїдів слід розглядати у межах традиції тривалих походів, з яких почався контакт жерців *Чатал-Гююка* та *Кам'яної Могили*, і які згодом засвідчив Геродот [Історія, IV: 1 та ін.], говорячи про Скіфію. Тобто *Аратту* започатковували та підтримували переселенці переважно чоловічої статі, які, проте, шанували жіночі божества типу малоазійської *Кібели* та дунайсько-дніпровської *Інанни*. Таке шанування, особливо тубільних богинь, могло стимулювати перевагу шлюбів чоловіків-пе-

реселенців з місцевими жінками. По-друге, невпинне збільшення в антропологічному складі “Трипільля → Вихватинці → Усатове → Маяки → Чапаївка ... нащадків носіїв киево-черкаської культури дніпро-донецької спільноти”, а згодом “творців середньостоговської та ямної культур” протоєвропеїдного походження логічно продовжилось в інгульській археологічній культурі. Вона поширилася від рубежа III–II тис. до н. е. і згодом становила пізній етап катакомбної культури Степової Наддніпрянщини (з виходами до Псла, Дунаю та Дону та відповідними контактами із місцевими археологічними культурами), проте в її антропології й кераміці виразні ремінісценції як дніпро-донецької, так і усатівської культур попередніх тисячоліть. Існують також тісні зв'язки між інгульською та середньодніпровською культурами, остання утворилася (за І. І. Артеменком) на основі софіївського типу пізнього Трипільля і стала підґрунтям тшинецької культури праслов'ян-сколотів (за Б. О. Рибаківим та ін.).

Літ.: *Археологія Української РСР*. — К., 1971. — Т. I.; *Круц С. И.* Палеантропологические исследования Степного Приднепровья. — К., 1984; *Шилов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Круц С. И.* Антропологичний склад населення // *Давня історія України*. — К., 1997. — Т. I.; *Сегеда С. П.* Антропологичний склад населення трипільської культури // *Енциклопедія трипільської цивілізації*. — К., 2004. — Т. I.

АРАРАТСЬКА ДОЛИНА Закавказзя — ланка між Араттою-I (Трипільля, т. а. к.) і генетично пов'язаними з нею археологічними культурами Дунайсько-Дніпровського регіону, та між Араттою-II куро-аракської а. к. поблизу о. Урмія. Гіпотеза про наявність цієї ланки висунута Ю. О. Шиловим (1981–1992) на підставі порівняння Великоолександрівського кургану й Високої Могили з азово-чорноморською лінією, з індоєвропейською системою майданів, із започаткуванням писемності. Існування індоєвропейської Аратти (II) та її зв'язок як із Араратською долиною, так і з наступним Шумером підтверджено незалежним дослідженням Д. Рола.

Літ.: *Шилов Ю. О.* Обсерваторії та календарі у курганах Нижнього Подніпров'я III–II тис. до н. е. // *Нариси з історії природознавства і техніки*. Вип. 27. — К., 1981; *Шилов Ю.* Мифы о “космических странниках” и календарная служба Европы V-I тыс. до н. э. // *Историко-астрономические исследования*. — 1991. — Вып. XXIII. На рубежах познания Вселенной. — М., 1992; *Шилов Ю.* Аратта і Аріан. Пракорені Русі // *Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури*. — Переяслав-Хм., 1992; *Шилов Ю.* Прародина ариев. — К., 1995; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002.

АРАТТА (шум. LAM x KUR-гу, x PA; ‘полум’я змінене’, ‘-крило’), прабатьківщина шумерів, а також бахліків. Її верховні божества — *Інanna* і *Думузі* — були також основними божествами *Шумеру*. У поемі “Енмеркар і владика Аратти” розповідається про суперечку з верховним жерцем Енмеркаром — сином царя, що правив містом *Урук* після *Потопу*, насланого *Енлілем*. За Шиловим і Ролом (див.: *Араттська долина*), *Потоп* VI–III тис. до н. е. призвів до часткового переселення з Аратти до Шумеру. Вони суперничали, проте Аратта вважалася землею *Богів* і “Країною живих”. У ті ж часи засновано *Аратту* індійського Пенджабу (за С. І. Наливайком). Її вважали “Країною мертвих” (схожого трактування Аратти дотримується й шумеролог А. Г. Кифішин). Пенджабських араттів-бахліків пов’язують із Балахівською землею Правобережної України. Балахівщина була заселена “трипільцями” лише на пізньому етапі (3500–2200 рр. до н. е.) своєї *археологічної* культури, — тоді ж і відбулося якесь переселення до Індії (*Бгарати*). За Кифішиним, чи не перший протонапис “Аратта” нанесено на череп мамонта (див.: *Ящер*) із верхньопалеолітичної стоянки Межиріч (Черкащина). Існують також написи VII–III тис. до н. е. З *Кам’яної Могили* походять копії малоазійського *Чатал-Гююка*, пн.-месопотамського Шу-Нуна, зауралського Горбунова; є напис і в задунайській а. к. Кереш (Угорщина). Основні згадки *Аратти* в *К. М.*: “(На пагорбі) Дуку утуги [судді-демони] Аратти біля Древа Правителів Сіна МЕ [Місячна система визначень. — *Ю. III.*] людей спареними МЕ судили”; “(За наказом) утугів Аратти Ламар у 80 (році якогось літочислення. — *Ю. III.*) правителів судить”. Описано також усі згадані вище аратт.-шумер. божества та Потоп. На табличці з Горбунівського святилища зазначено: “Коли Уту [Сонце] лірою в Аратті заволодів, Думузі до Ніназа в провалля насіння надіслав”. Згадки про Аріту існують у слов’янській *Веді*, де ця *держава* описана здебільшого як Калиця та Біл-град.

Отже, українська Аратта давніша за інші. Надання цій країні державності в 7000–6200 рр. до н. е. стало наслідком контакту жерців *К. М.* і *Ч.-Г.* Він започаткував *індоевропейську* спільноту й переміщення центру Аратти з низьзя Дунаю у сторону Дніпра. Апофеоз цієї *А.-І* відомий як а. к. Кукутені-Трипілля. Версію, що “Трипілля (=шумер. Аратта)”, висунуто А. Г. Кифішиним у 1990 р. за згадкою серед протошумерських написів Подунав’я. У 1992–1995 рр. Ю. О. Шилов опрацював теорію. Про виникнення закавказької А.-II згадано вище: вона утворилася від імпульсу з А.-І і внаслідок *Потопу*, від неї пішов Шумер. А.-II могла стати посередником виникнення пенджабської

А.-III (а. к. Мохенджо-даро), відомої за “Махабхаратою”. Її населяли аратт(ак)и, бахліки (джартіки), васаті, сіндгу (сінди; сувіри); всі вони відомі також з історії України.

Від IV–II тис. до н. е. донині відомі також хурритська Субарта, етрусська Артана, манейсько-ванська Урарту, вірменська Артаані, іранська Арта(на). Пізня згадка про А.-II біля о. Урмія пов’язана з походом Саргона II (721–705 рр. до н. е.) проти Урарту. Аратрії (А.-III) індійського Пенджабу востанє згадані в античному “Периплі Еритрейського моря” I ст. н. е. Найбільше відповідних назв зберігають сучасні *Бгарата* (Індія) й Вірменія, прямими нащадками аратрів вважають себе курди. Давньоруська (в ірано-арабській традиції) *Арс(т)анія* проіснувала до IX–XI ст., українські Артаплот і Оратів існують дотепер. Це все наслідки розселення індоевропейських народів з їхньої прабатьківщини, дунайсько-дніпровської Аратти-I.

Літ.: *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Косарев М. Ф., Кифишин А. Г.* Глиняные таблички Горбуновского торфяника // Жертвоприношение. — М., 2000; *Шилов Ю. О.* Аратта і Аріан. Пракорені Русі // Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури. — Пер., 1992; *Шилов Ю.* Праистория Руси // Начала цивилизации. — М., 1999; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Відейко М. Ю.* В пошуках держави Аратти // Археологія. — 1995. — № 2; *Шилов Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003; *Rohl D.* Legend the Genesis of Civilization. — L., 1998; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Славянские Веды / Сост. и коммент. А. И. Асова.* — М., 2003; *Наливайко С. І.* Індоарійські таємниці України. — К., 2004.

АРАІАН (>Іран ‘Країна аріїв’), союз племен скотарів-хліборобів; виник у V тис. до н. е. вздовж степових кордонів *Аратти-I* внаслідок розгортання *азово-чорноморської лінії розвитку степового енеоліту*. Згідно з теорією Ю. О. Шилова (1992–1995), за часів *Трипілья* союзи між носіями сурсько-дніпровської й дніпро-донецької; середньостогівської та постмаріупольської; усатівської та ямної *археологічними* культурами регулювалися місіонерами з *Аратти-I*. Її правителі відряджали в те іноетнічне, але теж *індоевропейське* середовище групи жерців. Це підтверджують пам’ятки новоданилівської, нижньомихайлівської, кемі-обинської а. к. Мета відрядження — контроль пограниччя А.-I; забезпечення зв’язку з А.-II, *Шумером* і Анатолією;

виходи на корисні копалини та розбудова системи *майданів*. Засоби відраджень: знання сільського господарства, ремеслених технологій, календарів, *державності*; будівництво *курганів* і складання *Вед*; миротворчість.

Синтез араттської й арійської етнокультур відображено в усатівському варіанті пізнього Трипілья. За Шиловим і Наливайком, це була *Оріяна* (Орісса, Одісса) “Велесової книги” й “Махабгарати”. І в археолог., і в лінгвістич., і в *історичному* аспектах два вищевказані компоненти Оріяни-“Усатова” тяжіють, відповідно, до інд. та іран. відгалуджень *арійської* (“індо-іранської”) спільноти. Після занепаду Трипілья традиція арій. спільноти поширилася у ямному, катакомбному, зрубному культурно-історичному ареалі. Останній означенований відомою міграцією аріїв до *Бгарати* (Індії) в сер. II тис. до н. е. Одночасно започатковано кіммерійську спільноту, прямию спадкоємицю інд. відгалудження “індо-іранців” (тоді як скіфи — іран.). Найпізніші згадки античних авторів про Дандарію (“Жезлоносну Арію”) й Дандаку арійської прабатьківщини — між пониззями Дніпра та Кубані — датують II–IV ст. Останніми її носіями були, за С. І. Наливайком, печеніги та половці IX–XI–XIII ст. — сучасники й сусіди давньоруської *Арс(т)анії*.

Літ.: Шилов Ю. А. Исторический процесс в Нижнем Поднепровье середины III — середины II тыс. до н. э. // Проблемы эпохи бронзы юга Восточной Европы. — Донецк, 1979; Шилов Ю. Прародина ариев. — К., 1995; Сафронов В. А. Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; Трубачев О. Н. К прародине ариев (По поводу выхода книги: Ю. А. Шилов. Прародина ариев. История, обряды и мифы. — К., 1995) // Вопросы языкознания. — 1996. — № 3; Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; Отрощенко В. В. та ін. Дискусії. Від редакційної колегії // Археологія. — 1996. — № 2; Рыбаков Б. А. Предисловие // Кикешев Н. И. Воззвание к славянам. — М., 1998; Наливайко С. І. Таємниці розкриті санскрит. — К., 2000; Вовк С. М., Шилов Ю. О., Наливайко С. І. Сторінки історії та культури Праукраїни. — Кн. 2. — Чернівці, 2003.

АРС(Т)АНІЯ (<араб. ‘військо-руська’ Арсія, іран. “Найвищий світолад” Арта < протошумер. — *інд.-європ. Аратта*), назва групи русів і країни зі столицею Арт(с)ою. Згадується у складі Київської *Русі* (< інд. ‘Раша’ < Раштра < (А)Ратт(х)а) арабськими мандрівниками IX–X ст.; локалізація — від Кубані до Росі. За Ю. О. Шиловим, найпізніша спадкоємиця дунай.-дніпров., а може, також закавказ. *Аратти*. ‘Войни’-рагаби останньої могли б, мабуть, порозумітися з *арій.-оріян.-слов.* раджанья-русенами-русичами, які отримували ругу,

платню за військову службу. Звідси, напевно (та ще від закавказької Тавриси), й пішла Руса — місцева династія царів Урарту. Її традиція простежується в “Червоній Русі” (за А. Г. Кузміним) причорноморської Тавриди. Проте С. І. Наливайко відокремлює історію Артанії (Полянської частини Русі, на його думку) від Аратти, вважаючи останню напівміфічною, релігійно-соціальною “Не-державою” “поза колом ведійсько-брахманських вірувань і впливів”. Якщо це й правильно, то лише для пізньої редакції “Махабгарати” індоарійських часів. (Див.: *Бгарата, Савур-могила, слов’яни, хатти.*)

Літ.: *Знойко О. П.* Міфи Київської землі та події стародавні. — К., 1989; *Торон В.* Древнейшие известия о Руси. — М., 1997; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Кузьмин А. Г.* Начало Руси. — М., 2003; *Наливайко С. І.* Індоарійські таємниці України. — К., 2004.

АРТЕМІДА (‘ведмежа богиня?’), втілення Полярної Зірки й сузір’їв Ведмедиць. У цьому значенні А. вперше згадано серед написів *Кам’яної Могили* (№ 29) VII тис. до н. е. Походження імені сестри Аполлона (родича пеласг.-русен.-етрус. Аплу, інд.-арій. Гапала, слов. Купали, етрус.-лат. Купавона тощо) можна вивести з ‘*Ар(ат)ти* матір *Іда*’. Іда — богиня жертвоприношень у індоаріїв, пеласгів і греків; від неї ж — ‘ідоли’ та Юда (Йуда) *слов’ян*. Названі на її честь гори поблизу *Трої* і на Криті вважалися місцями народження та перебування Зевса — батька близнят Аполлона і *Артеміді*. Ім’я та епітет гіперборейської (‘надпівнічної’) Артеміді Ортії споріднене із **аротерес** (скіфів-‘орачів’, д.-рус. оратаїв) та **артоса** — хліб, який вивозили греки з Пн. Причорномор’я. Ортії — міфічний пес, споріднений із зображеннями собак (календарних символів Псів) на посуді Трипілля (Аратти). У “Гроті Артеміді” (за Б. Д. Михайловим) Кам’яної Могили богиню зображено у стилі пізньої трипільської а. к. Тут Артеміда височить над Псом, замахуючись мечем на озброєного списом Оріона; це відповідає троянському міфowi про боротьбу богинь із богами за душу Зевса, втілену у Золотого Пса. “Ортосом” в Трої називалася також її головна святиня — фаллічне втілення Діоніса, сина Зевса. Таке перевтілення — із хліборобського собаки, через богиню та в фаллос — могло статися саме в Орїані, приморській частини Аратти. Бо лише тут, в “усатівській а. к. пізнього Трипілля”, відбулася трансформація жіночих статуеток у чоловічий орган продовження роду. Там само — на стелі рубежа IV-III тис. до н. е. з кургану № 3-І біля Усатова — виявлено зображення “пра-Артеміді” (за В. М. Даниленком). Одвічно

таврійською та пов'язаною з Троянською війною XIII чи XI ст. до н. е., вважалася Діва (“Богиня”, від *індо-європ.* Дьяви — зображеного в оточені зодіаку, за Ю. О. Шиловим, на стелі з Усатова) або Артеміда Тавропола — ‘Захисниця Тавриди’, Тельця та ‘народу биків’ (таврів, тавро-*русів*). Споріднена зі *слов.* Артемі(ті)єм, який святкують 2 листопада. Вважали, що народжену в його день людину захищає “мати звірів — вовчиця”. (Див.: *Арс(т)анія, Близнята, Зодіак, Лада, Майдан.*)

Літ.: *Даниленко В. Н.* Неолит України. — К., 1969; *Даниленко В. Н.* Космогонія первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999; *Петренко В. Г.* Каменная плита с изображениями из Усатова // Северное Причерноморье (материалы по археологии). — К., 1984; *Акимова Л. И.* Троянский мир в античной мифоритуальной традиции // Сокровища Трои. — М.; Милан, 1996; *Шилов Ю. А.* Троя-Илион и этногенез славян // Варвары. — М., 1999; *Михайлов Б. Д.* Петроглифы Каменной Могилы. — М.; Запорожье, 1999; *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002.

АРХЕО(ЛОГІЧНА) АСТРОНОМІЯ, або “астро(номічна)*археологія*”. Дисципліна *історичної* науки; міждисциплінарна наука, що досліджує розвиток астрономічних знань, календарів і пристосувань для спостережень за світилами. Виникла в США, Англії та ін. країнах Зах. Європи у 40–60-х роках XX ст. з метою дослідження стародавніх обсерваторних споруд: зображень Наски, кромлехів Стоунхенджа, менгірів Карнака та ін. Піонерами української *арх.-астр.* у 70–80 роках XX ст. були учні В. М. Даниленка: М. О. Чмихов, Ю. О. Шилов, С. О. Дворянинов, — які використали розшифровки календарів тощо для з'ясування не тільки дат арх. пам'яток, а й для розкриття *міфоритуалів*, а через них — *етнічної* належності носіїв арх. культур; Шиловим, крім того, висунуто теорію про започаткування *Араттою* євразійської системи (від британського Стоунхенджа до зауральського Аркаїма) святилищ-обсерваторій (*майданів*), що стала основою *індоєвропейської* спільноти, а також відкрито (із участю геофізика Р. С. Фурдюя) використання будівниками майданів геокосмічної енергії т. з. мантійних каналів і торсіонних полів. В ІА НАНУ у 90-х роках XX ст. нову дисципліну було заблоковано В. В. Отроценком, Л. Л. Залізником та ін. Але після прийняття *арх.-астр.* спорідненим ІА РАН та ін. науковими закладами Москви і Києва вона повертається до ІА НАНУ, — проте з відторгненням робіт зачинателів *арх.-астр.* в Україні. (Див.: *Артеміда, Берегиня, Близнята, Брахма, Зодіак, Лада, Тельць.*)

Літ.: *Чмыхов Н. А.* Некоторые проблемы истории зодиака // Астрометрия и Астрофизика. Вып. 38. — К., 1979; *Чмыхов Н. А.* Принцип зодиакального (астрономического) датирования в археологии // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982; *Чмыхов Н.* Истоки язычества Руси. — К., 1990; *Дворянинов С. А.* Энеолитические календари на юге Европейской части СССР // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. — К., 1980; *Шилов Ю. О.* Обсерваторії та календарі у курганах Нижнього Подніпров'я III-II тис. до н. е. // Нариси з історії природознавства і техніки. Вип. 27. — К., 1981; *Шилов Ю.* Мифы о “космических странниках” и календарная служба Европы V—I тыс. до н. э. // Историко-астрономические исследования. — 1991. — Вып. XXIII; На рубежах познания Вселенной. — М., 1992; *Шилов Ю.* Становление археоастрономии на Украине (Историографический очерк) // Археоастрономия: проблемы становления. — М., 1996; *Отрощенко В. В., Залізняк Л. Л. та ін.* Дискусії. Від редакційної колегії // Археологія. — 1999. — № 2; *Кудлай Ю. В.* Зоряна піктограма бронзового віку Донбасу // Наше небо. — 1999. — Т. 2; *Шилов Ю. О.* Коментар до ст. Ю. В. Кудлая “Найдавніші обсерваторії в пам'ятках і мітах України” // Там само; *Шилов Ю.* О начале формирования Ноосферы: в свете трудов Вернадского и Рерихов // Стратегія ноосферної освіти. — Полтава, 2003; *Сафонов И. Е.* О реконструкциях календарных систем населения Восточноевропейской степи и лесостепи эпохи бронзы // Археологія. — 2002. — № 3; *Залізняк Л. Л.* Свиня як критерій нордичних народів та семітів // Київська старовина. — 2002. — № 3.

АРХЕОЛОГІЯ (“наука про старожитності”) — одна з найголовніших (після етнографії й лінгвістики) допоміжних, складових дисциплін *історичної* науки. Досліджує частину (здебільшого — неглинну з часом у землі) речовинних залишків діяльності людей від їх появи до середньовіччя й навіть пізніше (до часів, достатньо забезпечених писемними даними). За практикою, що склалася за панування методології “історичного матеріалізму” (який зводив матерію до її речовинних проявів, а невідому йому польову основу тієї ж матерії відкидав як “ідеалізм”), археологи СРСР та ін. країн соціалістичного табору (а також англієць Г. Чайлд та інші прихильники істмату) стали монополістами у висвітленні зазначеного періоду історії. Проте вона може бути реконструйованою (до рівня, необхідного для розкриття закономірностей розвитку людства та створених ним культури, цивілізації тощо) лише з насиченням (методами криміналістики та ін.) археологічної схеми даними інших дисциплін. Тільки так можна зняти якісне протиріччя між поняттями “культура” й “цивілізація” в археологічному та історичному значенні цих термінів. Проте можлива підміна історичних значень археологічними (див.: *Актуальність*,

Антропология, Археoaстрономія, Етнічна належність, Кургани, Методология).

Літ.: Шилов Ю. А. Древнейшие курганы и мифотворчество // Македонски фолклор. Год. XX, бр. 39–40. — Скопје, 1987; Шилов Ю. Новый этап археологического освоения курганів енеоліту — бронзи Південно-Східної Європи // Археология. — 1992. — № 4; Шилов Ю. Актуальнейшие задачи истории и родственных наук (археологии, этнографии и др.) // Русская мысль. — 1994. — № 1–6; Шилов Ю. Прародина ариев. — К., 1995; Праслов'янська Аратта. — К., 2003; Шилов Ю. Истоки славянской цивилизации. — К., 2004; Чмихов М. О., Шилов Ю. О., Корнієнко П. Л. Археологічні дослідження курганів. — К., 1989; Трубачев О. Н. К прародине ариев (По поводу выхода книги: Ю. А. Шилов. Прародина ариев. История, обряды и мифы. Киев, 1995) // Вопросы языкознания. — 1996. — № 3; Отрощенко В. В., Залізник Л. Л. та ін. Дискусії. Від редакційної колегії // Археология. — 1992. — № 2; Толочко П. П., Отрощенко В. В. та ін. Етнічна історія давньої України. — К., 2000; Залізник Л. Л. Свиня як критерій нордичних народів та семітів // Київська старовина. — 2003. — № 3; Рол Д. Генезис цивилизации. — М., 2002; Білоусько О. А. Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст. — К., 2002; Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. / Гол. ред. М. Ю. Відейко — К., 2004.

БАТЬКО — “враховуючи австронезійські (малайсько-полінезійські) паралелі культур і термінів трипільсько-егейського простору” та наявність “дослов'янсько-догрецько-египетських відповідностей” (Ю. Л. Мосенкіс) — сягає, напевно, прамови часів палеоліту. Найдавніша протослов'янська форма реконструюється як **bata* — шанований чоловік; батько, дядько, старший брат'. Звідси й протослов. та і.-є. **p(a)ter-*, з яким “Велесова книга” (19: патар Дяі, 29: пытер Діяі, 30: пытар Діаі) пов'язує часи існування його дружини (Матьрь сва слава, Матрьсва слава, Матрі; див.: *matip*) та пращурів-хліборобів, які вельми шанують вогонь. Цей комплекс ознак відповідає реаліям Трипілья. Слово ж “отець” виникло в наступний, праслов'янський період (за О. М. Трубчовим). “Велесова книга” (4г та ін.) називає “старотцем” тощо Ор(ія), який десь на рубежі IX–VIII ст. до н. е. повернув частину співвітчизників до Наддніпрянщини з Пенджабу, де вони перше назвалися *слов'янами*.

Літ.: Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; Трубачев О. Н. Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004. — Т. 1.

БГАРАТА (<“Махабхарата” <*Aparata*) — самоназва Індії. Так здебільшого називають її європейці. V–III тис. до н. е. — формування

стимульоване, мабуть, закавказ.-іран. *Араттою-II*. Зазнала впливу й дніпро-дунайської *A-I*. Вимагають *історичного* пояснення збіжності між укр. *Вишнопіль*, Родень, Тараща, Трипілля, Халеп'є, Шандра, з розташованими біля них пам'ятками т. а. к., та інд. *Вишнупур*, Рудрапур, Тарака, Тріпура, Хараппа і Халіюппа, Чандра — з такими самими значеннями цих назв. Долучивши сюди (с)індські (таманські) Тарпату й (X)Алюбе, сирійські Тріполі й Алеппо (Халеба), — матимемо пунктир для подальшого пошуку міграційних шляхів (не обов'язково племен і родів, можливо, й небагатьох прочан-“гіперборейців”). У сер. II тис. до н. е. сталося масове переселення до *Бгарати* частини племен *Аріану*, включаючи населення Пд. Зауралля. Це засвідчено (знову-таки за непевності археологічних даних) численними збіжностями назв *Аріану* та *Бгарати* (за О. М. Трубачовим і С. І. Наливайком), а також спорідненістю легенд про *Кия*, *Щека*, *Хорива* у слов. “Велесовій книзі”, др.-рус. “Повісті врем'яних літ”, вірмен.-інд. “Історії Тарона” (Куар, Мелтей, Хоріан), завершених у VIII–XII ст. (Див. також: *Арс(т)анія*, *Бахліки*.)

Літ.: *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; Індодарійські таємниці України. — К., 2004; *Вовк С. М., Шилов Ю. О., Наливайко С. І.* Сторінки історії та культури Праукраїни. Кн.2. — Чернівці, 2003.

БЕРЕГІНЯ (‘берегти; берег’ < *i.-e.* *bherǵh- ‘сховище; гора’ > санскрит. bhāgana ‘підтримувати’) згадується — у множині — “Словом про ідолів” XII століття раніше від Перуна і Роду з рожаницями. Описана у “Велесовій книзі” (7ж):

*Течашуть ріце велке на Русь...
Ті то славне (болярі) ніщо берьґшіа ані жівоты сва.
Тако рце оньє Брегьня.
А біеть крыдлема Матьрь-сва-Сла...*

Пов'язана з ріками й крилатою *Матір'ю-совою*(своєю)-Славою зображеними на укр. *писанках*. Їх типолого-історичний ряд заглиблюється (за Ю. О. Шиловим) — через античну “змієногу Богиню” і вкриті змієвидою орнаментикою статуєтки і жіноподібні посудини Трипілля — до унікальної оранти-рожаниці з храму 23/VII *Чатал-Гуюка*. Дж. Мелларт датує його 6200±97 р. до н. е. (за М. Ю. Відейком — приблизно 7000 р. до н. е.). А. Г. Кифішин довів, що прикраси тієї *Матері* є копією початку літопису *Кам'яної Могили*. За Шиловим, це копіювання засвідчує укла-

дання найпершої писемної угоди про взаємодопомогу народів (нащадків “свідерців-євразійців” з пн. і пд. узбереж Чорного моря), започаткування ними *індоєвропейської* спільноти й *Аратти*, першої у світі *держави*. На знак цього заповідано відтоді (*б*)*рахманами* з року в рік відтворювати на *писанках* образ цієї Берегині. Її зображення відповідає чатал-гююкському прообразові не лише специфічним орнаментом, піднятими руками, а й “рогаткою” між розставленими ногами. Це знак народження *Близнят*, яких реалістичніше відтворено в храмах *Ч.-Г.*, і які очолювали зодіакальні календарі у 6680–4440 рр. до н. е. (що збігається з роком будівництва храму 23/VII). Короноподібне зображення голови *Б.* на *писанках* відповідає (за С. І. Наливайком) грец. опідос — ‘вінець, захист’, споріднений з іменами гіпербореянки Опіс і приморської лебеді-диви Обіди із “Слова о полку і гореві Ігоря Святославлича”. (Див.: *Археoaстрономія, Курган, Методологія.*)

Літ.: *Велесова* книга / Пер. і комен. Б. І. Яценка. — К., 1995; *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996; *Кифішин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — М.; К., 2001; *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Наливайко С. І.* Індоарійські таємниці України. — К., 2004; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2005. — Т. 2.

БЛИЗНЯТА (див. *Археoaстрономія, Берегиня, Зодіак, Іма, Майдани*) — сузір’я, що очолювало зодіак у 6680–4400 рр. до н. е.; найочевидніше представлені (за М. О. Чмиховим) у Трипіллі на спинках кріселетронів Праматері. Проте значно більше тут “рогатих кріселетць” у вигляді голови бика-*Тельця* (4400–1700 рр. до н. е.). Близнята разом із *Тельцем*, *Ведмедицею* та ін. сузір’ями згадані (за А. Г. Кифішиним) серед *протошумер.* написів *Кам’яної Могили* і *Трипілля*, де неодноразово сказано про “близнят Інанні”. Їх можна порівняти зі *слов.* Лелем (Лялею) і Полелем та грец. *Артемідіою* й *Аполлоном* — дітьми богині *Лади-Лати* і *Діда* (*Дива-Дія*)-*Зевса*. Разом із *Матір’ю* зображено Першолюдину чоловічої статті. На думку Б. О. Рибакова, на трипільському горщику з Петрен (а також на деяких *писанках* України) її зображено як титана, відповідного Пуруші індоарій. Рігведі [X, 90]. Дослідники знають і його попередника, *індоєвропейського* Іму. У *слов. Веді* він діє за наказами *БОГА* Власа: ‘Вола-АСА’ (*Тельця*), предтечі *Велеса*. Отже, тандем Іми — Власа можна датувати приблизно 4440 р. до н. е., коли змінилася у *зодіаці* першість *Близнят* на *Тельця*. Згодом *Іма* стає предтечею *шумерського* *Йа-ами*, а далі й індоарій. *Ями* — ‘Близнюка’, брата богині *Ямі*. У Рігведі, а згодом

і у Влес-книзі Яма є втіленням могильної ‘ями’ та ‘імателем’-збирачем до неї померлих.

Літ.: *Чмыхов Н. А.* Истоки язычества Руси. — К., 1990; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII-III тыс. до н. э. — К., 2001; *Велесова* книга / Пер. і комент. Б. І. Яценка. — К., 1995; Ригведа. IX–X / Пер. и комент. Т. Я. Елизаренкова — М., 1999; *Славянские Веды* / Пер. и комент. А. И. Асова. — М., 2003; *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

БОГ(И) < слов. bogъ < іран. бага- < інд.-арій. bhágha: ‘пан, податель благ; доля, щастя, багатство’ < вед. Bhága: ‘Наділовач, Розподіловач’ благ у *аріїв*, один із шести головних синів праматері Адіті (‘Одвічного, Нескінченного’ циклу років). БОГ — *bogъ ← *bog-ать, сь-bož-ьје (за О. М. Трубачовим) — у первинному значенні відповідає місяцю вересню, що завершує сприятливе півріччя з його збіжжям-багатством. У Рігведі, найдавнішій із чотирьох і.-а. *Вед*, Адіті та її нащадки належать здебільшого до ‘сяючих’ девів, проте зберігають зв’язок із більш давніми асурами — ‘життєві сили; не-вод(и)’. Обидва види Богів пов’язані з небесами, але перший — із денними та воскресаючими, а другий — із нічними та потойбічними. Межа між видами пролягла, напевно, через зміну (близько 2400 р. до н. е.) *індоєвропейських* місячних календарів на сонячні; ведичний Б(г)хага виник раніше.

Деяко пізніші (від 2400 р. до н. е.?) Дев іран., слов. Див (> Дівич-, Дід), гр. Дій (< Дзеус > Зевс), і.-а. Дьява тощо походять від і.-є. ‘Неба-батька’ Dyaus-pitar — знаного Рігведою, “Велесою книгою” (див.: *батько*) та ін. Докази шанування попереднього Ас(х)ури збереглися в іранській Авесті. Ім’я цього супротивника Дева та ін. походить від епітета (Асура) ведичного і.-а. Варуни (чи не найголовнішого сина Адіті) — прототипу також слов. Волоса > Велеса. Ім’я останнього дослідники виводять із потойбічного ‘лугу’ і.-є. походження. Проте передостаннє ім’я ближче до істини, бо відповідає БОГУ Власу доарійського розділу *Веди слов’ян*. Власові і.-є. першолюдина Іма-‘Близнюк’ офірує “триста вола, триста крави”. Це підстава вважати, що Влас — це Вол-АС(У-Ра), ‘Телець БОГ(А) Сонце(я)’. Сузір’я *Близнят* і *Тельця* очолювали сонячний зодіак у 6680–4400–1700 рр. до н. е. Боги Влас, *Вішну*, *Йогниця* (що спалює-оновлює землю) — які опікують ведичного прачоловіка Іму — діють на фоні Біл-града, його пасовиська і

саду, виноградників і ланів, а також “малки моми и девойки”. Усе це відповідає реаліям *археологічної* культури Кукутені-Трипілля (тобто апофеозу *держави Аратти*). Відповідності є також серед малюнків і написів *Кам'яної Могили*, особливо її “Гроту Бика”. Ця найбільша тварина зображена без ознаки статі (й без вимені), але зі слоноподібною головою. “Хоботи” мають тут ще два бики (із ознакою статі; один із них тягне плуга) та віл; ця деталь відповідає месопотамським зображенням Тельця, із пащі якого летіть дощ. Хрестоподібну четвірку інших тварин складено з двох пар биків і волів. Тут серед протошумерських написів VII–IV тис. до н. е. (за А. Г. Кифішиним) згадано жіночі божества, Загорода, поля, “кути зерна”, Близнята, “Повалений Телець”, Ураш (< URAS̄ > ug-AS?). Отже, термін АС(У) давніший від БОГА та ДЕВА.

Дискусії точаться довкола проблеми віри дохристиянських слов'ян не тільки в багатьох Богів (С. О. Токарєв, О. М. Трубочов та ін.), а й у єдиного БОГА (Л. Мошинський). У слов. Веді імена виценазованих Богів можна трактувати як три іпостасі одного, тобто як предтечу і.-а. Тримурті й слов. Триглава. Трійцями поєднані й численні Боги “Велесової книги” (11 а-б), причому найголовніший серед них Сварог (< і.-а. Сувар Агні, ‘Золотий Вогонь’) відповідає ‘Сонячному зодіаку’ на чолі з Дажбогом-Тельцем, що створив людей (7є, 25). Виникнення цього тандему, а разом із тим етнокультурного самоусвідомлення слов'ян слід датувати 2400–1700 рр. до н. е. (кінець Трипілля та його трансформація в усатівську → інгульську → багатопружкову й софіївську → середньодніпровську → тшинецьку *археологічні* культури). Інших Богів теж можна трактувати як втілення місяців, сезонів та ін. прояви річного циклу єдиного БОГА-Сварога. Сказано так (7г, 30, 1):

А захистить нас од ворогів на Русі могутній Сварог наш, — не інші боги.

А крім Сварога не маємо нічого, лише смерть...

*Якщо ж трапиться блудень якийсь,
що порухе Богів тих, поділить у Сварзі, —
то вигнаний буде із роду.*

Бо не мали Богів, лише ВИШЕНЬ-і-СВАРОГ

і іні суть (Його) множеством,

бо БОГ єсть єдин-і-множествен.

**[ІАКО НІЕ МІАХОМЪ БОЗІА РАЗВІЕ ВЫШЕНЬ І СВРГ І ІНОІ
СОУТЕ МНОЖЕСТВОІ**

ІАКО БГІ ЕІ ЕДИНЬ И МНЪЖЕСТВЕНЬ] ...

*Правда така: є ми Дажбожі внуки (тобто руси) в умі,
а Ум Великий БОЖИЙ є єдиний з нами,
і тому творимо і говоримо з Богами вєдино...*

[ЯКОЖО УМ ВЪЛИК БОЖЪСКЕ СТЕ ЕДІН СО НОІ
А ТОМУ ТВОРЯЕТЕ А РЕРЕЩАШЕТЕ СО БЪЗО ВО ЕДИНЕ...]

Вишень (< і.-а. *Višnu*) та Сварог — це ‘Всеосяжний’ і ‘Зодіак’ (див. вище про Адіті). Три останні рядки означають, мовою найсучаснішої науки, що розум людини й суспільства має бути адекватним Інформаційному ПОЛЮ, або ж МОНАДІ (за Ю. О. Шиловим і М. Д. Руденком) — тодішньому Сварогові, Сварзі. (Див.: *Близнята, Брахма, Матір, Телець, Цап.*)

Літ.: *Dumézil G. Les Dieux souverains indo-européens.* — Paris, 1977; *Wood J. E. Sun, Moon and standing Stones.* — L.-N. Y., 1978; *Кейпер Ф. Б. Я.* Труды по ведийской мифологии. — М., 1986; *Чмыхов Н. А.* Истоки язычества Руси. — К., 1990; *Мифы народов мира:* В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев — М., 1991. — Т. 1; *Moszyński L. Die vorchristliche Religion der Slaven im Lichte der slavischen Sprachwissenschaft.* — Köln-Weimar-Wien, 1992; *Велесова книга /* Пер. і комент. Б. І. Яценка — К., 1995; Пер. і комент. Г. С. Лозко — К., 2002; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII—III тыс. до н. э. — К., 2001; *Руденко М. Д.* Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту). — Тернопіль, 2001; *Славянские Веда /* Пер. и комент. А. И. Асова. — М., 2003; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005; *Шилов Ю. А.* Что БОГ дал. — К., 2005.

БРАХМА (санскрит *Bráhma* ‘Молитва’) — БОГ індуїзму, перший у єдиносущому Тримурті: Б., *Višnu*, Шіва. Звідси — назва верховної ведичної Варни: брахмани (жерці). “День Б.”, а також “Ніч Б.” складається з Кальпи-‘Ритуалу’ тривалістю 1000 ‘великих поколінь’ (махаюг). Кожна К. триває 4.320.000.000 земних років. Махаюга ділиться на 4 епохи: перша з них — золота (Критаюга), а четверта — залізна (Каліюга). Створений Брахмою світ плаває в праокеані й тримається на кільцях сплячого *Змія*-Вседержителя Шеші, на яких спочиває також БОГ-Творець Вішну. Останній наприкінці кожного року встає для започаткування нового року. Шеша прокидається наприкінці махаюги — і своїм вогненным подихом спалює-оновлює Всесвіт, який щоразу самозароджується зі збитого океанськими хвилями ‘Вогненного Яйця’ Хіраньягарбхи.

Відображення цього вчення виявлено Ю. О. Шиловим у кількох *курганних* групах Наддніпрянщини сер. II тис. до н. е., передодня

часткової міграції *аріїв* до *Бгарати*. Дві з груп — біля *Великої Олександрівки* та на *Чонгарі* — були засновані *араттами*-“трипільцями”. В основі Високої Могили виявлено спалення куреня над похованням, що періодично робили й носії *т. а. к.* зі своїми поселеннями (за К. В. Зиньківським). На підставі цих даних Шилов зробив висновок: зародження вчення про “День *Б.*” відбулося в Трипільлі, тому що його мешканці через три (100 років, за сучасними нормами демографії, які враховують співіснування поколінь) — на четверте покоління спалювали старі та будували нові “гради й весі” (через кожні 50–100 років, за підрахунками археологів). Може, це пов’язували з кремацією небіжчиків і жертв, що проявилось в пам’ятках лише Трипільля-С. Періодичними спаленнями жерці-правителі *Аратти* могли, окрім суто господарчих потреб, тримати в енергетичній напрузі народ, не даючи йому розслабнути в “Золотому Віці”. Кремація досі є нормою у *Бгараті* як спадок від А. На Русі ж, де *Арта-Арсанія* проіснувала до IX–XI ст., ця традиція перейшла у самоспалення рідновірів і старообрядців. Укр. *етнокультура* береже пам’ять про правлячу варну (*б*)*рахманів* у своєму (*Б*)*Рахманському* Великодні як про найкращих людей-пращурів, які “пішли колись за Синє море” (як середньовічні слов’яни називали Азовське й Аральське моря).

Літ.: *Топоров В. Н.* Браhma // Мифы народов мира: В 2 т. — М., 1991. — Т. 1.; *Шилов Ю. А.* Исследования на полуострове Чонгар // АДУ-1990. — К., 1991; *Шилов Ю.* “День Брахмы” на Чонгаре // Вокруг света. — 1991. — № 2; Прародина ариев. — К., 1995; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002.

БУГ, БОГ — назви рік та притоки Дніпра. Враховуючи *buge>pege* (‘джерело’) догрецького походження та австронезійське *Puruke<*buk'u(l)* зі схожим значенням, появу назви слід датувати часом палеоліту. Серед *протошумерських* написів *Кам'яної Могили* та *Чатал-Гююка* Пд. Буг згадується як *Гу-гар* (=Ідігна); згодом переселенці назвуть так Тигр (за А. Г. Кифішиним). Арії та їх нащадки (аж до давньоруських часів включно) Пд. Буг називали Кубхою та Гіпанісом (*Kubhā <*kubani- > *hupanī-*). Остання назва тяжіє до кіммерійської лексики, а отже, до індо-*аріїв*, тоді як перша збереглася в назві Кубані та афганського й індійського Кабулів (за О. М. Трубачовим). Можливо, споріднене з *i.-ε.* **buga=**keu-bh- ‘звивисте, покручене’. (Див.: *Дунай.*)

Літ.: Трубочев О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001.

БУДІВЛІ з назвами до- (прото-, пра-) *-індоєвропейського* походження. *Шумер.*: bād (> укр. будинок) — ‘укріплення’; dū, dīm (> слов. dīm) — ‘будувати, садити’; ēš-hal (> слов. (єсть) зал(а), хол) — ‘святилище таїнств’; ēš-še-tūr (> слов. (єсть) семена, тури) — ‘святилище зерна із загороди’; ki — ‘земля, місце, місто’ (> kēš ‘місто Кеш’ > укр. *кош*); kisal-bar (> укр. *кош*(а) зала-двір) — ‘зовнішній двір’; kāra (> укр. кара) — ‘спалювати’; lam-ma(-ta) (> слов. ламати (спаленням)) — ‘із полум’я (з *Аратти*)’; LAM-KUR(-ru) — ‘Аратта’; gibil (> слов. гіблій) — ‘вогнений, новий, оновлювати вогнем’; uru (> слов. вири-те) — ‘місто’ (< úr ‘основа’); du (> укр. *будувати*) — ‘пагорб’; Kur-nu-gi (> курган?) — ‘Країна без вороття’; sabad (> укр. збудоване) — ‘гробниця’. *Слов.*: колиба (> колыбель, колыска; халуца) — ‘(дерев’яна) хижа’; комора ‘склепіння, навіс’; (хала)буда ‘будино(чо)к’ < грец. καλια ‘дерев’яний будиночок’ < сх.-кавказ. ghala ‘двоповерховий будинок’; могила (< румун., укр. магура) — ‘підземелля, зосередження храму; (надмогильний) пагорб’. Чимало серед наведених шумерських назв відповідають реаліям трипільської *археологічної* культури та її усатівського варіанту, а звідтіля — *арійським*, *пеласгійським* та *українським* реаліям. Традиція періодичного самоспалення-оновлення трипільських поселень простежується в храмах Шумеру. (Див.: *Інана, Курган, Могила.*)

Літ.: Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. — М., 1982; Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001.

ВЕДИ (санскрит. ve(i)d, ‘відати, знати’) — зібрання священних знань індоєвропейських народів; гімни, що супроводжували ритуали. Із спільного центру походять, напевно, слов. Веда; індоарійські Ріг-Веда, Атхарва-В., Яджур-В., Сама-В.; іраноарійська Авеста; ісландські Старша й Молодша Едда. Першопричини творення, на думку Ю. О. Шилова, — у розбудові “градів-і-весей” держави Аратти; поширення на теренах і.-є. світу — внаслідок розбудови систем майданів і курганів, а також мандрів жерців і міграцій племен.

“Веда словена”, збережена болгарами-помаками Родопських гір, почала формуватися разом із Арітою (Араттою; див. також: Близнята, Іда, Іма) в VII–V тис. до н. е. Започаткування і первинне оформлення доіндій. основи Рігведи простежено дослідниками (1972–1977) у курганах кінця V — середини II тис. до н. е. поблизу Комсомольська (Полтавщина); Великої Олександрівки, Каховки, Чонгара (Херсонщина) та ін. У чотирьох названих випадках в основі міфоритуалів — пам’ятки чи впливи трипільської археологічної культури. В. М. Даниленко, Б. О. Рібаков, Ю. О. Шілов виявили вед. образи в зображеннях на кераміці Трипілья, у фігурних плануваннях його поселень тощо. (Див.: *Аріан, Брахма, Вішну, Майдани, Методологія, Раса.*)

Літ.: *Эрман В. Г.* Очерк истории ведийской литературы. — М., 1980; *Шілов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Шілов Ю.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Шілов Ю.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004; *Славянские Веде* / Сост. А. И. Асов. — М., 2003.

ВЕЛИКООЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ КУРГАН стояв над л. берегом Інгульця на території с. Велика Олександрівка, райцентру Херсонської обл. Розкопано у 1981 р. Херсон. арх. експедицією ІА АН УРСР (Ю. О. Шілов та ін.). В основі *кургану* розміщений кромлех-I, що оточував основне *куро-аракське* й підхоронене трипільське (В-II — С-I) поховання. Вирізблена на двох плитах к.-І *зодіакальна* сцена (*Телець* іде за Псами, що гонять Вепра-Скорпіона) має аналоги серед зображень Трипілья, у “Троті Бика” *Кам’яної Могили*, на посуді *Майкопського* кургану (див.: *Азово-чорноморська лінія розвитку степового енеоліту, Араратська долина, Майдани.*)

Наступний кромлех-II споруджено навколо найдавнішої гробниці кемі-обинської археологічної культури. Типологія цього поховання заснована на обрядах двох попередніх і пояснюється створенням їх упорядниками особливого жрецького клану (ведичних *брахманів*). Наступні гробниці клану, у Високій Могилі (с. Старосілля В.-О. р-ну), були розташовані в типолого-стратиграфічному оточенні поховань таких арх. к-р: нижньомихайлівської (типологічно близька до основних поховань В.-О. к-ну), місцевої ямної і прийшлої із Закавказзя старосільської. Обидва кургани, а також кургани, розташовані неподалік, становлять один із т. з. ключових фактів, що засвідчують взаємодії Трипілья (*держави Аратти*) зі своїм *арійським* оточенням, із закавказькою А.-II та *Шумером*. У міфоритуалах вказаних вище арх. культур послідовно відобразились і.-е. (кромлехи I-II) та інд.-іран.

(всі наступні досипки В.-О. к-ну) верстви Рігведи, співіснуючі домінування матриархального (II кромлех) чи патріархального світогляду (I кромлех і більшість досипок), а також контакти араттів і шумерів (I кромлех), араттів і арійв (I-II кромлехи), арійської та хурритської (всі наступні досипки) етнокультури.

Літ.: *Шилов Ю. О.* Перший та четвертий Старосільські кургани // Археологія. Вип. 22. — К., 1977; *Шилов Ю.* Древнейшие курганы и мифотворчество // Македонски фолклор. — Год. XX, бр. 39–40. — Скопје, 1987; *Шилов Ю.* “Грот Быка” по материалам древнейших курганов // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988; *Шилов Ю.* Прародина ариев. — К., 1995; *Дворянинов С. А.* Энеолитические календари на юге Европейской части СССР // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. — К., 1980; *Михайлов Б. Д.* Петроглифы Кам’яної Могили. — К., 2004.

(В)ИРІЙ > (И)РАЙ. На думку О. М. Трубочова, “найбільш адекватна етимологія, яка зближує слово рай та гніздо *роять / рой / — река* (рос.). Причому тут розкривається первинний зв’язок значення слова рай з проточною водою, яка, очевидно, утворила перепону, що відокремила ‘рай’ від світу живих” вже за дохристиянських часів. Ю. Л. Мосенкіс поглиблює ті часи “до назви єгипетських “полів Іалу/Іару” (“полів очерету)”. Це можна вивести з протошумерського словосполучення *ia-(ri-u)ru* ‘(там, де) масло (тече через) місто’ (> фольклорна місцина “з молочною рікою й кисільними берегами”), відомого серед написів *Кам’яної Могили. Шумер. uri (bur x bur)* та *uri-zi* означали ‘північ’ і ‘північ душ’, на відміну від *слов.* ототожнення вирію-раю із півднем (куди відлітають птахи). Проте всі наведені факти пов’язані із важливим моментом: колони єгипетських храмів схожі на рослини, що не ростуть в Африці, але характерні для більш північних регіонів Євразії. “Немає жодних сумнівів, що ботанічною батьківщиною *Heracleum Giganteum* є землі царства Аратта (...) і його, напевно, використовували на світанку історії для спорудження очеретяних будинків у древній Сузіані” [Д. Рол]. Схоже визначено зображення лілій *Lilium Monodelphum*, батьківщиною яких є “Крим, Кавказ від Чорного до Каспійського моря деякі регіони північної Туреччини”

Літ.: *Кицишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Трубочев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2005. — Т. 2.

ВІЛ (праслов. *voľ, грец. bol-, boys < i.-ε. *g(u)ou- > др.-слов. ‘го-вядо’) відрізняється від свійського бика пристосуванням до тягла; віл — це кастрований бик (вперше приручений носіями кукрецької арх. к-ри Причорноморських степів VII тис. до н. е.). У “Гроті Бика” *Кам’яної Могили* календарно-хрестоподібна композиція складається з двох пар — биків і волів. Це відповідає видимим (тоді — між літнім і зимовим сонцестояннями) і невидимим розташуванням *Тельця* на нічному небі (див.: *Археoaстрономія, БОГ, Майдани*). Серед восьми тварин (напевно, зодіак II покоління, затверджений близько 4400 р. до н. е.) сусідньої композиції, очоленої велетенським Волом-Тельцем, теж є воли і бики. Окреме зображення Тельця із ралом наділене фалосом: можливо, то Небесний Бик весняної оранки та сівби (бо має хоботоподібний знак дощового потоку з пащі). Така подвійність зображень відповідає трипільським малюнкам і статуеткам цих самих тварин.

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Михайлов Б. Д.* Петрогліфи Кам’яної Могили. — К., 2004.

ВІШНУ (санскрит ‘Всеохоплюючий’) — *БОГ*-Творець індуїзму. Витоки простежено В. М. Даниленком і О. М. Титовою серед зображень “стоп Вішну” *Кам’яної Могили*. А. Г. Кифішин продатував їх VII тис. до н. е. і виявив у цих зображеннях протошумерські ідеограми “правитель Моря”, “цілитель”, “святилище”, — що відповідає функціям В. (див.: *Брахма*); тут же згадано *Енліля* й *Іннанну*. Покликання тут на давніші, часів “Льодового Болота”, “таблички Мурахи-Мандрівника” може пояснити давнину й поширеність малюнків стоп у пам’ятках Євразії. Те, що вони належали *ведичному* Вішну довів Ю. О. Шилов, досліджуючи *арійські кургани* V–II тис. до н. е. Він також вказав на відповідну конфігурацію й міфоритуальність найбільшого міста *Аратти* — поселення Трипільля С-I поблизу с. Тальянки на Черкащині. Знаменне існування поруч укр. села *Вишнопіль*. Шанування *слов’янами* Вішну і *Праматері* в образі “птиці *Вишня*” засвідчено згадками у “Велесовій книзі” як цього *БОГА*. Вішну згаданий також у колядках.

*Спредвішні
народився бог Вішні.*

*Він по землі походив,
нас із світу призовів.*

Зображення стопи (відбитку підошви) В. вшановують у *Бгараті* до-тепер. Тут сільська громада (інд. грама-девата, ‘общинне божество’) зветься віс(ш), що споріднено — через реалії, схожі до тих, що біля Вишнопілля — із всіма, вишневими садочками тощо, “градами і вєсями” *Русі*. (Див.: *Актуальність, Аратта, Методологія*.)

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; Кам’яна Могила. — К., 1986; *Титова Е. Н.* Об интерпретации и хронологии композиций со ступнями из Каменной Могилы // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982; *Шилов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — М.; К., 2001; *Михайлов Б. Д.* Петрогліфи Кам’яної Могилы. — К., 2004; *Мицик В. Ф.* Священна Країна хліборобів. — К., 2006 (у друці).

ГОНЧАР(СТВО) (< слов. *гъпль ‘горн’ > горнятко, горщик) — найдавніше виробництво штучної речовини: обпаленої глини, кераміки. Проте Проте “жодна назва посудини з глини, всупереч (...) здоровому глузду, не утворена безпосередньо від основи зі значенням ‘палити, обпалювати’ (принаймні, згідно з відомими даними слов’янських мов)” (О. М. Трубочов). Витоки гончарства відображено у слов. окрин ‘миска’ (< *ob-krinъ ‘обплетене; обліплене’ > крынка ‘гличик’), а далі — у спорідненості термінів для означення кераміки та (*ѣгръ >) черепах → черепів → черепків і будівель (> храмів < *шумер.* *é-kára-me ‘храм спалений (за) законом’) із глини та ін. Це відповідає семантиці форм та орнаментики буго-дністровської (імітація корзин тощо) й трипільської кераміки (людино- та храмоподібної). Для другої археологічної культури характерно також періодичне самоспалення-оновлення поселень із ритуально розставленими керамічними посудинами і статуетками.

Літ.: *Даниленко В. Н.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999; *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. /* Гол. ред. М. Ю. Відейко. — К., 2004; *Трубочев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005.

ДЕРЖАВА відповідає ‘цивілізації’ (лат.). Попри розмаїття значень, які виникли внаслідок хибного трактування *археологами історії* (див.: *методологія*), Ю. О. Шилов, вважаючи т. а. к. апофеозом першої *держави Аратти*, визначає держ.=цив. як культуротворчу систему для зняття протиріч, започаткованих “Великою неолітичною

революцією” — переходом від привласнюючого до відтворюючого господарства.

За часів панування першого склалося так, що “переважна більшість назв частин тіла утворена від *ġend*, від нього ж утворено древнє *ġendš*-‘рід’”, а початок панування другого призвів до того, що “*kuel*- на цій древній стадії функціонує як інший, технічний термін — ‘крутити’, пор. архаїзм *kolo* / *koles*- (праслов’янська основа на приголосний), лит. *kaklas* (*kal-kl-as*) ‘шия’” (О. М. Трубачев). Серед написів *Кам’яної Могили* термін *Kalam* = *un* ‘Країна (= *Шумер*) = народ’ належить до середини III ст. до н. е. (А. Г. Кифішин). Проте древні географічні назви в Зах. Україні зберегли (прото)хаттське *kal*- ‘бик’ (Кальнів, *Коломия* < хатт. *Kal-lam-ASU* ‘Бик-палаючий-БОГ’, “Країна під опікою Тельця”). Звідси — *Кальниця* слов. *Веди* (див.: *БОГ*) та ‘Зібрання’-*Кол(о)уне* “Велесової книги” (2-б, 17-б, 24-в). Остання, завершена наприкінці IX ст., згадує про 10-тисячолітній початок державотворення, коли пращури “почали градіє ставити, вогнища повсюди розкладати”, — відповідно до звичаю Аратти (т. а. к.) концентрично розбудовувати міста-держави й періодично їх спалювати-поновлювати. Отже, збережене у поколіннях селян і козаків *коло* відображає первинну державність не тільки українців-слов’ян, а й “*індоевропейців*” і людства. Елліни, яких вважають засновниками державності-‘поліс’ Європи, мали лише непевні згадки про те: “давньогрецьке місто Таврополіс — не що інше як калька протошумерсько-протохаттського ритуального терміна “бико-міста”, який виявився в грецькому міфологічному ритуалі вже потойбічним (пор. Артеміду Таврополу як втілення Таврополіса). Цей “таврополіс” залишив згадки від Ужгорода до Черкас і Києва”. Чимало давніх назв цієї території підтверджують археологічні дані про те, “що на Волино-Подільському та Придніпровському узвишсях спочатку жили протошумери [буго-дністровської та сурзько-дніпровської археологічних культур — *Ю. III*], а згодом протохатти витиснули їх у Причорноморські степи, й почала розвиватися трипільська культура”; третю значну зміну назв “можна вважати новими слов’янськими перекладами” (М. І. Кікешев з покликаннями на рукопис А. Г. Кифішина).

Деяко пізніший термін ‘*государство*’ (< шумер. *gud* ‘бик’ > і.-є. ‘го(вяд)’ (А)СУ дар(уюче) (супіль)ство), “супільство, спроможне офірувати *БОГОВІ-Тельцю* велику рогату худобу”) пов’язаний також із Араттою, але більш розвиненою (Трипілля В-С), оскільки тут вперше поширилися і.-є. “говяда” й ведична назва *БОГА* як АС(-Т)ура.

Слов'яни Балкан, особливо серби, зберегли державницький термін 'скупа' (< хетт. Купапас < хатт. Камамас > хуррит. Кубаба > малоазій. Кібела, БОГИНЯ-Праматір. Див.: *Купа(й)ло, Матір*). Зберегли його й заповіти нащадків укр. козаків-запорозжів (Л. Безклубий, О. Косуха): "Наша держава називалась Скупою Краю, пов'язаних Словом, літ тому 5190, як вона постала. Населяли чорнухи деревлян і (опалені дерева), кіми, анти, рокси, беренди, татрани, ольбери, топчаки, реву-ги, шельбири — рій родів козацьких, а разом — українці, бо в Краю предків жили, опороженому Могилами Святими. Тисячі років проіснувала Скупа Українська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слова, Звичаю та землі своєї тримались. Селились "од воза" однією вулицею крученою, кожна станиця була як столиця, ніхто не грабував і за те собі кращої не будував, усі жили сильно і щасливо, пісень плакальних не було, смерті не боялись". Наведені тут реалії сягають *Оріяни* (усатівського варіанту пізнього Трипілля IV тис. до н. е.). Заповітний карб (№ 13, за публікацією Л. Безклубого) згадує "Рій родів Скупи Української" в контексті обрядового побратимства кров'ю, відомого скіфам [Геродот. Історія IV, 70]: "На Святій Могилі, біля Матері чи Радетеля, як сходить Батько Коло Ярило, один до одного, один на шаблю руку, на пояс другий, надрізують коло кістяшок кулака і змішують мазку (кров) — повертаючись на вісім сторін та приказуючи: бережем Край Звичаєм, одне одного обичаєм, свідок Бог наш Батько та степ гайний. Після кроплять у келих з вином та одноразово випивають" (карб № 5 за Л. Безклубим і О. Косухою).

А. ("Т.") мала всі ознаки *держави*: відтворююче господарство з виокремленими ремеслами; обмін і торгівлю; суспільну ієрархію з поділом на виробничу (*гончар.* і *металург.* перетворення матеріалу) та правлячу працю (із календарем і *писемністю*); міста і *майдани*; самоназву й, напевно, мову міжплеменних спілкувань ('штучно створений' санскрит). Проте було одне суттєве обмеження: суспільна ієрархія зберегла тут природну (общинну) суть — і не набула рабовласницьких змісту й форми, характерних для наступних цивілізацій Сходу і Заходу. Відповідно, державою Араттою керували не воїни, а жерці-*брахмани* (> укр. рахмани), які спиралися на Спас (збережений жерцями-характерниками укр. козацтва) як інструмент зняття протиріч. Тому жерці-правителі не допустили в Аратті рабства в VII–III тис. до н. е. Коли ж рабство сягнуло (з Шумеру й *Троади*) півдня Аратти (оріяни-“Усатова”), то брахмани, можливо, зберегли її общинний лад відмовою (уриванням самоспалення-оновлення міст, розпус-

ком їх і К(о)л(о)уні, спрощенням керамічного виробництва тощо) від державності (< санскрит., арій.-слов. *daighya-va* ‘простором землі володіння’). Надалі її традиція розвивалася в середовищі слов’янських (Арта-Арсанія, Оріяна, Борусія, Русь) й арійських (Дандарія, Кіммерія, Скіфія, Сарматія) племен, що співіснували до II–XI ст. Проте традиції общини державності (“найпершої республіки новітньої Європи”, за К. Марксом та ін.) було зафіксовано у 1710 р. “Конституцією” гетьмана П. Орлика, заснованою на козацькому Звичаєвому Праві, яка була чинна на Запорозжжі до 1775 р. Надалі цю (запорозьку) традицію) намагався відтворити Батько Махно та деякі інші комуністи-‘общинники’; по суті ж вона відроджується нині у Скандинавських країнах. (Див.: *Актуальність, Арсанія, Історія, Кош.*)

Літ.: *Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; *Наливайко Д. С.* Козацька християнська республіка. — К., 1992; *Даниленко В. Н., Шилов Ю. А.* Начала цивілізації. — М., 1999; *Безклубий Л.* З давніх звичаїв // Спас. Український звичай. — Запоріжжя, 2000; *Косуха О.* Вільний спосіб життя. — Ескада-Київ, 2005 (на правах рукопису); *Шмаглій М. М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2001; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — М.; К., 2001; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Відейко М. Ю.* Трипільські протоміста. Історія досліджень. — К., 2002; *Павленко Ю. В.* История мировой цивилизации. — К., 2002; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — М., 2003; *Кобилюх В. О.* Українські козацькі назви у санскриті. — Л. К. Донецьк, 2003; *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. / Гол. ред. М. Ю. Відейко* — К., 2004; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2005. — Т. 2.

ДРЕВО (ЖИТТЯ), або **СВІТОВЕ ДРЕВО** зображували на кераміці Трипілья (див.: *Ящер*).

ДУНАЙ як гідронім, “вважається дуже давнім доіндоевропейським утворенням” (М. П. Янко). Споріднені слова існують у картвельських мовах (*dineba* ‘течія’ тощо), а слов. дунай означає також ‘розлив, повінь; великий потік’. Проте лінгвістами опрацьовано глибини недалі іранських і кельтських, із I тис. до н. е. Глибше — лише начерки (див.: *Буг*). Відкриття, “що пов’язує найдавніших слов’ян із Подунав’ям, зі західними індоевропейцями (древні італіки, кельти, германці, іллірійці)” не узгоджено ще з “багатющим і досі ще не використаним з належною систематичністю резервом збереження й виявлення древньої слов’янської лексики” України. Проте вже визнано, що її Пра-

вобережжя — прабатьківщина *слов'ян*. Учені щоразу знаходять нові підтвердження цього: сліди спільного існування зі слов'янами інших *індоєвропейців* доіранських і добалтських часів (див.: *держава*, позиція А. Г. Кифішина й М. І. Кікешва). Із такими лінгвістичними даними “перегукуються дані археології про те, що значна частина культури Подністров'я — це східна периферія Карпато-Дунайського регіону, а Південний Буг і Середньодніпровське Правобережжя колись разом зі східною частиною Балканського півострова входили до єдиного ареалу Трипільської культури” (О. М. Трубачов). Узгодити всі наведені дані можна лише визнавши системне, синхронне виникнення спільнот протослов'ян і протоіндоєвропейців та створеної ними держави *Аратти*. Для потерпаючих від безводдя вихідців із малоазійського *Чатал-Гуюка* Дунай став першим *вирієм-раєм* на шляху розселення до Дніпра, а разом із тим — первинним центром формування *археологічної* культури Кукутені-Трипілля. Тільки відтоді могла виникнути уява слов'ян про Придунайську прабатьківщину (див. у *Слов'янській Веді*), а також віра у специфічні жіночі божества — дунавки (див.: *Етнічна належність, Іда*).

Літ.: *Афанасьев А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу. — Т. 2. — М., 1868, 1994; *Янко М. П.* Топонімічний словник України. — К., 1998; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Трубачев О. Н.* Руды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005.

ЕНЛІЛЬ (шумер. ‘Владика-вітер’), син верховного *БОГА* ‘Неба’ Ан(ну), головний у пантеоні *Шумера*. Це БОГ-Творець, що зародився у праострові Кіан (піднявся із правод Акіану) і розділив його на Матір ‘Землю’-Кі та Батька “Небо’-Ан.

За А. Г. Кифішиним, з’являється у протонаписах верхнього палеоліту: в печері іспан. Лас Монедас на кістках мамонта (укр. Мезина): “Ішкур [< Мамонт > слов. Ящер] Енліля повернув (людям)...” У зображеннях і текстах *Кам’яної Могили*, а також у міфології Шумеру пов’язаний із народженням Місяця-Нанна і Долі-Намтар, із звабленням діви Нінліл та з *Потопом*. Разом із *Араттою* згаданий на табличці з Горбунівського святилища (Пд. Зауралля) та в шумер. поемі “Енмеркар і владика Аратти”. Від його епітетів Кур-Ан, Кур-галь — ‘Тора Неба’, ‘Тора велика’ — походить *курган*. Прямим спадкоємцем аратто-шумер. *Енліля* є *слов. Лель* (а Ляля й Полель пов’язані з ріднею Енліля); для його весняного святкування “Красної гірки” зазвичай обирають кургани. Вірогідно, що це свято виникло поблизу приморських курганів

Усатова і *майдану* Маяков (Одещина), а може, й у більш давніх *уру* Аратти (“Трипілля”). Звідси Е.-Лель міг трансформуватися в *хатто*-хеттського *Лельвана* та в *арійсько*-інд. весняні танці *ділья* — ‘туди-сюди, коливання’.

Здогадку про причетність шумер. Енліля до К. М. вперше опубліковано в 1986 р. у книзі В. М. Даниленка. Зображення Е. відкрито тут археологом Ю. О. Шиловим у 1990 р., а через кілька років шумеролог А. Г. Кифішин прочитав серед цих та ін. зображень ім'я Е. й опис його діянь. Він також підтвердив висновок дослідників Біблії про конструювання її авторами БОГА-Творця Елоя (Елогіма) з шумер.-вавилон. Енліля, а ще показав започаткування літописцями К. М. міфологічного виходу народу (тут: із залитої Потопом землі), який згодом було використано єврейськими укладачами Біблії в легенді про вихід із Єгипту. (Див.: *Київ*.)

Літ.: *Воропай О.* Звичаї нашого народу: У 2 т. – Мюнхен, 1958, 1966; К. – 1991; *Даниленко В. М.* Кам'яна Могила. – К., 1986; *Даниленко В. Н., Шилов Ю. А.* Начала цивілізації. – М., 1999; *Шилов Ю. А.* Прародина ариєв. – К., 1995; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури. – К., 2002; *Афанасьєва В. К.* Энлиль // Мифы народов мира: В 2 т. – М., 1992. – Т. 2; *Кифишин А. Г.* “Страшный гнев” богов и “исход народа”. К реконструкции одного ритуального мифа // Жертвоприношение. – М., 2000; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. – К., 2001.

ЕТНІЧНА НАЛЕЖНІСТЬ трипільської (та ін.) *археологічної* культури з'ясовується комплексом засобів. Від кінця ХІХ ст. для В. В. Хвойки та інших дослідників провідними показниками стали орнамент, житло, одяг, господарство — схожі до виробів українців, молдаван, румун, на чій землі сформувалася арх. к-ра Кукутені-Трипілля. Такі *етнографічні* порівняння суттєво поглиблені *семіотичною* розшифровкою *міфів*. 1965 року вийшла стаття (1981 року — монографія) Б. О. Рибокова, що сперлася на завершену тоді ж, але видану лише у 1999 р. книгу В. М. Даниленка. Публікуючи дещо у 1969 р., Даниленко висунув принцип розкриття етн. належності арх. к-р через порівняння міфів: колись записаних — та реконструйованих нині за давніми зображеннями, методами семіотики. У 1974 р. він застосував також метод зіставлення арх. реалій (Трипілля зокрема) з історичною *лінгвістикою*.

Так було обґрунтовано гіпотезу про *індоєвропейські* й давніші глибини Трипілля, спорідненність його носіїв з предками *шумерів*, єгип-

тян, пеласгів, фракійців, греків, *слов'ян*. У 1990–2002 рр. це довели сходознавці А. Г. Кифішин і Д. Рол (відносно закавказ. *Аратти-II*, створеної носіями *куро-аракської* арх. к-ри). Ю. О. Шилов — додавши до існуючих методів запропонований Л. І. Акімовою метод розкриття міфоритуалів — підійшов (1977–1982 рр.) до з'ясування етносу т. а. к. з двох позицій: творення ним *держави* Аратти та його контакти з *аріями*. Друге явище опрацьоване в процесі дослідження міфоритуального наповнення *курганів В. Олександрівки*, Усатова, *Чонгара* та ін. Підтверджено висновки Даниленка–Рыбакова про і.-е. належність Трипілля та його пов'язаність із етногенезом *слов'ян*.

Все це Інститут археології НАНУ нині ігнорує, бо від часу відзначення 100-річчя відкриття т. а. к. співробітники взяли курс на доказ її прасемітської належності. Цей напрям започатковано у 1994 р. Л. Л. Залізнякам. Аргументація його книги втиснута в схему: Близький Схід — батьківщина семітських народів, які згодом заповнили й Балкани; Трипілля — культура відповідного походження, через яку корінні мисливці України “отримали від балканських нащадків найдавніших землеробів та скотарів Близького Сходу не тільки навички відтворюючого господарства, а й прасемітську та пращумерську сільськогосподарську термінологію”. Схема хибна: до Б. Сходу належить і М. Азія — прабатьківщина індоєвропейців. [Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов, 1984; В. А. Сафронов, 1989], пращури яких (споріднені з шумерами) простежуються тут від 7000–6200 рр. до н. е. (Трипілля з його малоазійським корінням — від 5400 р. до н. е.); перші ж відомості про семітів (відмінних від шумерів) датують 2369 р. до н. е. Схемі не підтверджують, але підтримують провідні фахівці ІА НАНУ: “Останнім часом переважає погляд на трипільську культуру як на неіндоєвропейську взагалі” [П. П. Толочко, В. В. Отрошенко та ін. Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 25–26]. Причому тут і в “Енциклопедії Трипільської цивілізації” [М. Ю. Віденко, Н. Б. Бурдо та ін. — К., 2004. — Т. І. — С. 474–475, рис.] сфальсифіковано дані антропології, найбільш об'єктивно опрацьовані нині С. П. Сегедою [ЕТЦ, I, 2004]. (Див.: *Актуальність, Артеміда, держава, Дунай, Індоєвропейська спільнота, Методологія, Мова, Писемність, Хатти.*)

Літ.: Рыбаков Б. А. Космогония мифология земледельцев энеолита // Советская археология. — 1965. — № 1–2; Язычество древних славян. — М., 1981; Даниленко В. Н. Неолит Украины. — К., 1969; Энеолит Украины. — К., 1974; Даниленко В. Н. Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999; Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык

и индоевропейцы: В 2 т. — Тбилиси, 1984; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // *Образ — смысл в античной культуре.* — М., 1990; *Залізняк Л. Л.* Нариси стародавньої історії України. — К., 1994; *Шилов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Шилов Ю.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004; *Толочко П. П., Отрощенко В. В. та ін.* Етнічна історія давньої України. — К., 2000; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Васіна З.* Український літопис вбрання. — К., 2003; *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. /* Гол. ред. М. Ю. Відейко — К., 2004; *Наливайко С. І.* Індоевропейські таємниці України. — К., 2004.

ЖИТО (див.: *Хліборобство*).

ЗАЧІСКИ простежуються на статуетках трипільської *археологічної* культури та на черепках її пізнього усагівського варіанта. Перші, очевидно, ритуальні. Серед них переважають зображення розпушеного та покритого волосся; у жінок воно подекуди зібрано в пучки та заплетено в чотири й більше коси; голови чоловіків стрижені й голі, в одному випадку (Трипільля—С з колекції О. С. Поліщука) зображено одно чи два пасма “оселедця”. “Ритуальна косметика” збереглася й на черепках, причому інколи вдається виявити її прижиттєве нанесення. Здебільшого це кастові знаки на лобі, підборідді, щоках. Голови голіли, переважно частково. “На деяких чоловічих черепках схема смужок вохри дає підстави припускати, що пробори зачісок, косичок або пасм волосся, борід та вусів були пофарбовані. (...) Та обставина, що травми, як правило, були пов’язані з розфарбовуванням похованих та особливим їх положенням за іншими атрибутами поховань, дає підстави припускати, що небіжчики були воїнами та воєначальниками” [К. В. Зиньковский, В. Г. Петренко, 1987]. Чоловіки мали один і більше “оселедців”, а також тонзури, (в одному випадку — у вигляді “мальтійського хреста”). Жіночі зачіски простіші; в одному випадку виявлено відбитки багатьох дрібних косичок. Традиція ритуального розфарбовування існувала до часів античних агафірсів та “червоної китайки” у поховальній обрядовості козаків-запорозжів; “оселедець” (ім притаманний) чи два представлено на ідолі скіфського прашура-воїна.

Справжня назва “оселедець” походить із лексеми “хохла” дохристиянських часів, коли побутував “древній обряд остригання волосся підліткам, що відображений у словах ... *xolkъ, *xoliti” [О. Н. Трубочев, 2004]. Він виник із санскритської назви сікхів — *арійських* нащад-

ків індійського Пенджабу, які мають схожі зачіски [В. О. Кобиліух, 2003], — непереклонливий, оскільки один із епітетів *БОГА* Шіви з такою зачіскою (пасмо на тімені неголеної голови) — ‘Косатий’, Кешава. Це слово споріднене із коса > кос(з)ак. Мало того, “в основі грецької семени й ідеї краси реконструюється образ причесаного, приведеного до ладу волосся — $\kappa\omicron\sigma\mu\omicron\varsigma$ < и.-е. **kes-* / **kos-*” (О. М. Трубочов). Отже, археологічні відображення “оселедця” та інших кіс у Трипіллі підтверджують лінгвістичні дані *індоєвропейських* часів. (Див.: *Одяг*.)

Літ.: *Погожева А. П.* Антропоморфная пластика Триполья. — Новосибирск, 1983; *Зиньковский К. В., Петренко В. Г.* Погребения с охрой в усатовских могильниках // Советская археология. — 1987. — № 4; *Васіна З.* Український літопис вбрання. — Т. 1. — К., 2003; *Кобиліух В.* Українські козацькі назви у санскриті. — Л.; К.; Донецьк, 2003; *Трубочев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004. — Т. 1.

ЗМІЙ (див.: *Ящір*) в орнаментиці посуду буго-дністровської, а подекуди також т. а. к. символізує глибини й води. У багатьох композиціях на статуетках та посудинах з ознаками Праматері він означає чоловіче начало. А в поєднанні *Змія* з календарними символами *Близнят*, *Тельця*, *Псів* — очевидно, втілення *Божого* (Чумацького) Шляху. Первинна з трьох означених іпостасей *З.* проступає в міфоритуальній основі розбудови міста біля Петрен і *кургану* I-11 Усатова. Така композиція “*Змія* навколо *Яйця*” відповідає головному *Ведичному міфові* про *Врітру* та *Валу* [Ф. Б. Я. Кейпер, 1986], що позначає архетип зачаття. У цьому контексті змієвидо орнаментовану “*Матір-на-троні*” слід зіставляти з такими *слов. обрядовими* піснями-веснянками:

Сиди, сиди, Ящір,   Пойми, пойми, Ящір,
Ладо, Ладо!   Красную дівоньку,
На золотім стільці...   Із ліпших найліпшу!

Ю. О. Шилов дослідив символічне зображення головного *Ведичного* міфоритуалу ще в найдавніших *арійських* курганах, у контексті первинного формування Рігведи. Продовження традиції у киммерійців виявлено в могильнику 12-I біля с. Каїри Горностаївського р-ну Херсонської обл., а в сусідніх курганах простежено її трансформацію у скіфо-еллін. міф про Геракла і змієногу Богиню (див.: *Берегиня, писанки*). У довгих предкіммер. курганах біля с. Мала Білозерка (на Запоріжжі) і на *Чонгарі* виявлено композиції, що відповідають міфові про *Вішну* і *Змія-вседержителя* Шешу (див.: *Брахма*). Із цим

пов'язана укр. легенда про виникнення Змієвих (*Трояніх*) валів із оранки, причому основа кург. обряду Чонгара дає підстави припускати трипільське підґрунтя цієї легенди. Її можна було б датувати кіммерійськими часами (за Геродотом [IV, 12]) проте серед малюнків і написів (15/16, 37/4) *Кам'яної Могили* існують зображення запрягів *зміїв* ще VII–IV тис. до н. е. Це може свідчити про *атавто-*“трипільську” належність “збудованого якимось Ревою” (прообразом героя “Махабгарати”?) Змієвого валу у верхів'ї Дніпровських порогів (с. Таборище біля м. Світловодськ), на якому стоїть курган, а у ровах утворилися озера Родівщина, Волове Око, Рев'яче. М. І. Чумарна і С. І. Наливайко аналізують свідчення індоарійських “Махабгарати” та “Рамаїни” принагідно до *слов'ян*.

Літ.: *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981; *Кейпер Ф. Б. Я.* Труды по ведийской мифологии. — М., 1986; *Субботин Л. В., Петренко В. Г.* Об архитектуре усатовских курганных сооружений // Памятники древнего искусства Северо-Западного Причерноморья. — К., 1986; *Шилов Ю. А.* Пра-родина ариев. — К., 1995; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; *Наливайко С. І.* Індоарійські таємниці України. — К., 2004; *Киришин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. *Киришин А. Г.* Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. //* Гол. ред. М. Ю. Відейко — К., 2004.

ЗОДІАК (гр.) — це ‘вервечка тварин’-сузір'їв вздовж нічного об'їю. Спостереження за зодіаком дають підстави для уточнення календарів та ін. Головним вважають те сузір'я, верхня кульмінація якого збігається з весняним рівноденням. На нього, в основному, припадав початок року у більшості давніх календарів; астрономи дотримуються такої позиції дотепер. Кожні 2–3 тисячоліття головним стає наступне в зодіаці сузір'я. Це впливає, зокрема, на орнаментіку кераміки, пластику, прикраси, символіку й конструкції святилиць у *міфоруіталах археологічних культур*. На трипільську припадають головвання *Близнят* (6680–4400 рр. до н. е.) і *Тельця* (4400–1700 рр. до н. е.), протилежні їм — Стрілець і Скорпіон (4440–4250–2200 рр. до н. е.; тоді ці два сузір'я об'єднували, зазвичай, у Вепра). У цей час (близько 2400 р. до н. е.) відбулася також зміна пріоритету місячних календарів на сонячні. (Див.: *Артеміда, Археoaстрономія, Берегиня, Брахма, Інанна, Майдани.*)

Літ.: Щеглов П. В. Отраженные в небе мифы Земли. — М., 1986; Чмыхов Н. А. Истоки язычества Руси. — К., 1990.

ІДА, або Іла *ведичної міфології* (“Шатапатха-брахмана”) — це праматір людства, яка виникла із жертвовної їжі, що приніс прабатько Ману після *Потопу*. *Іда* — це й ліва, пов’язана з Місяцем вена, яку спороджує (разом із Пінгалою, другою веною) змія Кундаліні у її пориванні вздовж хребта йога. У грецькій міфології — *гори* на Криті й поблизу *Трої*. В Ідайському гроті першої гори підростав Зевс, захований там матір’ю від батька-убивці (див.: *Артеміда*). *Ідоли* у міфології слов’ян — це статуї богів (спороджені, очевидно, праматір’ю *Ідою*). Найрозвиненіший, а може, й найбільш архаїчний образ *Іди* представлено у “Веді словена” як *Юда Самовіла*. Лексема *Юда* (> *Іда*) та її значення походить від слов. *ovo-jodu *обоюдно* (охоплювати) < -jęтьь *‘яті, (обні)-мати’* (див.: *Іма*).

Літ.: Эрман В. Г. Очерк истории ведийской литературы. — М., 1980; Кейпер Ф. Б. Я. Труды по ведийской мифологии. — М., 1986; Акимова Л. И. Троянский мир в античной мифоритуальной традиции // Сокровища Трои. — М.; Милан, 1996; Трубачев О. Н. Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004. — Т. 1.

ІМА (і.-є. *Yma > авест. Yima-Yimak ‘Близнята’ > вед. Yáma > слов. Яма ‘іматель до ями-могили’). У “Веді словена” ця першолюдина *індоевропейської* спільноти — найдавніша. Шумерський пращур Йам — пізніший від *Іми*. В *індоарійських* Ведах, а згодом у “Велесовій книзі” *слов’ян* він зветься *Яма* і є *БОГОМ* померлих пращурів. Але первинний *Іма* був сонцеподібним (у цьому поступився згодом новим Богам і став знаком потойбічного, “підземного” Сонця після його заходу). С. І. Наливайко та В. О. Кобилюх пов’язують *Іму-Яму* з Чигирином, а назву цього козацького міста — з ведично-санскритським ‘Хвала впізаному Сонцю’, ‘Правитель округи’ тощо. На території Черкаської обл. сучасної України за часів трипільської *арх.* культури (з рідкісними зображеннями двостатевих і чоловічих фігур) було зосереджено центр *Аратти*.

За часів правління *Іми-царя*, згідно з “Ведою”, серед оброблених земель і загонів для худоби стояв Білий град — квітуче місто, в якому вшановували *БОГА* Власа (< Вол-АС > Велес) — ‘*БОГ Тельця*’, сузір’я якого змінило у 4400 р. до н. е. головування ‘*Близнюка*’-*Іми* (від 6680 р. до н. е.). Спочатку жертвоприношення *БОГОВІ* (дев’ять корів) здійснював сам *Іма* — скотар. Згодом *БОГ* велів першолюдині

спуститися на землю і стати хліборобом. “Малкі моми і девойки” навчили Іму готувати нове жертвоприношення: пекти хліб і робити вино з вирощених ним пшениці та винограду. Надалі Іма одружився із *Самовілою*, від якої отримав книги Ясна та Веда й золоті крила. Злетівши на Святу гору (див.: *Савур-могила*) і знайшовши в її печері Йогница (БОГА ‘Вогнища’), Іма служив йому “три години”. Вимагаючи своєї частки від “суру агне”, Вогнебог спадає на поле біля “Бела града фаф Калица” (‘Біло-міста святої Околиці’). По цьому полі згодом, після пожежі, гуляють ті ж ‘мами і дівчата’ — їх дев’ять (такі статуетки характерні для Аратти-“Трипілля”, міста якої складалися здебільшого з трьох концентричних вулиць і періодино самоспалювалися-оновлювалися). В іншій пісні “Веди” згадується Кайле-град — один із тезок *Києва*... Пройшовши таку науку, Іма-першопредок пішов по селах і хатах (“фъ наше селу, фъ наше къші”) вчити “малку дете — да сі пєс Ясна книга”.

Літ.: *Топоров В. Н.* Первочеловек // Мифы народов мира: В 2 т. — Т. 2. — М., 1992; *Гришцер П. А.* Яма // Там само; *Велесова книга* / Пер. і комент. Б. І. Яценка. — К., 1995; *Славянские Веды* / Сост. и комент. А. И. Асова. — М., 2003; *Шилев Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

ІНАННА (< *дошумер.* Нун-Анну, ‘Володарка Неба’; сірій. Астарта (=пеласг.-гр. Астерія, протилежна Гері), Богиня з Ар(ат)ти; єгипет. Ізіда; укр. Діванна, неня тощо, а також Гайстер — “Зоря-Венера”). З’являється в придніпровському Шу-Нуні (*Кам’яній Могили*) серед протошумерських написів XII–VII тис. до н. е.

Внаслідок копіювання, за Кифішиним, початку літопису К. М. та перенесення копії до *храму 23/VII Чатал-Гуока*, культ *Інанни* почав поширюватися серед *праіндоевропейців*, зокрема носіїв *арх. к-ри* Кукутені-Трипілля (тобто в дунайсько-дніпровській *державі Аратті*). Із Ч.-Г. — малоазійського центру і.-є. прабатьківщини [Т. В. Гамкрелідзе, В. В. Иванов, 1984; В. А. Сафронов, Н. А. Николаева, 1999] — цей культ міг потрапити, разом із носіями *куро-аракської* *арх. к-ри*, до закавказько-іранської *Аратті-II*. Звідтіля ж — згідно з Д. Ролом [2002] — потрапив до *Шумеру*, а потім до Єгипту (де Інанну перейменували на Ізіду). Дослідник, услід за шумер. *міфологією*, пов’язує мандри й возвеличення Інанни з *Потопом*. Схоже простежується і в написах К. М. (34/А, 37/4), причому у зв’язку з *Енлілем* та Енкі, причетними до Потопу.

С. М. Платонов має у своїй колекції кілька моделей трипільських *храмів*. М. Ю. Відейко порівнює їх із шумер. “Домами народження”, що опікувалися *Інанною*. В одній моделі є хрестовидий вівтар з хрещенською купіллю посередині. Це можна порівняти із укр. звичаєм приймати пологи. Баба-повитуха (*цєня*-“Прамати́р” села), омиваючи немовля, за згодою батьків одразу хрестила його (“бо ще, не дай Боже, помре нехрещеним”), а піп у церкві лише затверджував обряд та ім’я. Аратто-шумер. Інанна схожа до слов. *Діванни*, від якої походять Діва, Дана, Жіва, Іва тощо, а також *русен*-етрус. Діана із Вербієм. Гілки іви-верби прикрашають спідниці болгарських жінок, які виконують весняний танок “додол”. Б. О. Рибаків віднайшов йому відповідні зображення цього танцю на кількох посудинах Трипілля. З такої ж позиції М. І. Чумарна дослідила “Кривий танець” і хоровод. Знак Інанни, шестипроменева зірка, часто трапляється серед орнаментики Трипілля і на укр. *писанках* (див. також: *Берегиня*, *Близнята*); надалі він стає знаком Перуна. Такий перехід, засвідчений Перуницею “Велесової книги” [7-д, е; 8–3, 26], розпочався в Усатові пізньої т. а. к., де простежується трансформація статуеток *Праматері* у фалосоподібні чоловічі статуетки.

Літ.: *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003.

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА СПІЛЬНОТА пов’язана з Трипіллям, на думку більшості вчених, які беруться за *етнічну* інтерпретацію цієї *археологічної* культури, враховуючи повний обсяг даних. Їх висновки принципово підтверджують, проте й значно коригують версію В. В. Хвойки [1899]: “Народ, що створив ці пам’ятки, не міг щезнути безслідно. Це саме представники тієї гілки арійського племені, які мають підстави називатись протослов’янами, і нащадки яких заселяють ще й досі південно-західну Росію”, — тобто Україну. Надалі цю позицію відстоювали О. Кандиба, Я. Пастернак, О. Ольжич, В. Щербаківський; а нині М. І. Чумарна [1996], Ю. О. Шилов [1998–1999, 2002], В. Ф. Мицик [2006]. Корінь *слов’ян* у Трипільлі вбачали також

П. М. Третьяков [1948], Б. В. Горнунг [1963], Б. О. Рибоков [1965, 1981] та ін. Вагома також позиція, висунута М. Я. Марром [1928]: трипільці — пращури пеласгів. Її підтримували В. Георгієв, В. П. Петров, В. М. Даниленко [1974], а також О. П. Знойко [1989]. Він спирався на розшифровки *писемності* М. З. Суслопарова і на *етноісторичні* дані до яких вказав і пеласго-етруські, і слов'янські відповідності. О. Братко-Кутинський [1996], Л. І. Акімова [1996], А. Г. Кифішин [2001] дійшли подібних висновків, хоча використовували інші методи. Останній вказав на *шумеро-пеласг. (троян.)-слов. відповідники*, а Л. Силенко [1979], опрацювавши санскрито-*шумер. словник* Л. Ведделла [1925–1927], вказав на шумеро-слов., похідні з етнокультури Трипілья. Її прасловник укр. мови Ю. Л. Мосенкіна [2001] має суттєву ваду: зупиняється на доіндоєвропейському етапі, ототожнюючи його з “неі.-є.” без спроби розібратися з *прото-* і *праі.-є.* станами.

Ще гірша відмова від етн. визначення Трипілья. В. А. Сафронов [1989], найбільш кваліфікований мовознавець серед археологів, обійшов т. а. к. мовчанкою через неспроможність втиснути її кераміку в типологічні схеми інших арх. к-р Європи. Проте нині він, спільно з Н. О. Николаєвою [1999], найадекватніше розкрив передісторію і.-є. спільноти. Її праі.-є. етап започаткувало близько 7000–6200 рр. до н. е. воз'єднання населення пн. і пд. узбереж Чорного моря; населення єдиного (належного до свідерської арх. к-ри або євразійської мовної спільноти) у Х–ІХ тис. до н. е., за часів переходу від палеоліту до мезоліту. І.-є. етап розпочався з наступних переселень 5650–5000 рр. до н. е. (чи більш давніх) і виникнення арх. к-ри Вінча. (Див.: *Аратта, Аріан, Хатти*.) Спроба Л. Л. Залізняка пов'язати Трипілья з прасемітами стоїть осторонь і має такі очевидні хронологічні, географічні та ін. вади, які не залишають сумнівів щодо її спекулятивності. (Див.: *Етнічна належність, Методологія, Хатти*.)

Літ.: Даниленко В. Н. Энеолит Украины. — К., 1974; Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М., 1981; Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индо-европейский язык и индоевропейцы: В 2 т. — Тбилиси, 1984; Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. — К., 1989; Сафронов В. А. Индо-европейские прародины. — Горький, 1989; Николаева Н. А., Сафронов В. А. Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України. — К., 1994; Чумарна М. І. З початку світу. — Л., 1996; Акімова Л. І. Троянський мир в античній мифоритуальній традиції // Сокровища Трои. — М.; Милан, 1996; Кифішин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива

XII–III тис. до н. е. — К., 2001; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003; *Мицик В. Ф.* Священна Країна хліборобів. — К., 2006 (у друці).

ІСТОРИЯ (грец. ‘знання, наука, інформація’) згідно з давньогрецьким “батьком історії”, ідеологом рабовласництва Геродотом (484–425? рр. до н. е.), — це вервечка повчальних розповідей про минувшину. Проте суть вивчення історії полягає в розкритті законів розвитку народів і людства, з метою діагностування сьогодення й прогнозування майбуття. Такий суттєвий підхід проступає у малозрозумілих нині текстах і малюнках *Кам’яної Могили*, де згадуються реальні праісторики (за А. Г. Кифішиним) общинних часів: Каскісім, Касшегбар, Ешдар (‘Мураха-Мандрівник’, ‘Мандрівний Агроном(?)’, ‘Правитель Святилища’), на записи яких покликалися наступні покоління хронікарів (див.: *актуальність*).

Існує формальне, змістовне і суттєве вивчення історії. Формальне вивчення фіксує події; змістовне (“історичний матеріалізм”) з’ясовує речовинні структуру та рушії суспільства; суттєве ж неможливе без занурення дослідника у польову (“Божественну”, у розумінні пращурів) першооснову матеріального світу, у сенс людського ества та архетипічні (за К. Г. Юнгом) засади загальнолюдської культури. *Археологія* як речознавча дисципліна історичної науки пов’язана з формальним вивченням, підганяє свої висновки під змістовне і протистоїть найвищому суттєвому дослідженню, оскільки протилежна йому як “наука про матеріальну (тобто речовинну) культуру”. Звідси — негаразди у вивченні археологами Трипілья. Справа в тому, що його творці були ще “занурені в сутність” і тому сприймали й розуміли світ образно-інтуїтивно (“*міфологічно*”), а сучасний дослідник, попри свій логіко-аналітичний (“науковий”) розвиток перебуває на формально-речовинній, аж занадто поверховій позиції. Знімати це протиріччя важко, проте необхідно — і спроби такі вже є [Л. П. Саннікова, 2005]. Видатних трипільязнавців дуже мало. Це, мабуть, лише В. В. Хвойка, В. М. Даниленко, Б. О. Рибаків. Серед інших траплялися прекрасні археологи-“експерти”, але істориками-“слідчими” вони не стали (див.: *Актуальність, Етнічна належність, Індоевропейська спільнота, Методологія, Писемність, Хатти, Шумер*).

Літ.: *Шилов Ю. А.* Прародина ариєв. — К., 1995; *Отрощенко В. В., Відейко М. Ю., Залізник Л. Л. та ін.* Дискусії. Від редакційної колегії // Археоло-

гія. — 1996. — № 2; *Даниленко В. Н., Шилов Ю. А.* Начала цивилизации. — М., 1999; *Кифішин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Залізняк Л. Л.* Свиня як критерій нордичних народів та семітів // Київська старовина. — 2002. — № 3; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Кукешев Н. И.* Прародины и предки. — К., 2003; *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003.

КАМ'ЯНА МОГИЛА на пр. березі приазовської р. Молочної (на аерофотознімках видно старе річище з протилежного боку *К. М.*), біля сел. Мирне Мелітопольського р-ну Запорізької обл. Природний пагорб діаметром близько 200 і заввишки до 15 м було обрано жерцями XXII–XII тис. до н. е. для хранилища знань (див.: *історія*). Вибір засновувався через природні особливості Могили (< протошумер. Me-gal, 'Велике призначення' > гр. megará(ón), 'печера', 'храм' > укр. магура, могила). Ця пісковикова пробка застиглого близько 5 млн років назад "грязьового вулкану" з відповідною геокосмічною енергетикою, яку досі використовують цілителі. Товща Льодовика зупинилася приблизно за 200 км на пн., а талі води вимили брилу з піску і зробили в ній безліч печер, гротів, навісів (досьгодні археологи виявили 65 із прадавніми зображеннями — від мамонтової фауни до християнських символів включно).

У 1837 р. опубліковано версію про існування тут *писемних* знаків. Перший рядок оприлюднено лише у 1986 р., в посмертному виданні монографії В. М. Даниленка. Він вказав також на *шумерські* аналоги зображень. Це підтвердили дослідження Ю. О. Шилова (1989–1990) прообразів *Енліля* та Гільгамеша, виявлених згодом і А. Г. Кифішиним у розшифрованих текстах. У 1990–1992 рр. Б. Д. Михайлов опублікував 32 рядочки і визначив, що "кам'яномогильські "письмена" мають зовнішню схожість до письма з Бібла, о. Крита і Фінікії, що датуються початком II — поч. I тис. до н. е.". На початку 1994 р. до роботи долучився професійний шумеролог-мовознавець Кифішин, і в книзі *археолога* Михайлова з'явилися порівняння з найпершими письментами Месопотамії (Елама). Надалі Михайлов перестав покликатися (2001–2004) на Кифішина, хоча й знайшов у К. М. (№ 65) протошумерські таблички, схожі до виявлених раніше у Подунав'ї. Інтерес вітчизняного й міжнародного загалу до К. М. суттєво зріс після публікації монографії (2001 р.) самого Кифішина, який вивів на новий рівень розкриття витоків писемності на *араттській* прабатьківщині шумерів, розпочате у 1963–1965 рр. румунським археологом Н. Влас-

сою та німецьким шумерологом А. Фалькенштейном. Спираючись на роботи своїх попередників (особливо на монографії Даниленка й Кифішина, що доповнюють і взаємоперевіряють одна одну), Шилов поставив архів К. М. в основу зародження *i.-e.* й світової цивілізації. Це ключова пам'ятка в обґрунтуванні та вирішенні проблеми взаємозв'язків трипільської археологічної культури як з Араттою, так і з Шумером. (Див.: *Аз.-чорномор. лінія розвитку степового енеоліту, Енліль, Інанна, Троя.*)

Літ.: *Рудинський М. Я.* Кам'яна Могила. — К., 1962; *Даниленко В. М.* Кам'яна Могила. — К., 1986; *Даниленко В. Н., Шилов Ю. А.* Начала цивилизации. — М., 1999; *Михайлов Б. Д.* Петроглифы Каменной Могилы. — Запорожье; М., 1999; *Михайлов Б. Д.* Каменная Могила и ее окрестности. — Запорожье, 2003; Петроглифы Кам'яної Могилы. — К., 2004; *Кифішин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

КАРПАТИ (< доі.-є. *kaḡg- 'камінь'). Назва споріднює ці гори з Кіпром і острівцем Каппатос біля Криту; відомі племена карпів (кельт.?) та карпетан (іберій.). Існують *археологічні* свідчення про вплив, через Малу Азію, *куро-аракської* арх. культури Закавказзя на культури Карпат. Про контакти тієї культури з трипільською див.: *Великоолександрівський курган.*

Літ.: *Нечитайло А. Л.* Связи населения Степной Украины и Северного Кавказа в эпоху бронзы. — К., 1991; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001.

КИЇВ і под. — назва не тільки столиці України, а ще близько 60 населених пунктів Європи, Єгипту [О. Н. Трубачов, 2002], *Шумеру* [Д. Рол. 2002; Ю. О. Шилов, 2002] та кількох понять, пов'язаних із жрецькою й воїнською варнами *індоєвропейців* [С. І. Наливайко, 2004]. За Шиловим, витоки цього явища зосереджено в *Кам'яній Могилі*, копії текстів якої вже в VII–III тис. до н. е. розійшлися до Анатолії, Месопотамії, Зауралля [А. Г. Кифішин, 2001]; з рубежа V–IV тис. до н. е. явище значно стимулювалося розбудовою в *i.-e.* світі *майданів* (які спершу супроводжували міста Аратти-“Трипілля”), а в II–I тис. до н. е. — значними міграціями.

Кі-Ан у протошумерських написах К. М. — це ‘Земля-Небо’, жіноче-й-чоловіче начало Всесвіту. Звідси походять назви **київ** і

кеїв — ‘посохів’-візирів, якими користувалися ‘мудреці’ для календарно-астроном. спостережень на майданах (див.: *археoaстрономія, Енліль*). За Ролом, *Кійан* — ім’я третього царя із арат-шумер. родоводу вавилонського царя Хаммурапі; с. *Кіон* досі існує в регіоні колишньої приурмійської Аратти-П. *К(Х)іяном* звали фараона (засновника XV династії) з прийшлого народу гіксосів (можливо, з берегів Гіпаніса — як називалися за античних часів, а то й раніше, Пд. Буг і Кубань). У Шумері й Єгипті III-I тис. до н. е. були й міста з відповідними назвами. Беручи до уваги наявність і в Україні, і в Шумері населених пунктів із назвами Київ-Кіян, Кош-Ке(і)ш, Умань-Умма, Уріч-Ур(ук) тощо, — можна припустити схожість назв міст і урив Аратти-“Трипілля”. (Див.: *Мова, Хатти*.)

Літ.: *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; Этногенез и культура древнейших славян. — М., 2002; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; Індорійські таємниці України. — К., 2004; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Шилов Ю.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002.

КІНЬ був одомашнений у Чорноморсько-Каспійських степах. Перші кістки прирученого коня знайдено (за О. П. Журавльовим) на мезолітичній стоянці 7650–7450 рр. до н. е. біля с. В’язівок (Полтавщина, пониззя р. Сула). У Подунав’ї, в ареалі первинного формування трипільської *археологічної* культури, свійський кінь з’явився у V–IV тис. до н. е. На тогочасних *араттських* поселеннях Трипілля кількість кінських кісток становить, в середньому, 9 % (досягаючи в одному випадку 26 %); а на *арійських* Середнього Стогу — 27 % (до 43 %). “На трипільських поселеннях знайдено кістки від різних коней як західного (аналогі сучасних “вагозовів”), так і східного походження (упряжних і верхових)”, — включаючи “фалангу коня, яка має параметри сучасної верхової арабської породи... Очевидно, свійських коней трипільці отримували з різних місць і використовували для різних потреб” [О. П. Журавльов, 2004].

Назва, напевно, доіндоєвропейська. Найдавнішими свідоцтвами приручення коня можна вважати споріднені арій. gandharva та грец. kentauros, які називали у *міфах* летючих істот і напівлюдей-напівконей. Їх прудкість порівнювали із собачою (хетт. kuvanai, грец. κῆον, лат. canis), а вигляд — з віслюками (догрец. kanton) та мулами (*шумер.* kunga). Від звуконаслідування кінського іржання з’явилися

грецькі *hippos* та *ikkos* — в яких вчуваються античні назви Пд. Буга й Кубані (Гіпаніс), а також назва кочових кіннотників (гіксоси), які в 1700–1570 рр. до н. е. володіли Єгиптом. А в дагестанських хвані, хоані тощо — відлуння тодішніх малоазійських ханнаанів.

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Журавльов О. П.* Тваринництво та мисливство у трипільських племен на території України // Енциклопедія Трипільської цивілізації. — К., 2004; — Т. 1. *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2005. — Т. 2.

КОБИЛ(ЯЧК)А (*слов.* *kobyla, гр. *καβάλλης*, лат. *caballus*). Слова *кобила* і *кінь* не пов'язані за походженням. Слово *кобила* запозичене із доіндоєвропейської мови Малої Азії, напевно, через фракійців. Походить (на думку О. М. Трубачова) від фригійської *Праматері* *Κοβέλη* 'Тори', що здавна мала епітет "господиня коней". Звідси фриг. *kubela* > фрак. *kabūlā.

Запропоновану Трубачовим етимологія підтверджує міфоруитуал найдавнішого *арійського* (з *аратськими* впливами) *кургану* Цегельня над річкою Суха Кобилячка (лівобережжя Псла біля лівобережного верхів'я дніпровських порогів). У цьому "горбі" знайдено і кістки жертвоних коней, і обрядово-архітектурне втілення *Праматері*. Привертає увагу давньоруське "*кобь*" тощо: рос. 'колдовство'; 'чародійство, гадання на птахах, знамення'. Кобилячка — чи не від 'кобью лякати'? На користь такої етимології свідчать як діюче донині закляття курганів у долині річки, так і наявність тут безперервної традиції поховальних та ін. міфоруитуалів — від аратто-арійських, через кіммеро-скіфські та давньоруські, до козацьких і сучасних часів.

Літ.: *Шилов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Шилов Ю.* Что БОГ дал. — К., 2005; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2005. — Т. 2.

КОЛО (див.: *Держава*). Розташування будинків у поселеннях і містах *Аратти*-*"Трипілья"* переважно по колу (як і тяжіння до кола планування *курганів* араттів, *аріїв* та ін.) має біофізичну, енергетичну основу — пов'язану в народних обрядах і віруваннях як з колами-радами та хороводами, так і з "відьмацькими колами" (що відповідають "торсіонним полям" фізиків і "мантійним каналам" геофізиків; їх можна визначати за кільцевими скупченнями трав і грибів). Їх утворюють, зокрема, віли (див.: *Самовіла*), коли літають у вихорі або "співають і

танцюють по луках і залишають на траві великі кола. Якщо людина, почувши їхню пісню, насмілиться до них підійти, то вони вбивають її або такий сміливець назавжди залишається німим” [В. М. Войтович, 2002]. У “Веді словена” є відповідності заснуванням міст (Бела града, Каліці) трипільської арх. культури після спалення старих, причому співочі [6, VII] віли відповідають жіночим статуеткам.

Літ.: *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002; *Славянские Веды* / Сост. и коммент. А. И. Асова. — М., 2003.

КОШ (рос. ‘стан’, ‘кош(елка)’, ‘собрание’; < санскрит. коша; < шумер. місто Ке(і)ш; < протошумер. ki-še, ‘земля-зерно’, “хліборобське поселення”). В останніх двох значеннях ця назва трапляється в написах Кам’яної Могили з XII-VII тис. до н. е.: “Ензу [Бог знань місячного календаря та ін. — Ю. III.], володар Кеша, і 10 жінок Безодні правителя древом судили”. Місто *Кеш* могло бути й у *Аратті*-“Трипільля” (див.: *Київ, Урук*). У закавказькій Аратті-II є долина *Сурікаш* — ‘Сонця кош’. Сур’я — верховний БОГ Сонця і *арійських Вед*, і “Велесової книги” *слов’ян*. У *Шумері* місто-держава Кіш виникло близько 3100 р. до н. е., першим після *Потопу*. (Див.: *Будівлі*.)

Літ.: *Кицишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002.

КУПА(Й)ЛО (праслов. *kupađlo ↔ ‘купатися’, за народною етимологією) < хуррит. Kubaba (дошумерська Богиня-*матір*, за І. М. Дьяконовим), малоазій. Kubele ‘Земля прекрасна’ > хевсур. і рачин. Копала (божество лісів), Кібула (джерело біля грузин. міста Кутаїсі). “Можливо, ритуальне купання було одним із компонентів складної системи трипільсько-егейсько-малоазійсько-месопотамських обрядів на честь матері богів”. Це пов’язано “з ритуальним уживанням напоїв під час архаїчних обрядів: пор. російське *кубебовая водка* < німецьк. *Kubebe* “п’янке зерно”, італ. *cubebe*, іспанськ. *cubeba* від арабського *ku/ababa* [М. Фасмер]” [Ю. Л. Мосенкіс, 2001]. Витоки чоловічого втілення І(Й)вана (< ‘Івана-Вербія,) юного (супутника Іви-Діани) Ювана) Купали простежуються від *шумер*. Кубаби — змієподібного хранителя священного лісу, супротивника царя Гільгамеша. Такий перехід (ж.→ч.) відповідає трансформації в *Оріяні*, почасти і в *Аріані* (усатівська археологічна культура пізнього Трипільля та нижньомихайлівська а. к.) жіночих статуеток у чоловічі (див.: *Великоолек-*

сандрівський курган). А від останніх походять як “кікладські ідоли” островів і узбереж Егейського моря (може, найдавніші втілення ласг.-грец. Аполлона > *русен.-етрус.* Купавона > рим. Купідона), так і *індоарій.* Гопалан (Крішна) та деякі укр. ляльки і *писанки*. Той самий перехід зафіксовано, напевно, в найдавнішій (за П. Бессоновим) купальській пісні:

Яны думали — прячистая, Анож Сопуха (Купала) — нячистая!
Ту-ту-ту! *То-то.*

Своєрідний приспів, “притаманний тільки купальським пісням” (Б. О. Рибаків), відповідає кріто-міной. *te(-ti-)te* > давньогрец. (о)тотоу (рос. ‘увы’) тощо.

Літ.: *Афанасьєв А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу: В 3 т. — М., 1865, 1868, 1969, 1994; *Воронай О.* Звичаї нашого народу: В 2 т. — Мюнхен, 1966; К., 1991; *Лицьвінка В.* Святы і абрады беларусаў. — Мінск, 1998; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002.

КУРГАН (<*шумер.* Kur-gi-nu, ‘Край-без-повернення’, ‘Преісподня’ < KUR-gana, ‘Змінене поле’; див. також: *аз.-чорномор. лінія...*, *Великоолександрівський курган, Енліль, Кам’яна Могила*). Українській мові більш притаманне не “курган”, а ще праслов’янське *moγula (албан. *magulle*, румун. *maguga*, догрец. *megaγon* ‘святая святих храма’, япон. *mogari* — поховальний обряд з кам’яною гробницею під курганом). Термін утворився за часів *аратто-арійських* (трипільської та ямної й споріднених з ними археологічних культур) міграцій VII–II тис. до н. е.

Появу курганів араттів (оріян: усатівський варіант пізнього Трипілля) і аріїв (середньостогівська та інші *арх.* к-ри) простежено Ю. О. Шиловим поблизу *Кам’яної Могили*, верхів’я Дніпровських Порогів (м. Комсомольськ), с. Усатова Одеської обл., с. Старосілля *В.-Олександрів.* р-ну Херсон. обл.; сс. Баратівка та Старогорожено над р. Інгул (Миколаївська обл.). У К. М., В.-Ол. к., Ус. можна припускати втілення образу *Енліля-Кургала*, а в Ус. та Комс. простежено зв’язок між започаткуваннями *курганів* та Рігведи. У “Велесовій книзі” вказано на необхідність шанування “степових *хорпів*” (*горб* < *i.-ε.* **bherǵh-* ‘гора; сховище’ > латис. *gārbēt* ‘берегти’, лит. *geĩbti* ‘шанувати’) пращурів *оріянського* типу, який тяжів до арійського. Звідси,

напевно, й “харапска земе” слов’янської *Веди* — ворожа щодо її головних богів і героїв аратського типу. Наявність фігурних курганів (за Ю. О. Шиловим та ін.) підтверджується збігом з їх назвами *Берегині, Вали*, праслов. *хогр- ‘жаба’ тощо.

Відкриття Ю. О. Шилова спричинило спротив В. В. Отроценка, Л. Л. Залізняка, Ю. Я. Рассамкіна, М. Ю. Відейка та ін. колег з ІА НАНУ, але підтримано *астроархеологом* М. О. Чмиховим, *археологами* В. Г. Петренком, Л. В. Суботіним, І. Ф. Ковальовою, О. Б. Супруненьком та ін.; *індоєвропейстом*-археологом В. О. Сафроновим, лінгвістом-арієзнавцем О. М. Трубачовим, *істориком*-археологом Б. О. Рибаківим, а також багатьма культурологами України й Росії.

Літ.: *Шилов Ю. А.* Древнейшие курганы и мифотворчество // Македонски фолклор. Год. XX, бр. 39–40. — Скопје, 1987; *Чмихов М. О., Шилов Ю. О., Корнієнко П. Л.* Археологічні дослідження курганів. — К., 1989; *Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; *Шилов Ю. О.* Новий етап археологічного освоєння курганів неоліту — бронзи Південно-Східної Європи // Археологія. — 1992. — № 4; Прародина ариєв. — К., 1995; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Рассамкін Ю. Я.* До проблеми вивчення курганних споруд // Археологія. — 1992. — № 4; *Трубачев О. Н.* К прародине ариєв (По поводу выхода книги: Ю. А. Шилов. Прародина ариєв. История, обряды и мифы. — К., 1995) // Вопросы языкознания. — 1996. — № 3; *Отроценко В. В. та ін.* Дискусії. Від редакційної колегії // Археологія. — 1996. — № 2; *Рыбаков Б. А.* Предисловие // *Кикешев Н. И.* Воззвание к славянам. — М., 1998; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Залізняк Л. Л.* Свиня як критерій нордичних народів та семітів // Київська старовина. — 2002. — № 3; *Кикешев Н. И.* Прародина и предки. — М., 2003; *Славянские Веды* // Сост. и коммент. А. И. Асова. — М., 2003; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005.

КУРО-АРАКСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА (за назвами рік Кури й Араксу) IV–III тис. до н. е. вважається завершенням (штучно відмежованої) радян. археологами від неї та аналогічних старожитностей за межами СРСР) “найдавнішої ранньоземлеробської культури Закавказзя” 5630–3720 рр. до н. е. Загалом систему *куро-арак.* пам’яток на Вірменському нагір’ї і в Малій Азії Т. В. Гамкрелідзе та В. В. Іванов (а також Д. Рол) вважають відображенням *індоєвропейської* прабатьківщини. Приймаючи загалом такий висновок, В. О. Сафронов вказує на корінь і.-е. у тахунійській арх. к-рі, яка сформувалася

в VIII–VII тис. до н. е. між палестинським Ієрихоном і малоазійським *Чатал-Гуоком*; “тахунійці” — це синтез прийшлих носіїв свідерської арх. к-ри IX–VIII тис. до н. е. (прабатьківщина між Прибалтикою та Карпатами) і місцевої натуфійської арх. к-ри X–IX тис. до н. е. Палестини та Сирії. За Д. Ролом, і.-є. носії *куро-арак*. арх. к-ри та їх місцеві пращури десь у 5500–3100 рр. до н. е. створили *Аратту* між *Апаратом* і Маннеа (долина річок, що впадають з пд. в о. Урмія), з центром в останньому.

К.-а. культура пов'язана з Трипіллям і спільним коренем у тахунійській арх. к-рі, й схожістю господарства, кераміки тощо, і безпосередніми зв'язками (простеженими В. М. Даниленком, Ю. О. Шиловим, А. Л. Нечитайло та ін.). Періодично відбувалися, напевно, якісь незначні переселення між Араттами (I і II) дунай.-дніпр. та приурміського регіонів, але поки що простежено лише відповідні мандри жерців (див.: *Аз.-чорномор. лінія...*, *Майкопська а. к.*, *Чонгар*). Особливо переконливим доказом контакту носіїв трипільської й к.-а. культур є основа *В.-Олександрівського кургану*, традицію якого зберегли місцеві носії кемі-обинської та старосільської арх. к-р. Схожа ситуація відображена й у *Кам'яній Могилі* та довколишніх поселеннях і курганах. А з іншого боку, “кемі-обинці” та “старосільці” (*брахмани арій* і хурритів, за Ю. О. Шиловим) проникали до верхів'їв Терека і Алазани.

Літ.: *Кушарева К. Х., Чубинишвили Т. Н.* Древние культуры Южного Кавказа. — Л., 1970; *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Дворянинов С. А.* Энеолитические календари на юге Европейской части СССР // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. — К., 1980; *Муцаев Р. М.* Энеолит Кавказа // Энеолит СССР. — М., 1982; *Гамк-релидзе Т. В., Иванов В. В.* Индоевропейский язык и индоевропейцы: В 2 т. — Тбилиси, 1984; *Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; *Нечитайло А. Л.* Связи населения Степной Украины и Северного Кавказа в эпоху бронзы. — К., 1991; *Шилов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Шилов Ю.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002.

ЛАДА (праслов. *lada; лікій. lada ‘жінка, дружина’ ← гр. Λα(η)τώ, Λήθα ← *leth- ‘ніч, забуття’ ← уарт. lutu; авар. thlad ← доі.-є. rato ‘коловорот; зодіак’) має доіндоевропейське походження, проте особливо притаманна слов'янам і балтам. Заклик-приспів “Дід(і) Лада” перших

відповідає “Dedis Lado” других (напевно, від праі.-є. “* Dij Rato ‘Небесний Коловорот; Зодіак’”. На думку Б. О. Рибакова, ця слов. богиня шлюбу була відома — як одна із рожаниць — ще з мезоліту, а у трипільській арх. культурі закладено її спорідненість із догрецькою *Ма(тір’ю, Деметрою)* богів о-ва Крит, предтечею Лати та її дочки *Артеміди*. Цей взаємозв’язок підтверджує давньогрецький переказ [Геродот. Історія IV, 33–35] про мандрі дівчат і жінок із ‘Надпівнічної’ Гіпербореї (спочатку, за Ю. О. Шиловим, це було Пн. Причорномор’я) до о-ва Делос в Егейському морі. Гіпербореянки — чи не найпершу з яких звали *Лаодіка* — повторювали шлях вагітної *Лати*, яка розродилася на тому острові Артемідою та Аполлоном (див.: *Купала, Майдан*); за давньою — мабуть, *араттсько-трипільською* — хліборобською традицією прочанки приносили або передавали до храмів тих близнят, особливо сестри, “жертвні дари, загорнені у пшеничну солому”.

У слов. веснянках (між 25 числами травня — червня) закликають ще й *Ладю* — середнього роду; *лад* — чоловічого. “Можливо, вагання в роді імен і в статі божеств, — зазначає Ю. Л. Мосенкіс, — те саме явище, що відоме грецькій і латинській *міфології* (“чи ти бог, чи богиня” в античних молитвах)”. Бог *Лад* згадується в епітафії *троянця* Енея (кінець II тис. до н. е.), ватага енетів-*русенів* (етрусків, які — за Стефанієм Візантійським та ін. — були “народом слов’янським”): “...Сидячи з Ладом у Єлісеї, Лети зачерпнеш — і забудеш...” *Ведичний* Ріта (< *rato, див. вище) — ‘Світолад, закон; зодіак’ — теж чоловічого роду. Перехід жіночих божеств у чоловічі — а також споріднених з ними, відповідно, місячного та сонячного календарів — характерно для *Оріяни* (приморська, усатівська *археологічна* культура пізнього Трипілля). Шанування Лади “від Адріатичного моря до Ками і від Балкан до Балтійського моря” (Б. О. Рибаків) може бути пов’язане із поширенням *індоєвропейської* системи святилищ-обсерваторій (*майданів*). Сафронов і Николаєва простежують культ Лади з євразійських (доі.-є.) часів IX тис. до н. е. (див.: *Яцер*).

Літ.: *Рибаків Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський словник української мови. — К., 2001; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002.

МАЙДАН — укр., інд., іран. ‘площа; святилище (*курганоподібна* споруда)’, споріднена з *арій.* maita-, maian-dara-: ‘діти матері’, ‘жителі материнських печер?’ Це “матиця”, святилище-обсерваторія

для календарних спостережень, молінь тощо. Їх споруджували поблизу населених пунктів, про що свідчать аерозйомки й *археологічні* дослідження Трипілья (див.: *Аратта, Археoaстрономія, Зодіак*). Найдавніші м. (знані археологами як “хенджі” й “ротонди”, або “укріплені табори”) виникли на рубежі VI–V тис. до н. е. Крім трипільської, вони характерні ще для лендельської арх. к-ри.

У похованнях *майдану*-“ротонди” поблизу с. Фрібрітц (Пд. Австрія) простежується відповідність *міфів* про Аполлона та *Артеміду*. Ці діти Зевса й Лати розстріляли з луків 6+6 (за кількістю місяців року) синів і дочок цариці Ніоби (*шумер.* Нідаба, ‘Володарка Підземля у *Кам’яній Могилі* та ін.). Міф сягає часів праіндоєвропейців і спільного кореню шумер. та гр. етнокультур (за А. Г. Кифішиним). Зевс-Дій – це ‘Небо’; Лато-Рато – ‘(зодіакальне) Коло’; Аполлон і Артеміда – сузір’я *Близнят* (в умовах наступного – в 4400–1700 рр. до н. е. – тяжіння Ап. і Ар. до *Тельця* й Полярної Зірки). Батьківщиною трьох, а то й усіх (включно із Зевсом) названих персонажів греки вважали ‘Надпівнічну’ Гіперборею, яка межувала з потойбічним ‘Непроглядним’ Аїдом (за Боспором Кіммерійським, на дні затопленої *Потопом* котловини *Меотіди* – Азовського моря). ‘Розумною’ *Метідою* (див. вище: *maita-*) була перша дружина Зевса-Дія (< і.-е. *Dyaus* > слов. Див, Дід), дочка Океана. Другою дружиною З. стала його (а також Аїда) сестра Гера-‘Рік’, яка примусила вагітну близнятами Лату тікати з Гіпербореї, а Геракла здійснити 12 (календарних) подвигів, зокрема, досягти Аїду і пониззя Борисфена (слов. Борустана, Дніпра). Тому не випадкова співзвучність імен богині Гери й героя Геракла – із Гер(росом), річкою (Конкою чи сусідньою Молочною: див. *Кам’яна Могила*) і некрополем скіфських царів. (Див.: *Енліль, Київ, Троя*.)

Укр. трипільязнавці найбільше дослідили майдани поблизу с. Козаровичі на Київщині (В. А. Круц) і с. Маяки на Одещині (В. Г. Збенович, В. Г. Петренко та ін.).

Літ.: *Кифішин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ – смысл в античной культуре. – М., 1990; *Тахо-Годи А. А.* Гера // Мифы народов мира. – М., 1991; – Т. 1.; *Лосев А. Ф.* Зевс // Там само; *Шилов Ю. А.* Мифы о “космических странниках” и календарная служба Европы V–I тыс. до н. э. // Историко-астрономические исследования. – 1991 – Вып. XXIII; *На рубежах* познания Вселенной. – М., 1992.

МАЙКОПСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА. Назва походить від назви *кургану* (розкопки М. І. Веселовського, 1897 р.) IV–III тис. до н. е. біля м. Майкоп. Це поховання владика, унікальне зібранням

металевих речей, серед яких — фігурки бика-*Тельця*, а також *зодіакаль-ні* композиції на двох посудинах. Дослідники порівнюють ці речі зі знайденими в *Трої-ІІ* (2600–2450 рр. до н. е.) та в ін. регіонах М. Азії; *шумер.* аналоги менш близькі, а спроби поглибити дату м. арх. к-ри до 3250–3000 рр. до н. е. чи більше — непереконливі через певні технологічні та художні особливості речей із могили. Композиції й іконографію тварин можна зіставляти із зображеннями на кромлесі-*І В.-Олександрівського* к-ну та в “Троті Бика” *Кам’яної Могили*, а поховальний обряд — із прийшлим старосільським типом (Наддніпрянина) алазано-беденської арх. к-ри Закавказзя. Чимало фактів контактування носіїв м. а. к. із Трипіллям В-ІІ — С-І (див.: *Аз.-чорномор. лінія..., Чонгар*), причому як у Побужжі, так і в Прикубанні (див.: *Аратська долина, Аратта*). Очевидно, *Майкопський курган* є не найдавнішою, а досить пізньою пам’яткою цієї культури.

В. О. Сафронов трактує М. к. як поховання вождя арамейського роду Фари, вигнаного зі свого міста Харрана (поблизу кордону сучасних Сирії й Туреччини) аккадо-шумер. військом Нарамсіна (2236–2200 рр. до н. е.). Ю. О. Шилов незалежно пов’язав появу хурритів-“старосільців” в околиці В.-Ол. кургану з пн. експансією попереднього, першого аккад. царя Саргона I (від 2369–2316 рр. до н. е., за різними датуваннями). У курганах біля В.-Олександрівки простежено заміщення “старосільцями” керівної ролі “кемі-обинців” — *аратт.-арій. брахманів*, клан яких виник внаслідок місцевого контакту носіїв *куро-аракської* й трипільської арх. к-р. 3700–2800 рр. до н. е. (за крайніми датами рубежу В-С Трипілля, що побутують в археології). Натомість простежується просування носіїв кемі-об. арх. к-ри на Кавказ (Нальчикська гробниця), де вони разом із “майкопцями” сформували дольменну й новосвободненську арх. к-ри. Гробницю цієї к-ри, причому із посудиною майкоп. типу, виявлено неподалік від К. М. (с. Константи́нівка); у двох інших курганах цього ареалу досліджено й типово кемі-обинські поховання.

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Даниленко В. Н.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999; *Андреева М. В.* Об изображениях на серебряных майкопских сосудах // Советская археология. — 1979. — № 1; *Дворянинов С. А.* Энеолитические календари на юге Европейской части СССР // Северо-Западное Причерноморье в эпоху первобытнообщинного строя. — К., 1980; *Сафронов В. А.* Хронология, происхождение и определение этнической принадлежности майкопской культуры по археологическим и письменным источникам // Хронология памятников эпохи бронзы Северного Кавказа. — Орджоникидзе, 1982; *Сафронов В. А.* Ин-

доевропейские прародины. — Горький, 1989; *Нечитайло А. Л.* Контакты населения Степной Украины и Северного Кавказа в эпоху энеолита — бронзы // Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. — К., 1987; *Шилов Ю. А.* “Грот Быка” по материалам древнейших курганов // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988; *Шилов Ю.* Прародина ариев. — К., 1995; *Дергачев В. А., Манзура И. В.* Европейский компонент майкопской культуры в контексте взаимосвязей центрально- и восточноевропейских общностей // Майкопский феномен в древней истории Кавказа и Восточной Европы. — Л., 1991; *Ващук П. М., Шилов Ю. А.* К вопросу о контактах майкопской и трипольской культур // Там само; *Михайлов Б. Д.* Каменная Могила и ее окрестности. — Запорожье, 2003.

МАКОШ (Ма-кош; див.: *Mamir*) — “мати жереба, доли”, або ж “мати врожаю” — виникла, за Б. О. Рибаківим, у середовищі найдавніших *хліборобів* епохи енеоліту або ще й неоліту. Найвиразніші ознаки М. — у зображеннях трипільської арх. культури, а також на слов’янських вишивках, писанках тощо — руки, здійснені до Неба (весняна молитва за дощ і тепло для врожаю) або опущені долу (восени, під тягарем врожаю).

Виразні *аратто-арій.-слов.* відповідності М. виявлено у святилищі Трипільля-А поблизу с. Сабатинівка (Побужжя). У будівлі, площа якого становить 70 кв. м знайдено культові й побутові посудини, зернотерки, піч, бичачі кістки та рогатий трон (символ *Тельця* і Місяця); 16 глиняних жін. статуеток за треном і 5 біля кожної зернотерки, кістяну статуетку на вході до приміщення. Розвиваючи думку Т. Г. Мовші про вишукання тут ритуальних хлібів, В. Ф. Мицик наводить укр. весільний звичай. “Трон” призначався, напевно, для свахи (слов.), яка молодих “місяцем обгородила, зорею підперезала”, — як і *ведична* “свадха!” (“благослови!”), яка супроводжувала жертвоприношення небу. Про причетність весільних короваїв до найдавнішої *Аратти* свідчать спогади про її (а водночас і праслов’ян) ще *Подунайську* прабатьківщину:

*Рости, короваю,   А вищий від плота,
Ширший од Дунаю,   А кращий від злата.*

Канон Макоші присутній у Богородиці-Оранті Софіївського собору Києва (1037 р.). В Україні її вшановували до ХХ ст., традиція зберігається донині.

Літ.: *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981; *Даниленко В. Н.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999;

Николаева Н. А., Сафронов В. А. Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський словник української мови. — К., 2001; Мицик В. Ф. Священна Країна хліборобів. — К., 2005 (у друці).

МАРЕНА (праслов. *marena ‘мор(ити)’, ‘морська (жертва)’ крит. marpan ‘дівчина’). Богиня сезонних циклів умирання та воскресіння природи; лялька у ритуалах викликання дощу, а також опудало чи деревце, які топлять на Купальське свято (опудало самого *Купали* потрібно спалювати). Іноді у воду кидали недопалки опудал. За цим, а також за давньогрецьким *міфом* про жертвоприношення бикоподібному Мінотавру о-ва Крит дівчат та юнаків (одягнених як дівчата) криється, напевно, звичай календарних жертвоприношень *Тельцю* (4400–1700 рр. до н. е.). У трипільській арх. культурі з цим звичаєм можна пов’язати деякі людські жертвоприношення та чимало поховань з відповідними зображеннями й статуетками, навмисне ламання яких слід трактувати як заміну ними жертвних людей.

Літ.: Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М., 1981; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський словник української мови. — К., 2001; Войтович В. М. Українська міфологія. — К., 2002.

МАТІР (праі.-є. *ma-ter → єгипет. Маа-t). Витоки — у малоазійсько-критській *Ма(тері)* богів, яка через прийшла туди свідерську арх. культуру прикарпатського мезоліту успадкоємила (за В. М. Даниленком та В. О. Сафроновим і Н. О. Николаєвою) образ “палеолітичних венер” мисливців за мамонтами. Могла бути втіленою в статуетки й зображення Трипілья під схожою назвою, оскільки її витоки — в *індоевропейських* часах. Характерна для т. а. к. композиція “Праматір на рогатому Троні” дає підстави вбачати у ній витоки античного міфу про викрадення Європи Зевсом-*Тельцем* (див.: *Майдани, Ткацтво*). Цей сюжет описаний у “Велесовій книзі” [30] як шлюб Сонячного зодіаку-Сварога із Землею — *Матрі* й Діаіе, “а ми діти їхні”. Київська легенда про Золоту очеретину, що зросла із хлопчика-семилітка, який упав у воду з рук “цариці на золотому човні”, відповідає міфологемі і.-арій. Атхарва-*Веди* [X: 7, 41]. Оскільки легенда пов’язана з Оврутом — ‘Вируючою водою’, яка давно перетворилася тут на болото (бо “цариця прокляла це місце, тому чиста вода стала гнилою”), — то геологи за відкладенням торфу продатували початок цієї переміни: близько 7 тисячоліть тому, за часів Трипілья з його матріархатом. (Див.: *Берегиня, Інанна, Макош, Коби(лячк)а, Куна(й)ло.*)

Літ.: Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М., 1981; Чмыхов Н. А. Истоки язычества Руси. — К., 1990; Велесова книга / Пер. і комент. Б. І. Яценка. — К., 1995; Гусій В. М. Золота очеретина. — Бровари, 1997; Саннікова Л. П. Символіка Матері-природи в культурі народу // Енеологія. — 2003. — № 2.

МЕТАЛУРГІЯ МІДІ первинно була зосереджена, за В. М. Даниленком та ін., у трипільській та споріднених з нею арх. культурах. Найдавніший виразний термін *індоєвропейців* — *шумер. urudu* (> укр. руда ‘червона’ та ‘кров’, “гірничка сировина” слов.), а **тѣдъ слов’ян* — із хетт. *miti-* ‘червоний’ (> грец. *μεταλλεα* ‘рудник’). (Див.: *Хліборобство*.)

Літ.: Даниленко В. Н. Энеолит Украины. — К., 1974; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Енциклопедія трипільської цивілізації*: В 2 т. / Гол. ред. М. Ю. Відейко. — К., 2004.

МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИ й прийоми вивчення трипільської арх. к-ри мають специфіку, зумовлену 1) великою кількістю решток поселень, що нині швидко руйнуються; 2) наявністю міст, покrajних сучасними будівлями тощо; 3) майже цілковитою відсутністю поховань етапів А-В; 4) яскравістю етнографічних ознак; 5) унікальністю таких проявів культури як дерев’яна архітектура, яку періодично спалювали й відбудовували в нових місцях; 6) ритуальністю побутових залишків; 7) *актуальністю* вивчення першої *державності*-цивілізації світу.

За століття (від часу розкопок В. В. Хвойки у 1893–1899 рр.) вивчення Трипілья напрацьовано такі специфічні прийоми: активне збирання знахідок і наукове опрацювання зібрань колекціонерами-меценатам (С. М. Платонов, О. С. Поліщук); методи — аерозйомка з наступним геофізичними уточненням (К. В. Шишкін, В. П. Дудкін); районування, картографія та ін. етнокультурної округи населених центрів (М. М. Шмаглій, В. А. Круц, М. Ю. Відейко); реконструювання поселень (В. І. Маркевич, К. В. Зинківський, П. Л. Корнієнко) і вигляду людей (А. П. Погожева, З. Васіна); етнографічні порівняння реконструкцій т. а. к. з існуючим на території її поширення (Б. О. Рыбаков, В. Ф. Мицик, М. І. Чумарна, В. М. Войтович); з’ясування *етнічної* належності й мови носіїв т. а. к. (В. Н. Даниленко, Ю. О. Шилов; А. Г. Кифішин, Ю. Л. Мосенкіс). Методологія базується на прийнятій у світовій науці істор. інтерпретації арх. пам’яток. Донедавна академічні інститути СРСР розробляли т. з. методологію істор. матеріалізму, але достатньо й методики криміналістики — “експертну частину” якої можна порівняти з *археологією* та ін. допоміжними дисциплінами *історичної* науки (“слідчого рівня” дослідження).

Для наукового успіху археологічні дані слід “розчинити” у наробках споріднених дисциплін: етнографії, антропології, лінгвістики, *архео-астрономії* тощо. Взірці представлено монографіями В. М. Даниленка, Б. О. Рибаківа, Ю. О. Шилова, Л. П. Саннікової.

Існує спротив, небажання *археологів* (Л. Л. Залізняк, В. В. Отрошенко, М. Ю. Відейко та ін.) зважати на підлеглість своєї допоміжної дисципліни науці *історія*. Це явище міжнародне [Д. Рол, 2002, с. 64]: “Дуже жаль, що найдосвідченіші археологи не бажають визнати, що саме цей консервативний підхід до історії, скрутий всілякими обмеженнями, які зумовлені обережністю та спеціалізацією, і є основною причиною повільного розвитку (як фінансово, так і інтелектуально відношенні) цієї дисципліни”. (Див.: *Міфологія, Термінологія*.)

Літ.: *Шмаглій М. М., Дудкін В. П., Зиньківський К. В.* Про комплексне дослідження трипільських поселень // Археологія. — Вип. 10. — К., 1973; *Даниленко В. Н.* Енеолит України. — К., 1974; *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981; *Черныш Е. К., Массон В. М.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М., 1990; *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996; *Даниленко В. Н., Шилов Ю. А.* Начала цивилизации. — М., 1999; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Шмаглій М. М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2001; *Відейко М. Ю.* Трипільські протоміста. Історія досліджень. — К., 2002; *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004; *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Васіна З.* Український літопис вбрання. — К., 2003; — Т. 1. *Мицик В. Ф.* Священна Країна хліборобів. — К., 2005 (у друці).

МИСЛИВСТВО (Див.: *Собака, Тваринництво, Ящур*.)

МІФОЛОГІЯ (грец. ‘переказ, сказання’) — це образно-інтуїтивне відображення дійсності, яке не втратило ще загальнолюдського (архетипового, за К. Г. Юнгом, М. Еліаде, Ф. Б. Кейпером та ін.) світосприйняття-і-світорозуміння. М. якісно відрізняється від пізніше піднесеного наукою логіко-аналітичного відображення, яке тяжіє до надлюдського (всесвітнього, де людина — “господар природи” і “мірило речей”) світорозуміння-і-світосприйняття. Тому наукове вивчення міфології вимагає від дослідника насамперед зняття цього протиріччя. Ця проблема для трипільознавців і деяких інших

фахівців Національної Академії наук України нині є невіддільною. М. Ю. Відейко намагається “провести вододіл між наукою та міфом на ниві прасторії України” — в якій, мовляв, “популяризується неправдива інформація (...) не про трипільські міфи, а про міфічних трипільців, як їх представляють творці сучасного міфоісторичного напрямку” [ЕТЦ, I. — С. 526]. Для В. В. Отроценка такий напрям здається проявом “ненаукового способу мислення і має розглядатися швидше у площині культури як непересічний зразок міфотворчості, а не науки” [Археологія. — 1996. — № 2. — С. 111]. Протиріччя тут не знімається, а поглиблюється — аж до відокремлення науки від культури. Це протирічить її загальному розвитку. Дотримуючись його, Ален де Бенуа [Как можно быть язычником. — Париж, 1981; М., 2004. — С. 115] висвітлює сучасний стан вирішення проблеми так: “Міф — це не побічний продукт лінійної історії, гіпостазований моралізмом. Міф творить історію; як пише Жільбер Дюран, саме він “іде попереду історії, свідчить про неї й узаконює її” так, що “без міфологічних розбудов неможливе знання про історію” (...) Саме тому сучасні теоретики психології глибин, особливо Юнг та його послідовники, коли розглядають “первинні образи” і “архетипи” (...) виконують також роботу істориків. Вони говорять нам про коріння нашої власної історії, яка невіддільна від певної кількості образів, творцем яких є людина”

Суголосно з К.-Г. Юнгом та його послідовниками, у науці випрацьований структурно-семіотичний “переклад” прадавніх міфів для сучасного розуміння їх образів, сюжетів і персонажів, з наступним розкриттям відповідностей у Священних Писаннях минувшини. Для розшифрування міфології т. а. к. залучено відповідний етнографічний та фольклорно-літературний матеріал (В. М. Даниленко, Б. О. Рибаків, В. Ф. Мицик, М. І. Чумарна), писемний і лінгвістичний (А. Г. Кифішин і М. І. Кікешев, Ю. Л. Мосенкіс), історичний (Ю. О. Шилов), природознавчий (Л. П. Саннікова). Песимізм М. Ю. Відейка щодо невідомості самоназви “Трипільської цивілізації”, відсутності “жодних написів, жодних архівів, жодних свідків” виправдовується лише з позиції замкненої на собі (на речознавстві, а не розкритті *історії*) *археології*, що було типово для часів В. В. Хвойки, відкривача трипільської арх. к-ри. Сучасний рівень історизації Трипілля через розкриття її *міфології, мови, писемності, етносу* та ін. дає змогу ввести *Аратту* (т. з. Трипілля) у список відомих історич-

них держав: *Шумер* з його *Уруком* і *Уром*; *Бгарата*, *Троада*, *Іран*. Цей рівень дає підстави ототожнювати інд.-іран. Аратту-Арту із “Золотим Віком”, засвідченим “*Ведою словена*” й міфологізованими спогадами в індійській та античній літературі.

Літ.: *Даниленко В. Н.* Неолит України. — К., 1969; Энеолит України. — К., 1974; *Космогония первобытного общества // Начала цивилизации.* — М., 1999; *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // *Образ — смысл в античной культуре.* — М., 1990; *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996; *Шлюв Ю. О.* Праслов'янська Аратта. — К., 2003; *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003; *Мицик В. Ф.* Священна Країна хліборобів. — К., 2005 (у друці).

МОВА трипільської *археологічної* культури відтворюється в роботах В. М. Даниленка (*індоєвропейська*), Л. Силенка (*шумер.*, близька до *арій.* та укр.), О. П. Знойка (пеласгійська, споріднена з наступними етрус. і слов.), А. Г. Кифішина (протохаттська; протошумер. для генетично попередньої буго-дністровської арх. к-ри), Ю. Л. Мосенкіса (доі.-є.). Маємо коло і.-є. етнокультур, хоча і в різному його розумінні. Мабуть, лише для Мосенкіса доіндоєвропейське означає неіндоєвропейське (а не до-> прото-> пра-> -і.-є.).

Непрофесійні штудії Знойка спираються на вагомій монографії О. Д. Черткова, Є. І. Классена, М. Красуського [М., 1854, 1855; Одесса, 1880], а Силенка — на “Indo-Sumerian seals Deciphered” та “A Sumer-Auran Dictionari” [London, 1925, 1927] Л. А. Ведделла, підтверджені відкриттями як протошумер. архіву *Кам'яної Могили* і відповідних (та протохатт.) стародавніх назв України (А. Г. Кифішин у викладі М. І. Кікешева), так і арійських назв (О. М. Трубачов, С. І. Наливайко, В. О. Кобилюх) і санскритичних написів Пн. Причорномор'я (В. Кульбака, В. Качур). Спільних праі.-є. глибин сягають шумер. гарі і хшати, арій. арія і кшатрій, укр. гарний і кошовий; тільки з *Аратти*-“Трипілья” могла походити єдність *хліборобських* термінологій Шумеру та України: гана і лан, ган (120) і гон (60 або 120 сажнів), саг і сажень (сягання розведеними руками), тузін і дюжина (12), копа (60) і копиця (із 60 снопів збіжжя) тощо. Підтверджується висновок мовознавця М. Красуського, зроблений ним за 20 років до відкриття В. Хвойкою трипільської арх. к-ри: “малоросійська мова не тільки старша від усіх слов'янських, не виключаючи так званої старослов'янської, а й санскритської, грецької, латинської та решти

арійських (...) вона збереглася більше від інших” мов. (Див.: *Енліль, Інанна, Історія, Київ, Кош, Майдани, Міфологія, Троя, Хатти.*)

Літ.: *Класен Е. И.* Новые материалы для древнейшей истории славян... – М., 1854; СПб., 1995; *Красуский М.* Древность малороссийского языка. – Одесса, 1880; К., 1991; *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. – К., 1974; *Силенко Л.* МАГА ВІРА. – Л., NY., 1979; *Знойко О. П.* Міфи Київської землі та події стародавні. – К., 1989; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ – смысл в античной культуре. – М., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. – К., 2001; *Кульбака В., Качур В.* Соматичні культури бронзового віку півдня Східної Європи. – Маріуполь, 1998; *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. – М., 1999; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. – К., 2000; *Наливайко С. І.* Індодарійські таємниці України. – К., 2004; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. – К., 2001; *Кобилюх В. О.* Українські козацькі назви у санскриті. – Л.; К.; Донецьк, 2003; *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. – М., 2003.

МОГИЛА (Див.: *Кам'яна Могила, Курган.*)

МУРМАНЬКА (< праі.-є. *morgi-). “Слово за формою майже тожне грецьким формам *turtos, turtex* “мурашка”, які вважаються ... доіндоевропейськими” (Ю. Л. Мосенкіс). У грецькій міфології спорідненні роди мірміксів-‘мурах’ й тельхінів-‘черв’яків’ становили доедино систему з пеласгами – найдавнішими жителями Греції гіперборейського, північнопричорноморського походження (див.: *Оріяна*). Серед пращурів Мірмекса (Мурттех) – родоначальник атлантів; серед його сучасників і нащадків – Апіс, Ортополіс, Аргос та ін. відповідності *Аратті*, мандрівним гіпербореянкам (див.: *Лада*) та аргонавтам. До команди судна “Арго” греки зараховували Ахілла із роду мірмексів. А цей герой *Троянської* війни долучився до Пн. Причорномор’я численними святилищами, назвами коси навпроти гирла Борисфена (Дніпра) й містечка біля виходу Боспору Кіммерійського (Керченської протоки) до Меотиди (Азовського моря). Нащадки ж Тельхіна уславилися як ковалі, причетні до дитинства Зевса на о-ві Крит (див.: *Іда, Самовіла*).

Останній міфо-хронологічний репер пов’язаний зі знахідкою в *кургані* № 1-II поблизу с. Каїри (лівий берег Дніпра неподалік від м. Каховки) поховальних втілень Аполлона Гіперборейського та Зевса Талейського, який охороняв узбережжя Криту. Його уявляли міднолитим чудовиськом із вразливою, як і у Ахілла, п’ятою. Ці по-

ховання жерців XVIII ст. до н. е. належали до інгульської арх. культури, яка успадкоємила традицію “усатівського” (оріянського) варіанта пізнього Трипілья. А в його більш ранніх зображеннях можна виділити умовні знаки мурах і червів.

На думку А. Г. Кифішина, витоки родоводу “мурах” і “червів” — відображеного також в архіві *шумер*. Шу-Нуна (Джемдет-Наср на пн. Месопотамії) — представлено на панно № 25/А-В приазовського Шу-Нуна (*Кам'яної Могили*), де їх датують від 6897–6003 та 4231 рр. до н. е. Згаданого вище родоначальника Мірмекса дослідник порівнює із Кас-кісімом (Кас-kisim) — ‘Мандрівною мурахою’, чи не найдавнішим істориком як К. М., так і всього цивілізованого світу. Така спорідненість відповідає тяжінню Ахілла-мірмекса до своєї північнопричорноморської прабатьківщини; до того ж, за свідченням деяких давньогрецьких міфологів, основна цінність Золотого Руна — за яким герої та ін. аргонавти плавали до о-ва Еї (поблизу Боспору Кіммерійського) — полягала у священних записах на звороті Руна. Із аратто-шумерською лексемою ‘мураха’ kisim споріднена рос. сикляха (болг. сикляк, латиш. siklis).

Літ.: Шолов Ю. А. Прародина ариев. — К., 1995; Кифішин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001.

ОДЯГ (див.: *Ткацтво*) трипільської арх. культури реконструюють на підставі статуєток, зображень, прикрас, відбитків та рештків тканин і шкір. З. Васіна на матеріалі таких реконструкцій — А. П. Погожевої та власних — пише про давні аналоги з Близького Сходу, із сучасної України, Молдови та ін. А Ю. Л. Мосенкіс наводить назви доіндоєвропейського походження для магалави (чабанська палиця; вірмен. така-п ‘посох’), чобіт (< хатт. льєльєб ‘взуття’). Сюди належить український, проте відомий вже етрускам жупан — верхній святковий одяг (< праслов. *gърапъ ‘намісник, начальник округу’ < іран. *guraṇa- ‘хранитель худоби’, за О. М. Трубачовим).

Літ.: Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья. — Новосибирск, 1983; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; Васіна З. Український літопис вбрання. — К., 2003; Трубачев О. Н. Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2005. — Т. 2.

ОРИЯНА (> Орісса > Одісса; див.: *Аріан*) *Бгарати-Індії* знана у “Махабхараті” також як Одра. Останній відповідають річки Одра

тощо Чернігівщини, Волині, басейну Сіверського Дінця та Пд. Балтики. Племена одрисів й ободричів жили в пониззях Дунаю та Одру. Щодо первинної Орісси-Одісси, то вона була розташована на території майбутньої Одещини. Тут знайдено два пізньоантичні написи з епітетами індоарійського Шиви. Це підтверджує свідчення “Велесової книги” [5а, 6а та ін.] про похід *аріїв* із української Наддніпрянщини до індійського Пенджабу і про часткове повернення звідти, з дозволу віча аріїв (Глс Аріув), *слов’янських* родів оріян і борусів:

*Од Орія були наші отці спільно з борусами
до приходу до Рай-ріки, до Дніпра і Карпатської держави.
... літ за тисячу п’ятсот до Діра [десь у VIII ст. до н. е. — Ю. III.]
пішли прадіди до гори Карпатської...
а старійшиною роду був Щек, од оріян той походив.*

Загалом традиція Оріяни “сходить до надзвичайно давніх, іще трипільських часів” (С. І. Наливайко). Ю. О. Шилов пов’язує виникнення Оріяни з усатівською арх. культурою (Одещина) пізнього Трипільля, вважаючи Оріяну пд. частиною *Аратти* кінця її розквіту, західні міграції з якої спричинили виникнення Оріяни ру(а)сенів-етрусків.

Розуміння *Оріяни* такими авторами як І. Кузич-Березовський (“ми мешканців України з “Оріяцької доби” (від 25 тисяч літ) назвали праукраїнцями. Творців “трипільської культури” будемо також звати о р і я н а м и — самарами пра-кимерами”), С. Плачинди, О. Губка далекі від наукових фактів і методів.

Літ.: *Велесова* книга / Пер. і комент. Б. І. Яценка. — К., 1995; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Губко О. Т.* Психологія українського народу. — К., 2003.

ПИСАНКА (< протошумер. PI-sangu, ‘Розум жерця’). Такий висновок Ю. О. Шилова заснований на кількох взаємопов’язаних артефактах. 1. Укр. Великдень споріднений з *шумер*. “Великим днем”, під час якого теж годилося мінятися фарбованими яйцями; традиція зберігається також в *Бгараті*, а походить, очевидно, з *Аратти* (див.: *мова, Урук, хатти*). 2. Зображення Протогаяця (IM+TIR, за А. Г. Кифішиним) VI–IV тис. до н. е. у *Кам’яній Могилі* (15/16) схоже на *писанку* із записом у концентричному овалі, обриси якого схожі на план Майданецького та ін. міст *Аратти*-“Трипільля”. 3. Найдавніша

орнаментика укр. писанок відповідає орнаментиці буго-дністровської та трипільської арх. к-р, причому *Берегиня* датується 6200±97 р. до н. е. (чи на 800 років раніше) і причетна до заповіту жерців. 4. Українці зберегли цей заповіт у міфоритуалі (*Б*)*Рахманського* Великодня: (*б*)р.-пращури “пішли за Сине море” (див. *слов’яни*) і услід треба тепер пускати за водою шкарлупу від великодніх яєць, з якої ті жерці щорічно ліплять Яйце-райце. “Старі люди говорять: як в народі перестануть писати писанки і “гріти Діда”, тоді й кінець світу настане”. 5. Найдавнішого Дідуха — “Пращура” у вигляді снопа — знайдено археологами в одному з храмів *Чатал-Гуюка*, звідки й Берегиня. 6. Цей, малоазійський напрямок у сторону *Трої* (та Делоса? — шлях вигнаної з-під К. М. *Лати-Лади*: див. *майдани*) традиційно зберігають: і птахоподібна “діва Обіда”, яка ступає з берега Синього моря “на землю Трояню” [“Слово о полку і гореві Ігоря Святославлича”], і гіперборейська мандрівниця Опіс, — ‘Корона, Оберег’ яких відповідає оформленню голови не тільки Берегині, а й “змієної Богині” Наддніпрянщини [Геродот. Історія-IV: 9, 35]. 7. Яйцеподібні споруди, а також зображення яєць і птахів (особливо ‘журавлів’-геранос) тягнуться від Гер і К. М. за Кавказ, до Аратти-II і Шумеру (див.: *Апаратська долина, куро-арак. арх. к-ра*). 8. Пов’язаність із Кам’яною Могилою Гер, Гери-‘Року’, героя Геракла і витоків *писанкарства* відповідає тутешньому центру найдавніших у світі *писемності* й літописання, яке переросло в цих краях у “Гераномахію”, зародок *індоєвропейського* епосу: шумер. “Поєми про Гільгамеша”, індоарій. “Махабгарати”, троян. “Іліади” (за А. Г. Кифішиним, О. М. Трубачовим, С. І. Наливайком, Ю. О. Шиловим). 9. Визнано, що укр. писанки мають символіку найбільш розвинену порівняно із символікою всіх часів і народів; нещодавно розпочато розкриття її архетипової сутності (Ю. О. Шилов, Л. П. Саннікова).

Літ.: *Воронай О.* Звичаї нашого народу: У 2 т. — Мюнхен, 1958, 1966; К., 1991; *Кушнарєва К. Х., Чубинишвили Т. Н.* Древние культуры Южного Кавказа. — Л., 1970; *Чумарна М. І.* З початку світу. — Л., 1996; *Даниленко В. Н.* Космогонія первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999; *Трубацев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; *Кифішин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Манько В.* Українська народна писанка. — Л., 2001; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Саннікова Л. П.* Украинские писанки — реликтовые явления мегакультуры // Энеология. — 2002. — № 2.

ПИСЕМНІСТЬ пов'язана з писанкарством, проте якісно відмінна. Вона походить від орнаментативної одягу, святкових яєць та ін. (кераміки трипільської арх. к-ри зокрема). Писемність мала фіксувати події конкретної (а не календарної, ритуальної, архетипової, — як на писанках) значущості. Не розібравшись у різниці і обмежившись другим, трипільцязнавці Т. М. Ткачук, М. Ю. Відейко та ін. зробили хибний висновок: Трипільля ступило на шлях винайдення писемності, але не дійшло до мети. Не враховано також двох досить відомих обставин: у Бгараті й досі (а тим паче в Аратті 5–8 тисячоліть тому) священним текстом вважається не записаний, а завчений напам'ять; общинна держава Аратта–“Трипільля” не потребувала стандартизованих численних записів, без яких не міг уже обійтися Шумер та інші рабовласницькі держави. Спираючись на архів (недбалі нотатки; більшого не вимагалось й тут) Кам'яної Могили, витоки етимології писемності слід шукати у протошумерському PI-su-nam: ‘Розум закону долі’.

Чимало дослідників, від В. В. Хвойки до В. М. Даниленка і В. Ф. Мицика, визнають писемність т. а. к.; існування її у споріднених арх. к-рах Подунав'я доведено авторитетними мовознавцями А. Фалькенштейном, В. Георгієвим, А. Г. Кифішиним. Це також визнає, але непослідовно, археолог М. Ю. Відейко: “Існувала об'ємна система з глиняних жетонів — для обліку, подібна до давньосхідної. На аналогічній базі у другій половині IV тис. до н. е. склалася протописемність шумерів — найдавніша серед нині відомих у світі. Однак, саме в цей час трипільське суспільство потрапило в кризу”, і його “орнаменти, знакова система поступово пішли в небуття”, — і це за умови, що “староєвропейська [отже й трипільська. — Ю. Ш.] писемність на 2000 років давніша за шумерійську”, бо існувала вже в VI тис. до н. е. (у арх. к-рі Вінча, чию писемність визнають М. Гімбутас, В. О. Сафронов та ін. археологи).

Перші кваліфіковані розшифровки написів Кукутені-Трипільля запропонував шумеролог А. Г. Кифішин: “на 5 ланів 2 мотики встановлено”, “нащадок (собака) Владики на полі Країни”, “Бог Сонця у саду вбитих судить, це друге святилище Близнят Інанни”. Закономірно, що писемність Трипільля найбільше проявилася в більш історично напружених приморських і західних частинах. Судячи із зображень на К. М. кораблів та ін., хімічного складу й обробки металу усатівської арх. к-ри; дерев'яної архітектури й спалення Трої-ІІ, — остання мала північнопричорноморське (гіперборейське, трипільське) поход-

ження й “власну культуру, що диференціюється від праслов’янської, яка виростає з нею зі спільного коріння (про що свідчить той самий ритуальний календар), але користується все ще древнім протошумерським письмом, як, очевидно, і праслов’янська” [Кифішин, 2001, с. 48]. Троянський звичай культових написів на “пряслах” (“жетонах”) зберігся на Русі аж до хрещення. В. М. Даниленко мав таку колекцію з автографами перших київських князів. (Див.: *Мурманька*.)

Літ.: *Falkenstein A.* Zu den Tontafeln aus Tartaria // *Germania*. Jg. 43, Hb. 2. — Brl., 1965; *Николов Б., Георгиев В.* Наченки на писменост през халколитната епоха в нашите земи // *Археология*. — 1970. — № 3; *Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // *Образ — смысл в античной культуре*. — М., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Ткачук Т. М.* Знакова система трипільсько-кукунської культурно-історичної спільності (мальований посуд): У 2 т. — Вінниця, 2005; *Шилов Ю. О.* Валентин Даниленко — дослідник писемної традиції в Україні // *Український Світ*. — Ч. 3–4. — 1994; *Мойсеєнко В.* Трипільська писемність — міфи та реальність // *Народна воля*, ч. 6. — Scranton, 2003; *Відейко М. Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2003; *Мицик В. Ф.* Священна Країна хліборобів. — К., 2006 (у друці).

ПОТОП величезних масштабів кілька разів траплявся впродовж останніх 10 тисячоліть. Перший потоп — це наслідок танення Льодовика. Тоді води охопили обшир від майбутніх Балхаша до Чорного моря включно. Другий потоп геологи датують 5550 ± 20 (+700) р. до н. е. і пояснюють утворенням Боспорської протоки — внаслідок чого рівень Ч. моря піднявся до 160 м, воно насунулося на пн. узбережжя майже на 400 км, і утворилося Азовське море. Третій, “біблійний Потоп” датують, за легендами Месопотамії, близько 3300 рр. до н. е.; його спрочинив, напевно, прорив Атлантики до Середземного моря. Четвертий–шостий потопи відомі за грецькими міфами і датуються (за етрус.-рим. традицією та геологічними даними) 2136, 1700, 1250 рр. до н. е.; вони більш локальні, середземноморські.

У *Кам’яній Могилі*, за прочитаннями А. Г. Кифішина та розкопки Б. Д. Михайлова, відображено перший–третій і, можливо, четвертий потопи. “Суд Води” згадують протонаписи вже XII–VII тис. до н. е., разом із “Мамонтом”, *Інанною* й допотопною першоістотою Сухур-алал’ем — Коропом-владикою (досить реалістично втіленим у “Чорний Камінь” острова Хортиця). Той самий Суд і персонажі (Мамонт>Ішкур) прочитуються на плитах VII тис. до н. е. — де, з

покликанням на “Таблички Кіскісіма”, згадується “Льодове Болото”. Зображено також “сліди *Вішну*”, визнані Кифішиним за знаки “Водяної могили”, звідки “Королі” викупує й віддає Море *Інанні*. Згадані також *Енліль* та Енкі — Боги, перший з яких, згідно з шумерською міфологією, спричинив *Потоп*, а другий його припинив. Енкі у К. М. керує схожим процесом: “зв’яже Святилище Дощу — так Уту [Сонце] правителів Моря судить, (а) Енліль повертається з (міста) Кеша”. Йдеться, ймовірно, про утворення Азовського моря внаслідок потопу-ІІ. Перекритий потужним пластом мулу й піску, рибоподібний вівтар (№ 65) VI–IV тис. до н. е. супроводжувався табличками з іменами Судді та Інанні (планети Венери, яка — за Платоном, Варроном та ін. — десь у V–III тис. до н. е. “змінювала колір, розміри, форму і рух, чого не було ні до, ні після” правління царя Огіга, сучасника Атланта). Тим самим часом датують згадку (№ 27) про Гільгамеша — тезку п’ятого правителя (2487–2348 р. до н. е., не раніше XXVIII ст до н. е.) післяпотопного *Урука*. Проте Гільгамеш із К. М. теж причетний до “Морської Безодні”. Найпізніше, у III тис. до н. е., прилучається до “Суду Води” теща(?) Енліля — Нідаба. (Див.: *Артеміда, Майдани, Троя, Урук, Хатти, Шумер*.)

Літ.: *Чмыхов А. Н.* Истоки язычества Руси. — К., 1990; *Полицук В. В., Шена В. В.* Исторична біогеографія Дунаю. — К., 1998; *Кифішин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Балард Б.* “Біблійний” Потоп на Чорному Морі // Самобутня Україна-Русь. № 8. — NY, 7509 р. Д.; *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — М., 2003; *Михайлов Б. Д.* Петроглифи Кам’яної Могили. — К., 2004.

РАСА — легендарна ріка *Ведичної* літератури. Існують версії про тотожність з Волгою чи Дніпром. Найбільш аргументовану гіпотезу про місцезросташування *Раси* висунув С. І. Наливайко. До назви ріки він долучив Пані — ім’я володарів “великих скарбів”, які живуть біля Раси, — і вказав на досі існуючий комплекс відповідностей: с. Пані-карча (біля м. Ржищева на *Київщині*) над Россою. Пані(карча) могло означати особливу воду, але вірогідніше — “купецьке (поселення)”. Йому відповідає місцева пам’ятка трипільської арх. к-ри, куди могли приганяти для обміну свою худобу сусідні племена *аріїв*, і де відбувалися торги.

X-108 гімн Рігведи наводить діалог між злодійкуватими Пані та справедливою Сарамою — собакою-посланцем героя Індри, *змієборця* з головного *міф*оритуалу *аріїв*. Цей *міф*оритуал використано для

підгрунтя сюжету, який згодом, за О. М. Трубачовим, С. І. Наливайком, Ю. О. Шиловим та ін., використав його ж у процесі започаткування “Рамаяні”, “Поєми про Гільгамеша”, “Гераномахії”, “Іліади”, “Махабгарати” в цих самих краях Наддніпрянщини (див.: *Кам'яна Могила, майдани, Савур-могила, Троя*). Череп собаки в пох. 9, уламки двох горщиків ранньої середньостогівської арх. к-ри і мініатюрної посудини Трипільля А-В знайдено у трьох основних похованнях *кургану* № 18 над струмком *Зарама* поблизу Перекопу (розкопки Херсонської арх. експедиції ІА АН УРСР 1971 року). Реалії *Трипільля* відображені тут в особливому шануванні небесного Пса, — відповідні зображення є на посудинах. Можливо, Пані стали основою укр. та ін. пана — якого О. М. Трубачов [2005] виводить з іран. *guraṇa- ‘хранителя худоби’.

Літ.: *Ригведа*. IX–X / Пер. и коммент. Т. Я. Елизаренкова. — М., 1999; *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; *Киришин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001.

РИБАЛЬСТВО дошумерське (‘рибалка’-шухадак, за Д. Ролом) пов’язане із зображеннями та снастями трипільської археологічної культури через праслов. *scuk(p)- ‘щук(п)а(к)’ > слов. ‘судак’ ← вірмен. usar ‘дракон’ < (до)хуррит. чи *хатт.* uaspa ‘велика змія’.

Літ.: *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002.

РУСИ(ЧИ) (< rus- < t(a)ur(u, a)s- ‘бики; воїни’ > тура(e)noi та ru(a)s-na — ‘етруски, народ слов’янський’, за Стефанієм Візантійським). Родичами ру(а)сенів-етрусків, були в Пн. Причорномор’ї античних часів тірени (на Пн. Кавказі), травси і таври (у Родопах і Тавриді), тіріти й агатірси (біля Тіраса-Дністра).

Пращур останніх, за Геродотом [Історія IV, 10 та ін.], був сином змієнової богині Борисфена-Дніпра (див.: *Берегиня*) та мандрівного Геракла, а також братом Скіфа й Гелона (> однойменне місто над Ворсклою < Голунь, або Колунь “Велесової книги” < Калиця “*Веди* словена”, див.: *держжава*). Ці родичі тяжіли, вважають дослідники, до фракійців доіндоєвропейського походження. Проте останніх можна виводити не тільки з Малої Азії, а й із пізнього Трипільля та спорідненої з ним Гумельниці. До того ж, простежується зворотний міграційний рух (разом із усатівською культурою, див.: *Оріяна*) із Пн.

Причорномор'я, через Балкани та малоазійські Лідію й Троаду, до італійської Етрурії.

Узагальнюючи вищенаведені дані, можна зробити висновок, що первинні *руси* належали до воїнської верстви (ведичне *gājanu*) *Аратти*-“Трипілля” — звідки, з цього ядра *індоєвропейської* спільноти, та верства набула етноформуючого значення для різних племен і народностей, які під час міграцій та ін. опинилися під її владою (а не первинною владою ведичних *брахманів*, жерців). У “*Веді словена*” [пісня 1, XXI: 4–5] описано перехід влади від *БОГА* та *Самовіли*, хранительки Богоданного Писання (книги Ясна), до “първа рэскица” (‘першої русі’) — із дітей, які під проводом першопредка *Іми* створюють (згідно із даними того Писання) Златий Канон новітньої *держави*. Саме це державотворення стимулювало виокремлення з індоєвропейської спільноти *слов'ян*, для яких “руси(чі)” стали етнічним синонімом. Дата виокремлення визначається впровадженням культу Сварога й Дажбога-Сварожича (див.: *Телець*): 2400–1700 рр. до н. е., — це кінець Аратти й розпад її на *Оріяну* й *Борусію*. У “Велесовій книзі” [25, 7є] це виокремлення зафіксовано так:

Се мовив Ору Сварог наш:

“Як мої творіння створив вас от перст моїх...

І будьте як діти мої, і Дажбо буде Отець ваш”...

І Дажбо нас породив од корови Замунь,

і були ми кравенці і скуфе — анти, руси, боруси і сурожці, —

і тако стали діди русове.

“Кравенці і скуфе” дослідники перекладають як “кровники і скіфи”, долучаючи їх до антів та ін. Проте із контексту випливає інший переклад: “коровичі і скотичі (биковичі-‘волиняни’)”. А хто ж іще міг народитися від корови-Землі? І чи міг би її запліднити Дажбог, якби не був небесним *Тельцем*? А його шанування було традиційним для всієї Аратти — поєднавшись проте лише в *Оріяні* з чоловічими, а не жіночими статуетками. Саме там зверхність Божественної праматері *Лади* (< Рато ‘Коло’ первинного, місячного зодіаку) могла змінитися на верховенство Сварога, втілення сонячного зодіаку. Відповідно до зміни матриархату на патріархат, нащадків “дітів русов” поділено між Матір’ю-Землею та Батьком-Небом. Так було в сарматів (де ‘царювали матері’ і були свої ‘воїни’-руси — роксолани) і скіфів (де задушені жінки мали супроводжувати померлих чоловіків, а війнство зосереджувалося у середовищі ‘поставлених на чолі’ паралатів, а згодом

“тавро-скіфів”); за перемогу материнського чи батьківського права ахейці та дорійці воювали у *Трої*. Схоже порубіжжя тих прав простежується в легендах *Савур-могили* та в заповідях українських (“руських”, принаймні до середини XVII ст.) воїнів-козаків, чий “Супойський переказ” засвідчує: “Колись в сиву давнину народив Батько Коло з Матір’ю Даж-землею під час нічної грози люд вкраїнський [...] та дав брата свого Місяця на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно і ношно”. Прабатьки належать тут до найдавнішої Аратти (Калиці “*Веди* словена”, де згадується також Аріта, “Аре на Яре” тощо). Зазначені легенди й переказ датують V–IV тис. до н. е. В іншому, пізнішому переказі Дажбог хоча й чоловічого роду, але перебуває під опікою Малки, яка має “добре прикривати Дажа”. (Див.: *Арсанія*.)

Літ.: *Велесова* книга / Пер. і комент. Б. І. Яценка. — К., 1995; *Скульський А.* Спас. — Николаев, 1997; *Безклубий Л.* З давніх звичаїв // Спас — Український Звичай. — Запоріжжя, 2000; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Славянские* Веди / Сост. и комент. А. И. Асова. — М., 2003; *Шилов Ю. О.* Арійські традиції запорожців // Козацьке лицарство — основа національного виховання. — К., 2004; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

САВУР-МОГИЛА (над пр. берегом Конки, між островом Хортиця і *Кам’яною Могилою* та с. Григорівка й с. Юлівка поблизу Запоріжжя) розташована в ареалі міфотворення *індоєвропейців* IV–III тис. до н. е. (див.: *майдани, Раса, Троя*). Дублювання цієї назви для інших *курганів* вказує на існування й ін. схожих ареалів.

За О. М. Трубачовим, назва Конка походить від індоарій. *kanka*, ‘журавель’ — що змінив тут давнє, ще *i.-ε.*, *ger(r)os* із тим самим значенням. У свідченнях античних авторів про цю зміну звучить відлуння *Аратти* і “Гераномахії” — поеми про битву племен “журавлів” і “пігмеїв” (яку донедавна вважали пародією, створеною Гомером на свою “Іліаду”, — а нині починають вважати підґрунтям “Іліади” й “Махабгарати”). За Соліном, коментатором Плінія: “В краю, яким володіли скіфи-орачі (*Arroteres Scythae*), згадують інколи місто Геранію (варвари називають його *Какітон*), звідкіля, розповідають, пігмеїв було вигнано журавлями”.

Існує схожа укр. легенда про козака-характерника Савура. У ній є згадки про Городище (стоїть під С.-м., ближче до річки; може, то й була Геранія-Какітон), на древніх руїнах якого намагалися вряту-

ватись *русичі* від татаро-монголів під час “битви на Калці” у 1223 р. Значно давніша легенда про спорудження С.-м., прадавня назва якої відома як Савурюга (<індоарій. *Suvar-yuga* — ‘Золотий вік’ дня *Брахми*, що завершився, за традицією *Бгарати*, у 3102 р. до н. е., — чи не від *Потопу-III?*). Легенда така: “Давно, Бог його зна й коли, жив на світ Богатир, і була у нього сестра. Візьми вона та й зізнайся зі Змієм. І задумала звести Богатиря зі світу. Напитала, щоб показав свою силу: чи розірве шовк, якщо обмотати так, що й руками сестра не обійме? Коли обмотала, поклікала Змія з-під полу. [Богатир його перемиг, а сестру прив’язав] дикому коневі до хвоста і пустив. Оце де вдариться вона головою — там могила; де вдариться задом — долина... Довго ще жив той Богатир з конем. Перед смертю навозив камню. І коли умер, то кінь насипав зверх нього високу-високу Могилу і обіклав каменем”. Богатир (<і.-а. *Balga-tur*, ‘Сяючий пагорб’?) перегукується із міфічними Святогором і “Тарх Тараховичем на Сіянській горі”. Останній дожив до часів амазонок. Він є спадкоємцем Таргітая скототів — *слов’янських* нащадків Аратти-“Триплля”. А означене легендою С.-м. порубіжжя матри- й патріархату особливо виразним було в усатівській арх. к-рі (до 2750–2200 рр. до н. е.) пізнього Триплля, яка межувала з розгляненим ареалом і — як свідчать деякі знахідки, поховання та поселення — контактувала із ним (див.: *Раса, Чонгар*).

Літ.: *Савур-могила*. Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці / Упоряд. і комент. Чабаненко В. А. — К., 1990; *Трубачев О. Н.* Indoarica в Северном Причерноморье. — М., 1999; *Наливайко С. І.* Таємниці розкриває санскрит. — К., 2000; Індоарійські таємниці України. — К., 2004; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002.

САМОВІЛА “*Веди словена*” — хранителька книги Ясна (відомої також іраноаріям, а індоаріям — як Яджур-Веда). Споріднена з пізнішою Сивілдою греків (Σιβύλλα) та римлян. Обидві мандрівні жриці хранили священні книги й були пов’язані з *І(Ю)дою* (богинєю жертвоприношень слов’ян, аріїв, пеласгів, греків), а також із піснярем Орфеєм. Перша значно давніша, оскільки є парою *Іми* — першочоловіка *індоєвропейської* спільноти, предтечі шумерського *Йа-ми*, індоарійського та слов’янського *Ями*. Самовіла втілює здебільшого *Живу*, але іноді й *Мору*, у тих випадках, коли С. захищає *Коляду*; деколи вони сестри. Ця зоряна, крилата Богиня (що нагадує Матір-с(о)ву-Славу “Велесової книги”) — сестра Білого Змія і Бога Сурова (суриці,

‘сонячної’ або “живої” води). Її старшою сестрою є Юда Друда (*Іда* друдів, відомих як жерці кельтів, — і слов’ян-сколотів також?); є ще й сестра Біла Юда. Юда Самовіла очолює дев’ять віл і служить БОГУ (Власу, Вішну, Йогниці), хранить його Священну книгу Ясну. Навчає дітей та “царе и биларе” йти до Святої гори і славити БОГА Коляду (< Кола ДІЯ ‘БОГА Кола’, тобто Зодіаку, річного коловороту), народженого в гірській печері. Цей сюжет перегукується із переховуванням новонародженого Зевса-Дія в печері гори Іди.

Юда Самовіла зіцлює, має особливу “Юдунска земе”; допомагає будівникам Нова-града перемогти зимоносну змію, Сура Ламіє. Українській міфології відомі “ВИЛИ (самовили, самодиви, сужениці, сивили) — богині долі, переважно у вигляді русалок” з оточення БОГА Виласа-Велеса. Назва віл (вил) походить “від санскритського *bahla* — сяяти, блищати, бути білим” або ж “від дієслова *vititi* — плести, скручувати” хмари (В. М. Войтович). Важливо, що мудреці Греції й Риму визнавали пріоритет “віщунки Сивілли” (< Самовіли), як хранительки чи не найперших священних книг. Вавилонський історик Берос також вважав, що “скіфські книги — найдавніші в світі”. Зважаючи на архів *Кам’яної Могили* (Запоріжжя), з цим слід погодитися. (Див.: *Мурманька, Писемність*.)

Літ.: *Ботвинник М. Н.* Сибиллы // Мифы народов мира: В 2 т. — М., 1992; — Т. 2. *Войтович В. М.* Українська міфологія. — К., 2002; *Славянские Веда / Сост. и коммент. А. И. Асова.* — М., 2003.

СЕЛЯНИН (дв.-рус. ‘сільський) житель, землероб’; рос. ‘крестьянин’, укр. ‘поселянин’) лексема, на думку видатного мовознавця О. М. Трубачова [2005, с. 338], походить від *i.-ε.* *sedlom ‘сидіти’ > праслов. *sedlo ‘землеробське господарство з будинком’ > **sedl’aninъ* (> *slověninъ ‘слов’янин’). Лексему крестьянин можна вивести — чого не зробив Трубачов [2004, с. 136–138] — із “лексичного гнізда *kresati в слов’янських мовах” *kresati в славянських языках”. Його значення: ‘творити (висікати) іскру, вогонь’; ‘воскрес(ш)ати, ожива(ля)ти’ (*krěsiti < *krěšъ* відродження (Купальського) вогню, літній сонцеворот); ‘оживляти (цвітіння життя)’ *krasa). Помітна схожість головних значень *крестьян* і *селян* із тими реаліями *Аратти*-“Трипілля”, які стосуються звичаїв концентричного (по *колу*) планування та періодичного самоспалення-оновлення населенням своїх застарілих поселень. За “Велесовою книгою” [38а]:

На тому Дніпрі мав оселитися (*усѣдитися*) рід слов'ян (слевнѣ).
А ті були *огнищани*, і кожен мав діру земну й огнище.
Нам Сварогу славу співати і Дажбогу, ...і Купалбогу (Купалбг)...

За “Ведою словена” [Т. II: VII, 6; XXI, 1]:

*Ось Вогнебог (Йогница) розпаляється,
Яриться та розгоряється,
І падає Огнь (Йогань) на поле,
І требає свою долю...
Ще річь свою цар не відрік,
Як у Біл-град (Бѣла града) вони прилетіли,
У Біл-град священного Кола (Калица)
Дев'ять мам зійшли,
Дев'ять мам та дівчат
Зійшли на те поле
У Лічен-день (Масін-день)...
Іма-цар тоді приходив,
Входив у наші села,
В наші села (*сѣлу*), в наші хати (къши)...*

Літ.: Трубачев О. Н. Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005; *Веле-сова* книга / Пер. та комент. Б. І. Яценка. — К., 1995; *Славянские Ве́ды* / Сост. А. И. Асова. — М., 2003.

СЛ(А)ОВ'ЯНИ (< праслов. *slověne). Слов'ян офіційно вважають (див.: Ю. В. Павленко, А. Н. Лебедев та ін.) наймолодшими серед європейських народів; що виникли вони лише в VI ст. Академік О. М. Трубаčov розкритикував таку позицію. Він вважає, що етнонім згадується вже у II ст. як *Σταβαοί*, причому “згадка, писемна фіксація не однозначна з виникненням, утворенням імені, яке утворилося, вірогідно, значно раніше” [2005, с. 338] — оскільки “множинність оригінальних слов'янсько-індоєвропейських відносин не дає підстав ні хронологічно, ані принципово виділити різко слов'янську мову з індоєвропейської, — тому ми говоримо про спадкоємність розвитку, про індоєвропейські витоки слов'янської, погоджуємось із поглибленням відносної хронології слов'янської та її явищ. Усувається підґрунтя для невіри у власний індоєвропейський тип праслов'янської мови” [2004, с. 475]. Розвиваючи висновок Кифішина про спільне коріння арабтів, шумерів, троянців, слов'ян (див.: *індоєвропейці, писемність*), Л. І. Акімова пише: «“слава”, заради якої Зевс улаштував [Троянську]

війну, “слава батька” і “слава матері”, мають особливий, ритуально-героїчний сенс. Вони — слава мертвих заради живих. Така слава надзвичайно укорінена в етнопсихології слов'ян... Очевидно, слов'яни мали прабатьківщину на тій північній території, що стала центром творіння майбутньої “історії Трої”». Це підтверджується відкриттям О. М. Трубачова [2005, с. 338–340]: і.-е. *sedlom > *sedl'ane (> slověne) та *sedlěne-s (> Ἐλληνες).

За Б. О. Рибаківим, історична пам'ять слов'ян сягає часів існування мамонтів. Міфи *Київщини* і “Велесової книги” вказують на 20–21 тисячоліття; архів *Кам'яної Могили, майдани, писанки й писемність* — на систему збереження народної самосвідомості. *Берегині й Матері* зафіксували 7000–6200 рр. і V тис. до н. е.; козацькі перекази і легенди *Савур-могили* нагадують про “літ тому 5190” і 3102 р. до н. е. *Ведичної* традиції; легендарне започаткування королівської династії венеців та ін. датується 3481 року до н. е., а початок слов'ян, за “Мазуринським літописцем”, — 2951 р. до н. е. Тоді були до-, прото-, праслов'яни. Слов'янський, самоусвідомлений етнос (в)енетів формується у 2400–1700 рр. до н. е., бо саме тоді могла скластися міфологема про БОГА-Сварога та його сина Даж-БОГА: “Сонячний зодіак” на чолі з “Тельцем” (див.: *археoaстрономія*). То був час вгасання Трипілля й інтенсивних міграцій носіїв його усаївської арх. к-ри до Троади. Отже, с. — спадкоємці ядра і.-е. народів, що було зосереджено в дунайсько-дніпровській Аратті — *археологічним* відображенням апофеозу якої є Трипілля 5400–2750(-2200) рр. до н. е.

Слов'яни — лише одна із самоназв древнього етносу, яка виникла під час міграцій II-I тис. до н. е. оріяні і борусів разом із *аріями* між (С)Індами: Дніпром, Кубанню, Індом (за “Велесовою книгою”, О. М. Трубачовим, ін.). Час зародження с. збігається (але відстають поширення назв і фіксація їх античними авторами) з часом виникнення схожих етнонімів — інд.-санскр. *шравас* і антич. сколоти (“сонячні” ‘родичі *славні*’: слов. коліно, околотов; грец. клео). За П. Трогом (“Всесвітня історія” у 44 т.): “Сколоти — найдавніша нація світу”. Із цим збігається і сл. етнонім (в)енет(д)и (санскрит. vand, ‘прославляти’): “Енетією” у післятроянські часи називали Європу. За “Географією” Страбона, залишок “Енетської держави” часів Риму був між Дунаєм і Адріатикою, а столиця Потава над р. Медвак залишалася “найбагатолюднішим і найкращим містом Північної Італії”. Чимало інших міст теж мали слов. назви: Град, Градіша; у сусідів і родичів, *русенів* (етрусків), були *Аргана, Оріана, Русалія, Галичі*. Ене-

ти прийшли (під тиском месхів і колхів Кавказу) в Лідію й *Троаду* у XVIII ст. до н. е. Їх батьківщина була в пониззі Кубані (в *Артанії*, майбутній Тмуророкані). Згодом туди, до о. Еа (Ейя, Аеней, Аіван), линутимуть аргонавти і Одиссей, бо там був Аїд і вузол до-*Потопних* зв'язків. Це місце виникнення і троянців, і маннеїв приурмійської *Аратти* та ванів *Урарту*. Араби (за цією традицією) і через тисячоліття називали слов'ян “манда” і “артія”. (Див.: *Арт(с)анія*, *Артеміда*, *Русичі*, *Селянин*.)

Літ.: *Чертков А. Д.* О языке пеласгов, населявших Италию, и сравнение его с древнеславянским. — М., 1853 / Пер.: Д. Шаблій // *Основа*. — 1994–1995. — № 4–6; *Класен Е. И.* Новые материалы для древнейшей истории славян... — М., 1954; СПб., 1995; *Рыбаков Б. А.* Геродотова Скифия. — М., 1979; Язычество древних славян. — М., 1981; *Акимова Л. И.* Троянский мир в античной мифоритуальной традиции // *Сокровища Трои*. — М.; Милан, 1996; *Лебедев А. Н.* Образование славянского мира. — К., 1997; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Трубачев О. Н.* Этногенез и культура древнейших славян. — М., 2002; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005; *Павленко Ю. В.* История мировой цивилизации. — К., 2002; *Шавли Й.* Венеты: наши давние предки. — М., 2003; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

СОБАКА (< чеськ. sob ‘північний олень’) була введена пращурами слов'ян в епоху мезоліту з прирученого вовка. “Фахівці-зоологи давно дійшли висновку про автохтонність російських собак, серед них — найбільш древніх мисливських порід” які далі існували в Трипіллі, де зображувалися “поряд із оленем, козою і цапом” як охоронці ланів [О. Н. Трубачев, 2005]. Напевно, в ті хліборобські часи поширилася назва халеб (вірмен. gaul ‘вовк’ → араб. kalb ‘собака’ → укр. “у халепу вскочити”, село Халеп'є, загадка про собаку: “Іде пита коло плота, питається халеба чи є понура вдома?”), не випадково співзвучна із хлібом (як і вищезгаданий соб(ака) мисливських часів — із оленем). Назви “хорт” і “пес” — *індоєвропейського* походження — забов'язані мастям: ‘гнідій’ і ‘чорній’. Перша, а ще ‘худий’ і ‘швидкий, перетинаючий’, споріднюють мисливського хорта з хорсом — (сонячним) конем.

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005.

ТВАРИННИЦТВО (див.: *віл, кінь, собака, цап*) населення трипільської археологічної культури мало такий склад свійських тварин, що “майже не відрізнявся від сучасного для території України”. Зроблено також висновки про “розвинену кормову базу” та “придомно-пастуше тваринництво” (О. П. Журавльов). В. М. Даниленко пов’язав із ним появу узди-іга (а від середини III–II тис. до н. е. — іга-ярма), саней і воза, а також рала й *кінноти*. Останню використовували у Трипіллі, в основному пастухи, бо тільки так можна пояснити маргу (маржину) ‘худобу’ доіндоєвропейського походження: сх.-азій. *mark(h)- > алтай. moг-ga ‘лоша’ > вед. maгуа ‘жеребець’.

Літ.: Даниленко В. Н. Энеолит Украины. — К., 1974; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; Журавльов О. П. Тваринництво та мисливство у трипільських племен на території України // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. 1.

ТЕЛЕЦЬ (< Tella, хурритський Бог-громовик < ital- ‘бик’ русенів-етрусків) — сузір’я, що очолювало зодіак у 4400–1700 рр. до н. е. У трипільській арх. к-рі відображено частиною пластичних і мальованих зображень биків і волів, а також жертвних кісток цих тварин. За астрологічною традицією, *Тельця* вважали покровителем *Русі* (< i.-ε. Taurus > *арій.* раджанья, расья), а за (‘Вол-БОГ’, Вол-АС(УРА) > Велес) “Велесовою книгою” [7ε] — втіленням ДажБОГА (< шумер. dug ‘гарний, добрий’ > i.-ε. dah- ‘палити’ > *арій.* Daksа, Дакша ‘Південний’ та ін.). Жіноча іпостась останнього, ототожнення його з Матір’ю-землею у “Супойському переказі” козаків-характерників, сягає 4400 року до н. е. — рубежу головування у зодіаці *Близнят* та Т., і відповідає матриархату та “рогатим тронам (крісельцям)” трипільських статуток Праматері цієї культури. Хоботоподібне зображення морди бика-Тельця з *Великоолександрівського кургану* та “Гроту Бика” *Кам’яної Могили* можна пояснити більш реалістичними зображеннями Месопотамії, де “хобот” — це дощові потоки-“слина”. (Див.: *Артемїда, Археоастрономія, БОГ, Близнята, Майдани, Методологія, Хліборобство*.)

Літ.: Щеглов П. В. Отраженные в небе мифы Земли. — М., 1986; Чмыхов Н. А. Истоки язычества Руси. — К., 1990; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; Михайлов Б. Д. Петрогліфи Кам’яної Могили. — К., 2004; Шилов Ю. О. Арійські традиції запорожців // Козацьке лицарство — основа національного виховання. — К., 2004.

ТЕРМІНОЛОГІЯ історичної науки та археології як допоміжної дисципліни і. н. має суттєві розбіжності. Так, культура в історичному її розумінні — це “вся людська діяльність спорідненого населення певної території й часу”, а в археологічному — лише та її “частина речовинних залишків, яка збереглася на/у землі чи воді на період археологічних досліджень”. Цивілізація у трактуванні історика відповідає перекладу цього латинського слова — ‘*державність*’; для археолога — це синонім “яскравої археологічної культури (з ознаками зародження державності)”. (Див.: *Актуальність, Методологія*.)

Літ.: *Енциклопедія трипільської цивілізації: У 2 т. /* Гол. ред. М. Ю. Відейко. — К., 2004; *Шилов Ю. А. Истоки славянской цивилизации.* — К., 2004.

ТКАЦТВО виразно представлено в Трипільлі відбитками різноманітних тканин на кераміці, грузилами від веретен (пряслами) і ткацьких станків. Наступні *слов’янські* «назви веретена, прядки, берди, човника, мотовила або вторинні, або походять від назви простої палки, а це призводить до реконструкції попередньої “епохи без знарядь”». На території України ткацтво виникло разом із буго-дністровською арх. культурою, яка передувала Трипільлю, — найдавнішою у Сх. Європі епохи неоліту, де ткацтво формується разом із плетінням рибацьких сіток. Проте його термінологія сягає часів існування скорняцтва (праслов. *skora > укр. шкіра) попередніх епох мезоліту й палеоліту. Причому *koŋa (від кози, однієї з перших свійських тварин), що стало “загальнослов’янським, водночас виявляється зовсім ізольованим серед інших індоєвропейських утворень” (О. М. Трубаčov).

Формування наступного етапу розвитку ткацтва, відображеного знову ж таки у праслов. *kǫ-delъ (‘кудрі’, ‘льон, коноплі; прядиво певної довжини’; лужиц. kužel’ ‘прялка’), можна датувати рубежем вищеназваних арх. культур. Третій етап (праслов. *krosno ‘навій, пряжа, полотно; ткацький верстат’ < *krot-sno < i.-e. *kret- ‘крутити, обертати’) розпочався, за археологічними даними, саме в Трипільлі, де й відбувся перехід *krosno > *krěslo ‘крісло’: “трон, на якому вощає Праматір, що тче Всесвіт і долі”.

Літ.: *Васіна З. Український літопис вбрання.* — Т. 1. — К., 2003; *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. //* Гол. ред. М. Ю. Відейко. — К., 2004; *Трубаčov О. Н. Труды по этимологии: В 2 т.* — М., 2004–2005.

ТРИЗНА < слов. *trizь* ‘тръоxгодоваła (тварина, призначена в жертву)’, за О. М. Трубочовим (2004). “Етнографи зазначають, що число три характерне для поховальних церемоній різних народів. Причина може полягати не стільки в магічному характері числа, скільки в кількості поколінь предків, які мають на увазі”. Можливе виникнення *тризни* в *Аратті*–“Трипіллі” – з її відповідними жертвоприношеннями та трикільцево-концентричною розбудовою її міст, що спалювалися-відбудовувалися що три покоління. (Див.: *Брахма*.)

Літ.: *Трубацев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. – М., 2004–2005.

ТРОЯ (2920–800 рр. до н. е.; Іліон та Іліум 800 р. до н. е. – 500 р. н. е.; згодом “пагорб Гіссарлик”) описана в “Іліаді” легендарного Гомера (< Оміра ‘Сказителя’), “забута” у середньовіччі й “віднайдена”(? – *Ю. Ш.*) у 1871–1890 рр. розкопками, які провів Г. Шліман.

Нині дослідники визнають у пагорбі руїни 10 поселень. Сучасниками розквіту *Аратті* (трипільської *арх.* к-ри) є: 0 – поселення 3700–3400 рр. до н. е.; Троя-I (2920–2450) Троя-II (2600–2450), можливо, Троя-III (2390–2220). Містечка I-II були сусідами і певний час існували спільно; різниця їх культур особливо помітна у саманній забудові -I та у дерев’яній -II; згоріли вони одночасно. Троя-III – це скромна відбудова двох попередніх. Із Троянською війною “Іліади” пов’язують нині здебільшого руїни міста -VI (1700–1250), але воно загинуло внаслідок землетрусу. Троянську війну доцільніше пов’язувати з містом -VII а-б (1250–1020), яке двічі руйнували загарбники. Перша руйнація “а” відповідає переказам про захоплення міста Гераклом, який мандрував з аргонавтами до кіммерійської Еї; друга “б” – Троянській війні (отже, 1030–1020 рр. до н. е.).

Аратто-шумеро-слов’яно-троянський зв’язок, дослідженням якого займаються згадані нижче вчені, не випадково тяжіє до *Кам’яної Могили*. Опорні факти (за А. Г. Кифішиним) такі: найдавніша серед відомих у світі династія Богів-правителів К. М. (№ 25) започаткована у 6003 р. до н. е. ‘Мурахою-Мандрівником’ Кас-кісімом; його таблички кілька разів редагувалися і були продовжені у 4231–3452 рр. до н. е. династією “хробаків”; списки із архіву К. М. (безпосередньо або із копій) могли бути переписаними на Золоте Руно (за Палефаном, почасти й Бероусом), яке зберігалося на о-ві Еї (див.: *слов’яни*) і стало приводом для експедиції “Арго”; до пн.-причорномор. країв, від Сіндіки (Тамані, з якою поєдналася нині Ея) до Левкади (о-в Змії-

ний), був особливо причетний троянець Ахілл із роду ‘мурашок’-мір-мексів, що родичався з тельхінами-‘хробаками’; поселення Ахіллій і Мірмекій були розташовані, за античних часів, обабіч виходу з Понту (Чорного моря) до Меотиди (Азовського моря, втілення Аїду), навпроти Еї; тельхіни і споріднені з ними кабіри зналися на металургії й супроводжували Богиню Рею — матір Аїда, Гери, Зевса. Є підстави пов’язувати родовід “мурах” із нащадками буго-дністровської арх. к-ри й *шумерів*, а “хробаків” — із нащадками трипільської арх. к-ри і *хаттів*. Найдавніше втілення образів Зевса і його сина Аполлона відкрито Ю. О. Шиловим у похованнях XVIII ст. до н. е. інгульської арх. к-ри (тельхінів?), яка виявляє спадковість від усатівської арх. к-ри пізнього Трипілья. Обидві арх. к-ри пов’язані металургією з Троадою. (Див.: *Артеміда, Майдани, Писемність, Потоп, Савур-могила.*)

Літ.: *Кубышев А. И., Черняков И. Т.* К проблеме существования весовой системы у племен бронзового века степей Восточной Европы (на материалах погребения литейщика катакомбной культуры) // Советская археология. — 1985. — № 1; *Кифишин А. Г.* Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ — смысл в античной культуре. — М., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Акимова Л. И.* Троя и Шлиман. — М.; Милан, 1996; Троянский мир в античной мифоритуальной традиции // Сокровища Трои. — Там само; *Шилов Ю. А.* Троя-Илион и этногенез славян // Варвары. — М., 1999; *Шилов Ю.* Джерела витоків української етнокультури. — К., 2002; *Михайлов Б. Д.* Петрогліфи Кам’яної Могили. — К., 2004.

УРУК — друге після *Потопне* місто *шумерів*; їх попередники вимовляли *Unug* — ‘Водне святилище, могила’ (за А. Г. Кифішиним і Д. Ролом). Саме така архаїчна форма представлена серед протошумерських, допотопних написів *Кам’яної Могили*. Усі вищенаведені факти поєднують прикарпатські *Унятичі слов’ян*, а також **Уруакани** (“привиди, душі померлих”) з *міфології* вірмен, на чийй землі була розташована закавказька *Аратта-II*. У К. М. (де В. М. Даниленко виявив специфічні відповідності зображенням з Вірменії) згадуються Думузі і Гільгамеш, тезки четвертого і п’ятого царів Урука. Представлено в К. М. і перше серед післяпотопних міст — *Kish* (Кеш). Назва Ура — третього міста — повністю відповідає шумерському. Це узгоджується з його появою у післяпотопних списках. У К. М. № 19/D згадується “Закон Аїмдугуда (з) Ура (і) Ерідуг [заснованого в Шумері ще до Потопу. — *Ю. III.*]”. М. І. Кікешев зазначає [с. 66–89], що у Прикар-

патті внаслідок поширення арх. к-ри лінійно-стрічкової кераміки, але до появи трипільської арх. к-ри з'являться назви протошумерського типу: Оров ('дар Ура'), Урич ('святилище Ура'), Урож ('коза Ура'). "Слов'яни застали "живим" цей ритуал і стали перекладати древні назви на свою мову (Братишів), зберігаючи і шумерську основу: u-ri-še-ba — Оношев, що трапляється досить часто. У Закарпатті поряд стоять Лагаш, Ур і Урук, які ритуально пов'язані, як і згодом у Шумері (...) На підставі дослідження вченого-шумеролога А. Г. Кифішина можна зробити висновок, що на Волино-Подільському та Придніпровському підвищеннях спочатку жили шумери, а згодом протохатти витіснили їх у Причорноморські степи, і почала розвиватися трипільська культура". (Див.: *Аз.-чорномор. лінія..., Етнічна належність, Історія, Методологія, Міфологія, Мова.*)

Літ.: *Кифішин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — М., 2003.

ХАТТИ (< шумер. hat-ta, 'білі, світлі, сонячні') нащадки носіїв "євразійської мовної спільноти" (за В. О. Сафроновим) або свідерської, а згодом тахунійської *археологічних* культур (див.: *Індоевропейці, Потоп, Урук, Шумер*). На зародження хаттів у IX тис. до н. е. — коли "свідерці", що втілювали доі.-е. або євраз. мовну спільноту, почали розселятися не тільки вздовж узбереж Чорного моря, а й за Урал — вказує наявність кетів у долинах зауральських рік Кеть, Хета, Хатанга. Із ними споріднене населення Пн. Причорномор'я — і як нащадки досвідерських мисливців за мамонтами, і як прийшли сюди у IX тис. до н. е. родичі із Пн. Прикарпаття.

Можна припустити, що синтез цих двох споріднених етносів, причетний до започаткування архіву *Кам'яної Могили*, створив основу sah-hi-ha — 'чорноголових' протошумерів. У їх середовищі мала розчинитися нечисленна перша хвиля переселенців із малоазійського *Чатал-Гуюка*, що прийшла (як буго-дністр. і сурсько-дніпр. арх. к-ри) услід за прочанами — засновниками *держави Аратти* — близько 7000–6200±97 рр. до н. е. Друга хвиля (носії арх. к-ри Кукутені-Трипілля, відображення апофеозу Аратти) рушила від Дунаю до Дніпра близько 5400 р. до н. е.; це були хатти. Слушна версія Кифішина–Кікешева про походження від них (а отже, від араттів—"трипільців") укр. хат (див. також "Сказ про Хату-Русу" і "Сказ про землю

Руську-Полянскую” із зібрання Ю. П. Миролюбова). Відбулося не тільки витиснення протошумерів пришельцями, а й укладання союзу між ними. Цей факт підтверджений співіснуванням палеоевроп. і сх.-середземномор. типів людей (за могильниками кінця мезоліту та початку неоліту Запоріжжя, а також трипільської арх. к-ри). Ті дві хвили можна трактувати не тільки як прото- і праїндоевропейські (В. О. Сафронов, Н. О. Ніколаєва), а й як доі.-є. (Ю. Л. Мосенкіс) або сінокавказькі (Ю. В. Павленко). За Ю. О. Шиловим, усі вони є ланками єдиного ланцюга етнокультури, що мав також більш консервативні або ж прогресивні відгалуження, — причому деякі з цих ланок та відгалужень періодично співіснували.

Хатти були також родичами *аріїв* (найдавніших серед них Л. А. Ведделл занадто прямолінійно ототожнив із шумерами, а В. В. Хвойка — з “трипільцями”), які сформувалися на основі скотарської сурсько-дніпр. арх. к-ри, але багато всотали й від дніпродонецької та кельгемінарської (Пн. Прикаспій) арх. к-р нащадків свідерської та ін. мезолітичних культур. Вірогідно, що хеттів започаткувала середньодніпровська арх. к-ра (А. Л. Монгайт), яка виникла на основі найпізнішого Трипілья, мала тісні зв'язки з шнуровою й інгульською арх. к-рами Ц. Європи та Пн. Причорномор'я, спородила мар'янівсько-бондарихінську та тшинецьку арх. к-ри *слов'ян*. Від неї, тобто із Сер. Подніпров'я (грец. Борисфена < слов. Борустана > Борусії, Берестейщини) нащадків “Трипілья”-Аратти, наприкінці III тис. до н. е. розпочався рух цих перших хеттів на малоазійську прабатьківщину своїх прашурів-хаттів, — рух і через Дунай та Європу, і через Дон та Азов.

Останні хатти згадуються античними авторами серед гетів і готів I–II століття. На Кавказі прямими нащадками хаттів є абхазі, адиги та кабардинці. Їх предки потрапили сюди, напевно, не через Європу, а з М. Азії (зі спільної Анатолійської прабатьківщини “індоевропейців”), і були спадкоємцями носіїв тахунійської, а згодом *куро-аракської* арх. к-ри: нащадками закавказьких Аратти-II й Уратту. (Див.: *Троя*.)

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Сказы Захарихи / Ю. П. Миролюбов:* Собр. соч. — Мюнхен, 1990. — Т. 16; *Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Павленко Ю. В.* История мировой цивилизации. — К., 2002; *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — М., 2003; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

ХЛІБ(ОРОБСТВО). Характерне для Малої Азії вирощування плівчастих пшениць і голозерного ячменю, а також гороху і проса було започаковане на території України в буго-дністровській *археологічній* культурі VII–VI тис. до н. е. Цей склад успадкоємила наступна трипільська культура (з 5400–4600 рр. до н. е.). Із її II етапу (4600–3500 рр. до н. е.) провідною пшеницею стала двозернянка і поширилося вирощування плівчастого ячменю; надалі на пограниччі лісостепу та степу сіяли просо. Але порівняно з I етапом Трипілья, склад зернових культур змінився мало, хоча й вважають, що він вперше виник на поселеннях “дунайської спільноти, прийшовши разом із землеробськими племенами з передньоазійського осередку у другій половині V тис. до н. е. – першій половині IV тис. до н. е.” [ЕТЦ. – Т. 1. – С. 131 та ін.].

До найдавніших зернових культур належать, напевно, жито (слов. zito ← грец. sitos ← прус. geits ← хатт. kait ‘зерно’) і ячмінь (тадж. dhan → непал. dṭāo → гомер. zeiai, крит. deai > Deo ‘Богиня (хліборобства Деметра – ‘*Матір* ячміння’)’ → ‘жито’ < санскрит. ubvah > ‘жизнь’); їх назви зберігають згадки про збиральництво. А слово пшениця містить значення селекціонування із дикого злаку (тадж. gandunam ‘пирій’ > gandum ‘пшениця’ > *i.-e.* *had-; укр. пирій → лит. rūrai ‘пшениця’). Новорічний супровід обряду “засівання” побажанням “Сійся-родися жито, пшениця і всяка пашниця” вказує на український центр з його Трипільям, де було винайдено орне хліборобство з волами. У “Гроті Бика” *Кам’яної Могили* є найдавніші відповідні зображення й написи. Останні дають змогу виводити назву пшениці не з ‘товченої (каші)’ [Трубачов, 2004, с. 258] або ж із ‘їжі’ [Даниленко, 1974, с. 122], а конкретизувати означене селекціонування та взаємозв’язок “пшениці – пашниці” (рос. пашня). Ключовими є наведені у “Гроті” протошумерські написи PA (гілка, сук, кий; старійшина) та PI (розум), ље (зерно), Nin-a-zu (Владичиця сім’я пізнала; zhz ‘пшениця’). Отже, чином утворення із пирею пшениці – це р(-а, -і) ље пі(на)зу: “зерно, створене розумом мудреців за допомогою Богині зачаття”.

Шумеролог А. Г. Кифішин не розгледів за написом про Богиню Ніназу досить реалістичного зображення бика-*Тельця*, що оре плугом поле. Узгодити ці дві позиції можна, визнаючи ієрогліфічний запис ритуальних малюнків із писемних знаків: знак sag ‘голова’ в оточенні Nun ‘Володарка (підземного світу)’, A ‘сім’я’, ље. tir ‘Ашнан, Богиня зерна’. Збіг Ніназу з *Тельцем* відповідає трипільським та ін. ком-

позиціям “Богиня на рогатому троні” тощо; та й Даж(БОГ)-Телець у козацькому “Супойському переказі” (з календарними ознаками 4400–1700 рр. до н. е.) постає як “мати Даж-земля”. Звідси – суттєве доповнення до назв перших хліборобських знарядь. Сапа й соха (< *soh-), безумовно, пов’язані зі суком і сохатим (лось), проте роги останнього могли ототожнюватися зі священною sag-’головою’ Тельця, що втілювалася в оті “рогаті трони”. У зазначеній композиції “Грота” зображено не соху, а вже рало – первинний плуг IV тис. до н. е. Його появу В. М. Даниленко [с. 130] пов’язав “із Трипіллям на сході й Тордошем на заході, які принаймні п’ять віків неподільно домінували в етноісторичному розвитку Європи й були, безперечно, ядром індоєвропейського ареалу”, який сприяв виникненню лексеми, зокрема, “**рало** – *сирит* < *сирит* та ін.”. Тож не випадково назва цього знаряддя збігається з розвитком первинної, *мідної металургії* (шумер. *urudu* → лат. *gaudus* ‘руда; шматок міді’ > *aeris* ‘мідь; метал’ > *aureus* ‘мідний’), яка зміцнила орні знаряддя.

Найдавніші (не хліборобів, а ще збирачів) слова на позначення вживання злаків – у нім., етрус., китай. мовах – означають “випечений”, ‘жертвний дар’ (*cleva*), ‘рисові зерна’ (*glieper*). З першими двома, пізнішими щодо третього, пов’язаний (до)грец. κλῆβανος (> слов. колобок) – “глиняна посудина для випікання хліба”. До третього значення (яке могло потрапити до найдавніших хліборобів Китаю з *Аратті* через її тохарсько-арійське оточення) тяжіє слов. обільје: ‘обмолочене (зерно)’ > ‘злаки, хліб’ > ‘збіжжя, достаток’ саме хліборобських (а не скотарських) племен. Оскільки ж ручне биття цепом, як відомо, – найдавніший спосіб молотьби, згодом частково витіснений молотьбою із зостасуванням домашньої худоби, яка топтала снопи” [Трубаčov, 2004, с. 600], то термін міг виникнути лише на початку відтворюючого господарства та в ранній Аратті (арх. к-ри: Кереш, Боян, Кукутені, Трипілля А і попередня буго-дністровська). Сюди ж належать первинні види обробки та споживання хліба, ще не печеного: “1) “ламання, розбиття зерен між камінням – слов. *borъlno: укр. *борошно* ‘мука’; 2) товчення у ступі – слов. *ръlєno, рос. *пше-но*, слов. *tolkъno; 3) перетирання, подрібнення жорнами ручного (та ін.) млина – слов. рос. мука. (...) загальнослов. *каъа* належить саме сюди й означає кашу у первинному значенні слова” [Трубаčov, 2004, с. 718–720 і далі]:

“Вєда словєна” описує хліборобський цикл. За велінням БОГА “малки моми и девойки” (яких можна порівнювати з трипільськими статуєтками жінок і дівчат — у глиняному замісі яких присутні зерна та борошно, а серед орнаментики — символи засіяного поля, колосся тощо) навчили *Іму-царя* (першопредка) виготовляти хліб:

*Да сі уратъ да сі сеєть,
Да сі жнеєть бєла пше́ніца (...)
Да сі меєєть чїста піта,
Чїста піта чїста леба (...)
Богумъ сі курбанъ колеєє.*

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Шилов Ю. А.* Прародина ариев. — К., 1995; *Михайлов Б. Д.* Петроглифы Каменной Могилы. — Запорожье; М., 1999; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Славянские Ве́ды* / Сост. и коммент. *А. И. Асова.* — М., 2003; *Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т.* / Гол. ред. М. Ю. Відейко. — К. — Т. 1. — 2004; *Трубачев О. Н.* Труды по этимологии: В 2 т. — М., 2004–2005; *Мицик В. Ф.* Син Землі і Сонця. — К., 2005.

ЦАП (албан. сјар, лат. сарег; етрус. сарга ‘коза’, укр. діалект. цапура). Більш відома етимологія, що розкриває походження назви свійських бика й корови від раніше приручених цапа й кози: bīza; таджик. bus ‘цап, коза’; вірмен. buk ‘ягня’ > лат. bos; гр. βοῦς; укр. бик, віл. За даними археології та палеозоології, такий перехід стався в ранньому Трипільлі та генетично попередніх *археологічних* культурах. Причому Причому “найбільш вірогідно, що корінь ad > ħa > hs виник ще в каспійсько-азовському ареалі й застосовувався для позначення дрібної рогатої худоби загалом, звідтіля в VI–V тис. до н. е. поширився на захід, включаючи балкано-дунайський ареал” (В. М. Даниленко). До того ж, назва не цапа, а саме кози (санскрит. adḥah, латиш. asis) тяжіла до зазначеного кореня. І тому за “шумер. abzu — цап, втілення світової ріки-океану” криються давнішні риг достатку та молоко Божественної кози, чий образ зберігся у догрецькій ще Ἀμάλφεια. Від предтеч Амалфеї (тобто від образу Божого або Молочного, чи Чумацького Шляху) та вигодуваного нею Зевса (Ζεύς, “Світле Небо”) походить, напевно, АС — найдавніша назва БОГА, яка змінилася згодом на *Тельця*. А походження дрібної рогатої худоби (тваринництва) від диких тварин (мисливства; див. також: *собака*) найочевидніше збереглося у вед. бві ‘вівця, баран’ ← кимр. ewig ‘олениха, лань’.

Літ.: Даниленко В. Н. Энеолит України. — К., 1974; Космогонія первобитного общества // Начала цивілізації. — М., 1999; Мосенкіс Ю. Л. Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; Трубачев О. Н. Труды по етимологии: В 2 т. — Т. 1. — М., 2004; Журавльов О. П. Тваринництво та мисливство у трипільських племен на території України // Енциклопедія Трипільської цивілізації: У 2 т. — К., 2004. — Т. 1.

ЧАТАЛ-ГУЮК — сучасне селище на пд. Туреччини (в Анатолії), поблизу якого Дж. Мелларт на площі 14 га розкопав 40 будівель ритуально-культового протоміста (відокремлених жерців-правителів?). Упродовж 6500–5650 (+800) рр. до н. е. його 12 разів перебудовували. Схоже поселення хліборобів-скотарів неподалік Хаджилара існувало в 5700–5000 (+700) рр. до н. е. Обидва неодноразово горіли, солонці вкривали лани, згублені невмілою меліорацією. Це призводило до демографічних вибухів і необхідності переселень. Сліди такого переселення В. М. Даниленко віднайшов серед зображень *Кам'яної Могили* та решток на поселенні поблизу неї. Згодом, не знаючи про відкриття свого попередника, схожого висновку дійшов А. Г. Кифішин, порівнюючи початок літопису К. М. з унікальною “орнаментикою” *Прамати* у храмі 23/VII Ч.- Г. (див.: *Берегиня*). Схожі оранти-рожаниці були характерні і для інших храмів; іноді це були фігури *Близнят*. Сузір'я *Тельця* позначали зображеннями й черепами; останні втілювали також сузір'я Овна.

Радіокарбонна дата 23/VII (6200±97 р. до н. е.; калібрована дата років на 800 давніша) і копіювання та перенесення літопису — це артефакт початку загальнолюдської цивілізації (*державності*). Писемна копія зафіксувала по суті угоду, в якій простежуються поновлення прадавньої кровної спорідненості двох народів пн. і пд. узбережжя Чорного моря, їх майбутнє співіснування та взаємодопомога, започаткування цим ядра *індоєвропейської спільноти; державний*, бо писемний і міський, статус цього ядра (див. *Арамта*). Після освячення жерцями-правителями — напевно, й народами — цієї угоди почалося переселення з М. Азії в долини Дністра, Бугу, Дніпра; аж до К. М. То був *міграційний рух хамітів*, які (зароджуючи арх. к-ру Трипілья) *змішувались із переважаючим місцевим населенням протошумерів* (носіїв буго-дністр. і сурсько-дніпр. арх. к-р). Цей поступ “Великої неолітичної революції”, переходу від привласнюючого до відтворюючого господарства, охопив більшу частину М. Азії та Пд. Європи й втілювався в останній у *археологічну* к-ру лінійно-стрічкової кераміки,

носії якої були ще протоі.-є. (хоч і значно відмінними від носіїв тахунійської арх. к-ри, які створили Ч.-Г.). Коли ж внаслідок *Потопу* 5550±20 (+700) р. до н. е. пішла друга хвиля переселення *хаттів* і була започаткована арх. к-ра Вінча, то внаслідок цієї “індоєвропеїзації” Ц. Європи більш консервативне населення арх. к-р Боян–Пракукутені рушило шляхом своїх попередників — за Дунай до Дніпра — і створило трипільську арх. к-ру праіндоєвропейців. (Див.: *Урук, хатти.*)

Літ.: *Mellaart J. J.* Catal-Huyuk. The Neolithik Town in Anatolia. — Л., 1967; *Даниленко В. Н.* Неолит України. — К., 1969; *Сафронов В. А.* Индоевропейские прародины. — Горький, 1989; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — К., 2001; *Шилов Ю. А.* Истоки славянской цивилизации. — К., 2004.

ЧОНГАР — село на однойменому півострові у Сиваській затоці Азовського моря. У 1990 р. тут виявлено найбільш сх. поселення трипільської арх. к-ри С-I (3600–3200 рр. до н. е.). Невеличкі розміри (1–2 будівлі), наявність ткацьких грузил, відсутність місцевих впливів свідчать про малу компактну групу переселенців, яка певний час мешкала за сотні кілометрів від основної території Трипільля (*Аратти-I*). Це могли бути схожі до прочан-“гіперборейців” [Геродот. Історія IV: 13–15, 32–36] жерці, які рухалися до закавказької Аратти-II або ж прийшли за сіллю чи споглядати наслідки *Потопу* 3300 р. до н. е. Ремінісценції впливів пришельців на місцеву ямну арх. к-ру простежено в основі сусіднього *кургану* Гарман та ще в кількох пам’ятках району.

Чонгарське поселення висвітлює наявність впливів Трипільля на Лівобережжі та в Криму, а також взаємозв’язки між трипільською, кемі-обинською, *куро-аракською* й *майкопською* арх. к-рами, — тобто це важливий артефакт існування *азово-чорноморської лінії розвитку степового енеоліту*. (Див.: *Київ, Кош, майдан, Урук, хатти, Шумер.*)

Літ.: *Даниленко В. Н.* Энеолит Украины. — К., 1974; *Збеневич В. Г.* К проблеме связей Триполья с энеолитическими культурами Северного Причерноморья // Энеолит и бронзовый век Украины. — К., 1976; *Нечитайло А. Л.* Контакты населения Степной Украины и Северного Кавказа в эпоху энеолита — бронзы // Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. — К., 1987; *Шилов Ю. А.* Исследования на полуострове Чонгар // АДУ-

1990. — К., 1991; *Ващук П. М., Шилов Ю. А.* К вопросу о контактах майкопской и трипольской культур // Майкопский феномен в древней истории Кавказа и Восточной Европы. — Л., 1991; *Дергачев В. А., Манзура И. В.* Европейский компонент майкопской культуры в контексте взаимосвязей центрально- и восточноевропейских общностей // Там само.

ШУМЕР < протошумер. (із *Кам'яної Могили*) љи-те-га, 'рука, закон — об'єднувати — бити', "згуртоване законом" (див.: *хатти*). "Чорна земля чорноголових", "З (гори) Меру", "Сумирна", "заснована Сімом" — це можливі переосмислення прадавньої назви (розпочаті після затоплення Азовської котловини у підніжжя Меру-Тавриди).

Д. Рол та ін. вважають за *шумерську* II етнокультуру країни; I — гіпотетична, III — семітська (аккадська). До I-ої належать первинні назви Тигру й Євфрату — Ідігн(л)а(т) і Бурун; рибалка називався "шухадак". Переселення з гір Великої Вірменії в VI–V тис. до н. е. захопило, очевидно, і цих носіїв "якоїсь туземної прамови", бо появу самих *шумерів* внаслідок *Потопу 3300 рр. до н. е.* (за М. О. Чмиховим), Д. Рол датує 3100 р. до н. е., а прабатьківщину — за шумер. традицією, відображеною в династичних списках, поемі "Енмеркар і володар Аратти" та ін. — вбачає у ірано-вірменській *Аратті* VI–IV тис. до н. е., зазначаючи походження її населення з *індоєвропейських* носіїв *куро-аракської* арх. к-ри. Тут слід пригадати ще й виявлений Б. Баллардом чорноморський Потоп 5550±20 р. до н. е. (за каліброваним датуванням — років на 700 давніше).

Зв'язок закавказької Аратти-II з дунайсько-дніпровською А-I (від **7000 — 6200±97** рр. до н. е.) здійснювався через спорідненість *куро-аракської* та *трипільської* арх. к-р, а також мандрі жерців і переселення (див.: *Чонгар*). За А. Г. Кифішиним, Ідігною (згаданою у К. М.) спершу називався Пд. Буг, а Буруном — Дніпро; у цих назвах — відлуння Інгулу й "буруна" із "судаками" та "щуками" (трипільського, доі.-с., як вважає Ю. Л. Мосенкіс, походження). Зародження *слов'янських* відповідностей криється у спільному існуванні серед назв України протошумерських, протохаттських, українських назв (див.: *Урук*). Перші можна пов'язати з просуванням носіїв бугодністр. та сурсько-дніпр. арх. к-р із М. Азії, а другі — з укоренінням їхніх нащадків-"трипільців". Ті, а згодом найдревніші з інших заповнили було западину майбутнього Азовського моря. Очевидно, Потоп 5550 (+700) р. до н. е. примусив їх (протошумерів і частину найдавніших хаттів) переселятися звідтіля до Закавказзя й на віль-

ні болота Месопотамії. Із прошумерів залишилися тільки хранителі Кам'яної Могили (Шу-Нун). У її сховищі № 25 розміщено список двох династій, схожий до списків РІ-32 і 128 найдавнішого шумер. архіву з північномесопотамського Шу-Нуна (суч. Джемдет-Наср). Списки починаються іменами людей, які жили за часів правління “історика” Кас-кісіма (від 6003 р. до н. е. за хронологією К. М.), після якого правив допотопний ‘Короп’-Сухур (до 5729), а згодом — тезка *Енліля*, який спричинив Потоп. Перед цим Потопом були “Праведні роки” — 5548–4790 рр. до н. е. Правління тезки Сухура (до 3452 р. до н. е.) завершує списки — час наступного Потопу і виникнення Шумеру. Отже, його новий, праіндоевропейський етнос-ІІ виявився (і за Ролом, і за Кифішиним) не чужим попередньому, протоі.-е. етносу.

Слід підкреслити, що дати опубліковано А. Г. Кифішиним (2001) безвідносно до теми Потопу та оприлюднення висновків Б. Баларда і Д. Рола (2002). (Див. також: *Аз.-чорномор. лінія..., Арапат. долина, Етнічна належність, Київ, Кош, Майдани, Мова, Хатти.*)

Літ.: *Чмыхов Н. А.* Истоки язычества Руси. — К., 1990; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тыс. до н. э. — М.; К., 2001; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський прасловник української мови. — К., 2001; *Рол Д.* Генезис цивилизации. — М., 2002; *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — II тис. н. е. — К., 2002; *Шилов Ю.* Праслов'янська Арапта. — К., 2003; *Кикешев Н. И.* Прародины и предки. — К., 2003.

ЯЩЕР (праслов. *ašcerъ, догрец. Askaris > skaris; укр. щур, рос. діалект. ‘дощовий черв’як’). За Б. О. Рибаківим, **Ящер** зберігає у слов’янській орнаментиці й фольклорі образ Мамонта, на якого згодом напластувалися відомості про ящірок і згадані псковським літописцем (1582 р.) “коркодили лютии звери из реки”. Дослідник виявив, услід за В. М. Даниленком, зображення зміїв-ящерів на посуді й жіночих статуетках Трипілля і дослідив зв’язок Ящера з російським Яшею, польським Іасієм, відомим їм та українцям Яжею. З реаліями (орнаментованими жіночими статуетками та ін.) трипільської археологічної культури пов’язані такі фольклорні обрядові мотиви (див.: *Змії*):

*Калино-малино, ягода червона!
Ой, я за квіточку, змія — за ручечку...
Миленький прийшов, з мене змія зняв.*

А. Г. Кифішин, незалежно від вищенаведеного, пише так: “*gud. si x im Ишкур-Мамонт*” та “*kilim gud. si KAL ... Килим (Ишкур) — Мамонт* могутий (или — Бык)” у печерах Франції з аналогами у *Кам’яній Могили*, а в ній — “*gud. si x nin-dar-a ‘Мамонт — (это) Ниндара’*” та “*im = iьkug Ишкур, бог грозы*” тощо. Ці і схожі протошумерські прананписи датують XXXV–VII тис. до н. е. Для *Ишкура* є й пізніші назви. Деякі міфологеми свідчать про шлюб Мамонта-Ишкура з *Праматір’ю*. Наведений вище текст (К. М. № 52) “Мамонт — Ниндара” розповідає про Богиню Молочного Шляху, яка спрямовує дощі на посіви та сперму (*nin-dar-a*: ‘Богиня’ — ‘спрямовувати; Козерог<Козеріб’ (див.: *цан*) — ‘сім’я; вода’). Ще текст (К. М. № 15/16): “Ишкур (та) Ашнан, яка душу всередину вкладає, — сім’я (для відродження) людей узливали”; Ашнан (*ьe. tir*) — це ‘зерно володарка’. Слід згадати тут і згаданий дослідником зв’язок між давньогрецьким аргонавтом *Ясоном* і малоазійським *Чатал-Гуюком*, з його звичаєм очищення й зберігання кісток померлих.

В. О. Сафронов і Н. О. Николаєва, не згадуючи мамонтів і невиданої тоді ще книги Кифішина, поставили хронологічно перед дослідженими Рибаківим образами *слов’янського* фольклору праїндоевропейського Іасіона (*Ιασίων*) пеласго-грецької міфології. *Іасіон* — син Зевса-Дія, коханець Деметри, божество хліборобства о-ва Крит, яке вмирає й воскресає. Церковні настанови Польщі XV ст. трічі згадують разом із Іасієм *Ладу* (а з ними двічі — *Леля*, один раз — *Дия*), забороняючи християнам брати участь у присвячених їм давній Трійці та інших весняно-літніх святах. Розкривши глибинний міфоритуальний зв’язок між парами Деметра — Іасіон та *Лада* — *Іасій* (а зв’язок між Деметрою та *Ладою* розкрив уже Б. О. Рибаків), дослідники зробили висновок про те, що “культ Ясіона і Лади походить із євразійської давнини, до IX тис. до н. е.”. Мамонти тоді щойно зникли в Європі. Сафронов і Николаєва пов’язують спадкоємність богинь *Чатал-Гуюка* від “євразійців” (носіїв свідерської арх. культури, яка переходить у Малій Азії в тахунійську культуру Ч.-Г.), що перетворили тут традицію “палеолітичних Венер”, із кісток мамонта, на хліборобський культ ‘Праматері’ (Деметри-Лади; див. вище про давніших Ниндари й Ашнан). А Іасіона-Ясіона дослідники виводять від ‘ясеня’ — втілення *Древа життя* (Світового Древа). Більш очевидно це для божества поліття та осені — Овсеня (Овсянич, Говсень, Усень, *Ясень*). Найдавніші згадки про нього — у “Велесовій книзі” й на надгробку троянця Енея.

Літ.: *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян. — М., 1981; *Даниленко В. Н.* Космогония первобытного общества // Начала цивилизации. — М., 1999; *Николаева Н. А., Сафронов В. А.* Истоки славянской и евразийской мифологии. — М., 1999; *Кифишин А. Г.* Древнее святилище Каменная Могила. — К., 2001; *Мосенкіс Ю. Л.* Трипільський словник української мови. — К., 2001; *Войтович В. О.* Українська міфологія. — К., 2002.

ЗМІСТ

Вступ

Давня історія України в контексті світової цивілізації 3

I. Передмова

Давня історія загалом і України зокрема..... 6

1. Початок історії та його дослідження 6

2. Проблема походження слов'ян.....12

3. Сучасний стан розробки проблеми.....17

II. Літопис Шу-Нун.....19

1. Кам'яна Могила — прадавній Шу-Нун 19

2. Дослідження Кам'яної Могили 20

3. Історію поглиблено на 15 тисячоліть 23

III. Зародження цивілізації.....24

1. “Велика неолітична революція” 24

2. Виникнення “індоєвропейців” 27

3. Індоевропейська цивілізація 31

IV. Аратта — найперша держава.....36

1. Основи державності 36

2. Розквіт Аратти 42

3. Аратта, Шумер та Бгарата.....48

V. Аріан, родич і сусід Аратти 55

1. Хто такі арії 55

2. Рання історія аріїв.....59

3. Від Аратти й Оріяни — до Дандарії й Арсанії.....63

VI. Гіперборея — ‘Надпівнічна країна’ 69

1. Аполлон і його небесна родина 69

2. Гіперборейці Пеласг, Атлант та інші 74

3. Маршрутом аргонавтів та Одиссея.....79

VII. Походження слов'ян	83
1. Глибини історичної пам'яті	83
2. Коли виникли слов'яни.....	91
3. Що означають назви (У)Країна та Русь ?	106
VIII. Західне розселення слов'ян	111
1. Русь та (в)енети	111
2. Сколоти та кельти	117
3. Венеди, анти, склавини	120
IX. Східне розселення слов'ян	123
1. Оріяни, боруси, сло(а)в'яни.....	123
2. Кіммерійці та скіфи.....	129
3. Кияни — індоєвропейська династія.....	132
X. Утворення Київської Русі	140
1. Заснування літописного Києва	140
2. “Вся Земля наша добра...”	144
3. Заповіти волхвів.....	148
XI. Післямова	
Актуальність давньої історії України	154
1. Національна ідея	154
2. Національне та загальнолюдське	156
3. Сутність слов'янської цивілізації.....	158
Хронологія давньої історії України	170
Питання для самоконтролю та теми рефератів	177
Література	180
Словник	184

Ancient history is the period from the genesis of civilization (statehood) to the end of the ancient world (ancient history of European civilization). This period begins from the 13th century BC and continues up to the 5th century AD: from the Trojan War to the fall of the Roman Empire. Entrance of Rus (as Ukraine was called till the 18th century) into public life dated as the beginning of mediaeval history when the Eastern Slavs were Christianized. However, historic memory of the Slavs goes back to the times when there were mammoths there, which vanished in Europe about 11 centuries ago. In this educational book ancient history of the Slavs and their ancestors are shown (7000–6200 years BC – 430–988 years AD) on the ground of sources – known long ago and discovered in recent years.

For students, scientific workers and everyone who is interested in the beginnings of Ukrainian – Slav – European – Indo-European – Panhuman civilization.

Навчальне видання
Шилов Юрій Олексійович
ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
в контексті світової цивілізації
Навчальний посібник

Educational edition
Shylov, Yuriy O.
ANCIENT HISTORY OF UKRAINE
in the context of worldwide civilization
Educational book

Відповідальний редактор *С. С. Коваленко*
Редактор *С. П. Мудрик*
Коректор *І. С. Сандул*
Комп'ютерне верстання *М. І. Фадєєва*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 10.10.07. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк ротатійний трафаретний.
Ум. друк. арк. 16,28. Обл.-вид. арк. 17,5. Наклад 3000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП
ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*